

ERMENİ ARAŞTIRMALARI
ENSTİTÜSÜ

ERMENİ

ARAŞTIRMALARI

Üç Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi

Olaylar ve Yorumlar
Ömer E. LÜTEM

1915 Yılında Osmanlı Ermenilerine Soykırımı Suçu İşlendiği Savlarına Karşı
Başvurulabilecek Hukuk Yolları
Pulat TACAR

Ermeni Katliamları: Yeni Bulgular Eski Suçlamaları Çürüttü
Edward J. ERICKSON

Ermeni Yasa Tasarısı'nın İçeriği ve İddialara Verilen Cevaplar
Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK

Ermeni Meselesi'nin Siyasallaşmasında Emperyalist Devletlerin Rolü
Yrd. Doç. Dr. Davut KILIÇ

Ermenilerin Amerika'ya Göç Etme Nedenleri
Dr. Ahmet AKTER

1980'lerde Türkiye-ABD İlişkilerinde Bir Sorun: Ermeni Karar Tasarıları
Dr. Sibel KAVUNCU

Karşılıklı Derinleştirmek
Dr. O. Fırat BAŞ

Fransız Arşiv Belgelerinin Işığında Doğu Lejyonu'nun Kuruluşu ve Faaliyetleri II
M. Serdar PALABIYIK

Ermenistan'ın Demografik Yapısı ve Ermenistan'da Azınlıklar
Yıldız DEVECİ BOZKUŞ

Küreselleşme Sürecinin Ermenistan Üzerindeki Etkileri
Oya EREN

ay 23-24

9 771303 068004

2006

Fiyatı: 7.75 ytl

ERMENİ ARAŞTIRMALARI

Üç Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi

2006, Sayı 23-24, Nisan

SAHİBİ

Avrasya-Bir Vakfı adına Şaban GÜLBAHAR

EDİTÖR

E. Büyükelçi Ömer E. LÜTEM
(Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Başkanı)

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Yıldız DEVECİ BOZKUŞ

ABONE SORUMLUSU

ASAM Kitap Dağıtım

YAZI KURULU

Alfabetik Sıra İle

Prof. Dr. Dursun Ali AKBULUT (Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun)	Prof. Dr. Enver KONUKÇU (Atatürk Üniversitesi, Erzurum)
Gündüz AKTAN (E. Büyükelçi)	Prof. Dr. Hasan KÖNİ (Yeditepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Salim CÖHCE (İnönü Üniversitesi, Malatya)	Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ (Selçuk Üniversitesi, Konya)
Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK (Türk Tarih Kurumu, Karadeniz Teknik Üniversitesi)	Yrd. Doç. Dr. Erol KÜRKÇÜOĞLU (Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Müdürü ve Atatürk Üniversitesi, Erzurum)
Dr. Şükrü ELEKDAĞ (Milletvekili, E. Büyükelçi)	Prof. Dr. Hikmet ÖZDEMİR Türk Tarih Kurumu
Prof. Dr. Yusuf HALAÇOĞLU (Türk Tarih Kurumu Başkanı)	Ömer E. LÜTEM (E. Büyükelçi)
Dr. Erdal İLTER (Tarihçi-Yazar)	Prof. Dr. Nurşen MAZICI (Marmara Üniversitesi)
Dr. Yaşar KALAFAT (Tarihçi, Yazar)	Prof. Dr. Mehmet SARAY
Yrd. Doç. Dr. Davut KILIÇ (Fırat Üniversitesi, Elazığ)	Prof. Dr. Azmi SÜSLÜ (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Bayram KODAMAN (Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta)	Dr. Bilal N. ŞİMŞİR (E. Büyükelçi, Tarihçi)

DANIŞMA KURULU

Alfabetik Sıra İle

Yrd. Doç. Dr. Kalerya BELOVA (Uluslararası İlişkiler Enstitüsü, Moskova)	Prof. Dr. Justin MCCARTHY (Louisville Üniversitesi)
Andrew MANGO (Gazeteci, Yazar)	

Ermeni Araştırmaları yılda dört kez, İlkbahar, Yaz, Sonbahar ve Kış olarak yayınlanır.
Yerel Süreli Yayın

Ermeni Araştırmaları hakemli bir dergidir. Gönderilen yazılar ilk olarak yazı kurulunca bilimsel anlatım ve yazım kuralları yönünden incelenir. Daha sonra uygun bulunan yazılar, alanında bilimsel çalışmalarını ile tanınmış üç ayrı hakeme gönderilir. Hakemlerin kararları doğrultusunda yazı yayınlanır ya da yayınlanmaz. Hakemlerin gizli tutulan raporları derginin arşivlerinde beş yıl süre ile tutulur.

AVRASYA BİR Vakfı

ASAM (Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi)

Konrad Adenauer Cad., No.61, 06550, Yıldız-Çankaya, Ankara
Tel:0.312. 491 60 70 Fax: 0.312. 491 60 99

www.asam.org.tr

Ermeni Araştırmaları Enstitüsü

Yayın İdare Merkezi

Konrad Adenauer Cad., No.61, 06550, Yıldız-Çankaya, Ankara
Tel:0.312.491 60 70 Fax: 0.312. 491 70 13

Baskı Tarihi: 30 Nisan 2007

www.eraren.org

Elektronik Posta: bilgi@eraren.org

ISSN: 1303-068X

Sayfa Düzeni: GRAFT Reklam ve İletişim Hizmetleri, www.graft.com.tr
Tel:0.312 468 2795, Fax: 0.312 468 5874, bilgi@graft.com.tr

Baskı: Umut Tanı Sağlık Matbaa Turizm İnşaat San. ve Tic. A.Ş.
Saner Basım Sanayii , Ostim Org. San. Böl. Turan Çiğdem Cad. No:15
Yenimahalle /ANKARA Tel: 0.312 385 91 03 (pbx)

Yurtiçi Abone Ücreti: 25 YTL

Aşağıdaki banka hesap numarasına ödeme yapabilirsiniz:
YTL-304400-2001540, döviz TH-4001541, Vakıflar Bankası, Yıldız Şubesi, Ankara

Aksi belirtilmediği sürece Ermeni Araştırmaları'nda yayınlanan yazılarda belirtilen olay ve fikirler sadece yazarına aittir. Dergi müdürünü, sahibini veya editörünü bağlamaz.

Tüm hakları saklıdır. Önceden yazılı izin alınmaksızın hiçbir iletişim, kopyalama sistemi kullanılarak yeniden baskısı yapılamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

Ermeni Araştırmaları Dergisi, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü yayınıdır.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

Editorün Notu	5
MAKALELER	
<i>Olaylar ve Yorumlar</i>	7
Ömer E. LÜTEM	
<i>1915 Yılında Osmanlı Ermenilerine Soykırımı Suçu İşlendiği Savlarına Karşı Başvurulabilecek Hukuk Yolları</i>	67
Pulat TACAR	
<i>Ermeni Katliamları: Yeni Bulgular Eski Suçlamaları Çürüttü</i>	89
Edward J. ERICKSON	
<i>Ermeni Yasa Tasarısı'nın İçeriği ve İddialara Verilen Cevaplar</i>	103
Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK	
<i>Ermeni Meselesi'nin Siyasallaşmasında Emperyalist Devletlerin Rolü</i>	119
Yrd. Doç. Dr. Davut KILIÇ	
<i>Ermenilerin Amerika'ya Göç Etme Nedenleri</i>	141
Dr. Ahmet AKTER	
<i>1980'lerde Türkiye-ABD İlişkilerinde Bir Sorun: Ermeni Karar Tasarıları</i>	157
Dr. Sibel KAVUNCU	
<i>Karşıtlığı Derinleştirmek</i>	193
Dr. O. Fırat BAŞ	
<i>Fransız Arşiv Belgelerinin Işığında Doğu Lejyonu'nun Kuruluşu ve Faaliyetleri II (Kasım 1916-Temmuz 1917)</i>	205
M. Serdar PALABIYIK	
<i>Ermenistan'ın Demografik Yapısı ve Ermenistan'da Azınlıklar</i>	227
Yıldız DEVECİ BOZKUŞ	
<i>Küreselleşme Sürecinin Ermenistan Üzerindeki Etkileri: Siyasal, Ekonomik ve Sosyal Dönüşüm</i>	247
Oya EREN	

İÇİNDEKİLER

KİTAP TAHLİLİ

Doç. Dr. Birsen KARACA: *Sözde Ermeni Soykırımı Projesi: Toplumsal Bellek ve Sinema*..... 269
(Yıldız DEVECİ BOZKUŞ)

Prof. Dr. Aysel EKŞİ: *Belgeler ve Tanıklarla Türk-Ermeni İlişkilerinde Tarihi Gerçekler*..... 273
(Oya EREN)

EN SON ÇIKAN KİTAPLAR 275

VEFAT EDEN BİLİM ADAMLARI..... 277

GÜNCEL BELGELER

I. Amerika Birleşik Devletleri'nde Temsilciler Meclisi ve Senato'ya Ermeni Soykırımı ve Hrant Dink Suikastına İlişkin Sunulan Karar Tasarıları..... 281

Belge 1. Temsilciler Meclisi'ne 29 Ocak 2007 Tarihinde H.RES.102 Sayıyla Sunulan Karar Tasarısı..... 283

Belge 2. Temsilciler Meclisi'ne 30 Ocak 2007 Tarihinde H.RES.106 Sayıyla Sunulan Karar Tasarısı..... 286

Belge 3. Birleşik Devletleri Senatosu'na 1 Şubat 2007 Tarihinde S.RES.65 Sayıyla Sunulan Karar Tasarısı 298

Belge 4. Temsilciler Meclisi'ne 12 Şubat 2007 Tarihinde H.RES.155 Sayıyla Sunulan Karar Tasarısı..... 304

2. Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'ün Şehit Edilen Dışişleri Bakanlığı Mensupları ile Diğer Kamu Görevlilerini ve Aile Fertlerini Anmak Üzere Düzenlenen Törende Yaptıkları Konuşma..... 309

YAZIM KURALLARI..... 311

EDİTÖRÜN NOTU

Ermeni Araştırmaları Enstitüsü'nün altıncı yılını tamamladığı şu günlerde Ermeni Araştırmaları Dergisi'nin 23-24 sayısını sunmakla kıvanç duyuyoruz.

Bu sayıda güncel konular kadar tarihi ve hukuki araştırmalara da yer verilmekte ve ayrıca bazı güncel belgelerin tam metinleri ile çevirileri de yayımlanmaktadır.

Hrant Dink'in ölümü, Amerikan Kongre'sindeki karar tasarıları ve soykırım iddiaları gibi Türkiye'de olduğu kadar diğer bazı ülkelerde de gündemin ilk sırasında yer alan bazı güncel gelişmeler "Olaylar ve Yorumlar" başlıklı yazımızda anlatılmakta ve yorumlanmaktadır.

Ermeni sorununa hukuksal alanda bir çözüm bulunup bulunmayacağı son zamanlarda Türkiye'de sıkça gündeme gelen bir sorudur. E. Büyükelçi Pulat Tacar'ın "1915 Yılında Osmanlı Ermenilerine Soykırımı Suçu İşlendiği Savlarına Karşı Başvurulabilecek Hukuk Yolları" başlıklı yazısı bu soruya ayrıntılı cevap oluşturmaktadır.

Bir olayın soykırım teşkil edebilmesi için yapılan katliamların önceden planlanması ve belirli örgüt veya güçler tarafından gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Osmanlı döneminde böyle örgüt veya gücün bulunmaması karşısında bazı Ermeni yazarları Teşkilat-ı Mahsusa'nın bu görevi ifa ettiğini iddia etmişlerdir. Amerikalı tarihçi Edward J. Erickson'un "Ermeni Katliamları: Yeni Bulgular Eski Suçlamaları Çürüttü" yazısı Teşkilat-ı Mahsusa'nın Ermeni tehciriyle uğraşmadığı ve cephede savaştığını ortaya koymaktadır.

Ermeni soykırım iddialarının Amerikan Kongresi tarafından tanınmasını öngören bir karar tasarısı Temsilciler Meclisi ve Senato'ya verilmiş bulunmaktadır. Geçen yıllarda da kabulüne çalışılan tasarılarla aynı metne sahip olan bu son tasarının içerdiği maddi yanlışlarla yorum ve değerlendirme yanılgıları Prof. Dr. Kemal Çiçek'in "Ermeni Yasa Tasarısı'nın İçeriği ve İddialara Verilen Cevaplar" başlıklı yazısında ele alınmaktadır.

"Ermeni Meselesinin Siyasallaşmasında Emperyalist Devletlerin Rolü" başlıklı yazısında Yrd. Doç. Dr. Davut Kılıç yalnız Osmanlı İmparatorluğu döneminde değil, II. Dünya Savaşını izleyen yıllarda da Ermeni sorunun siyasallaşmasında büyük devletlerin rolünü incelemektedir.

Genelde sanıldığı gibi aksine Ermenilerin başka ülkelere göçü tehcirden önce ve 19. yüzyılda başlamıştır. Dr. Ahmet Akter "Ermenilerin Amerika'ya Göç Etme Nedenleri" başlıklı yazısında bu konuyu ele almakta ve göçlerinin Ermeniler üzerindeki olumlu olduğu kadar olumsuz yönlerini de incelemektedir.

Dr. Sibel Kavuncu'nun "1980'lerde Türkiye-ABD İlişkilerinde Bir Sorun: Ermeni Karar Tasarıları" başlıklı yazısı da 1980'li yıllardaki gelişmeleri anlatmakta ve irdellemektedir.

Dr. O. Fırat Baş'ın "Karşıtlığı Derinleştirmek" yazısı ise Polonya Parlamentosu'nun 2005 yılında Ermeni Soykırım iddialarını benimseyen karar tasarısıyla ilgili olup bu konu karşıtlık kavramı içinde incelenmektedir.

Birinci Dünya savaşında tehcir edilen Ermenilerden de yararlanmak üzere Fransa tarafından kurulan Légion d'Orient (Doğu birliği, lejyonu) önce Osmanlı orduları sonra da millî kuvvetlerle çarpışmış ve özellikle yaptığı mezalimle ünlenmiş olmakla beraber ülkemizde nispeten az incelenmiş bir konudur. Mustafa Serdar Palabıyık, tamamen Fransız belgelerine dayanarak hazırladığı "Fransız Arşiv Belgeleri Işığında Fransız Doğu Lejyonu'nun Kuruluşu ve Faaliyetleri (Kasım 1916-Temmuz 1917)" başlıklı dizi yazısının bu ilk bölümünde büyük çoğunluğu Ermenilerin oluşturduğu bu birliklerin kuruluş safhasını incelemektedir.

Küçük bir ülke olan Ermenistan'ın nüfusu ve özellikle bu ülkedeki azınlıklar Türkiye'de hemen hiç ele alınmamış bir konudur. Yıldız Devci Bozkuş "Ermenistan'ın Demografik Yapısı ve Ermenistan'da Azınlıklar" başlıklı yazısında bugün Ermenistan'ın bulunduğu topraklarda geçmişte kimlerin yaşadığını, günümüz Ermenistan'ında azınlıkların durumunu ve eğitim, kültürel, sosyal ve siyasal alanda karşılaştıkları sorunları incelemektedir.

Bu sayının son yazısı Oya Eren'in "Küreselleşme Sürecinin Ermenistan Üzerindeki Etkileri: Siyasal, Ekonomik ve Soysal Dönüşüm" başlığını taşımakta ve ilk kez 1918 yılında bağımsız bir devlet olarak kurulan Ermenistan ve onu izleyen Sovyet Ermenistan'ı dönemlerinde bu ülkenin siyasi ve sosyo-ekonomik evrimi ortaya konulduktan sonra 1991 yılından itibaren yeniden bağımsız olan Ermenistan'ın küreselleşme dinamiklerine uyum süreci incelenmektedir.

Dergimizin bu sayısında son aylarda aramızdan ayrılan değerli bilim adamları Prof. Stanford Shaw ile Erich Feigl'in özgeçmişlerine yer verilmiştir.

Dergide her zaman olduğu gibi kitap tahlilleri ve yeni yayınlanan kitaplarla ilgili bölümler bulunmaktadır.

Son olarak bu sayımızın Güncel Belgeler bölümünde, Amerikan Kongresine sunulan soykırım iddiaları ve Hrant Dink'in ölümüyle ilgili karar tasarılarının İngilizce orijinal metinlerine ve Türkçe çevirilerine ve Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'ün Dışişleri Şehitleri için yaptığı konuşmanın metnine yer verilmiştir.

Saygılarımızla

Editör

Öz: Bu makale de Kasım 2006 ile Mart 2007 arası dönemde Ermeni sorunu hakkında Türkiye'deki vuku bulan bazı önemli gelişmeler ile Türkiye-Ermenistan ilişkileri ve soykırım iddialarına ilişkin gelişmeler üç ana başlık altında incelenmekte ve yorumlanmaktadır. Birinci bölümde "Türkiye'deki Gelişmeler" başlığı altında Hrant Dink'in Ölümü" ve "Ahdamar Kilisesinin Restorasyonu" konuları değerlendirilecektir. İkinci bölümde "Türkiye-Ermenistan İlişkileri" başlığı altında genel olarak "Resmi Beyanlar" ve "Kars-Ahalkelek Demiryolu" konuları ele alınacaktır. Son bölümde ise soykırım iddiaları ile ilgili gelişmeler detaylı bir şekilde incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Ermenistan, Arjantin, Polonya, Litvanya

Abstract: This article, which examines significant developments regarding the Armenian question that occurred between November 2006 and March 2007, is divided into three sections. The first, which focuses on the developments that took place in Turkey assesses the death of Hrant Dink, and the restoration of the Ahdamar Church. The second section, concerned primarily with Turkish-Armenian relations, evaluates certain official declarations alongside the Kars-Ahalkelek Railway line. The final section appraises in a detailed manner developments pertaining to the Armenian genocide allegations.

Key Words: Turkey, Armenia, Argentina, Poland, Lithuania

I. TÜRKİYE'DEKİ GELİŞMELER

1. Hrant Dink'in Ölümü

Agos Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Hrant Dink 19 Ocak 2007 tarihinde, gazetenin İstanbul'da Halâskârgazi Caddesi'ndeki binasının önünde bir kişi tarafından tabancayla vurularak öldürüldü.

Bu olay Türkiye'de büyük şaşkınlık yarattı ve Sayın Cumhurbaşkanı olmak üzere tüm yetkililer ve medya tarafından da şiddetle kınandı.

“Hrant Dink’in Agos Gazetesi önünde uğradığı saldırıyla yaşamını yitirmesinden derin üzüntü duydum. Bu çirkin ve utanç verici saldırıyı nefretle kınıyorum. Böylesine insanlık dışı davranışlar asla amacına ulaşamayacaktır. Ulusumuzu derinden yaralayan bu saldırının faillerinin bir an önce yakalanması hepimizin öncelikli beklentisidir.

Böyle üzücü olayların bir daha asla yaşanmamasını diliyor, Hrant Dink’in ailesine, basın dünyamıza ve Ulusumuza başsağlığı dileklerimi iletiyorum.”¹

Başbakan Erdoğan ise Hrant Dink’in eşini ve Ermeni Patriği Mesrop II’yi telefonla arayarak başsağlığı dileklerini ilettiler ve duyduğu derin üzüntüyü belirtti. Ayrıca olayın en kısa zamanda aydınlanılacağından emin olunmasını istedi.²

Dışişleri Bakanlığı şu açıklamayı yaptı;

Agos gazetesi Genel Yayın Yönetmeni ve Türkiye Ermeni Cemaati’nin seçkin mensuplarından biri olan vatandaşımız Hrant Dink’in bugün Agos Gazetesi girişinde uğradığı silahlı saldırı sonucunda hayatını kaybettiği büyük bir üzüntüyle öğrenilmiştir. Bu menfur saldırıyı şiddetle kınıyor ve lanetliyoruz. Saldırının fail veya faillerinin bir an önce yakalanarak adalete teslim edilmeleri yönünde güvenlik güçlerimizin çalışmaları başlamıştır. Saldırının fail veya failleri en kısa zamanda yakalanacak ve adalete teslim edileceklerdir.

Kamuoyumuzca da yakından tanınan bir sima olan Hrant Dink’in kayından dolayı ailesine, yakınlarına, Agos Gazetesi Camiası’na, basınımıza ve Türkiye Ermeni Cemaati başta olmak üzere, halkımıza başsağlığı ve müteveffâ yazar ve aydına Tanrı’dan rahmet diliyoruz.³

Enstitümüz, olaydan birkaç saat sonra yayınladığı günlük haber bülteninde duyduğu üzüntüyü şu açıklamayla dile getirdi:

“Agos Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Hrant Dink’in, uğradığı silahlı saldırı sonucunda hayatını kaybettiğini büyük bir üzüntüyle öğrenmiş bulunuyoruz. Ermeni

1 Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Resmi İnternet Sayfası, ‘Gazeteci Hrant Dink’in Silahlı Saldırı’ http://www.cankaya.gov.tr/tr_flash/ACIKLAMALAR/19.01.2007-3664.html

2 Hürriyet, 20 Ocak 2007.

3 Türkiye Cumhuriyeti, Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, ‘19 Ocak 2007, Agos Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Hrant Dink’in Uğradığı Silahlı Saldırı hk.’ http://www.mfa.gov.tr/MFA_tr/BasinEnformasyon/Aciklamalar/2007/Ocak/NO11_19Ocak2007.htm

Araştırmaları Enstitüsü, bu hareketi şiddetle kınar, Hrant Dink'i tanıyan herkese ve tüm Ermeni Cemaati'ne başsağlığı diler.”

Hrant Dink 1954 yılında Malatya'da doğmuş fakir bir Ermeni ailenin çocuğuydu. İstanbul'da yetimhanede büyümüş, zorlukla tahsilini tamamlamış ve gazeteci olmuştu. 1996 yılında yayınlamaya başladığı AGOS Gazetesi, Türkiye'deki diğer Ermeni gazeteleri olan Jamanak ve Marmaradan Türkçe olması bakımından ayrılıyordu. AGOS kısa zamanda adı geçen diğer iki gazeteden daha fazla satmaya başladı, zira İstanbul Ermenileri, özellikle genç olanları Türkçeyi Ermeniceden daha iyi biliyorlardı. Gazete diğer yandan o zamana kadar pek değinilmeyen konulara, 1915 olaylarına, Ermeni Patrikhanesi'ne ve Ermeni Cemaati'nin bazı sorunlarına, sert denebilecek bir üslupla, değinmeye başladı.

Dink 1915 olayları için soykırım kelimesini kullanmamaya çalışıyor, Ermeniler üzerindeki etkisinin anlaşılması için bu olaylara empati ile (karşısındakini anlamaya çalışmak, kendini onun yerine koymak) yaklaşılması gerektiğini bildiriyor, diğer yandan anılmakla beraber, Ermenilerin geleceğinin bu olay üzerine kurulmaması gerektiğini belirtiyor ve bu noktada Ermeni diasporasından ayrılıyordu. Diğer yandan Dink, Ermeni soykırım iddialarını reddedenlerin cezalandırılmasını öngören Fransız kanun tasarısına karşı Türkiye'de bazı liberal aydınların yayınladığı bir bildiriye⁴ imza koymakla da diaspora Ermenilerinden ayrılıyordu.

Dink Ermeni Patrikhanesi'yle çeşitli konularda da anlaşmazlık içindeydi ve bunu AGOS Gazetesi'ne yansıtıyordu⁵.

2000 yılından itibaren, Avrupa Parlamentosu'nun soykırım iddialarını yeniden benimsemeye başlaması, ülke parlamentosunda bu konuda kararlar kabul edilmesi soykırım iddialarının Türkiye'de bazı liberal aydınlar tarafından benimsenmesi Ermeni sorunu Türkiye'de gündemin ilk sıralarına taşıdı; buna paralel olarak da Dink'in söylemleri sertleşti. Sadece Ermenileri değil Türkiye'deki diğer etnik grupları da ele almaya başladı. Bu arada “Pis Türk Kanı” sözcüklerinin bu-

4 Ömer Engin Lütem, “Olaylar ve Yorumlar”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 20–21, Kış 2005-İlkbahar 2006, ss. 29–30.

5 Bu konuda, sadece 2006 yılı ikinci yarısı için, AGOS gazetesinin şu başlıkları örnek olarak verilebilir. 30 Haziran 2006: Vehapar'ın (Vasken II) ziyaretini Gölgeleyen Açıklama – Patrik Mesrop Hürriyet'e Verdiği Söyleşide Vehapar'ın Söylemlerine Katılmadığını Bildirdi ve Valilikteki Tutumunu Eleştirdi. 28 Temmuz 2006: Türkiye Ermeni Patrikliği Vakıf Yönetimlerine telefonla Talimat Yazdırdı: “Agos ve Jamanak Gazetelerine İlan Vermeyiniz. Bizi Böyle mi Dize Getirecek siniz?” 24 Kasım 2006: Patrik'ten Lanet Tehdidi. Patrik Mutafyan İsim Vermeksizin Bazı Cemaat Yöneticilerini, Hayırseverleri Dedikodu Ürettikleri Gerekçesiyle Eleştirdi.

lunduğu bir makalesi nedeniyle mahkemeye verilince özellikle Avrupa'da şöhreti arttı ve Türkiye Ermenilerinin temsilcisi gibi görülmeye başlandı.

Özetlemek gerekirse Dink, 2007 yılı başında, kamuoyunun küçük bir kesimi hariç, genelde Türkiye'de tepki gören, ülke dışında ise takdir edilen ancak Ermeni diasporası tarafından beğenilmeyen fakat tahammül edilen bir kişi görünümündeydi.

Hrant Dink'i kim öldürmüştü? "Pis Türk kanı" sözleri nedeniyle akla, bu gibi deyimleri kabul etmesi mümkün olmayan Türkiye'de bazı aşırı sağcı çevreler geldi.

Ancak Dink'in ölümünün, esas itibariyle Türkiye'ye zarar vereceği noktasından hareket edildiğinde bu cinayetin faillerinin diaspora'nın bazı aşırı Ermenileri olması ihtimali düşünülebilirdi. Artık pek hatırlanmamakla beraber diaspora Ermenilerinin 1973-1986 yılları arasında, soykırım iddialarının kamuoylarında yer etmesi amacıyla, Türk diplomatlarına karşı bir terör hareketleri başlattıkları, Türk ve yabancı 70 kişi öldürdükleri ve 524 kişiyi yaraladıkları bir gerçektir. Ayrıca 1999 yılı Kasım ayında Ermenistan Millet Meclisi'nin basılarak Meclis Başkanı ve Başbakan dâhil sekiz kişinin öldürülmesi de Ermenilerde siyasi amaçlar için şiddet kullanma geleneğinin hala mevcut olduğunu kanıtlıyordu. Hrant Dink'in öldürülmesi olayı diasporayı, artık Türk Ermenilerinin temsilcisi gibi algılanmaya başlanan ancak fikirleriyle mutabık olunmayan bir kişiden kurtaracak, aynı zamanda Türkiye'nin Batı dünyasında şiddetle eleştirilmesine yol açacaktı. Bu arada ABD Temsilciler Meclisi'ne sunulan bir soykırım tasarısıyla Fransız Senatosu gündeminde bulunan yukarıda değindiğimiz kanun tasarısı kolayca kabul edilecekti.

Hrant Dink'i kimin öldürdüğü sorusu kısa zamanda yanıtlandı. Olaydan 32 saat sonra Ogün Samast adında 17 yaşında bir genç, babasının ihbarı üzerine tutuklandı. Trabzon'da aşırı milliyetçi bir grubun etkisiyle hareket ettiği anlaşıldı.

Hrant Dink cinayeti kısa sürede Türkiye'de bir iç siyaset tartışması haline geldi. Liberal aydınlar Radikal gazetesi'nin öncülüğünde⁶ milliyetçi düşünce sahibi

6 Örnek olarak Radikal gazetesinin birinci sayfasındaki şu manşetlerini veriyoruz. 20 Ocak 2007: Irkçıların Hedefi Hrant Dink Üç Kurşunla Katledildi.- Eserinizle Gurur Duyun; 21 Ocak 2007: Acı, Çaresizlik ve Klişeler – Ne Gerekliyorsa Yapılacak...; 22 Ocak 2007: Ses Getiren Şiddet Olayları Hep Trabzon'da – Trabzonlular Neden Bu Kadar Alınan ?; 23 Ocak 2007: Yalnız Değilsin; 24 Ocak 2007: İstanbul İstanbul Olalı Böyle Tören Görmedi. Hrant Dink'i 100 bin Kişi Uğurladı.

kişilere karşı adeta bir savaş açarak onları ırkçılıkla suçlamaya başladılar. Diğer yandan katilin ve yakınlarının hangi siyasi çevreler tarafından desteklendiği de tartışıldı. Bazı güvenlik güçlerinin katile sempati ile bakmaları, katilin ve çevresinin bazı siyasi partilerle ilişkisinin bulunması olasılığı manşetlere taşındı. Bu arada, Dink'in cenazesinde atılan "Hepimiz Ermeniyiz, Hepimiz Hrant Dink'iz" gibi sloganlar çok eleştirildi. Halen de süren bu tartışma ve çekişmeler Hrant Dink'i adeta unutturdu; bu cinayet bağlamında Ermeni sorunu ise hemen hemen hiç gündeme gelmedi.

Katilin kısa zamanda yakalanması, azmettiricilerin de devamlı takip edilerek tutuklanmaları⁷, Trabzon Valisi ile Emniyet Müdürü'nün görevden alınmaları, Dink'in cenazesine Adalet ve İçişleri Bakanlarının katılması, Başbaka'nın Dink'in ailesini ve Ermeni Patriğini ziyaret etmesi bu cinayet nedeniyle özellikle diasporada Türkiye'ye karşı yönelilmeye başlayan suçlama ve eleştirileri önledi; o sırada Türkiye'yi ziyaret etmekte olan İtalyan Başbakanı Romano Prodi'nin "Sorumlu kişi anında yakalandı. Bütün bunlar tek anlama geliyor. Kamuoyu tümüyle Türk Hükümeti ile aynı fikirde ve Türk Hükümeti doğru yolda yürüyor"⁸ sözleri bu durumu en iyi şekilde yansıttı.

Cenazeye katılmak üzere İstanbul'a gelen Ermenistan Dışişleri Bakanı Yardımcısı Kirakosyan bir gazetecinin sorusuna cevaben "Üzücü olan şudur ki; 15 yıldır hiçbir şekilde ilişkimiz yok. Hiçbir ön koşul olmadan diplomatik ilişkilerin başlamasına hazırız" dedi⁹. Bu sözler sanki yeni bir öneriymiş gibi Türkiye'de Mehmet Ali Birand'ın başını çektiği bazı gazeteciler tarafından benimsendi¹⁰. Bu düşünceye göre Ermenistan'ın önkoşulsuz diplomatik ilişki kurma amacıyla görüşmelere başlama önerisi yeni bir süreci başlatabilirdi. Soykırım iddialarının hızını kesmek ve uluslararası kamuoyundaki ağır havayı dağıtmak için bu açılmadan mutlaka yararlanılmalıydı. Kısaca ortaya yeni bir fırsat çıkmış gibi davranılıyordu. Oysa ortada yeni bir öneri yoktu. Ermeni yetkililerinin tümü, son birkaç yıldır ne zaman Türkiye hakkında konuşsalar Türkiye ile koşulsuz ilişki kurmak istediklerini ifade ediyorlardı. Dışişleri Bakanı Oskanyan'ın bu öneriyi içeren iki düzüne kadar konuşmasını kolaylıkla bulmak mümkündür.

7 2007 Mart ayı sonu itibarıyla bu cinayete ilgili olarak on iki kişi tutuklanmıştır. (BİA Haber Merkezi, 28 Mart 2007)

8 Hürriyet, 24 Ocak 2007.

9 Zaman, 25 Ocak 2007.

10 Birand 24 Ocak 2007 akşamı Kanal D'deki haber programında bu öneriyi kaçırılmaması gereken bir fırsat olarak değerlendirdi. Ayrıca bu konuda Posta'da "Türkiye Ermeni Önerisi'ne Hayır Dememeli" başlığını taşıyan bir yazı yazdı. (Bu yazının İngilizcesi "Armenian Offer Should Not Be Rejected" başlığıyla 26 Ocak 2006 tarihli Turkish Daily News gazetesinde yayınlandı. <http://www.turkishdailynews.com.tr/article.php?newsid=64805>)

Bazı gazeteler, Ermenistan'ın önkoşulsuz diplomatik ilişki istediğini manşet yaptılar. Bir gazete¹¹, Kirakosyan'ın sözlerini "sıcak mesaj" olarak nitelendirmiş bir diğeri¹² de bu sözlerin bir "ısınma mesajı" olarak değerlendirilebileceğinden bahsetmiştir. Bir diğeri gazete¹³ Ermenistan'ın kapılarını açtığını vurgulayan bir başlık atmıştır. Bir gazete ise¹⁴ Dışişleri Bakanı Gül'ün "Ermenistan'la iyi ilişkiler geliştirmeyi arzu ediyoruz" sözlerini Gül'ün Kirakosyan'a olumlu bir cevabı gibi yanlış bir şekilde yorumlamıştır. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Televizyon kanallarında da aynı doğrultuda haberlere rastlanmıştır. Saptayabildiğimiz kadarıyla sadece bir gazete¹⁵ Dışişleri ile görüşerek Kirakosyan'ın çağrısının yeni olmadığını ve Türkiye'nin Ermenistan'la diplomatik ilişki kurulması için üç sorunun çözülmesini beklediğini yazmıştır. Kısaca arşiv araştırması yapılmaması ve son on beş yıldır Devlet Başkanı dahil Ermenistan siyaset adamlarının Türk muhataplarıyla bir çok kez görüşmüş olmalarına Kirakosyan'ın "15 yıldır hiçbir şekilde ilişkimiz yok" sözlerden şüphe duyulmaması ciddi bir hata olmuştur.

Türk basınında görülen bu yaygın yanlışla karşısında Dışişleri Bakanlığı sözcüsü 25 Ocak 2007 tarihinde bir soruya cevap vererek durumu aydınlatmıştır. Cevabın metni şöyledir:

Ermenistan Dışişleri Bakan Yardımcısı Arman Kirakosyan'ın "Ermenistan'ın Türkiye ile önkoşulsuz ilişki tesis etmeye hazır olduğu" yönünde yaptığı açıklamaya atfen bazı basın organlarında son günlerde yayınlanan haberler Bakanlığımız tarafından dikkatle izlenmektedir. Ermenistan Hükümeti tarafından bugüne dek çeşitli dönemlerde bu mealde açıklamalar yapılmış olduğu cihetle, son beyanat yeni bir açılıma delalet etmemektedir.

Türkiye tüm komşularıyla ilişkilerini karşılıklı güven ve saygı ilkeleri temelinde geliştirmek arzusunu muhafaza etmektedir. Hal böyle olmakla birlikte, ikili ve bölgesel çerçevede ilişkilerin ve işbirliğinin tesisinin, geliştirilmesinin ve güçlendirilmesinin sadece Türkiye'nin atacağı adımlara bağlı olmayacağını, ilgili tarafların mukabil irade ve adımlarıyla mümkün hale gelebileceğinin vurgulanmasında yarar görülmektedir. Bu meyanda Ermenistan'la diyalogun ileriye götürülmesi yönünde ülkemizin sergilediği yapıcı tutum çerçevesinde, çeşitli dönemlerde bir dizi somut adımlar

11 Milliyet, 25 Ocak 2007.

12 Radikal, 25 Ocak 2007.

13 Vatan, 26 Ocak 2007 .

14 Milliyet, 25 Ocak 2007.

15 Cumhuriyet, 26 Ocak 2007.

atılmıştır. Ortak Tarih Komisyonu kurulması yönündeki önerimiz bunun somut bir örneğidir.

Bu yaklaşımın bir tezahürü olarak, Hrant Dink'in cenaze töreni vesilesiyle ülkemize gelen Dışişleri Bakan Yardımcısı Arman Kirakosyan ile dün İstanbul'da yapıcı ve olumlu bir atmosfer içinde cereyan eden bir görüşme yapılmıştır.

Geçtiğimiz hafta ülkemizde yaşanan trajik olayın, Türkiye-Ermenistan ilişkileri bakımından yeni bir atmosfer oluşturmaya katkıda bulunmasını, bu ortam içinde, Ermenistan'ın ilişkilerimizdeki durağanlığın aşılması yönündeki iyi niyetli çabalarına karşılık vermesini samimiyetle ümit ediyoruz.

Bu vesileyle Türkiye'nin Ermenistan'la koşulsuz diplomatik ilişki kurmasının ne anlama geldiğini açıklamaya çalışalım.

İki devletin, arasında sorun veya sorunlar mevcut değilse, bir önkoşula bağlanmadan diplomatik ilişki kurmaları doğaldır. Ancak sorunlar varsa ve diplomatik ilişki kurulması bu sorunların çözümünü değil sürüp gitmesi anlamına geliyorsa taraflardan birinin, diplomatik ilişki kurulmadan önce sorunların çözümünü önkoşul olarak istemesi de doğaldır.

Türkiye ile Ermenistan arasında başlıca üç sorun vardır:

Birincisi Ermenistan'ın, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tanımamış olmasıdır. Ermenistan böylelikle ileride Türkiye'den toprak talep etmek hakkını elde tuttuğunu düşünmektedir.

İkincisi Ermenistan'ın Türkiye'ye karşı soykırım iddialarını ileri sürmesi ve Diasporanın Türkiye'den olası tazminat taleplerini desteklemesidir.

Üçüncüsü Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarının yaklaşık yüzde yirmisini işgal etmiş olması ve bir milyon kadar Azeri'yi de "kaçkın" durumuna düşürmüş bulunmasıdır. Türkiye Azerbaycan topraklarının işgaline tepki olarak Ermenistan ile olan sınır kapısını kapamıştır.

Türkiye'nin önkoşulsuz, Ermenistan ile diplomatik ilişki kurduğu ve buna bağlı olarak da sınırları açtığı takdirde Ermenistan'ın yukarıda değindiğimiz üç sorunu çözmek yolunda Türkiye ile işbirliğine gitmesi için bir neden kalmayacaktır.

1991'den bu yana tüm Türk hükümetlerinin bu üç sorunun peşinen çözülmesi için ısrar etmeleri karşısında Ermenistan "koşulsuz diplomatik çözüm" formülünü ileri sürmeye başlamış ve "koşulsuz" sözcüğünün zihinlerde yarattığı olumlu yankıdan yararlanarak diplomatik ilişki kurulmamış olmasının kusurunu Türkiye'ye atmaya çalışmıştır. Kirakosyan'ın yukarıda değindiğimiz sözleri, iki ülke arasında diplomatik ilişki kurulmamasının kusurunu Türkiye'ye atmaya çalışan Ermeni girişimlerinin bu kez Türk basını için de yapıldığını ve bunda bir ölçüde başarılı olduğunu göstermektedir.

Hrant Dink'in öldürülmesi diasporada olduğu kadar Ermenistan'da da büyük tepkilere neden oldu. Ermenilerin çok sayıda buldukları yerlerde gösteriler düzenlendi. Bu arada Erivan'daki bir gösteriye yüz bin kişinin katıldığı iddia edildi¹⁶.

Avrupa Birliği'nde Ermeni ve Ermenistan çıkarlarını korumakla görevli, Taşnak eğilimli Adalet ve Demokrasi için Avrupa Ermeni Federasyonu yayınladığı bir bildiriye "Türkiye Hrant Dink'i Katletti" başlığını koyarak¹⁷ olaydan Türkiye'yi sorumlu tutmaya çalıştı.

Bazı yazarlar Hrant Dink'i Ermeni "soykırımının" kurbanı gibi göstermeye çalıştılar. Ancak 1915 tehcirinin üzerinden neredeyse bir asır geçmiş olduğundan bu düşünceye bir kılıf bulabilmek için, Dink'in öldürülmesinin Ermeni "soykırımının" devam ettiğini gösterdiği gibi bir formül buldular¹⁸. Bazıları Ermeni soykırım kurbanlarına bir kişi daha katıldığını ileri sürerken¹⁹ daima Ermeni görüşlerini destekleyen çok tanınmış bir İngiliz gazeteci-yazar daha kolay bir formül bularak Hrant Dink'in Ermeni soykırımının 1.500.001'inci kurbanı olduğunu yazdı.²⁰ Bu vesileyle soykırım iddialarının geçmişe ait bir olay değil günümüzde de devam ettiğini ileri sürebilmek için, Ermeni soykırımını inkar etmenin soykırımın son safhasını oluşturduğu gibi bir başka formülün uzun zamandan beri Ermeni basınında kullanıldığını belirtelim.

16 Milliyet, 26 Ocak 2007.

17 Fédération Euro-arménienne pour la justice et la démocratie, Communiqué de Presse, 19 Ocak 2007.

18 Khatchig Mouradian, Hrant Dink (1954-1915). AWOL, 20 Ocak 2007.

19 Edmond Y. Azadian, "One More Victim Added to the Armenian Genocide Count", AZG Armenian Daily, 30 Ocak 2007. <http://www.armeniandiaspora.com/archive/81513.html>

20 Robert Fisk, "Award -Winnig Writer Shot by Assassin in İstanbul Street", The Independent, 20 Ocak 2007. <http://news.independent.co.uk/europe/article2169190.ece>

Ermenistan'da resmi tepkilere gelince Dışişleri Bakanı Vartan Oskanyan yayınladığı bir bildiriye, Hrant Dink'in bir çok kişiyi fikirlerine inandırdığı, bu inananların Dink'in gerçeği söyleyebilmek, acılı bir tarihi paylaşabilmek ve reddetmek ve kınamak üzere soykırım dehşetini anlatabilmek hususundaki düşlerini gerçekleştirmeye çalışacaklarını ifade etti²¹.

Ermenistan Parlamentosu hayli geç bir şekilde, olaydan yirmi gün sonra yayınladığı bir bildiriyle Hrant Dink'in öldürülmesini kınadı²². Bu olayın Türkiye'de bazı milliyetçi çevrelerin Ermeni aleyhtarı propagandası sonucu olduğu, güvenlik güçlerinin durumu bildikleri halde cinayeti önlemedikleri iddia edildi. Bu cinayetten sonra Agos gazetesine, özgür düşünce sahibi kişilere ve Ermenilere karşı tehditlerin arttığı bildirildi. Bu cinayetin iki halk arasında karşılıklı güven kurulması ile Türkiye'nin kendi tarihiyle barışması, 1915 Ermeni soykırımını tanınması ve Türk Ceza Kanununun 301. maddesinin kaldırılması gereğini gösterdiği belirtildi.

Uluslararası alanda ise Avrupa Birliği Parlamentosuyla Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesi'ndeki faaliyetler dikkati çekti.

Avrupa Parlamentosu bir dakikalık saygı duruşuyla Hrant Dink'i andı. Başkan Hans-Gert Pöttering yaptığı konuşmada, cinayet sanıklarının bulunması için Türkiye'nin gösterdiği kararlılığı övdükten sonra, Türkiye'den bu kararlılığı reform sürecinde de göstermesini beklediklerini ve 301. maddenin kaldırılması gerektiğini söyledi. Hrant Dink anısına, Türk ve Ermeni bayraklarıyla süslü bir imza defteri açıldı²³.

Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesi'nde ise 25 Ocak 2006'da "Gazetecilerin Yaşamını ve İfade Özgürlüğünü Tehdit Eden Tehlikeler" başlığı altında bir kararda Hrant Dink ve Anna Politkovskaya'nın katledilmesi kınandı. Bu vesileyle söz alan Ermenistan Heyeti Başkanı, Taşnak Partisi üyesi Armen Rustamyan Ermeni soykırımının tanınması için mücadele edenlerin bunu medeni bir şekilde yaptığını, Ermeni soykırımını inkâr edenlerin ise devletin baskı imkânlarını kullandıklarını veya ateş ettiklerini söyledi. Türkiye'nin Avrupa Birliği yolundaki en

21 Ermenistan Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, "Bakan Oskanyan'ın Hrant Dink'in Ailesine Gönderdiği Başsağlığı Mesajı", 23 Ocak 2007. http://www.armeniaforeignministry.com/pr_04/index.html

22 Ermenistan Millet Meclisi Resmi İnternet Sayfası, "Ermenistan Millet Meclisi Bildirisi", www.parliament.am/search.php?where=whole&what=Hrant%20Dink&lang=eng

23 Sabah, 1 Şubat 2006.

büyük başarısının Ermeni soykırımını tanımak olacağını söyleyen Hrant Dink'in haklı olduğunu söyledi ve Türkiye'nin, Almanya'nın izinden giderek, Ermeni soykırımı iddialarını tanımamasını istedi²⁴.

Hrant Dink'in öldürülmesi bir iç siyaset sorununa dönüşürken yabancı basın-
da, özellikle Hrant Dink'in cenazesine çok sayıda kişi katılmış olmasını dikkate
alarak, bu olayı Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin düzelmesinde bir rol oynaya-
bileceğine dair yazılar çıktı.²⁵ Anlaşılan Türkiye'nin, Hrant Dink'e ülke içinde
ve özellikle ülke dışında gösterilen büyük ilgiden etkilenerek Ermenistan'a karşı
daha yumuşak bir siyaset gütmesi, diğer bir deyimle taviz verici bir tutum alması
bekleniyordu. Oysa hatırlatacak olursak, Türkiye Ermenistan'dan sınırlarını tanı-
masını, soykırım suçlamalarından vazgeçmesini ve Karabağ dâhil, işgal ettiği Azer-
baycan topraklarından çekilmesini istiyordu. Hangi koşullarda olursa olsun bir
veya daha fazla kişinin ölmesi durumunda Türkiye'nin ilkesel tutumunda bir de-
ğişiklik yapması beklenemezdi. Ancak Hrant Dink'in ölümünün Türkiye'nin tu-
tumunda bir değişiklik yapacağına inanılmış olmalı ki Türk Dışişleri Sözcüsünün
yukarıda değindiğimiz 25 Ocak 2007 tarihli açıklaması ve ardından Türkiye'nin
tutumunda bir değişiklik gözlenmemesi bir düş kırıklığı yarattı. Ermenistan
Dışişleri Bakanı Vartan Oskanyan bir Amerikan gazetesine²⁶ yazdığı makalede,
Hrant Dink'in öldürülmesini takip eden günlerde Ermenistan'da ve dünyanın
diğer yerlerinde Türkiye'nin inkâr ve ret politikasında bir çatlak olacağına, bu
olaya gösterilen büyük tepkilerin Türk siyaset adamlarını bu durumdan yarar-
lanarak politikalarında radikal bir değişiklik yapmaya yönlendireceğinin ümit
edildiğini ancak Türkiye'nin bu fırsatı kaçırdığını söyledi. Kısa süre sonra Köln'de
verdiği bir konferansta da Hrant Dink cinayetinin Türkiye'nin yanlış politikala-
rını değiştireceğinin zannedildiğini, ancak böyle olmadığını, aksine Türkiye'nin
Ermeni soykırımının tanınması sürecini Türkiye'de ve diğer ülkelerde önleyebil-
mek için daha fazla gayret sarf ettiğini bildirdi²⁷: Buna karşılık Ermenistan Devlet
Başkanı'nın Dışişleri Bakanı'ndan ayrı görüşlere sahip olduğu bir Fransız gazete-
sine²⁸ verdiği mülakattan belli oldu, Koçaryan Hrant Dink'in öldürülmesinden
sonra Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde bir düzelmeye olup olmayacağı konusunda
farklı fikirlerin olduğunu, kendisinin ilk şok geçtikten sonra bu olayın ilişkilere

24 Noyan Tapan, 26 Ocak 2007.

25 Le Monde, "L'Assassinat de Hrant Dink crée un climat favorable au dialogue turco- Arménienne" (Hrant Dink'in öldürülmesi Türk-Ermeni diyalogu için uygun bir hava yaratıyor.) 24 Ocak 2007.

26 Los Angeles Time, 1 Şubat 2007.

27 AZG Armenian Daily, 15 Şubat 2007.

28 Le Figaro, 19 Şubat 2007.

bir etki yapmayacağını düşündüğünü söyleyerek daha gerçekçi bir tutum sergiledi. Ancak bu düşüncesini imparatorlukların, özellikle Şark imparatorluklarının af dilemekte güçlük çektiklerine bağladı. Anlaşılan Osmanlı İmparatorluğu'nun çoktan ortadan kalktığını unutmuş Türkiye'nin tutumunun ise ortada bir soykırım olmadığına inanılmasından kaynaklandığını anlamamıştı.

Hrant Dink'in öldürülmesi hakkında ABD Temsilciler Meclisi'ne 29 Ocak 2007 tarihinde H.Res. 102 numarasını taşıyan bir karar tasarısı verildi. İki gün sonra da, 1 Şubat 2007'de, bu konuda S.Res.65 sayısını taşıyan başka bir tasarı Senato'ya sunuldu. Böylelikle koşullardaki değişikliklere göre Temsilciler Meclisi veya Senato'daki tasarıya öncelik veren bir taktik benimsendi.

Söz konusu tasarıların İngilizce metinleri ve Türkçe çevirileri Dergimizin "Güncel Belgeler" bölümündedir. Görüleceği üzere metinler aynı değildir, ancak yaklaşık aynı konular işlenmektedir. Bu arada dikkati çeken bir husus, her iki metinde de "Ermeni soykırımı" deyimlerinin bir özel isim şeklinde yer almasıdır. Bu durum, tasarıların kabulü halinde Ermeni militanlara soykırımın Temsilciler Meclis ve/veya Senato tarafından da kabul edildiğini ileri sürmek olanağını vermektedir.

Kararların işlem bölümlerinde, esas itibariyle Hrant Dink cinayeti kınanmakta, Türkiye'den bu konuda soruşturmaya ve faillerin kovuşturulmasına devam edilmesi (veya Türkiye'nin bu konudaki çabalarının desteklenmesi) istenmekte ve Türk Ceza Kanunu'nun 301. maddesinin kaldırılması talep olunmaktadır. Senato'ya verilen tasarıların daha yumuşak bir dille kaleme alındığı görülmektedir.

Bu üslup farkı nedeniyle ilk önce Senato'da verilen tasarı görüşülmeye başlandı. Senato'nun Dış İlişkiler Komitesi'nde 6 Mart 2007 tarihinde ele alınan tasarı, komitedeki kıdemli Cumhuriyetçi üye Senatör Richard Lugar'ın, "Ermeni soykırımı" terimine atıfta bulunan ifadenin tasarıdan çıkarılmasını isteyerek mevcut metne itiraz etmesi sonucunda bir sonraki toplantıya ertelendi²⁹.

Tasarı Dış İlişkiler Komitesi'nde, 28 Mart 2007'de yeniden görüşülmeye başlandı. 'Hrant Dink, Ermeni Soykırımı'ndan bahsettiği için 301. madde çerçevesinde, hakkında yasal işlem yapılmıştı' şeklinde soykırım iddiasını gerçekmiş gibi gösteren ifadelerin yerine 'Hrant Dink, Ermeni katliamını soykırım olarak nite-

²⁹ Milliyet, 7 Mart 2007.

lendirdiği için 301. madde çerçevesinde hakkında işlem başlatılmıştı' sözleri konularak yapılan bir değişiklik sonucunda kabul edilerek Senato Genel Kurulu'na gönderildi.

İşin esasına bakıldığında Hrant Dink'in öldürülmesinin Senato'yu neden bu kadar ilgilendirdiği veya bu tür olaylar Senato'nun ilgisini çekiyorsa neden dünyanın başka yerlerindeki cinayetlerin veya terör olaylarının ve mesela hemen her gün Irak'ta yüzlerce kişinin öldürülmesinin ele alınıp kınanmadığı soruları akla gelmektedir. Ayrıca, kınanacaksa bu ancak Senato tasarısı onaylandıktan sonra mümkün olacağından, kınamada çok geç kalınacağı görülmektedir.

Ancak tasarı derinliğine incelendiğinde aslında Hrant Dink'in öldürülmesiyle pek ilgilenmediği, bu cinayetin uyandırdığı büyük yankılardan yararlanarak, Hrant Dink'in ismi kullanılmak suretiyle başka hususların Senato'ya kabul ettirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bunların başında soykırım iddiaları gelmektedir. Yapılan değişiklik bu iddiaları çok zayıflatmıştır.

Tasarının karar bölümünde Türkiye'nin Ermenistan'la diplomatik, siyasi ve ekonomik tüm ilişkileri kurması talebi de Hrant Dink'in ölümüyle ilgili değildir. Bunlar Ermenistan'ın talepleridir ve esas itibarıyla Amerikan Hükümeti tarafından da benimsenmektedir. Türkiye ise, ilke olarak, Ermenistan'la ilişki kurulmasına karşı değildir. Ancak bundan önce Ermenistan'ın işgal etmiş olduğu Azerbaycan topraklarından çekilmesini beklemektedir. Bu olmadan Türkiye'nin Ermenistan'la bu tür ilişkiler kurması bu işgalin kabul edildiği anlamına gelecek ve Azerbaycan çok zor bir durumda kalacaktır. Ayrıca Karabağ sorunu çözümsüzlüğe mahkum edilecektir. Ermenilerin istediği de budur.

Tasarının Komite'de kabul edilmesi Türk Dışişlerinde de memnuniyetsizlik yaratmıştır. Bakanlık sözcüsü 29 Mart 2007 tarihinde bu konudaki bir soruya şu cevabı vermiştir:

"Vatandaşımız gazeteci Hrant Dink'in 19 Ocak 2007 tarihinde İstanbul'da hunharca bir cinayet neticesinde öldürülmesi ile ilgili olarak Senatör Joseph Biden tarafından teklif edilen bir karar tasarısının dün ABD Senatosu Dış İlişkiler Komitesi tarafından kabul edilmiştir.

Cinayetin sorumlularının üzerine kararlılıkla gidilmesi ve sanıkların kısa süre içinde yakalanmalarına rağmen, müttefikimiz ABD'nin Senatosu'nda böyle bir karar tasarısının gündeme getirilmesinin söz konusu menfur cinayetin 1915 olaylarına

atıfla siyasi amaçlar uğruna istismar edilmesinden başka bir işe yaramayacağı açıktır. Bu husus tarafımızdan üzüntüyle karşılanmıştır. Bilindiği üzere, müteveffanın cenazesine, başta hükümet temsilcileri olmak üzere, çok kalabalık bir vatandaş topluluğu katılmış, söz konusu eylem en ağır ifadelerle kınanmıştır.

ABD, iki ülkeyi ilgilendiren birçok alanda ortak bir vizyon çerçevesinde yakın bir işbirliği sürdürdüğümüz bir ülkedir. Bu itibarla, ABD Senatosu'nun olayla ilgili gerekleri gözardı eden söz konusu karar tasarısını benimsemeyeceğini ümit ediyoruz³⁰.

2. Ahdamar Kilisesi'nin Restorasyonu

X. asrın başlarında Van Gölü üzerindeki bir ada üzerinde Ermeni Kralı 1. Gagik tarafından yaptırılan sonra terk edilmesi nedeniyle hayli harap durumda bulunan Ahdamar Kilisesi Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından 2.600.000 YTL sarfiyla restore edilerek 29 Mart 2007 tarihinde, Ankara'dan gelen bazı Büyükelçiler, Ermenistan'dan gelen Kültür Bakan Yardımcısı Gagik Gürciyan ve Türkiye Ermenileri Patriği Mesrop II'nin de katıldığı bir törenle bir müze olarak açıldı.

Bu açılış gerek Ermenistan'da gerek diasporada eleştirilere neden oldu.

Ermenistan Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Vladimir Karabetyan 28 Mart 2007'de bu konuda yaptığı bir açıklamada³¹, kubbesine haç konmadan da olsa kilisenin restore edilmesinin olumlu bir gelişme olduğunu ve Türkiye'nin şimdiye kadar izlediği Ermeni anıtlarını ihmal ve tahrip etmek politikasından vazgeçebileceğini gösterdiğini belirttikten sonra vaktiyle bu bölgelerde yoğun bir biçimde yaşayan Ermenilerin 20. asrın başlarında öldürüldüklerini veya sürüldüklerini, uygulanan soykırım politikasının kutsal yerlerin ve anıtların tahrip edilmesini de içerdiğini, Ani ve Muş gibi bir düzine kadar kendi haline terk edilmiş veya çok kere kasten tahrip edilmiş eserler için Ahdamar'la aynı yaklaşımın gösterileceğini ümit ettiklerini söylemiştir. Sözcü açılışa gönderdikleri heyet için Türkiye'nin kara sınırını bir gün bile açılmamış olmasını eleştirmiş, ayrıca açılışla ilgili bildirimlerde "Ermeni" kelimesinin kullanılmamış olmasının, Türk Hükümeti'nin sadece tarihe karşı değil kendi Ermeni azınlığına karşı da taşıdığı sorumluluktan kaçtığını gösterdiğini iddia etmiştir.

30 Türkiye Cumhuriyeti, Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, "29 Mart 2007, Dışişleri Bakanlığı Sözcüsünün Bir Soruya Cevabı", http://www.mfa.gov.tr/MFA_tr/BasinEnformasyon/SoruCevap/2007/Mart/SC14_29Mart2007.htm

31 Ermenistan Cumhuriyeti Resmi İnternet Sayfası, "Bakanlık Sözcüsünün Ahdamar Kilisesi'nin Yeniden Açılması Hakkındaki Yorumları", <http://www.armeniaforeignministry.com/news/index.html>

Sözcü ayrıca bu açılışın ABD Kongresi'nde Ermeni soykırımı tasarılarının görüşüldüğü bir tarihe rastlamasının tesadüf olmadığını bildirerek Ermenistan ve Ermenilerin gerçek bir uzlaşmaya götürmeyen ve kamu oyunu etkilemeye yönelik bu gibi jestleri kabul etmek istemediklerini belirtmiş ve Ermenistan ile olan sınırlarını açması ve normal ilişkiler kurması için uluslararası toplumun Türkiye'yi teşvik etmesi gerektiğini ileri sürmüştür.

Açılışa davet edildiği anlaşılan Ecmiyazin'deki Ermeni Patriği adına yapılan bir açıklamada, Ahdamar Kilisesi, İstanbul'daki Ermeni Patrikhanesi'ne bağlanmak yerine, müzeye dönüştürüldüğü için Patrik Karekin II'nin açılış törenine katılmayacağı bildirilmiştir. Bildiride Türk makamlarının bu hareketinin (müze olarak kullanmak) Hıristiyan inanışlarına ve Ermeni halkının duygularına aykırı olduğu için iki halkı yakınlaştırmak yolunda olumlu bir adım olarak görülemeyeceği de belirtilmiştir³².

Beyrut yakınlarındaki Antelias'ta oturan Kilikya Patrikhanesi'nden yapılan bir açıklamada Türkiye Ermeni soykırımını tanımayı reddettiği için Patrik Aram II'nin açılış törenine katılmayacağı ifade edilmiştir.

Avrupa Birliği'nde Ermeni menfaatlerini korumak amacıyla bir çok Ermeni derneği tarafından ortaklaşa kurulan, Taşnak eğilimli "Adalet ve Demokrasi İçin Avrupa-Ermeni Federasyonu" ise restorasyon girişimlerinin aslında Türkiye'deki Ermeni kilise ve anıtlarının Ermeni niteliğini ortadan kaldırmak amacıyla yapıldığını, zira kiliseye Türkçe bir anlamı olan "Akdamar" isminin verildiğini, Kiliseye haç konmadığını, kilisenin Müslüman-Türk sanatının bir tanığı olduğunun iddia edildiğini ancak kilisenin yapıldığı yıllarda Türklerin Orta Asya bozkırlarında göçebe olarak yaşadığını, son zamanlarda bu bölgedeki haçkar'ların (taştan yapılmış büyük Ermeni haçları) ortadan kaldırıldığının duyulduğunu, Ermeni soykırımından önce Türkiye'de 2359 kilise, manastır ve diğer yapıtın bulunduğunu, günümüzde bunların hemen hepsinin tahrip edilmiş olduğunu veya amaçları dışında kullanıldığını, açılış törenin ABD Kongresi'ndeki soykırım tasarılarının kabulünü önlemeyi amaçladığını ve Türkiye samimi olsaydı, başta Ermeni kilisesine ait olanlar olmak üzere, el konulmuş Ermeni mallarını daha önce geri vermiş olması gerektiğini bildirmektedir.

Ermenistan ve diaspora Ermenilerinin bu konudaki diğer görüş ve yorumla-

32 Tatul Hakobyan, "Aghtamar Reopening Becomes a Celebration of Turkey: Former Seat of Catholicos is Now a Turkish Museum", Armenian Reporter, 7 Nisan 2007. <http://www.armenianreporteronline.com/article.php?id=14613&issuedate=2007-04-07>

rı olumsuzdur. Bu tarihi kilisenin restore edilmesinden memnuniyet duyulduğu üzerinde pek durulmadan bu olaydan Türkiye'nin, yukarıda belirttiğimiz şekilde eleştirilmesi için yararlanılmaya çalışılmıştır.

Buna karşın uluslararası basının tepkisi Türkiye'yi alkışlamak olmamakla beraber daha ılımlı olmuştur.

Sonuç olarak Ermenistan ve Ermenilere karşı bir iyi niyet ifadesi için yapılmış olan Ahdamar Kilisesi restorasyonunun bu yönden amacına ulaşmadığını, ancak uluslararası kamu oyunda nispeten iyi bir etki yarattığı söylenebilir.

II- TÜRKİYE - ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ

1. Resmi Beyanlar

İncelediğimiz dönem içinde Türkiye ve Ermenistan dışişleri bakanları arasında bir görüşme olmamıştır. En son görüşmenin 2004 yılı Eylül ayında New York'ta gerçekleştiği düşünülürse Bakanlar yaklaşık iki buçuk yıldır karşılaşmamışlardır. Daha önceki dönemde yılda bir bazen iki kez görüşme yapıldığı dikkate alındığında bunun olumsuz bir gelişme olduğundan şüphe bulunmamaktadır. Görüşmekten kaçan taraf Ermenistan'dır. İki ülke dışişleri bakanları arasında görüşmeler yapıldığı taktirde bunun sınırların açılması için AB dahilinde Türkiye'ye yapılan baskıların hafifleyeceğine ve soykırım iddiaları konusunda bazı ülkelerde parlamentolarındaki karar tasarılarında erteleneceğine inanıldığı için Türkiye ile üst düzeyde görüşme yapmaktan kaçınıldığı anlaşılmaktadır. Ancak görüşme yapılmaması da sorunları çözmekte ve Ermenistan'ın özellikle üzerinde durduğu sınırların açılması için hiçbir gelişme sağlamamaktadır.

Taraflar arasında üst düzeyde görüşme yapılmamasına karşın iki ülke devlet adamları aralarındaki sorunlar hakkında bazı beyanlarda bulunmuşlardır. Türkiye'de bu beyanların sayısı nispeten azdır ve daha ziyade ilkesel tutumları yansıtmaktadır. Buna karşın Ermeni devlet adamlarıysa Türkiye ile ilişkileri konusunda daha fazla konuşmuşlardır.

T.B.M.M' de 2007 bütçesinin kabulü münasebetiyle yapılan görüşmeler, her yıl olduğu gibi 2006'da da Türkiye'nin uluslararası ilişkiler alanında karşılaştığı başlıca sorunların tartışılmasına vesile teşkil etmiştir.

Bu tartışmalara temel teşkil etmek üzere Dışişleri Bakanlığı adına hazırlanıp

tüm milletvekillerine dağıtılan bir kitapçığın³³ Ermenistan ile ilişkiler bölümü şöyledir:

“Ülkemiz Ermenistan’la ilişkileri normalleştirme ve bu ülkeyle iyi komşuluk ilişkileri geliştirme yönündeki iradesini muhafaza etmektedir. Ermenistan liderliğinin komşularıyla ilişkileri konusunda izlediği ve uluslararası hukukun temel ilkelerini ihlal eden politikalar, Güney Kafkasya’da bölgesel işbirliğinin gelişmesini engellemektedir.

Bu ülkeyle ilişkilerimizi, iyi komşuluk ilkeleri temelinde geliştirme arzumuz, Ermenistan liderliğinden aynı düzeyde karşılık görmemiştir. Bununla birlikte, bu yöndeki çabalarımıza devam edecek ve diyalog kapısını açık tutacağız. Ermenistan Hükümetinin uluslararası hukuka saygı temelinde, komşularıyla sorunlarını çözmek için ciddi siyasi irade göstermesi ve tarihin yargılanmasını tarihçilere bırakarak, bu yöndeki önerilerimize olumlu yanıt vermesi, ilişkilerin normalleştirilmesinin yolunu açacaktır.

Sözde soykırım iddialarına karşı bir Ortak Tarih Komisyonu’nun (OTK) 1915 dönemine ait gelişme ve olayları sadece Türk ve Ermeni değil, ilgili üçüncü ülkelerin de arşivlerinde araştırarak, bulgularını uluslararası kamuoyuna açıklamaları önerimiz çerçevesinde Ermenistan’la bugüne kadar toplam üç tur görüşme gerçekleştirilmiştir. OTK kurulmasının ve çalışmalarına başlamasının sadece Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesine değil, aynı zamanda Türk ve Ermeni halkları arasında yeniden güven tesis edilmesine de önemli katkı sağlayacağına inanıyoruz.”

Bu metnin “satır aralarını” da okumaya çalışarak incelediğimizde en önemli yönünün Türkiye’nin Ermenistan’la ilişkilerini normalleştirme ve bunları iyi komşuluk temeli üzerine kurma iradesine sahip olduğunu açıkça ifade etmesi olduğu görülmektedir. Ermenistan’dan bu konuda aynı düzeyde karşılık alınmamasına rağmen Türkiye’nin bu yoldaki çabalarına devam edeceği ve diyalog kapısını açık tutacağı belirtilmektedir.

Metinde, ikinci olarak ilişkilerin normalleşmesi için Ermenistan’dan ne beklendiği dile getirilmekte ve uluslararası hukuka saygı ilkesi öncelikle vurgulanmaktadır. Bu ilke mevcut uluslararası antlaşmalara (1921 Moskova ve Kars antlaşmaları gibi) ve ilkelere (toprak bütünlüğünün korunması gibi) saygı anlamına

33 Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Abdullah Gül, 2007 Yılına Girerken Dış Politikamız (Dışişleri Bakanlığı 2007 Mali Yılı Bütçe Tasarısının TBMM Plan ve Bütçe Komisyonu’na Sunulması Vesilesiyle Hazırlanan Kitapçık) 14 Kasım 2006.

gelmektedir. Metinde, Ermenistan'ın gerek Türkiye gerek Azerbaycan ile olan sorunlarını mümkün olduğu kadar ertelemeye çalıştığı ve bu nedenle de ya müzakereden kaçındığı ya da anlamı olan müzakereler yürütmediği dikkate alınarak bu ülkeden “komşularıyla sorunlarını çözmek için ciddi siyasi irade göstermesi” istenmektedir.

Uluslararası hukuka saygı konusunda metinde değinilen bir diğer hususta Kafkasya'da bölgesel işbirliğidir. Ermenistan liderliğinin “uluslararası hukukun temel ilkelerini ihlal eden politikalarının”, Güney Kafkasya'da bölgesel işbirliğinin gelişmesini engellediği, diğer bir deyimle Ermenistan bu politikasında ısrar ettiği sürece Güney Kafkasya'da işbirliği için gerekli koşullarının mevcut olamayacağı belirtilmektedir.

Metinde somut olarak değinilen tek konu soykırım iddiaları ve bu bağlamda Türkiye'nin Ortak Tarih Komisyonu önerisidir. Bu önerinin ne olduğu kısaca tekrarlandıktan sonra bu komisyonun kurulması ve çalışmalara başlaması Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesine katkıda bulunacağı belirtilmekle, bu Komisyonun kurulması ve ilişkilerin normalleştirilmesi konuları birbirine bağlanmakta ve böylelikle Komisyon'a verilen önemin altı çizilmektedir. Aynı zamanda bu komisyonun kurulmasının “Türk ve Ermeni halkları arasında yeniden güven tesis edilmesine de önemli katkı sağlayacağı” da ifade olunmaktadır. Gerçekten de Türkiye ve Ermenistan'ın aralarındaki başlıca sorunu teşkil eden bir tarihi olayın yorumlanması için beraberce çalışmaya bağlamaları sadece iki halk arasında güven sağlamakla kalmayacak uluslararası alanda da çok olumlu bir gelişme olarak görülecektir. Ne var ki Ermenistan, sonunda haksız çıkacağı korkusuyla, Komisyon önerisini kabul etmekten kaçınmaktadır.

Dışişleri Abdullah Gül T.B.M.M.'i konuşmalarında³⁴ da Ortak Tarih Komisyonu konusuna değinmiştir. Bu önerinin “meydanı boş bulmuş Ermeni iddiaları takipçilerini” ilk defa köşeye sıkıştırdığını ve bazı kesimlerde oluşan yanlış inancı da sarstığını söylemiş, bu öneriyi şimdiye kadar atılan en önemli adım ve “belki son otuz beş yıl içinde, onları şaşırtsan veyahut da Ermeni propagandalarının önüne konulan en büyük taş” olarak nitelendirmiştir. Ermeni meselesinin önümüzdeki on yılın en önemli meselelerinden birisi olduğunu ve Ermeni ithamlarını Türkiye'nin üçüncü ülkelerle ilişkilerini bozma istidadını taşıdığını belirtmiştir.

34 T.B.M.M. Bütçe Plan Komisyonunda 14 Kasım 2006 tarihinde ve Genel Kurul'da 1 Aralık 2006 Tarihinde yapılan konuşmalar.

Abdullah Gül 1 Aralık 2006 tarihli Meclis konuşmasında Ermeni sorununun çözümü amacıyla gerekirse yargı ve tahkim yollarının da deneneceğini, ancak bunların çok titiz çalışma isteyen konular olduğunu, halen yürütülmekte olan bu çalışmaların ileride siyasi partilerle paylaşılacağını ve sonunda bir devlet politikası ortaya çıkarılacağını söylemiştir. Bu ifadeler Türkiye'nin Ermeni sorunu için uluslararası yargı veya tahkim yollarını da düşündüğünü, bu konuda incelemeler yapıldığını, ayrıca iktidar partisinin bu konuda tek başına karar almayı doğru bulmadığını, diğer partilerin de katılımıyla bir devlet politikası ortaya çıkarılmasının uygun görüldüğünü göstermektedir.

Şehitleri Anma Günü münasebetiyle 16 Mart 2007'de Ankara'da Cebeci Mezarlığı'ndaki Dışişleri Şehitliği'nde bir konuşma yapan Dışişleri Bakanı Gül (konuşmanın tam metni Dergimizin Güncel Belgeler kısmında verilmektedir.) zamanında tüm tehlikelere rağmen Türk diplomatların görevlerini yerine getirmekten çekinmediğini vurgulamış, Ermeni terörüne temasla sözde soykırım davalarını kendilerine politika yapanların bu terör olaylarını ve sempati duydukları gruplar arasından nasıl terörist çıktığını ve medeni geçinen bazı ülkelerde bu terörü nasıl icra ettiklerini hatırlamalarını ümit ettiğini bildirmiştir.

Dışişleri Bakanı'nın 28 Mart 2007 tarihinde The Washington Times gazetesinde "Politicizing the Armenian Tragedy" (Ermeni Trajedisini Siyasallaştırmak) başlığıyla yayınladığı bir yazı Türkiye'nin Ermeni sorununun çeşitli yönleri hakkındaki görüşlerini yansıtmaması bakımından önem taşımıştır.

Abdullah Gül bu yazısında ABD ile Türkiye arasındaki ortak çıkarlara ve işbirliğine değindikten sonra ancak bunların kendi siyasi gündemini takip eden tek bir çıkar grubu tarafından tehlikeye atıldığını Ermeni lobi kuruluşları bir kez daha, ABD'nin veya Ermenistan'ın öncelikli veya daimi çıkarlarına bakmaksızın geçmiş siyasallaştırmaya ve kendi tarih görüşlerini empoze etmeye çalıştığını, Sorgulanmakta olan bu tarihi dönemin karmaşık siyasi tarihi ve dinamikleri henüz tam anlamıyla kavranmış olmadığını aynı dönemde Türklerin veya Müslümanların kayıplarından söz edilmiyor olmasının gerçekten de esef verici olduğunu ifade etmiştir.

Ermenilerin iddialarına göre yaşananların "soykırım" olarak tanımlandığını burada sorun, uluslararası yasalar çerçevesinde Osmanlı Hükümeti'nin Ermenilerin sistematik olarak, tümüyle veya kısmen yok edilmeleri için bir devlet politikası izleyip izlemediği olduğu, bu sorunun cevabının ise ilk elden kaynaklarla çalışabilen akademisyenlerin verebileceğini bu nedenle Türkiye'nin 2005 yılında

Ermenistan'a, gerçekte neler yaşandığını öğrenmek üzere tarihçilerden oluşan ortak bir komisyon kurulmasını önerdiğini, Türk arşivlerinin uluslararası akademik çevrelere açık olduğunu ancak önemli Ermeni arşivlerinin kullanıma açık bulunmadığını belirtmiş, Ermenistan'ın bu ortak komisyonun kurulmasını ve komisyondan çıkacak sonucu kabul edeceğini açıklayacağı cevabının beklendiğini vurgulayarak akademisyenlerin bu çalışmaya katılması için, ABD de dahil olmak üzere, üçüncü ülkelere davette bulunmuştur.

ABD Temsilciler Meclisine sunulan 1915 yılında yaşanan olaylardan "soykırım" olarak söz edilen karar tasarısının kabul edilmesinin Türk halkını derinden inciteceğini ifade eden Gül, Hrant Dink'in öldürülmesinin, binlerle Türk vatandaşının tepkisine neden olduğunu, Türk tarafı daha olumlu bir atmosfer yaratmanın yollarını düşünürken, Ermeni Hükümeti, Türklerin soykırım iddialarını tanıma şansını kaçırdıkları gibi temelsiz fikirler yaymaya çabaladığını, Hrant Dink'in ölümü öncesinde yayımlanan bir mülakatında söylediği gibi, Ermeni diasporasının ne Türkiye'nin ne de başka bir ülkenin hükümetinden veya parlamentosundan soykırımın kabul edilmesi yönünde herhangi bir talepte bulunmaması gerektiğini, halen Türkiye'de 70 bin Ermeni vatandaşının çalıştığını, İstanbul-Erivan arasında doğrudan uçuşlar olduğunu, Türk ve Ermeni kuruluşları, sivil toplum örgütleri, işadamları ve yerel yetkililerin birbirleriyle doğrudan temas halinde bulduklarını ifade etmiştir.

Gelecek kuşakları sert söylemlerden ve açık düşmanlığın hegemonyasından kurtarmaya kararlı olduklarını belirten Dışişleri Bakanı kendi kendini sorgulamak, bir sorunun çözümlenmesi sürecinin ayrılmaz bir parçası olduğunu bu anlamda Türkiye'nin kendini sorgulama konusunda üzerine düşeni yerine getirmekte bulunduğunu, şimdi Ermenilerin aynısını yapma zamanı olduğunu ifade etmiştir.

Başbakan Erdoğan fırsat oldukça konuşmalarında Ermeni sorununa değinmiştir. 11 Mart 2007 tarihinde Bakü'de yapılan "Türkiye-Azerbaycan Diasporaları 1. Ortak Forumu"na katılmış ve burada yaptığı konuşmalarda Türkiye-Ermenistan arasındaki ilişkiler ve özellikle Ortak Tarih Komisyonu hakkında hükümetinin görüşlerini dile getirmiştir³⁵. Başbakan Erdoğan'ın Karabağ konusunda Azerbaycan'a verdiği çekincesiz destek ve bu arada Karabağ'da yapılan referandumu kabul etmemesi ve bu bölge için toprak bütünlüğü ve sınırların güç kullanılarak değiştirilmemesine dair uluslararası ilkelerin kabulünü istemesi Ermeni basınında eleştirilere neden olmuştur³⁶.

³⁵ Sabah, Türkiye, Akşam 10 Mart 2007.

³⁶ Arminfo ve Radiolur, 10 Mart 2007.

Ermenistan'a gelince Başkan Koçaryan'ın geçen dönemlere nazaran daha fazla Türkiye ile olan ilişkilere değindiği görülmüştür. 2006 yılı Kasım ayında Almanya'yı ziyareti sırasında Bertelsmann Vakfında konuşması sırasında kendisine yöneltilen Türkiye'nin tarihçiler komisyonu kurulması önerisini neden benimsemiştiği hakkındaki bir soruya tarihçilerden değil, politikacılardan kurulu bir komisyona taraftar oldukları zira soykırımın sorumluluğunun tarihçilere değil politikacılara ait olduğu cevabını verdi³⁷. 1915 Ermeni sürgününe karar verenler artık yaşamadıklarına, günümüz Türk siyaset adamlarını da bu sürgünden sorumlu olamayacaklarına göre Koçaryan'ın bu görüşünün bir anlamı yoktu. Adı geçen bunu fark etmiş olacak ki siyaset adamlarından kurulacak bir komisyonun alt gruplarından birinin tarihçilerden oluşabileceğini de sözlerine ekledi³⁸. Koçaryan'ın bu çelişkili sözlerinin temelinde Ermenilerin, gerçek bir olaymış gibi kabul ettikleri soykırım iddialarını tartışmak istememeleri bulunmakta ve bu nedenle tarihçiler komisyonu önerisine karşı çıkmaktadır. Buna karşı Ermeniler "soykırımın sonuçlarını" tartışmaya hazırdırlar. Bu deyimle "soykırım kurbanlarına" veya mirasçılara ödenecek tazminat, bunların Türkiye'de olan mallarının iadesi ve Ermenistan yetkilileri tarafından hiç telaffuz edilmemekle beraber Taşnaklarca zaman zaman dile getirilen Türkiye'den Ermenistan'a toprak verilmesi gibi konular vardır. Bunların müzakeresinin ise tarihçilere değil siyaset adamlarına ait olduğu ileri sürülmektedir.

Durum böyle olmakla beraber şu anda Ermenistan'ın soykırım iddiaları ve bunlara dayanan taleplerle fazla uğraşmak istemediği de görülmektedir. Başkan Koçaryan, bir mülakat³⁹ sırasında kendisine, Türkiye'den ne gibi talepleri olduğu, katliamlar nedeniyle af dilenmesini mi istedikleri yoksa bu olayın kurbanları için tazminat mı talep ettikleri şeklindeki bir soruyu "Tazminat bu katliam nedeniyle zarar görmüş olanlar tarafından istenebilir. Dünyada Ermeni diasporalarında tazminat talep etme hakkına hukuken sahip birçok Ermeni bulunduğunu düşünüyorum" cevabını vermiştir.

Görüldüğü gibi Koçaryan tazminat talebinin Ermenistan tarafından değil, sürgünden zarar görmüş ve halen çeşitli ülkelere dağılmış Ermeniler tarafından istenebileceğini belirtmektedir. 1915 yılında Ermenistan devleti mevcut olmadığı için ve ayrıca Türkiye'nin tazminat vermek için uluslararası bir taahhüdü bulunmadığı için Ermenistan'ın Türkiye'den tazminat isteyemeyeceği doğrudur.

37 Milliyet, 18 Kasım 2006.

38 Medimax, 17 Kasım 2006.

39 Al-Jazeera News Network, 28 Eylül 2006.

Diğer yandan Lozan Antlaşması Osmanlı uyrukluların devletten olabilecek talepleri için koymuş olduğu zaman aşımı süreleri çoktan dolduğundan Diaspora Ermenilerinin de Türkiye'den tazminat istemek hakkı yoktur.

Başkan Koçaryan bu mülakat sırasında Ermenistan'ın Türkiye'den olan taleplerini diplomatik ilişki kurulması ve ablukanın kalkması (sınırların açılması) olarak saymıştır. Ayrıca Türkiye'nin Karabağ sorunuyla ilgili tutumunu değiştirmesini istemiştir. Bu konuda Türkiye'nin Kuzey Kıbrıs'ı işgal ederken Ermenistan'dan Karabağ için bazı önlemler almasını istemesini (Karabağ işgaline son verilmesi) ikiyüzlülük olarak nitelendirmiştir. Koçaryan bu sözleriyle Türkiye Karabağ'ın işgaline itiraz etmezse Ermenistan'da Kuzey Kıbrıs'taki Türk Silahlı Kuvvetleri'nin varlığına itiraz etmeyeceği gibi bir anlam çıkmaktadır. Türkiye'nin Kıbrıs konusunda Ermenistan'ın desteğine ihtiyacı olmadığını, Koçaryan'ın bu sözlerinin daha ziyade Güney Kıbrıs Yönetimi'ni ilgilendirmesi gerektiğini bu vesileyle belirtelim.

Koçaryan bu mülakatı sırasında tarihi unutamayacaklarını fakat iki halkın (Türkler ve Ermenilerin) uzlaşması için bir doğal yol olması gerektiğini de söylemiş ve bu uzlaşmanın suçlu tarafın suçunu kabul etmesiyle (yani Türkiye'nin soykırım iddialarını kabul etmesiyle) başlayabileceğini ancak Türkiye'de halen bu suçu kabul etme iradesi bulunmadığını, bunun da şimdiki durumu yarattığını ifade etmiştir.

Koçaryan son olarak, Türkiye'nin sınırlarını açmak için Ermeni kuvvetlerinin Karabağ'dan çekilmesi koşulunu öne sürdüğünü, bunun kendileri için kabul edilebilir olmadığını söylemiş, Türkiye ile önkoşul olmadan diplomatik ilişki kurmaya hazır olduklarını tekrarlamış, ülkeler arasında normal koşullar mevcut olmasının engellerin aşılmasına yardım ettiğini belirtmiştir.

Bu arada Başkan Koçaryan Güney Kıbrıs'ı ziyareti sırasında verdiği bir mülakatta⁴⁰ Türkiye'nin AB sürecinde gerçekleştireceği reformlar sayesinde yeni bir durumun ortaya çıkacağını ve Türk halkının Ermeni soykırımını sorgulamaya başlayacağını, bunun zor bir süreç olduğunu bildiğini, ancak soykırımın başka ülkeler tarafından tanınmasının Türk halkı tarafından da tanınmasına yardımcı olacağını söylemiştir. Koçaryan'ın soykırım iddialarının kabulü konusunda başka ülkelere güvendiği bu arada dışarıdan gelen baskıların Türkiye'de teslimiyet değil direnme yarattığını bilmediği anlaşılmaktadır.

40 Arminfo, 24 Kasım 2006.

Ermenistan Devlet Başkanı başka bir mülakatında⁴¹ Türkiye'nin AB üyelik sürecine de değinmiş ve Türkiye'nin bir yandan Ermenistan sınırını kapalı tutarken diğer yandan AB ile üyelik müzakereleri yürütmesinin kabul edilemez olduğunu bildirmiş, hatta bunun Avrupa değerleriyle uyuşmadığını söyleyerek, Türkiye ile müzakereleri yürüten Avrupa Komisyonu'nu dolaylı bir şekilde eleştirmiştir. Diğer yandan Koçaryan sınırların açık olması koşulunun Türkiye'nin tüm komşuları için geçerli olması gerektiğini de bildirmiştir. Bu sözlerle AB'nin Türk limanlarının Güney Kıbrıs gemilerine açılması için uğraşırken Türkiye'nin Ermenistan ile olan sınırını açması için gayret göstermediğini ifade edilmek istenmektedir. Böylelikle Koçaryan AB üyesi Güney Kıbrıs ile bu örgüte üye olmayan Ermenistan'ı aynı kefeye koymak istemektedir.

Robert Koçaryan son olarak Fransız Le Figaro gazetesine verdiği bir mülakatta⁴² da soykırım iddialarına ve ülkesinin Türkiye ile olan ilişkilerine yukarıda belirttiğimiz şekilde temas etmiştir. Burada ilginç olan husus Fransa'da Ermeni soykırım iddialarını kabul etmeyenlerin cezalandırılmasına dair kanun tasarısı hakkında bu tasarının Ermenistan'ın değil Fransa'daki Ermeni cemaatinin girişimi olduğunu, Fransa'nın iç siyasetini ilgilendirdiğini, ancak tabii Ermenistan'ın "soykırımın" tanınmasına ilişkin her girişimi desteklediği gibi, hayli mesafeli bir cevap vermiş olmasıdır. Bunun nedeni ise Ermenistan'ın, şu anda Türkiye ile normal ilişkiler kurularak bir an önce sınırların açılmasına öncelik verdiği ve "soykırım" konusunu daha ziyade diasporanın konusu olarak görmesidir.

Ermenistan Dışişleri Bakanı, Vartan Oskanyan'da konuşma ve mülakatlarında Türkiye ile ilişkilere ve özellikle soykırım iddialarına geniş yer ayırmıştır. Bunlarda dikkati çeken nokta Oskanyan'ın ana çizgileriyle Başkan Koçaryan'ın görüşlerini benimserken ayrıntıda mensubu olduğu diaspora söylemine daha yakın ifadelerde bulunmasıdır. Mesela Oskanyan'ın Türkiye'yi kastederek, soykırımın tanınmaması ve kınanmamasının soykırımın devamı olduğuna dair sözleri⁴³ aslında bir diaspora söylemidir, ancak Oskanyan bu ifadelerinin hemen arkasından geleceğe bakmaları gerektiği için Türkiye ile normal ilişkiler kurmaya çalıştıklarını da söylemiştir.

Ermenistan Dışişleri Bakanı Güney Kıbrıs gazetesine verdiği bir mülakatta⁴⁴

41 Die Welt, 17 Kasım 2006.

42 Le Figaro, 19 Şubat 2007.

43 NZZ am Sonntag, 18 Ekim 2006.

44 Financial Mirror, 27 Kasım 2006.

Türkiye konusuna ve özellikle soykırım iddialarına değinmiş ve Türkiye ile normal iyi komşuluk ilişkileri kurmak için Ermeni “soykırımını” tanımamasını istemedikleri hakkında bilinen görüşü tekrarlamıştır. Ancak hemen arkasından “soykırımın” tanınmasına çalışılmasının Diaspora’da ve Ermenistan’daki her Ermeni için bir manevi zorunluluk olduğunu belirtmiştir. Böylece Ermenistan ilişki kurmak için Türkiye’nin “soykırımı” tanımamasını istemeyecek ancak gündeminde soykırımın tanınmasını da bulunduracaktır. Diğer bir deyimle Ermenistan Türkiye ile normal ilişki kurduktan sonra da soykırım suçlamalarına devam edecektir.

Oskanyan ayrıca Ermenistan yetkililerinin nadiren ele aldıkları tazminat konusuna da değinerek “soykırım” için en düşük tazminin bunu tanımak olduğunu da söylemiştir. En yüksek tazminin ne olduğunu belirtmemekle beraber bunun Ermenilere yüklü bir meblağ ödenmesi ve Doğu Anadolu’dan Ermenistan’a toprak verilmesi olduğu bilinmektedir.

Ermenistan Dışişleri Bakanı “soykırımı” tanıyan ülkelerin sayısı arttıkça Türkiye’nin “inkâr” politikasında daha saldırgan hale geldiğini, bu politika için Türklerin hiçbir zaman, devlet düzeyinde bu kadar örgütlü olmadıklarını ifade etmiştir. Bu sözler aslında son zamanlarda Ermenilere hâkim olan bir düş kırıklığını dile getirmektedir. Ermeniler öteden beri “soykırımı” tanıyan devletlerin sayısı artınca bunların etkisi altında Türkiye’nin de bu tanımayı yapacağı hesabı içinde olmuşlardır. Oysa devletlerin sayısında ciddi artışa ve bazı Türk bilim adamlarının Ermeni görüşlerini benimseyip bunların kabulü için çaba göstermesine rağmen, Türkiye’de Ermeni suçlamalarına karşı durma iradesi daha da güçlenmiştir. Oskanyan da bunu kabul ettiğine göre normal olarak Ermenilerin “soykırımın” Türkiye tarafından kabul edileceğini esas alan politikaları terk etmeleri gerekmektedir.

Başbakan Erdoğan’ın 2005 yılı Nisan ayında “soykırım” iddialarını araştırmak üzere bir tarihçiler komisyonu kurulması konusundaki önerisi hakkında Oskanyan, bunun bir aldatmaca olduğunu söyledikten sonra, iki ülke arasında diplomatik ilişki olmadığına göre, böyle bir komisyonun nasıl kurulacağını sormuştur. Aslında iki ülke arasında diplomatik ilişki bulunmaması görüşme yapılmasına engel değildir. Ermenistan’ın kurulduğu günden bu yana her düzeydeki Ermeni ve Türk yetkililer bir araya gelerek görüşmüşler ve toplantılar yapmışlardır. Oskanyan’ın kendisi de, önce İsmail Cem sonra Abdullah Gül’le olmak üzere, Türkiye Dışişleri Bakanlarıyla bir çok kez bir araya gelmiştir. Ermenilerin tarihçiler komisyonu önerisinden kaçınmaları, şimdiye kadar on sekiz ülke parlamentosunun “soykırım” konusunda aldığı kararların etkisi altında bu konunun kendi

lehlerine çözümlendiği inancı içinde olmalarından ileri gelmektedir. Ancak bunu açıkça ifade edemediklerinden iki ülke arasında diplomatik ilişki olmaması gibi bazı bahanelerin arkasına gizlenmeye çalışmaktadırlar. Bu arada tarihçiler komisyonu kurulmasına taraftar olan ülkelerin sayısının artması Ermenistan'ın bahanelerinin inandırıcı bulunmadığını göstermektedir.

Açıklamaları sırasında Oskanyan, Karadağ sorununun Türkiye ile olan ilişkilerinin önünde büyük bir engel oluşturduğunu söylemiş ve ayrıca Türkiye'nin Azerbaycan'a verdiği desteğin Kafkaslarda Türkiye'nin inanırlılığına, ağırlığına ve Doğu ile Batı arasında bir köprü oluşturmak iddiasına zarar verdiğini iddia etmiştir. Türkiye, Ermenistan hariç, Kafkasları oluşturan Rusya, Gürcistan ve Azerbaycan ile iyiden mükemmele kadar değişen olumlu ilişkiler içindedir. Diğer yandan şu anda Türkiye'yi ziyaret etmekte olan Papa'nın Türkiye'nin köprü konumuna verdiği önem Oskanyan'ı yalanlamaktadır.

Ankara'da yayınlanan "The New Anatolian" gazetesi yazarlarından Nursun Erel Ermenistan Dışişleri Bakanı Vartan Oskanyan ile, Ermenistan'ın Türkiye'ye karşı tutum ve politikasını ayrıntılı bir şekilde dile getiren uzun bir mülakat yaptı⁴⁵. Nursun Erel Oskanyan'ın görüşleri hakkında bizimle de uzun bir mülakat yaparak bunları gazetesinde yayınladı⁴⁶. Gerek Oskanyan'ın söylediklerini gerek bunlara karşı olan görüşlerimizi aşağıda kısaltarak veriyoruz.

Oskanyan son zamanlarda hemen her konuşmasında yaptığı gibi, bu kez de Ermenistan'ın Türkiye ile ilişkilerini normalleştirmek için Türkiye'nin Ermeni "soykırımını" tanımmasını bir ön şart olarak ileri sürmediklerini tekrar etmiş ancak soykırımın tanınmasına çalışılmasının kendileri için moral bir vecibe olduğunu, Ermenistan "soykırımın" tanınması için uğraşırken Türkiye'nin de inkârcı politikalar izleyebileceğini belirlemiştir. Diğer bir deyimle Oskanyan Türkiye'nin sınırlarını açmasını, Ermenistan'ın Türkiye'ye karşı soykırım suçlamalarına devam etmesini, Türkiye'nin de, bu ithamlara karşı soykırım olmadığını ileri sürerek kendisini savunmaya çalışmasını önermiştir.

İki ülke arasında barış ve anlayışın yerleşmesi ancak karşılıklı ithamların ve düşmanlıkların son bulmasıyla mümkün olabilir. Bu bazı tarihi olayların unutulması demek değildir. Türklerin de unutmak istemediği Ermenilerle ilgili bazı tarihi olaylar vardır. Ancak aradan bir asra yakın bir zaman geçtikten sonra bu olay-

45 The New Anatolian, 4 Aralık 2006.

46 The New Anatolian, 18 Aralık 2006.

lar tarihçilerin ve diğer uzmanların incelemesine bırakılmalı ve iki ülke arasında sorun olmaktan çıkarılmamalıdır. Oysa Oskanyan'ın Türkiye ve Ermenistan arasında soykırım anlaşmazlığının sürüp gitmesini istediği görülmektedir.

Oskanyan Nursun Erel'in Türkiye'nin soykırım iddialarını uluslararası yargıya taşınması olasılığı için ne düşündüğü sorusuna verdiği cevapta, özetle, kendileri için bir davanın söz konusu olamayacağını, hiç bir zaman bu konuda konuşmayacaklarını, kendilerinin soykırım konusunda gerçek delilleri bilerek büyütüklerini, Ermeniler için mahkemeye giderek "soykırımın" kanıtlamak gibi bir sorun bulunmadığını söylemiş ve bu konunun tarihsel veya hukuksal değil siyasi olduğunu ve Türkiye ile Ermenistan arasında bir sorun oluşturduğunu ilave etmiştir.

Önce Oskanyan'ın bu konuya mantıksal değil duygusal bir şekilde yaklaştığını belirtmekle başlayalım. Ermenilerin büyük çoğunluğu gibi Oskanyan da, son altmış yıldan beri kendi kendilerini tabi tuttıkları beyin yıkamanın sonucu olarak, soykırım olduğuna kesin bir şekilde inanmakta ve bunu tartışmak dahi istememektedir. Ancak aynı zamanda Türkiye'den "soykırım" olduğunu kabul etmesini de talep ettiklerinden bu konuyu Türkiye ile tartışmaları da gerekmektedir. Bunu yapmamak için diğer devletlerin "soykırımını" kabul etmesine çalışmakta ve Türkiye'nin bu devletlerin etkisi altında "soykırımını" kabul edeceğini ummaktadır. Oysa, bizzat Oskanyan'ın bir süre önce dediği gibi, soykırımı kabul eden devletlerin sayısı arttıkça Türkiye'nin direnci de artmaktadır. O itibarla Ermenilerin soykırım konusunu Türkiye ile görüşmek istememeleri mantıksal değildir. Diğer yandan bir an önce Türkiye ile diplomatik ilişki kurmak ve sınırların açılmasını sağlamak arzusunda olan Ermenistan için iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşmesinin önündeki başlıca engellerden biri olan soykırım sorununu tartışmaktan kaçınmak kendi çıkarlarına zarar vermektedir. Türkiye, soykırım iddiaları konusunun bir an önce çözüme bağlanması gereğinden hareketle, 2005 yılı Nisan ayında Ermenistan'a bu konunun tarihçiler ve diğer uzmanlar tarafından incelenmesini teklif etmiş ancak Ermenistan bunu kabul etmemiştir. Türkiye bu kez konuyu uluslararası yargıya götürerek çözümlenmek olanaklarını aramaya başlamıştır. Ancak Ermenistan Dışişleri Bakanı'nın yargıya başvurulması hakkındaki tutumu da olumsuzdur. Her ne kadar bu olumsuzluğun temelinde "soykırım gerçeğini" tartışmamak isteği var gibi görünse de Ermenilerin, yargı organları önünde bir soykırım olduğunu kanıtlayamamak endişesini taşıdıkları anlaşılmaktadır.

Oskanyan, yukarıda değindiğimiz Tarihçiler Komisyonu önerisini Türkiye'nin olumlu bir adım attığına Avrupalıları inandırmaya yönelik bir aldatmaca olarak nitelendirmiş ve bunu üç nedene dayandırmıştır.

Oskanyan'a göre birinci neden zaten böyle bir komisyon olması ve Türk, Ermeni ve yabancı bilim adamlarının bu konuyu tartışmış ve tutumlarını ortaya koymuş bulunmalarındır. Bu bilim adamları Başbakan Erdoğan'a bir mektup yazarak, sorunu incelediklerini ve soykırım olduğu sonucuna vardıklarını ve bu konuda daha fazla tartışmaya gerek olmadığını bildirmişlerdir.

Bu konuda Oskanyan'ın bilerek veya bilmeyerek bir karmaşa içinde olduğu görülmektedir. Türk, Ermeni ve diğer bilim adamlarını bir araya getiren bir komisyon mevcut olmamıştır. 2004 yılında Türk Tarih Kurumu yetkilileriyle, kendisinden başkasını temsil etmeyen Avusturya vatandaşı bir Ermeni tarihçi arasında Viyana'da bazı görüşmeler yapılmış ve bazı belgeler teati edilmişse de bu grup çalışmalarını sürdürememiştir.

ABD'de Soykırım Bilim Adamları Uluslararası Derneği adını taşıyan bir kuruluş 16 Nisan 2005 tarihinde Başbakan Erdoğan'a bir mektup göndererek Ermeni soykırımı varlığının, sadece Ermeni değil bu konuyu inceleyen diğer bilim adamlarının da genel görüşü olduğunu bildirmiştir. Ancak söz konusu dernek soykırım konusunda uzmanlaşmış bilim adamlarının değil tamamını, çoğunluğunu dahi içermemektedir. Bu arada bu derneğe üye bir Türk bilim adamı bilinmemektedir. Ayrıca, Ermeni soykırımı gibi siyasi amaçlarla ortaya atılan bir iddiayı taraflardan birinin Başbakanına mektup göndermek suretiyle desteklemenin bilimsel değil siyasi bir davranış olduğu açıktır.

Oskanyan'ın ileriye sürdüğü ikinci neden Türk Ceza Kanunu'nun 301. maddesidir. Ermenistan Dışişleri Bakanı bu madde soykırım olduğunu söyleyen kişileri cezalandırdığı için, Tarihçiler Komisyonu'na katılacak Türk bilim adamlarının "soykırım" olduğunu kabul edemeyeceklerini, hatta 1915 olaylarını bile tartışamayacaklarını ifade etmiştir.

Ermenistan Dışişleri Bakanı'nın büyük bir abartma içinde olduğu görülmektedir. Önce 301. madde metninde soykırım sözcüğünün bulunmadığını belirtelim. Bu madde Türklüğü, Cumhuriyeti, Devletin kurum ve organlarını aşağılayanların cezalandırılmasına ilişkindir. Eğer savcı, şikâyet üzerine veya resen, soykırım olduğunu söylemeyi Türklüğü aşağılama olarak görürse dava açabilir. Ancak "Ermeni Soykırımı" nı kabul ettiği için Türkiye'de mahkûm olmuş bir kişi yoktur. Diğer yandan Türkiye'de bazı yayınevleri "Ermeni soykırımı" olduğunu iddia eden bazı yazarların kitaplarını serbestçe yayınlamaktadır.

Ermenistan Dışişleri Bakanı'nın ileriye sürdüğü üçüncü husus iki ülke arasında

daki sınır kapalıyken nasıl bir tarihçiler komisyonu kurulacağıdır. İki olay arasında bir ilişki bulunmamaktadır. Türkiye'nin Ermenistan'la olan kara sınırının kapalı olması Ermenilerin Türkiye'ye gelmesinin yasaklandığı anlamına gelmemektedir. Nitekim sayıları 70.000 kadar olduğu söylenen Ermenistan uyruklu kişi Türkiye'de çalışmakta ve hava yolu veya başka ülkeler kara sınır kapılarını kullanarak Ermenistan'a gidip gelmektedir. Diğer yandan kara sınırın kapalı olması iki ülke ilgililerinin çeşitli temaslar yapmasını engellememiştir. Bizzat Vartan Oskanyan birçok kez Türkiye'ye gelmiş, toplantılara katılmış, konferanslar vermiştir.

Kısaca Ermeni Dışişleri Bakanı'nın Tarihçiler Komisyonu kurulmasına karşı gösterdiği nedenlerin geçerliliği yoktur. Asıl neden Ermenilerin, şimdiye kadar on sekiz ülkenin parlamentosunun soykırım iddialarını kabul eden kararlar aldığını ve Batı dünyası ülkeleri kamuoylarında soykırım olduğu yolunda bir kanı bulunduğunu dikkate alarak, soykırım tartışmasının lehlerine sonuçlandığı inancıyla, bu konunun incelenmesini ve tartışılmasını istememeleridir.

Oskanyan bu mülakat sırasında Kars Antlaşması'na da değinmiştir. 13 Ekim 1921 tarihinde Türkiye, Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan ve Sovyetler Birliği arasında imzalanan Kars Antlaşması, diğer bazı hususların yanında, Türkiye'nin Doğu sınırlarını saptamıştır. Bu antlaşmanın halen geçerli olması Ermenistan'ın Türkiye'den toprak talebinde bulunmasını hukuken imkansız kılmaktadır.

Bu vesileyle Türkiye'nin, 1990'ların başında Ermenistan'a, diplomatik ilişki kurulması için, iki ülkenin birbirlerinin toprak bütünlüğünü tanıdıklarını belirten bir belge imzalanmasını teklif ettiğini, ancak Ermenistan'ın Kars Antlaşması yürürlükte olmasına rağmen, bu öneriyi kabul etmediğini, izleyen yıllarda da Türkiye'nin çeşitli girişimlerine rağmen, tutum değiştirmediğini, Türkiye'nin de, soykırım iddialarını, Karabağ ve diğer Azerbaycan topraklarının işgalini dikkate alarak, Ermenistan ile diplomatik ilişki kurmadığını belirtelim.

Ermenistan Dışişleri Bakanı bu konuda şunları söylemiştir: “Bana kalırsa Kars Antlaşması yürürlükte ve herhangi bir antlaşma resmen reddedilmedikçe veya yeni bir antlaşmayla değiştirilmedikçe yürürlükte kalır. Ancak sorun antlaşmanın Türkiye tarafından çok kez ihlal edilmiş olmasıdır. Bir hukuk uzmanının, bu antlaşmaya ve uygulanış şekline baktığı takdirde, antlaşmanın geçerli olduğu sonuca varacağından emin değilim. İhlal, Ermenistan ile sınırlarını kapamış olan Türk tarafından gelmektedir.”

Önce Ermenistan Dışişleri Bakanı'nın Kars Antlaşması'nın yürürlükte olduğunu, resmi bir beyan olarak değil, kişisel bir kanı olarak söylediğine dikkatleri çekmek gerekmektedir. Oskanyan'ın bu şekilde davranmasının nedeni Ermenistan'da, başta Taşnaklar olmak üzere, Sağcı partilerin Türkiye'den hukuken toprak talebinde bulunmasını engelleyen Kars Antlaşması'nı geçersiz veya yok saymak eğiliminde olmalarıdır. Oskanyan, bu çevrelerle bir sorun yaratmaktansa Antlaşmanın "kendisine kalırsa" yürürlükte olduğunu belirtmek yolunu seçmiştir.

Kars Antlaşması incelendiğinde, özetle, şu hususlar içerdiği görülür. İlk olarak daha önce yapılmış olan bazı antlaşmaların geçersiz olduğu ifade edilmekte ve bu arada Türkiye Hükümeti'nin tanımadığı hiçbir uluslararası belgenin tanınmayacağı belirtilmektedir. Böylelikle Sovyetler Birliği, Azerbaycan, Gürcistan gibi Ermenistan da Sevri Antlaşması'nı tanımamayı, Kars Antlaşması'yla resmen kabul etmiştir. Aşırı Ermeni milliyetçilerinin Kars Antlaşması'na karşı olmalarının nedenlerinden biri budur. Antlaşma daha sonra Türkiye ile sınırı saptamakta ve bu arada Batum'u Gürcistan'a bırakmaktadır. Diğer önemli bir madde Nahcivan'ın Azerbaycan'ın himayesinde özerk bir bölge olduğunun belirtilmesidir. Diğer bir deyimle günün birinde Nahcivan'ın statüsünün değişmesi Türkiye'nin de rızasına bağlı olmaktadır ki bu da, Karabağ gibi Nahcivan'ın da ileride Ermenistan'a bağlanacağı yolundaki bazı düşlere set çekmektedir.

Diğer yandan Kars Antlaşması'nın hiçbir maddesini iki ülke arasında kara sınırı kapandığı takdirde bu Antlaşmanın da geçersiz olacağı şeklinde yorumlamak mümkün değildir. Ermenistan Hükümeti'nin bu antlaşmanın geçersiz olduğu veya ihlâl edildiği hakkında şimdiye kadar Türk Hükümeti'ne bir bildirimde bulunmamış olması da Antlaşmanın yürürlükte olduğunun kanıtıdır.

Oskanyan Ermenistan ile Türkiye arasındaki sorunlardan biri olan Bağımsızlık Bildirgesi'ne de değinmiştir. Bu bildirge Ermenistan'ın bağımsızlığını kazanmadan önce, 23 Ağustos 1990 tarihinde kabul edilmiş olup 11. maddesi aynen şöyledir: "Ermenistan Cumhuriyeti Osmanlı Türkiye'sinde ve Batı Ermenistan'daki 1915 yılı Ermeni soykırımının uluslararası tanınması görevini destekler".

Türkiye bu bildirgeye iki yönden itiraz etmiştir. Birincisi Doğu Anadolu'dan Batı Ermenistan olarak bahsedilmesidir. Böylelikle, dolaylı bir şekilde, Doğu Anadolu Ermeni toprağı olarak gösterilmekte en azından Türkiye'ye aidiyeti sorulanmakta, diğer bir deyimle Türkiye'nin toprak bütünlüğü tanınmamaktadır.

İkinci husus, Türkiye'nin soykırım iddialarını kesinlikle ret eden tutumuna karşın Bağımsızlık Bildirgesi'nin bu iddiaların uluslararası alanda tanınmasını çalışılmasını Ermenistan için bir görev olarak belirlemesidir.

1995 yılında kabul edilmiş olan Ermenistan Anayasası, giriş bölümünde Bağımsızlık Bildirgesi'nde yer alan Ermeni Devleti ana ilkelerinin ve milli emellerinin temel olarak kabul edildiğini belirtmek suretiyle bu bildirgeyi Ermenistan hukuk düzeninin bir parçası haline getirmiştir. Ermenistan Anayasası geçen yıl değiştirilmiş ancak Bağımsızlık Bildirgesi'ne ilişkin hükme dokunulmamıştır.

Nursun Erel'in Bağımsızlık Bildirgesi'ndeki Türk topraklarına ilişkin ifadeler hakkında ne düşündüğünü sorduğu Ermenistan Dışişleri Bakanı, konuyu küçümseyen bir tarzda, bunların Ermenistan'ın geçmişi hakkında genel ifadeler olduğunu ve mutlaka gelecekteki talepler hakkında bir beyan oluşturmadığını söylemiştir. Kısaca, Ermenistan Anayasası'nın ana ilkelerini ve milli emellerini ortaya koyan bir metin Doğu Anadolu'yu Batı Ermenistan olarak nitelendirirken Ermenistan Dışişleri Bakanı bu ifadelerin bir talep anlamına gelmediğini ileri sürmektedir. Ortada ciddi bir çelişki vardır. Kime inanmak gerekeceğine gelince tabii ki Anayasa'nın esas alınması gerekecektir.

Oskanyan'ın mülakatında dikkati çeken bir diğer husus Türkiye Ermenistan ile diplomatik ilişki kurarsa Türkiye'nin Kafkasya'da yapıcı bir rol oynayacağı (ve Kafkasya ile Avrupa arasında bir köprü oluşturacağı) anlamına gelen ifadeleridir. Ermenistan Dışişleri Bakanı'nın kendi ülkesinin önemini çok abarttığı görülmektedir. Türkiye, Ermenistan hariç, Güney Kafkasların diğer üç ülkesi olan Rusya Federasyonu, Gürcistan ve Azerbaycan ile iyi ilişkiler içindedir ve bu ilişkilerini geliştirmek için Ermenistan'a ihtiyacı bulunmamaktadır. Türkiye'nin Avrupa ile Kafkas ülkeleri arasında köprü oluşturma gibi bir proje mevcut değildir. Avrupa Birliği Yeni Komşuluk Projesi çerçevesinde bu ülkelerle ilişkilerini geliştirmektedir. Türkiye ancak Avrupa Birliği'nin üyesi olduğu takdirde Kafkas ülkeleriyle Birlik arasında bir köprü rolü oynayabilir.

Ermenistan Dışişleri Bakanı'nın değindiğimiz sözleri aslında ülkesinin içinde bulunduğu izolasyonu yansıtmaktadır. Ermenistan dört komşusunun üçüyle ciddi anlaşmazlık içindedir. Ermenistan, halen ateşkes olmakla beraber, Azerbaycan ile savaş halindedir. Türkiye ile soykırım iddiaları, toprak bütünlüğünün tanınmaması ve Karabağ ile diğer Azerbaycan topraklarının işgali nedenleriyle ciddi anlaşmazlıkları vardır. Gürcistan ile Cevaheti'deki Ermeni azınlığı ve Gürcistan'dan malların (doğal gaz dâhil) transit geçişi nedeniyle sorunlar yaşamaktadır. Bu du-

rum dikkate alındığında halen Güney Kafkaslarda sorunların başlıca sorumlusunun Ermenistan olduğu görülmektedir. Ermenistan'ın, kendisine hiçbir yararı olmayan, tarihten gelen hırs ve kinler ile iç siyasetin küçük çıkarlarını artık terk ederek tüm komşularıyla normal ilişkiler kurması ve böylelikle bu bölgede barış ve işbirliği gerçekleşmesine katkıda bulunması gerekmektedir.

Ermenistan Dışişleri Bakanı'nın Hrant Dink'in öldürülmesi ve Amerikan Kongresi'ndeki soykırım iddialarıyla ilgili görüşlerine ayrıca değineceğiz.

2- Kars-Ahalkalek Demiryolu

Kars'ı Gürcistan'ın Ahalkalek şehrine bağlayacak bir demiryolu inşa edilmesi projesi hakkında daha önce bilgi vermiştik⁴⁷. Kısaca özetlemek gerekirse Kars'tan Ermenistan'ın Gümrü şehrine, oradan da bir yandan Azerbaycan, diğer yandan Gürcistan ve Rusya'ya bağlanan demiryolu hattı, Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgalline karşılık olarak Türkiye'nin bu ülke ile olan kara sınır kapısını kapattığı 1993 yılından beri kullanılmamaktadır. Ancak, gelişen ticari ilişkiler Türkiye'nin Kuzey Kafkasya'ya oradan da Rusya ve Orta Asya cumhuriyetlerine demiryoluyla bağlanmasını gerektirmektedir. Bu ülkeler de Türkiye ile ticaretleri nedeniyle demiryoluna ihtiyaç duymaktadır.

Hayli eski bir proje olmasına rağmen ancak son yıllarda Kars-Ahalkalek demiryolunun gerçekleşmesi için ciddi adımlar atılmaya başlanmıştır. Bu projenin Kars-Gümrü hattını işlevsiz hale getirmesinin yanında Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan arasında ileri düzeyde bir işbirliğini gerçekleştirilmesine karşın Ermenistan'ı dışarıda bırakması öteden beri Ermenilerin tepkisini çekmiş ve projeye karşı cephe almalarına neden olmuştur.

AB Komisyonu'nun ısrarlı bir tutumu olmasa da projeye olumsuz yaklaşmasının ardında Ermeni etkisini görmek mümkündür.

ABD'de çok daha güçlü bir durumda bulunan Ermeniler bu projeye karşı ABD'nin kredi vermemesini sağlamak yolunu seçmişlerdir. Bu yolda hazırlanan bir kanun tasarısı 2006 yılında ilgili komitelerden geçtikten sonra Temsilciler Meclisi ve Senato'da Kabul edilmiş ve Başkan Bush tarafından 26 Aralık 2006 tarihinde onaylanarak kanun haline gelmiştir. Kanun Amerikan Export-Import Bankası ile ilgili 2006 yılı Tahsis Kanununa (Export-Import Bank Reauthorization

47 Ömer Engin Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 18, Yaz 2005, ss.19-21 ve Sayı 19, Sonbahar 2005, ss.12-14.

Act of 2006) yapılan bir ilaveyle gerçekleşmiştir. Bu kanun eklenen 11 sayılı bir bölüm, Ermenistan'dan geçmeyen veya Ermenistan'a bağlanmayan ancak Bakü, Tiflis'e ve Kars'tan geçen veya bu şehirlere bağlanan demiryollarının için Bankanın kredi vermemesi esasını getirmiştir⁴⁸.

Bu konuda üzerinde durulması gereken birinci husus kanunun Ermenistan lehine siyasi bir tercih yaptığıdır. Oysa Türkiye ABD'nin müttefikidir. Diğer yandan ABD'nin gerek Gürcistan gerek Azerbaycan ile Ermenistan'la olanın çok ötesinde siyasi ilişkileri vardır. Diğer yandan kanun siyasi amaçlar için ekonomik baskı kullanılması anlamına gelmektedir. Bu sakıncalarına rağmen kanuna ABD Hükümeti karşı çıkmamış ve kısıtlama getirdiği üç ülke de kanunu fazla eleştirmemişlerdir. Bunun nedeni Kars-Ahalkalek demiryolu projesi için ABD'den kredi istenmemiş ve istenmeyecek olması gelmektedir. Üç ülke bu projeyi kendileri finanse edeceklerdir.

Bu arada söz konusu proje sürat kazanarak ilerlemeye devam etmiştir. Türkiye Dışişleri Bakanlığı bu konuda 30 Ocak 2007 tarihinde şu açıklamayı yapmıştır⁴⁹:

“Türkiye ile Gürcistan arasında doğrudan demiryolu hattı inşasını ve bu hattın Azerbaycan'daki mevcut hatta bağlanmasıyla, anılan üç ülkenin demiryolu şebekelerinin irtibatlandırılmasını öngören Kars-Tiflis-Bakü Demiryolu (KTB) Projesi, Bakü-Tiflis-Ceyhan ve Bakü-Tiflis-Erzurum enerji boru hattı projelerini takiben gerçekleştirme aşamasına gelmiştir.

Doğu'da, Çin Halk Cumhuriyeti ve Kazakistan demiryolu hatları ile, Batı'da ise, Boğaz geçişli Marmaray demiryolu tüneli üzerinden Avrupa demiryolu ağı ile irtibatlandırıldığında, KTB hattı, Asya ile Avrupa arasında kesintisiz, güvenilir ve hızlı kargo ve yolcu taşımacılığına imkan sağlayacaktır.

Ülkemizin öncülüğünü yaptığı bu geniş kapsamlı bölgesel işbirliği projesinin Çerçeve Anlaşması'nın 7 Şubat 2007 tarihinde Tiflis'te yapılacak imza törenine Sayın Başbakanımız katılacaklardır.

Avrupa'dan başlayarak, ülkemiz üzerinden, Güney Kafkasya, Orta Asya ve Çin'e

48 ANCA Pres Release, 6 Aralık 2006.

49 Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, “30 Ocak 2007, Kars-Tiflis-Bakü Demiryolu (KTB) Projesi Hk.”http://www.mfa.gov.tr/MFA_tr/BasinEnformasyon/Aciklamalar/2007/Ocak/NO17_30Ocak2007.htm

kadar uzanan geniş bir coğrafyayı kapsayan ve ikili olduğu kadar, bölgesel işbirliğine de yeni bir ivme kazandıracak bu stratejik projenin süratle hayata geçirilmesinde, Bakanlığımızın gösterdiği kararlılık ve etkin koordinasyon belirleyici olmuştur.

İnşasına bu yıl Haziran ayında başlanması öngörülen KTB Projesi'nin iki yıl içinde tamamlanması hedeflenmektedir”.

7 Şubat 2007 tarihinde “Demirden İpek Yolu” olarak da adlandırılmaya başlanan Kars-Tiflis-Bakü Demiryolu Hattı Projesi'nin ‘Çerçeve Anlaşması’ Tiflis’te, Gürcistan Parlamentosu’nda Başbakan Tayyip Erdoğan, Gürcistan Devlet Başkanı Mihail Saakaşvili ile Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev’in hazır bulunduğu bir törende üç ülkenin ilgili bakanları tarafından imzalanmıştır. Böylelikle ilk kez 1993 yılında başlayan görüşmeler olumlu bir sonuca ulaşmıştır.

7 Şubat 2007’de gerçekleştirilen imza töreninde Başbakan ve Devlet Başkanlarının da belirttiği gibi projenin, üç ülke için arz ettiği öneminin yanında, bölgenin siyasi ve ekonomik yapısında ciddi bir dönüşüme yol açması beklenmektedir. Bu hattın önemi Asya ve Avrupa arasındaki taşımacılık yollarının geçiş güzergahı üstünde bulunmasından ileri gelmektedir. Diğer bir deyişle, Çin üzerinden Kazakistan, Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye’den Avrupa’ya, Avrupa üzerinden Kafkasya ve Uzakdoğu’ya yapılacak olan nakliyatta bu hat son derece önemli bir rol oynayacaktır. Bu proje sayesinde İpek Yolu Ulaşım Koridoru kesintisiz olarak Türkiye’den Kafkasya’ya oradan da Uzakdoğu’ya bağlanmış olacaktır. 20 yıl kadar sonra hat üzerinde taşınan yükün 30 milyon ton gibi büyük bir miktara ulaşması olasıdır.

Söz konusu hattın gerçekleşme sürecine girmesi Ermenistan’da izole edilmekte oldukları hakkında ciddi endişeler yaratmış ve bu izolasyon olgusu yabancı basın-da da yankı bulmuştur⁵⁰. Ermenistan Dışişleri Bakanı Oskanyan’ın bu projenin siyasi bakımdan bir hata olduğuna⁵¹ ve Ermenistan’a zarar vermeyeceğine⁵² dair sözleri ise inandırıcı olmamıştır. Diğer yandan Ermenistan’da bu projeyi telafi edecek çareler arayışı başlamış ve bu çerçevede Ermenistan’ın demiryoluyla İran’a bağlanması gündeme gelmiştir. Ancak böyle bir projenin yaklaşık 1 milyar dolar gerektirmesi⁵³ ve ABD’nin İran politikası nedeniyle bu projenin finansmanına

50 Armenian Isolation Deepens, Economist, 1 Mart 2007.

51 Armradio.am, 9 Mart 2007.

52 Panarmenian.Net, 9 Mart 2007.

53 Armenpress, 4 Nisan 2007.

katılmaması aleyhte bir durum yaratmaktadır. Buna karşın ilke olarak projenin Rusya tarafından desteklenmesi beklenebilirse de Rusya'dan bir teşvik gelmemiştir.

III- SOYKIRIM İDDİALARINDA GELİŞMELER

1. ABD Kongresi'nde Karar Tasarıları

ABD'deki Ermeniler ile yandaşların Kongre'nin, hiç olmazsa bir kanadının, Ermeni soykırım iddialarını tanıyan bir karar alması için öteden beri harcadıkları çabaları, böyle bir kararın Türkiye ile ABD arasındaki ilişkilere zarar vermesi olasılığı nedeniyle, bir sonuca ulaşmamıştı. Bu çerçevede 2000 yılında Başkan Clinton Temsilciler Meclisi Başkanı Hastert'e bir mektup yazarak söz konusu kararın ele alınmasını durdurmuş daha sonra ise böyle bir karar Dış İlişkiler Komitesi'nden geçmiş olmasına rağmen Genel Kurul tarafından ele alınmamıştı.

ABD'de 2006 yılı Kasım ayında yapılan seçimler sonucunda Ermeni görüşlerine daha yakın olan Demokratlar Temsilciler Meclisi'nde çoğunluğu sağlamışlardır. Ayrıca Bayan Nancy Pelosi'de Temsilciler Meclis Başkanı olmuştur. Kaliforniya'dan seçilmiş olan Bayan Pelosi Ermenilere duyduğu sempatiyle tanınmış bir kişidir. Seçilmeden önce Ermeni soykırımını gerektiği gibi tanımlayan karar tasarısını (H.Res.310) desteklediğini, bu canavarca olayı ABD'nin tanımasının zorunlu olduğunu ve bu yoldaki çabaları destekleyeceğini söylemişti⁵⁴.

Seçim yenilediği için daha önce Temsilciler Meclisi'ne sunulmuş bulunan ve H.Res.316 sayısını taşıyan Karar Tasarısı kadük olmuştu. Temsilciler Meclisi'nin Ocak 2007 ayı başlarında fiilen çalışmaya başlamasıyla beraber yeni bir tasarının sunulması bekleniyordu. Ancak bu olmamış ve olasılıkla Hrant Dink'in öldürülmesinden sonra bu olayın Türkiye aleyhine yarattığı olumsuz havadan yararlanmak amacıyla, Yahudi Soykırımını anma gününden hemen sonra 30 Ocak'ta bir tasarı Temsilciler Meclisi Dışişleri Komitesi'ne verilmiştir. Aynı gün Hrant Dink'in öldürülmesini kınayan bir tasarı da Temsilciler Meclisi'ne sunulmuştur.

Tasarıyı sunanlar Adam Schiff, George Radanovich, Frank Pallone ve Joe Knollenberg gibi, Temsilciler Meclisi içinde ve dışında her fırsatta Ermeni çıkarlarını gözeten ve Ermeni görüşlerini savunan ve adeta Ermenilerin memuru gibi hareket eden Temsilciler Meclisi üyeleridir. Daha sonra tasarımı savunanların sayısının 180'e kadar çıktığı söylenmiştir.

54 Armradio, 19 Şubat 2007.

Sunulan tasarı H.Res.106 sayısını almıştır. Metni, bir önceki yasama döneminde sunulmuş olan ve H.Res.310 sayısını taşıyan tasarıyla aynıdır. Ermenilerin, daha önce üzerinde konuşulmuş bir metni ileri sürmekle yeni bir müzakereyi önlemek istedikleri anlaşılmaktadır.

Tasarı üç bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölüm Kısa Başlık adını taşımakta olup burada ad olarak “Ermeni Soykırımı Karar Tasarısı Hakkında Birleşik Devletler Kayıtlarının Onaylanması” verilmektedir.

Bulgular başlığını taşıyan İkinci bölümde, 30 paragraf altında, karara temel oluşturmak üzere bazı bilgiler verilmektedir. Hemen belirtelim ki bu bilgilerden bazıları Ermeni soykırımının Birleşmiş Milletlerin ilgili Komisyonu tarafından tanındığı gibi, maddi hatalar içermektedir⁵⁵. Bu maddi hatalar vaktiyle H.Res.310 için çeşitli kuruluş ve kişilerce Temsilciler Meclisine bildirilmişti. Dikkate alınmamaları, Tasarı sahiplerinin gerçeklerle ilgilenmediklerini ve amaçlarının, hangi koşullar altında olursa olsun, sadece Ermeni soykırım iddialarının Temsilciler Meclisince kabulü olduğunu göstermektedir.

Tasarının üçüncü ve son bölümünün başlığı “Siyaset Bildirgesi”dir. (Declaration of Policy) Bu bölümdeki iki maddenin Türkçe çevirisini, aşağıda veriyoruz.

“Temsilciler Meclisi

1. Başkan’a, Birleşik Devletler’in dış politikasının, Birleşik Devletler kayıtlarında Ermeni soykırımı üzerine belgelenmiş, insan hakları, etnik temizlik ve soykırım konularını uygun bir anlayışı ve hassasiyeti ve adil bir karar tasarısı çıkarmanın başarısızlığının sonuçlarını yansıtacak şekilde yürütmesi için çağrıda bulunmaktadır; ve

2. Başkan’a, 24 Nisan’da veya civarda Başkan’ın senelik Ermeni soykırımını anma konuşmasında, 1,500,000 Ermeninin sistemli ve kasıtlı bir biçimde yok edilmesini açıkça soykırım olarak tanımlaması ve Birleşik Devletler’in Ermeni soykırımına tepki olarak müdahalesinin onurlu tarihini hatırlatması için çağrıda bulunmaktadır.”

⁵⁵ Söz konusu hatalar hakkında Ermeni Araştırmaları dergisinin 23-24. Sayısında yer alan Prof. Dr. Kemal Çiçek’in “Ermeni Yasa Tasarısı’nın İçeriği ve İddialara Verilen Cevaplar” başlıklı yazısında bilgi verilmektedir.

Yukarıdaki metnin birinci maddesi en azından muğlaktır. Ermenilerin soykırımı uğradıklarının ABD resmi kayıtlarıyla belgelenmiş olduğu, diğer bir deyimle bu soykırımı kabul etmek için yeterli kanıtı gerek olmadığına imâ edilmesi yanında, ABD dış politikasının insan hakları, etnik temizlik ve soykırım konularında daha anlayış ve duyarlılıkla, diğer bir deyimle daha aktif bir şekilde davranması Başkandan istenmektedir. Bu şekilde davranmanın neyi kapsadığı belli değildir. Akla gelen, mesela, Ermeni soykırım iddialarını tanımalarının Türkiye'den istenmesidir.

İkinci madde daha sarihtir. ABD Başkanları, özellikle Clinton ve Bush, her yıl 24 Nisan münasebetiyle yayınladıkları bir mesajda, Ermenilerin imha edilmesi, ortadan kaldırılması gibi soykırım sözcüğüyle eş anlamlı sözcükler kullanmakla beraber, Türkiye'nin hassasiyetini göz önünde bulundurarak, şimdiye kadar soykırım sözcüğünü hiç telaffuz etmemişlerdir. Karar tasarısının bu bölümü Başkana bu sözcüğü kullandırmayı amaçlamaktadır.

Söz konusu karar tasarısı kabul edildiği takdirde ne derecede bağlayıcı olacaktır. Karar tasarısı Türkiye'den bir talepte bulunmamaktadır. Bulunsaydı dahi, egemenlik ilkesi gereği, yabancı makamların aldıkları kararlar diğer ülkeleri bağlamamaktadır.

Karar Tasarısı'nın muhatabı Amerikan Başkanı'dır. Ancak kabul edildiği takdirde bu Tasarının Başkanı da bağlamayacağı görülmektedir. Zira Tasarı bir tavsiye niteliğindedir. Bağlayıcı olabilmesi için bir kanun şeklinde olması, bunun için de Temsilciler Meclisi'nde kabul edildikten sonra Senato'da kabul edilmesi ve Başkanın imzasına sunulması gerekmektedir. Başkan imzalamadığı takdirde tasarılar kanunlaşmamakta ancak Yüksek Mahkeme'ye kadar giden bir prosedür başlamaktadır. Söz konusu Tasarının sahipleri bu konuda bir kanun çıkarmaktan kaçınmışlardır. Ancak başkan üzerinde bir baskı kurabilmek amacıyla bu tasarının Senato tarafından da kabulüne çalışılacağı anlaşılmaktadır. Ancak, Senato aynen kabul etse de bu metin hukuken bağlayıcı olmayacaktır.

Hukuki yönden bir anlamı olmasa da böyle bir kararın, esasen Batı ülkelerinde yerleşmiş bulunan Ermenilerin soykırımı uğradıkları hakkındaki inancı takviye etmesi, diğer bazı ülkeleri de benzer kararlar almaya özendirilmesi, Ermenistan'ın Türkiye'ye karşı izlemekte olduğu uzlaşmaz tutumu devam ettirmesine vesile olması, Türkiye'de bilimsel çalışmaların inanırlılığını zedelemesi ayrıca Ermeni iddialarına karşı yapılan diplomatik girişimleri daha da güçleştirmesi gibi bir dizi sakıncayı beraberinde getireceğinde şüphe bulunmamaktadır.

14 Mart 2007 tarihinde Senato'ya da bir Ermeni "soykırımı" tasarısı sunulmuştur. Tasarı sahipleri öteden beri Ermeni yanlısı tutumlarıyla bilinen Richard J. Durbin ile John Ensign'dir. Ayrıca 22 senatör tasarıya ortak sunucu olmuşlardır. Bunların hepsi de Ermeni çıkarlarını koruyan kişilerdir⁵⁶. Aralarında özellikle Barbara Boxer, Elisabeth Dole, Edward Kennedy, John Kerry, Joseph Lieberman ve Robert Mendez'in isimleri öne çıkmaktadır. Buna karşın, genellikle Ermeni görüşleri lehinde tutum alan Hilary Clinton'un ortak sunucu olmaması dikkat çekmektedir.

Türkiye'nin bu tasarımı önlemek için ne yaptığına gelince, tasarının kabulü halinde bunu iki ülke ilişkilerinde gayet olumsuz etkiler yapacağı hem Amerikan Hükümetine hem de Amerikan Kongresi'nin ileri gelenlerine anlatılmaya çalışıldı. Bu amaçla Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, ardından Genelkurmay Başkanı Orgeneral Yaşar Büyükanıt daha sonra da değişik tarihlerden üç TBMM heyeti Vaşington'da ilgililerle görüştüler ve tasarının sakıncalarını anlatmaya çalıştılar. Son olarak da TUSİAD'dan bir heyet Vaşington'a gitti. Böylelikle Hükümet, TBMM, Ordu ve iş dünyası bu konuda fikir birliği içinde hareket ettiler. Türkiye'nin tek cephe halinde hareket etmesinin, genelde Ermeni görüşlerini destekleyen Kongre üyeleri üzerinde etki yaptığı, önemli bir kısmının tasarının kabul edilmesinin sakıncalı olduğuna inandığı söylenebilir.

Amerika'ya yaptığı ziyaretten dönen Dışişleri Bakanı Abdullah Gül yaptığı açıklamada, tasarının bağlayıcı bir yönü olmasa da kabul edildiği takdirde iki ülke ilişkilerine büyük darbe vuracağını, stratejik ilişkisi olan iki ülkenin ilişkilerini tamamen esir alacağını ve çıkmaza sokacağını muhataplarına anlattığını söyledi ve Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın bu Kongre'de bu konuda bazı girişimleri olacağını belirtti⁵⁷. Gerçekten de bir süre sonra Amerikan Dışişleri'nde Kongre üyelerini bu tasarı hakkında bilinçlendirme yolunda ciddi bir çaba görüldü.

Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice ve Savunma Bakanı Robert M. Gates tasarının havale edilmiş bulunduğu Temsilciler Meclisi Dışişleri Komitesi Başkanı Tom Lantos'a ortak bir mektup⁵⁸ göndererek H.Res.106 sayılı karar tasarısının kabulünün, ABD'nin Türkiye ve Ermenistan arasında bir uzlaşma olması ve Türkiye'nin Osmanlı İmparatorluğu döneminde Ermenilerin maruz kaldığı "trajik olayları" tanıması gayretlerine zarar vereceğini, aynı zamanda ABD'nin bölgedeki milli güvenlik çıkarlarına kayda değer şekilde tehlikeye atacağını bildirdiler.

56 ANCA, Press Release, 14 Mart 07.

57 Cumhuriyet, 12 Şubat 2007.

58 Associated Press, International Herald Tribune, 14 Mart 2007; Turkish Daily News, 15 Mart 2007.

Mektup bir yandan ABD'nin Ermenilerle ilgili dehşet verici olayları hiç bir zaman inkâr etmediğini ve bu olayları kabul ederek tarihi ile yüzleşmesi için Türkiye'nin teşvik edildiğini vurgularken, diğer yandan da Türkiye'nin tarihçiler komisyonu önerisinin de desteklendiğini ifade etmekte ve tarafların uzlaşması için yapılanlar arasında Erivan'da Ermenistan-Türkiye sınırının açılmasının sosyal ve ekonomik sonuçları hakkında düzenlenen konferans da sayılmaktadır.

Mektup ayrıca Türkiye'nin ABD mili güvenliğine ve Orta Doğu ve Avrupa'nın güvenliğine yaptığı katkılar üzerinde durulmakta bu çerçevede Irak ve Afganistan'daki Amerikan kuvvetleri için vazgeçilmez bir ortak olduğu belirtilmekte, hava sahasını açmakla, askeri üstlerini limanlarını kullandırmakla Irak'taki ABD güçleri için yaşamsal öneme haiz malzemenin naklini sağladığı belirtilmekte ve ayrıca Türkiye'nin Afganistan'ın güvenliği ve yeniden inşası ile ilgili faaliyetlerinden övgüyle bahsedilmektedir.

Mektup, Fransız Ulusal Meclisi'nin soykırım iddialarının inkar edenlerin cezalandırılması konusunda kanun tasarısına değinerek, Türk askeri makamlarının buna tepki olarak Fransa'yla tüm temasları kestikleri ve savunma sözleşmeleri görüşmelerini sona erdirdikleri, Temsilciler Meclisi'nin söz konusu kararı kabul ederse Türk Hükümeti'nden benzer bir tepki gelebileceği, bunun da savaş bölgelerindeki Amerikan askerlerine zarar verebileceği, Irak ve Afganistan'daki Amerikan kuvvetlerinin ikmalini zorlaştıracığı ve ayrıca Ermenistan ve Türkiye'nin bir uzlaşmaya varamamasının Amerikan gayretlerine engel oluşturacağı bildirilmekte ve Dışişleri Komitesi Başkanından söz konusu karar tasarısının Temsilciler Meclis Genel Kurulu'na gönderilmemesi rica edilmektedir.

Bu mektuptan sonra ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Daniel Fried'de Temsilciler Meclisi'nde Dışişleri Komitesi'nde Türk-Amerikan ilişkileri ve gelecekteki sorunlar konusundaki bir görüşmede de söz konusu mektupta yer alan hususlar doğrultusunda konuştu⁵⁹. Dışişleri Bakanı Rice ise Temsilciler Meclisi'nin bütçe tahsisleriyle ilgili bir toplantısında her zaman Ermeni görüş ve taleplerini savunan Adam Schiff'in saldırgan denebilecek sorularını cevaplandırdı. Tüm ısrarlara rağmen soykırım kelimesini telaffuz etmedi, Başkanın yıllık mesajlarında olayların tanımlandığını ve olayların incelenmesinin tarihçilere bırakılmasını gerektiğini ifadeden sonra, Türkiye ile Ermenistan arasındaki anlaşmazlığa ABD'nin müdahil olmayacağını ABD'nin her iki ülkeyi de tarihlerini incelemeye özendirmediğini söyledi⁶⁰.

59 Congressional Quarterly, 15 Mart 2007.

60 Gamk, 22 Mart 2007.

Amerikan Hükümeti'nin bu konudaki tutumunun esası Rice ve Gates'in yukarıda değindiğimiz mektubunda yer almaktadır. Mektup söz konusu tasarı kabul edildiği takdirde bundan Amerikan çıkarlarının ve bu arada Amerikan kuvvetlerinin zarar göreceği savı üzerine kurulmuştur. Mektup, Başkandan sonra Amerika'nın güvenliğinden sorumlu iki bakan tarafından yazıldığından ve ayrıca Amerikan halkı Irak nedeniyle Amerikan askerlerinin güvenliği için çok duyarlı olduğu bir zamana rastladığından, dikkate alınmaması mümkün değildi. Diğer yandan Dışişleri Komisyonu Başkanın Komisyonun gündemi üzerinde neredeyse mutlak bir şekilde söz sahibi olduğundan, istediği takdirde tasarımı sunmayabilir. İki yıl geçerse de kadük olabilir. Nitekim bu mektuptan ve aşağıda anlatacağımız gibi Amerikan Hükümeti'nin kararlılığını gösteren diğer gelişmelerden sonra tasarının bu yıl oylanmayacağı ve gelecek yıla kalacağı olasılığından bahsedilmeye başlanmıştır. Bu arada tasarinin aleyhinde beliren bu durumun, deyim yerindeyse, pamuk ipliğine bağlı olduğu da görülmektedir. Mesela Tom Lantos Yahudi'dir ve Amerika'daki Yahudi Lobisi gibi, bu tasarılar hakkındaki tutumunu Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerine bağlamaktadır. Nitekim, Türkiye'nin Filistin Başbakanı Haniye'yi davet etti hakkındaki haberler Yahudi Lobisinin desteğini çekeceği söylentilerine yol açtı ⁶¹.

Elde edilen bazı başarılarla rağmen tasarının kabul edilmeyeceğinin bir güvencesi olmadığı Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'ün tarafından da dile getirildi. Gül bir köşe yazarının "tasarının oylanması engellenecek mi?" sorusuna bazı olumlu işaretler alındığı, ama rahatlamaktan uzak olduğu, sadece kendisinin değil, Dışişlerinin, milletvekili heyetlerinin, işadamlarının hep birlikte çalıştığı cevabını verdi⁶².

Bu mektubun olumsuz yönü Amerikan Başkanı'nın, her yıl mesajlarında Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında maruz kaldığı korkunç olayları, Ermenilerle dayanışma için, tanıdığını ve ABD'nin hiçbir zaman bu dehşet verici olayları inkâr etmediğini bildirmesidir. Bu ifadeler, soykırım kelimesini kullanmadan Ermeni soykırım iddialarını benimsendiğini göstermektedir. Bununla da yetinilmemekte Türkiye'nin tarihiyle yüzleşmesinden ve Türkiye'nin bu trajik olayları tanınması için Amerika'nın gayretlerinden bahsedilmektedir. Diğer bir deyimle Amerika soykırım iddialarını tanımakla kalmayıp bunların Türkiye tarafından da tanınmasına çalışmaktadır. Söz konusu gayretler hakkında bilgimiz yoktur. Ancak Amerikanın Türkiye'ye böyle telkinlerde bulunmasının iki ülke arasında bir gerginlik yaratacağı şimdiden söylenebilir.

61 Sabah, 3 Nisan 2007.

62 Radikal, 17 Mart 2007.

Ermenilerin söz konusu tasarılar hakkındaki tutumuna gelince, esasen bu tasarıların bazı Kongre'nin bazı üyeleriyle işbirliği halinde Amerika'daki Ermeni kuruluşları tarafından ortaya atıldığını hatırlatalım. Bir Taşnak kuruluşu olan Amerika Ermeni Milli Komitesi (Armenian National Committee of America = ANCA) ile daha ziyade varlıklı Ermenileri temsil eden ve hemen daima iktidardan yana olan Amerika Ermeni Asamblesi'nin (Armenian Assembly of America = AAA) tasarılarla çok yakından ilgilendiğini ve Kongre üyelerini baskı altında tutmaya çalıştığını belirtelim. Halen Temsilciler Meclisi'nde 435 üye olup bununun 180 kadarı Ermeni Caucus'üne üye olduğundan Meclis'in gündemine alınacak bir Ermeni tasarısının kabulü muhakkak gibidir.

Geçmiş yıllarda Ermenistan'ın bu tür tasarılar için fazla bir gayret göstermediği bunları daha ziyade Diaspora'nın işi saydığı görülmüştü. Ermenistan Dışişleri Bakanı Vartan Oskanyan'ın Abdullah Gül'ün üç hafta kadar sonra, 7 Mart 2007'de, belirli bir neden olmadan Vaşington'a gelerek Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice ile ve ayrıca Kongre'deki Ermeni Caucus'ün eş başkanlarıyla görüşmesi ve ele alınan konular arasında söz konusu tasarıların da bulunduğu açıklandı⁶³ Ermenistan'ın bu konuda da aktif olmaya başladığını göstermektedir. Oskanyan eş başkanlara Ankara'nın aksine, Ermenistan Hükümeti'nin Kongre üyelerine akıl öğretmeye kalkmadığı, maalesef Türk Hükümetinin soykırımı inkâr politikasını ihraç etmeye devam ettiğini, ABD'ye ve diğer ülkelere Türk Ceza Kanunu'nun 301. maddesinden ilham alan ve Hrant Dink'in katledilmesine götüren hoşgörü yoksuluğunu empoze etmeye çalıştığını, buna hiçbir kişi veya ülkenin izin vermesi gerektiğini, Ermenistan Hükümeti'nin Amerika'daki demokratik sürecine inandığını ve Kongrenin karar alma sisteminin dürüstlüğüne saygı duyduğunu söylemiştir. Diğer bir deyimle Oskanyan çeşitli Türk heyetlerin Amerika'ya gelerek Kongre üyelerini karar tasarısının sakıncaları hakkında uyarmasına karşılık kendilerinin, Kongre'ye inandıkları ve saygı duyduklarını belirterek Türk girişimlerini karalamaya çalışmıştır.

2. Arjantin'de Kanun ve Kararlar Kabulü

İncelediğimiz dönem içinde Arjantin de soykırım iddiaları konusunda önemli gelişmeler olmuştur. Buenos Aires ve Cordoba eyaletlerinin soykırım iddialarını kabul etmelerine ek olarak aynı konuda Meclis tarafından kabul edilen bir kanun tasarısı Senato'da onaylanmış ve Cumhurbaşkanı'nın onayına sunulmuştur.

⁶³ Ermenistan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, "Dışişleri Bakanı Oskanyan Washington Ziyaretini Tamamladı", 6 Mart 2007. <http://www.armeniaforeignministry.com/news/index.html>

Arjantin'in Ermeni iddialarını benimsemesi hayli eskidir. İlk olarak 1993 yılında Arjantin Senatosu 20. asrın ilk soykırımına kurban olan Ermeni cemaati ile dayanışma halinde olduğunu belirten ve bu olayın yıldönümünü anan bir karar almıştır⁶⁴.

Arjantin Senatosu on yıl kadar sonra, 20 Ağustos 2003 tarihinde, 1,5 milyon Ermeninin soykırımına uğratılmasının 88. yılının anılması için bir bildiri yayınlamıştır.

Arjantin Senatosu yaklaşık altı ay kadar sonra, 18 Mayıs 2004 tarihinde, ilk, orta ve yüksek öğretimin müfredatına Ermeni soykırımı konusunun dahil edilmesini ve okullarda 24 Nisan'ın anılmasını öngören bir kanun tasarısı kabul ettirmiştir. On gün kadar sonra da 31 Mart 2004 tarihinde 1993 yılı bildirisine benzer bir bildiri yayınlamıştır.

Senato 20 Nisan 2005 tarihinde Ermeni soykırımının 90. yıldönümü kurbanlarını anan ve Türk devleti tarafından 1915-1923 yılları arasında yapılmış olan soykırım kurbanlarının aileleriyle dayanışma içinde olduğunu bir bildiri kabul etmiştir⁶⁵.

2006 yılında ise Senato, 19 Nisan tarihinde, özetle, Ermeni soykırımının 91. yıldönümünün anılmasını belirten ve kurbanların aileleriyle dayanışma içinde olduğunu, bu soykırımın sistemli bir şekilde inkâr edilmesinden üzüntü duyduğunu ifade eden bir bildiri kabul etmiştir⁶⁶.

Buenos Aires Şehir Meclisi 17 Mayıs 2006 tarihinde kanun kuvvetinde bir kararla Buenos Aires Eyaletinde "24 Nisan'ı kurbanı Ermenilerin olduğu, 20.asrın ilk soykırımını" anma günü olarak belirlemiştir.

Cordoba Eyaleti Parlamentosu ise 6 Eylül 2006 tarihinde her yıl 24 Nisan günün Osmanlı İmparatorluğu tarafından Ermeni halkına karşı yapılan Soykırımı anma günü olmasını, bu günün okullarda Ermeni halkının çektiği sıkıntıları konu alan dersler verilmesini öngören bir yasa kabul etmiştir.

64 Arjantin ulusal ve yerel parlamentolarının bu konuda aldığı kararların tam metinleri için bkz. <http://www.armenian-genocide.org/affirmation.html> (resolutions, laws and declaration ve state and provinces)

65 Ömer Engin Lütem, "Facts and Comments", *Review of Armenian Studies*, Vol.3, No.9, 2005, p.24.

66 Ömer Engin Lütem, "Facts and Comments", *Review of Armenian Studies*, Vol.4, No.10, 2006, p. 15.

Türkiye Dışişleri Bakanlığı bu konuda yayınladığı bir açıklamada⁶⁷ saygın uluslararası tarihçilerin objektif araştırmalarının soykırım iddialarının temelsiz olduğunu gösterdiğini, Cordoba yerel parlamentosunun yasanın iki ülke arasındaki gelişme sürecine olumsuz etki yapacağını bildirmiş, bu yasanın kınandığını ve kabul edilmez olduğunu belirtmiştir.

Yukarıda değindiğimiz metinlerde Ermenilerin soykırım iddialarının benimsenmesinin de ötesinde Türkiye Cumhuriyeti'ni de suçlamak çabaları görülmektedir. Bazı kararlarda Osmanlı deyimini Türklerle değiştirilmesi ve özellikle 1915-1916 yıllarında yapılmış Ermeni sevk ve iskanının (relocation) 1923'e kadar sürdüğü gibi bir kanı verilmeye çalışılmasının amacı budur.

Arjantin Meclisi, eski Dışişleri Bakanı Rafael Bielsa'nın önderliğini yaptığı bir grup milletvekili tarafından sunulan bir tasarımı 2 çekimser oya karşılık 175 oyla kabul etmiştir⁶⁸. "Ermeni halkının soykırımının anısına 24 Nisan'ın Hoşgörü ve Halklar Arasında Barış Günü" ilan edilmesi başlığını taşıyan tasarıda, ayrıca Ermeni kökenli tüm devlet memurlarının 24 Nisan'da kendi cemaatlerini etkileyen bu trajedinin anma etkinliklerine katılabileceklerini, ilk ve orta dereceli kamu okullardaki Ermeni kökenli öğrencilerin 24 Nisan'da izinli oldukları belirtilmekte ve Arjantin Eyalet Hükümetlerinin bu kanun hükümlerini uygulamaya davet edilmektedir.

Türkiye Dışişleri 1 Aralık 2006 tarihinde şu açıklamayı yayınlarak tasarıya tepki göstermiştir⁶⁹:

"Arjantin Temsilciler Meclisi'nin 24 Nisan tarihinin "Ermeni soykırımını anısına halklar arasında hoşgörü ve saygı için eylem günü" olarak kabul edilmesini öngören bir yasa tasarısını kabul ettiğini öğrenmiş bulunuyoruz.

Ülkemiz tarafından 1915 olaylarının tarafsız bir biçimde arşiv belgeleri üzerinde Türk ve Ermeni tarihçilerce etraflıca araştırılması önerisi yapılmışken, bunun destek-

67 Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, "15 Eylül 2006, Arjantin'de Cordoba Yerel Parlamentosunca 24 Nisan Tarihini "Ermeni soykırımını" Anma Günü Olarak İlan eden Yasanın Kınanması Hk." http://www.mfa.gov.tr/MFA_tr/BasinEnformasyon/Aciklamalar/2006/Eylul/No143_15Eylul2006.htm

68 Armennews, 1 Aralık 2006.

69 Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, "1 Aralık 2006, Arjantin Temsilciler Meclisi'nin Yasa Tasarısı Hk." http://www.mfa.gov.tr/MFA_tr/BasinEnformasyon/Aciklamalar/2006/Aralik/NO181_1Aralik2006.htm

lenmesi yerine görmezden gelinmesi ve asılsız Ermeni iddialarının tartışılmaz tarihi gerçekler gibi takdim edilerek bunlar üzerine yasa tasarıları kabul edilmesini kınıyor ve kabul edilemez buluyoruz. Söz konusu girişim sadece tarihi gerçeklere değil, uluslararası hukuka da aykırıdır.

Mayıs 1915'te Osmanlı Yönetimi'nce alınan tehcir kararı, Ermeni çevreler ve onların destekçileri tarafından iddia edildiği gibi, Osmanlı Yönetimi'nce Ermenileri yok etmek amacıyla alınmış bir karar değil, işgalci güçlerle işbirliği yapan bazı Ermeni gruplara karşı yalnızca güvenlik saikiyle alınmış meşru bir tedbirdir.

Arjantin Temsilciler Meclisi'nin saygın uluslararası pek çok tarihçi tarafından da temelsizliği ortaya konan Ermeni iddialarını destekler nitelikteki bu girişimi, Arjantin ve Türkiye arasında gelişmekte olan ikili ilişkilerin ruhuyla bağdaşmamaktadır.

Bundan sonraki aşamada beklentimiz, sağduyulu bir yaklaşım sergilenerek, yasa tasarısının Arjantin Senatosu tarafından kabul edilmemesi ve yürürlüğe girmesinin engellenmesidir.”

Arjantin Senatosu 13 Aralık 2006 tarihinde bu tasarımı oybirliğiyle kabul etti. Tasarı onaylanmak üzere Cumhurbaşkanı Nestor Kirchner'e sunulmuştur⁷⁰. Dışişleri Bakanlığı, Senato'nun tasarımı onaylamasından sonra, 15 Aralık 2006 tarihinde şu açıklamayı yapmıştır⁷¹:

“Arjantin Temsilciler Meclisi 24 Nisan'ın sözde “Ermeni soykırımı” adına “halklar arasında hoşgörü ve saygı için eylem günü” olarak ilan edilmesini ve Ermeni asıllı öğrenciler ile kamu kesimi çalışanlarının aynı gün izinli olmasını öngören yasa tasarısını Kasım ayı sonunda kabul ederek, Senato'ya havale etmişti. Anılan yasa tasarısının, bu defa, Senato'nun 13 Aralık 2006 tarihindeki oturumunda oybirliği ile kabul edildiği, üzüntüyle öğrenilmiştir.

Türkiye'yi soykırım yapmakla itham eden yasa tasarısı, hukuki ve tarihi temelden yoksundur. Tarihin siyasi amaçla çarpıtılmasına dayanan söz konusu yasa tasarısı girişimini kınıyor ve reddediyoruz.

70 Noyan Tapan, 15 Aralık 2006.

71 Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, “15 Aralık 2006, Arjantin’de 24 Nisan’ın Sözde “Ermeni Soykırımı” Adına “Halklar Arasında Hoşgörü ve Saygı İçin Eylem Günü” Olarak İlan Edilmesini Öngören Yasa Tasarısı Hk.” http://www.mfa.gov.tr/MFA_tr/BasinEnformasyon/Aciklamalar/2006/Aralik/NO189_15Aralik2006.htm

Arjantin’de yıllardır asılsız Ermeni iddialarına arka çıkan çok sayıda parlamento kararı, açıklaması ve eyaletler düzeyinde çıkarılan yasalar gibi önyargılı faaliyetler devam etmektedir. Son olarak Senato’nun kabul ettiği ve yasalaşması için Devlet Başkanı’nın onayı gereken tasarı, Arjantin’de bu alanda ulusal düzeyde kabul edilen ilk kanun olacaktır.

Konunun ilk kez gündeme geldiği andan itibaren Arjantin makamları nezdinde gerçekleştirdiğimiz müteaddit girişimlerimizde, yasa tasarısının tarihi gerçeklerle bağdaşmadığı, ikili ilişkilerimize zarar vereceği vurgulanmıştı. Son olarak, Sayın Başbakanımız tarafından Arjantin Cumhurbaşkanı Sayın Nestor Kirchner’e gönderilen bir mektupla da, gelişmelerden duyduğumuz rahatsızlık ifade edilerek, sağduyulu bir yaklaşımla tasarının yasalaşmasının engellenmesi talep edilmişti.

Yürürlüğe girmesi durumunda, anılan yasa tasarısı, Arjantin toplumunda tarihi gerçeklere aykırı olarak Türkiye’ye karşı olumsuz önyargıların yerleşmesine yolaçacaktır. “Halklar arasında hoşgörü ve saygı” adıyla takdim edilen tasarı, aslında halklar arasında kin ve nefret uyandıracak haksız itham ve iddialara dayanmaktadır.

Türkiye’nin tarihiyle yüzleşme sorunu yoktur. 1915 olayları dahil tarihimizin her dönemi ülkemizde özgürce araştırılmakta ve tartışılmaktadır. Arşivlerimiz tüm dünyaya açıktır. Bir Ortak Tarih Komisyonu kurularak 1915 olaylarının öncesi ve sonrası ile ilgili arşivlerde araştırılması ve ulaşılabilecek bulguların tüm dünyaya açıklanmasına ilişkin geçen yıl Ermenistan’a yaptığımız teklif geçerlidir. Ancak, bugüne kadar sözkonusu teklifimize Ermenistan olumlu bir yaklaşım göstermemiştir.

Arjantin Parlamentosu’nun, “soykırım” suçu icat etmeye kalkışması uluslararası hukuka aykırıdır ve tarihi olgularla bağdaşmamaktadır. Arjantinli politikacıların Ermeni aşırılığına arka çıkmak yerine, tarihin bu tartışmalı döneminin ortak bir hafıza çalışması ve bilimsel araştırma yoluyla aydınlatılmasını amaçlayan ortak tarih komisyonu girişimimize destek vermesi, halklar arası dostluğa daha çok yakışan bir tavır olurdu.

Bu aşamada beklentimiz, Arjantin Cumhurbaşkanı Sayın Nestor Kirchner’in gereken sağduyuyu göstererek, kabul edilen yasayı onaylamamasıdır.”

Ancak bu uyarılar boşa gitmiş ve tasarı Arjantin Cumhurbaşkanı tarafından onaylanarak kanunlaşmıştır. Bu konuda Dışişleri Bakanlığı 13 Ocak 2007 tarihinde şu açıklamayı yapmıştır⁷²:

72 Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, “13 Ocak 2007, Arjantin’de 24 Nisan’ın Sözde

“Arjantin Senatosu’nda 13 Aralık 2006 tarihinde kabul edilerek 24 Nisan’ın sözde “Ermeni soykırımı” adına “halklar arasında hoşgörü ve saygı için eylem günü” olarak ilan edilmesini ve Ermeni asıllı öğrenciler ile kamu kesimi çalışanlarının aynı gün izinli olmasını öngören yasa tasarısının 11 Ocak 2007 günü Arjantin Cumhurbaşkanı Nestor Kirchner tarafından onaylandığı üzüntüyle öğrenilmiştir.

Sözkonusu yasa tasarısının onay sürecinde Arjantin makamları nezdinde müteaddit girişimlerde bulunulmuş, son olarak Sayın Başbakanımız Arjantin Cumhurbaşkanı’na gönderdiği 7 Aralık 2006 tarihli mektupta, bu girişimden duyduğumuz rahatsızlığı dile getirmiştir.

15 Aralık 2006 tarihinde Bakanlığımızca yapılan basın açıklamasında da vurgulandığı üzere, anılan yasa tasarısı Arjantin toplumunda tarihi gerçeklere aykırı olarak Türkiye’ye karşı olumsuz önyargıların yerleşmesine yol açacaktır. “Halklar arasında hoşgörü ve saygı” adıyla takdim edilen tasarı, aslında halklar arasında husumet ve nefret uyandıracak haksız itham ve iddialardan oluşmaktadır. Öncelikle, kendi tarihindeki bazı olaylarla yüzleşmesi gereken bir ülkenin, başka bir coğrafyanın tarihine ilişkin bir dönem hakkında hüküm vermeye kalkışması ciddiyetten uzak ve etik olmayan bir yaklaşımdır.

Tarihi gerçeklerle hiçbir şekilde bağdaşmayan ve iç politika hesaplarına dayandığı açık olan anılan tasarının kabul edilmiş olmasını kınıyor ve reddediyoruz. Sözkonusu haksız girişimin siyasi ve hukuki sorumluluğu Arjantin Hükümeti’ne ait bulunmaktadır”.

Bir yıldan az bir zamanda Arjantin’de ikisi yerel parlamentolarda olmak üzere yasama organlarında beş kez Ermeni soykırımı iddialarının kabul edilmiş olması şaşırtıcıdır. Arjantin böylelikle Ermeni soykırım iddialarını en fazla tanıyan ülke haline gelmiştir. İnsan hakları konularına pek rağbet edilmeyen Türkiye ile de hiçbir sorunu olmayan bir ülkenin bu şekilde davranmasını anlamak güçtür.

Taşnaklar tarafından kurulan ve bazı Latin Amerika ülkelerinde faaliyet gösteren Ermeni Davası Güney Amerika Komitesi’nin soykırım iddialarının kabulü için yıllardan beri yoğun bir faaliyet içinde olduğu bilinmekle beraber nispeten küçük bir azınlık tarafından ileri sürülen ve Arjantin’in Türkiye ile olan ilişkilerini olumsuz etkileyebilecek taleplerinin normal koşullarda dikkate alınmaması gerekir. Ancak Arjantin’de böyle olmamış, Ermenilerin doğruluğunu kanıtlayamadıkları, bir asır öncesine ait iddialar öncelik kazanmıştır. 12 Aralık tarihinde, İnsan

Ermeni Soykırımı Adına Halklar Arasında Hoşgörü ve Saygı İçin Eylem Günü İlan Edilmesi Hk.” http://www.mfa.gov.tr/MFA_tr/BasinEnformasyon/Aciklamalar/2007/Ocak/No8_13Ocak2007.htm

Hakları Bildirgesi'nin 58. yılı münasebetiyle yapılan bir törende Ermeni Davası Güney Amerika Komitesinin eski Başkanı Petro Mouradian'a ödül verilmesi⁷³ ve bir gün sonra da söz konusu kanun tasarısının kabul edilmesi Arjantin'deki durumu yeterince açıklamaktadır.

Arjantin siyasi çevrelerini Türkiye ile olan ilişkilerine gerekli önemi vermediği anlaşılmaktadır. Bu, belki, coğrafi uzaklıktan ve iki ülke arasında hiçbir alanda yoğun ilişki bulunmamasının yarattığı bir kayıtsızlıktan ileri gelebilir. Diğer yandan Ermenilerin ve Osmanlı zamanında göçen Hıristiyan Araplardan bazılarının Türkiye hakkında yıllardan beri yürüttüğü kampanyanın, koyu Katolik bir ortamda etkili olmasını da hesaba katmak gerekmektedir.

Diğer Güney Amerika ülkeleri için bir emsal teşkil etmesi olasılığı bulunduğu için Türkiye'nin Arjantin'e karşı protestonun dışında bir tepki göstermesi gerekmektedir. Ancak Türkiye'nin yaptırım olanaklarının fazla değildir. Bu arada esasen ciddi açık veren Arjantin ile olan ticaretin⁷⁴ daha dengeli hale getirilmesi için çalışılmasında yarar vardır.

3. Karekin II'nin İstanbul Ziyareti

Ermenilerinin iki patriğinden biri olan Karekin II İstanbul Rum Patriği Bartolemeos'un davetlisi olarak Haziran ayında İstanbul'a geldi.

Patrik 25 Haziran'da yaptığı bir basın toplantısında bir Türk gazetesinin sorusuna cevaben "Ermeni soykırımı bir gerçektir ve asla tartışma konusu olamaz" dedi. Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin nasıl iyileşebileceğine dair bir başka soruyu da Türkiye'nin tarihi ile yüzleşmesi ve Ermeni soykırımını tanıması gerektiğini belirterek yanıtladı⁷⁵.

Patriğin bu sözleri Türk basınında set tepkilere neden oldu. Ermeni Patriği'nin İstanbul ziyaretinin dini amaçlı olduğunu bu itibarla da "soykırım" gibi siyasi nitelikteki bir konuda ve Türk kamuoyunun hassasiyeti de göz önünde bulundurularak konuşmaktan kaçınmasının, hiç olmaz ise yumuşak ifadeler kullanmasının daha doğru olmuş olacağını belirtelim. Patrik böyle yapmamış ve uzlaşmaz bir dille ve tahrik edici bir tarzda görüşlerini ortaya koymuştur. Diğer yandan

73 Azat Hye, 14 Aralık 2006.

74 Dış ticaret Müsteşarlığı istatistiklerine göre 2004 yılında Arjantin'e ihracatımız 19,7 milyon \$, ithalatımız 263 m.\$, açık ise 4 243 m. \$'dır.

75 Mother Sea of Etchmiadzin, Press Realese, 27 Haziran 2006.

Patriğin “Ermeni soykırımı bir gerçektir ve asla tartışma konusu olamaz” sözleri daha ziyade bir doğmayı hatırlatmaktadır. Bu iddiayı reddeden yetmiş küsur milyonluk bir halk olduğu sürece ve gerektiğinde yüz milyonlarca başka ülkelerdeki Müslümanların da bu konuda Türklere katılabileceği düşünülürse bu sözlerin, demagojik olmak dışında, bir anlamı yoktur.

Patriğin Türkiye ile Ermenistan ilişkilerinin iyileşmesi için Türkiye’nin “soykırımını” tanıması gerektiği hakkındaki sözleri ise Ermenistan hükümetlerinin bu konudaki tutumuna ters düşmektedir. İzleyen sayfalarda göreceğimiz gibi Ermenistan Dışişleri Bakanı Oskanyan iki ülke arasında ilişkilerin normalleştirilmesi için Türkiye’nin soykırımı tanıması gerektiğini ısrarla söylemektedir. Patriğin Ermeni hükümetinin bu tutumunu bilmemesi mümkün olmadığına göre sözleri kamuoyunu etkilemeye yöneliktir. Diğer yandan Lübnan’da Antilyas’daki diğer Ermeni Patriği olan Aram I ile Karekin II arasındaki rekabetin de bu sert sözleri ilham etmiş olması olasıdır.

Karekin II’nin bu davranışlarına karşı Türk resmi makamlarının tutumuna gelince, Ermeni basınına göre adı açıklanmayan bir Dışişleri yetkilisi Karekin II’nin beyanlarını talihsiz olarak nitelendirmiş ve Ermenilerin tahrif edilmiş bir tarihle kendi halklarının beynini yıkamak yerine Türkiye’nin önerisini dikkate alarak, tarihte ne olup ne olmadığını görmek üzere, masaya oturmak cesaretini göstermeleri gerektiğini söylemiştir⁷⁶.

Diğer yandan Karekin II’nin bu sözleri Türkiye Ermenileri Patriği Mesrop II’i güç duruma düşürmüştür. Adı geçen bu konudaki sorulara Karekin II’den farklı düşündüğünü, 1915’te yaşanan facianın siyasiler, diplomatlar, tarihçiler, sosyologlar tarafından ayrı platformlarda irdelenmesinin, karşılıklı empati ve anlayış yaratmak açısından yararlı olacağı kanaatinde olduğunu söylemiştir⁷⁷. Patrik Mesrob II’den sonra, Türkiye Ermenileri Patrikliği Ruhaneler Genel Kurulu da Karekin II’nin basın toplantısında soykırımla ilgili söylediği sözleri eleştirdi.⁷⁸

Sonuç olarak Patrik Karekin II’nin Türkiye yaptığı ziyaretin iki ülkenin ilişkilerine bir katkı yapmadığı, aksine esasen yüklü olan anlaşmazlıklar listesine bir yenisinin eklenmesine neden olmuştur.

76 Hürriyet, 26 Haziran 2006 ve Asbarez, 27 Haziran 2006.

77 Hürriyet, 28 Haziran 2006.

78 Hürriyet, 14 Temmuz 2006.

4. Tarihçilerin Buluşması

İstanbul Üniversitesi tarafından 15–17 Mart 2006 tarihlerinde düzenlenen “Türk-Ermeni İlişkilerinde Yeni Yaklaşımlar” başlıklı konferansa gerek diasporadan gerek Ermenistan’dan birçok tarihçi davet edilmişti. Sadece iki kişi geldi: Bogos Levon Zekiyan ile Ara Sarafyan. Ermenistan’da ve diasporada tarihçiler “soykırımı” kanıtlanmış saydıklarından bu konuyu Türk bilim adamlarıyla ele almak istemediklerinden adı geçen iki kişinin İstanbul’a gelmesi kendileri için cesurca bir davranıştı.

Ara Sarafyan Londra’da Ermenilerin yakın tarihi ve özellikle I. Dünya Savaşı’ndaki durumları ile ilgili araştırma ve yayınlar yapan, diğer bir deyimle başlıca uğraşısı “soykırımı” kanıtlamaya çalışan bir kuruluştur. Sarafyan ise Ermenilerin başlıca propaganda aracı olan “Mavi Kitap” konusunda uzmandır.

Nitekim Sarafyan, Konferansın başkanlığını yaptığımız Dördüncü Oturumunda “İngiliz Parlamentosu’nun ‘Osmanlı İmparatorluğu’nda 1915-1916 yıllarında Ermenilere Yapılan Muamele’ başlıklı Mavi Kitabı’nın Tarihsel Anlamı ve İnkârı” konusunda bir tebliğ sundu. Konuşmasını bitirince Türk Tarih Kurumu başkanı Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu kendisine 1915 olayları hakkında beraber çalışmayı teklif etti ve Sarafyan da bu teklifi kabul etti. Bu hayli şaşırtıcı bir gelişmeydi, zira, yukarıda belirttiğimiz gibi, Ermeni tarihçiler Türklerle beraber çalışmak istemiyorlardı. Ayrıca Başbakan Erdoğan’ın 2005 yılında Başkan Koçaryan’a yaptığı, bu olayların bir tarihçiler komisyonu tarafından incelenmesi teklifi de kabul edilmemişti.

Aradan bir yıla yakın bir zaman geçmesine rağmen bu konuda bir gelişme olmamışken, Ara Sarafyan *Nokta Dergisi*’nin kendisiyle yaptığı bir söyleşiden sonra Gomidas Enstitüsü’nün yayınladığı bir basın bildirisinde⁷⁹ Harput hakkında bir Case Study yapılmasını önerdi ve Türk tarihçilerinden bu bölgede yapılan tehcire ait kayıtları ortaya koymalarını kendisinin de başka kayıtları ortaya koyacağını ve bu kayıtların bölge Ermenilerinin sadece tehcir edilmekle kalmayıp kötü muamele ve katliama da maruz kaldıklarını ortaya çıkaracağını söyledi.

Sarafyan’ın Case Study (Vaka çalışması) olarak adlandırdığı husus, tarihi bir olayın tamamını tüm yönleriyle değil, bu olay içinde belli bir bölge, bir şehir, bir mahalle veya hatta bir aileyi ele alarak derinliğine incelenmesidir. Genelde,

79 www.Gomidas.org/pres/20Deb07Presrelease.htm

ana tarihi olayın iyi bilindiği hallerde, vaka çalışmaları yapılır. Soykırım iddiaları konusunda tehcir olayının, özellikle amaç ve sonuçları itibarıyla ele alınması gerektiğinden, kısmi bir inceleme olan vaka çalışmaları uygun bir metot değildir. Diğer yandan Sarafyan, Osmanlı belgelerini görmeden, kendi elindeki belgelerin (herhalde, her zaman olduğu gibi misyonerlerin raporları ile bazı Ermenilerin anılarıdır) Ermenilerin katledildiğini gösterdiğini söylemekle tarafların ortaklaşa yapacağı incelemeyi başlamadan bitiren bir tutum içindedir. Bunlara rağmen Halaçoğlu, bu öneriyi kabul ettiğini resmen açıklamıştır⁸⁰.

Halaçoğlu 9 Mart 2007 tarihinde yaptığı bir basın toplantısında Sarafyan'ın kendisine bir elektronik posta göndererek, Türk televizyon kanallarındaki gelişmeleri izlediğini, ortak projelerini ileriye götüremeyeceğini ve Osmanlı arşivlerindeki kayıtlar mevcut değilse ilerlenemeyeceğini, ifade ettiğini, ayrıca bir basın bildirisini yayınlarak kendisinin bir televizyon kanalında "Sarafyan'ın istediği malzemenin arşivlerden çıkmayacağı" sözlerinin de projeden vazgeçmesine gerekçe olarak gösterdiğini söylemiştir⁸¹. Sarafyan'ın muhtemelen baskı altında bu şekilde hareket ettiğini de belirten Halaçoğlu, Ermeniler ve Türkler açısından büyük bir fırsat kaçırıldığını, belki de bir daha araştırma şansının kaybedildiğini, ancak kendilerinin kapıyı açık tutmaya devam edeceklerini de ifade etmiştir⁸².

Yukarıda belirttiğimiz gibi, Ermenilerin Türklerle ortaklaşa tarihi araştırmalar yapılmasına karşı çıkmalarının nedeni bu tür araştırmaların yeter derecede kanıtlandığını düşündükleri "soykırım" savını tehlikeye atması korkusudur. Bu nedenledir ki Başbakan Erdoğan'ın tarihçiler Komisyonu önerisine olumlu cevap verilmemiş ve yine bu nedenle bir süre önce Viyana'da tarihçiler arasında yapılan bir toplantılardan bir sonuç alınmamıştır. Ancak "soykırım" savı Türklerce kabul edilmediği sürece siyasi bir sonuç doğurmadığından Sarafyan'ın yaptığı gibi, ortak çalışma yapılması Ermeniler yönünden kaçınılmaz görülmektedir. Ne var ki diasporanın bağnaz bölümü henüz, kendileri için de tehlike arz eden böyle girişime hazır değildir.

5. Toplu Mezarlar

Ermenilerin soykırım iddialarının zayıf noktalarından biri de Türkiye'de Ermenilere ait toplu mezar bulunmayışıdır. Eğer Ermeni militanlarının ileri sürdüğü

80 Sabah, 21 Şubat 2007.

81 Habernokta.com, 9 Mart 2007.

82 Aynı kaynak.

gibi 1915–1916 yıllarındaki Ermeni tehciri sırasında 1,5 milyon Ermeni öldürülmüşse bunlara ait toplu mezarlar olması kaçınılmazdır. Oysa, Doğu Anadolu'da Ermeni mezalimi sonucunda katledilen Müslümanlara ait çok sayıda toplu mezar bulunmuş, açılmış ve kayda geçirilmiş olmasına karşın Ermenilere ait tolu mezar bulunmamış, hatta toplu mezar olduğu iddiası dahi ortaya atılmamıştı.

2006 sonlarına doğru bir Ermeni internet sitesinde⁸³ ayrılıkçı Kürt görüşlerini dile getiren Ülkede Özgür Gündem gazetesine atıfla, Mardin'in Nusaybin İlçesi Kuru Köyünde 1915 yılında öldürülen 300 Ermeniye ait olduğu zannedilen bir toplu mezarın bulunduğu haberi çıktı. Bir hafta kadar sonra bir Diaspora Ermeni gazetesi⁸⁴, İsveç'in Sodertoern Üniversitesi'nde Prof. David Gaunt'a atfen, bu toplu mezarda 14 Temmuz 1915 tarihinde öldürülmüş olan 160 Ermeni ve 120 Süryani erkek bulunduğunu yazdı. İki gün sonra ise Süryani Haber Ajansı⁸⁵ ölenlerin sadece Süryaniler olduğunu ileri sürdü. Kısaca, bu toplu mezarda kimlerin gömülü olduğu hakkında Ermeniler ve Süryaniler arasında fikir ayrılığı doğdu. Türk makamları bu rivayetler karşısında kısa süre sessiz kaldıktan sonra, Mardin Valisi Mehmet Kılıçlar bir açıklama yaparak, ortaya çıkan mezarın iddia edildiği gibi Ermenilerin katledilerek topluca konulduğu bir mezar olmadığını, bu köyün doğusunda bulunan onlarca kaya mezardan biri olduğunu açıklamak suretiyle⁸⁶ mezarın çok eski olduğunu belirledi.

Süryanilerin soykırımı maruz kaldıkları iddiaları Ermenilere göre çok yenidir. Ekonomik nedenlerde altmışlı yıllarda Avrupa'ya göç eden bazı Süryaniler çoğunlukla İsveç'e yerleşmiştir. Bu ülke koşullarına uyum sağlamakta zorlanmalarının etkisiyle ve soykırım iddialarının Ermenilere sempati ile bakılmasını sağlamış olduğunu da dikkate alarak, bir süre sonra Süryanilerin de Türkler tarafından soykırımına uğratıldığı ileriye sürülmeye başlanmıştır. Bu iddialar az sayıda da olsa bazı İsveçli siyaset ve bilim adamları tarafından da benimsenmiştir. Ermeni soykırımını propagandasının son yıllarda çok yoğunlaşmasına paralel olarak Süryani soykırımı iddialarında da bir artış görülmüştür.

Nusaybin'in Kuru Köyünde bir toplu mezar bulunması bazı İsveç gazetelelerine de Süryanilerin soykırım iddiaları doğrultusunda yansımıştır. Ayrıca Hans Linde adındaki bir milletvekili de Dışişleri Bakanı Karl Bilt'den mezarların bilim

83 Armenews, 3 Ekim 2006, Asbarez, 3 Kasım 2006.

84 Asbarez, 3 Kasım 2006.

85 Assyrian International News Agency, 5 Kasım 2006.

86 Zaman, 9 Kasım 2006.

adamları ve tarihçilerden kurulu bir bağımsız komisyon tarafından incelenmesini istemiştir⁸⁷.

Türkiye’de ise Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu 11 Aralıkta bir bildiri yayınlarak, Nusaybin’deki toplu mezarın, başta İsveç olmak üzere Batılı tarihçiler ve hatta Ermenistan’dan katılacak bilim adamları huzurunda açılacağını bildirmiş, daha sonra, yukarıda adı geçen Prof. David Gaunt’un 12 Ocak 2007 tarihinde bu daveti kabul ettiği, isteği üzerine bu bölgeye tam bir özgürlük içinde olacağını, istediği kişilerle röportaj yapabilecekleri Türk Tarih Kurumunca ifade olunmuştur⁸⁸. Prof Gaunt, Halaçoğlu’na bir mektup göndererek, programına göre kendisi bakımından bu kazılar için en uygun tarihin, geliş ve gidiş günleri dahil 23–25 Nisan’ı önerdi⁸⁹. Bu teklif, 24 Nisan’ı içermesi nedeniyle Ermeni propagandasına hizmet etmeyi amaçlamasına rağmen, Halaçoğlu tarafından kabul edildi⁹⁰.

6. Tarla Kuşu Filmi

Paolo ve Vittorio Taviani kardeşler, beraber film yapan tanınmış İtalyan rejisörleridir. Muhtemelken ilerlemiş yaşları nedeniyle son yıllarda bir faaliyeti görülmeyen Taviani’ler Skylike Farm (Tarla Kuşu Çiftliği) başlıklı bir filmle yeniden gündeme gelmeyi denemiştir.

Film Antonia Arslan adında Ermeni asıllı bir İtalyan tarafından kaleme alına La Masseria dele Allodde (Tarla Kuşlarının Katliamı) başlıklı kitabını esas alarak hazırlanmış bir senaryoya dayanmaktadır. Avakyan ismini taşıyan bir ailenin Anadolu’daki yaşamını ve tehcir sırasındaki durumu kurgulanmaktadır.

Filme göre I. Dünya Savaşı başlarında büyük kayıplara uğrayan Osmanlılar, ülkeyi hainlerden ve casuslardan temizleme kararı alır ve hedef olarak Ermenileri seçerler. Bu çerçevede Ermeni Erkekleri öldürülür, kadın ve çocuklar da sürgüne gönderilir. Avakyan ailesinin de tüm erkekleri öldürülür veya sakat bırakılır. Kadın ve kızlar Halep’e doğru yürümeye zorlanır. Yolda askerler onları aç bırakır, geceleri ırzlarına geçilir. Kaçmaya çalışanlar çarımıha gerilir veya diri diri

87 Spero News, 29 Kasım 2007.

88 Zaman, 9 Şubat 2007.

89 Hürriyet, 14 Şubat 2007.

90 Hürriyet, 10 Mart 2007.

yakılır, v.s.⁹¹. Bu dehşete bir denge getirmek amacıyla filme bir Türk subayı ile Avakyan'ların kızlarından biri arasında bir aşk macerası konmuştur.

Bir Dergiye göre⁹² filme, dehşet sahneleri nedeniyle, tahammül etmek nedeysel imkansız olup Taviani'ler, görenlerin bir daha unutamayacakları sahneler yaratmışlardır.

Tarla Kuşu Çiftliği dehşet ve iğrençlikte Atom Egoyan'ın Ararat filmi geride bırakmışa benzemektedir. Ararat'ın uğradığı başarısızlıktan sonra Ermeni diasporasının çok tanınmış rejisörlerle bu tür bir filmi yeniden kamuoyuna kabul ettirmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Atom Egoyan'ın eşi olup Türkiye aleyhindeki söylemiyle tanınan Arsinée Khanjian'ın bu filmde Avakyan'ların kızlarından birini oynaması iki film arasındaki bağa işaret etmektedir.

Taviani kardeşler bu filmi Berlin Festivaline yollamalarını Berlin'de büyük bir Türk topluluğu olmasıyla açıklamışlar ve Türk halkının geçmişiyle yüzleşmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Paolo Taviani bu filmin Türkiye aleyhinde olmadığını, aksine Türkiye'de kendi tarihiyle ilgilenenlere hitap ettiğini, birkaç yıl sonra bu filmin Türk okullarında gösterileceğinden emin olduğunu söylemiştir⁹³. Ayrıca Bosna ve Ruanda olayları hakkında da bir yorumda bulunmak üzere bu filmi yaptıklarını eklemiştir⁹⁴. Anlaşılan Taviani'ler sadece Türkleri değil, Türk olmayanları da "soykırım" konusunda çarpıcı bir film yapmak suretiyle "eğitmek" gibi bir görev yüklenmişlerdir. Gerçekte ise daha basit bir amaç güttükleri ve sanatlarını Ermeni Diasporasının emrine verdikleri, onların istedikleri temaları işledikleri ve onların uygun gördüğü mesajları vermeye çalıştıkları görülmektedir. Nitekim, Türkiye'nin Ermeni "soykırımını" tanıdıktan sonra Avrupa Birliğine girmesine taraftar oldukları sözleri⁹⁵ tipik bir Ermeni görüşüdür.

Dehşet sahneleri dışında Tarla Kuşu Çiftliği'nin Berlin Film Festivalinde pek ilgi çekmediği hatta bu sahnelerin filme etkisini kaybettirdiği anlaşılmaktadır⁹⁶. Film bittikten sonra seyircilere hakim olan sessizlik⁹⁷ filme duyulan ilgisizliğin

91 Armenianews, 15 Şubat 2007.

92 Der Spiegel Online, 14 Şubat 2007.

93 AWOL, 15 Şubat 2007.

94 RFE/RL, 14 Şubat 2007.

95 California Courier Online, 22 Şubat 2007.

96 World Socialist Web Site, 5 Mart 2007.

97 Der Spiegel Online, 14 Şubat 2007 açıklanabilir.

yanında dehşet sahnelerinin yarattığı şaşkınlıkla açıklanabilir. Oysa Taviani'ler Berlin Film Festivaline Altın Ayı ödülünü ümit ederek gitmişler⁹⁸ ancak filmleri yarışma dışı gösterilmiştir

Fransa, İspanya, Bulgaristan yapımı olup 9,6 Avro'ya mal olmuş olan bu film, normal bir Avrupa yapımı film için pahalıdır. 5 Mayıs'ta Avrupada vizyona girecek olan filmin ne derecede rağbet göreceğini şimdiden kestirmek zordur. Avrupa Birliği'ne aday olduktan sonra, bu adaylığa karşı olanların çabalarıyla, Türkiye'nin imajı bozulmuştur. Özellikle son zamanlarda da Orhan Pamuk'un davranışları ve Hrant Dink'in katli gibi nedenlerle Türkiye Avrupada çok tenkit edilir olmuştur. Tarla Kuşu Çiftliği ancak, içerdiği yüksek dozda Türk aleyhtarlığıyla bazı seyircileri çekebilir. Ancak dehşetin abartılmış olması ve filmin ana amacı haline getirilmiş bulunması nedeniyle, bir gazetecinin dediği gibi⁹⁹, bu tarla kuşu uçamayabilir.

7. "Screamers" Belgeseli

Screamers (Bağırانlar) başlıklı bir belgesel 2 Kasım 2006 tarihinde Amerikan Film Enstitüsü Film Festivali'nde bir ödül kazandıktan¹⁰⁰ sonra ilk kez Aralık ayı başında Los Angeles'te gösterime girdi. Filmim rejisörü, belgeseller dalında ödülleri bulunan, bir süre BBC'de takdimcilik yapmış olan Carla Garapedian adında Ermeni asıllı bir Amerikalı bayandır.

Screamers, soykırımın ilk kez bir devlet politikası olarak Türkiye'de Ermenilere karşı uygulandığı, daha sonra Hitler tarafından örnek alınarak Yahudi Holokost'unun gerçekleştirildiği, sonra da Kamboçya, Bosna, Ruanda ve Irak'taki Kürtlere karşı soykırımlar yapıldığı temasını, çürüyen cesetler, kopuk başlar gibi bazı dehşet ve vahşet sahnelerini göstererek işlemektedir¹⁰¹. 17 yaşından küçük olanlar filmi refakat edildikleri takdirde görebileceklerdir¹⁰².

Belgesele "Bağırانlar" adının konması Ermeni "soykırımını" tanımayan ABD, İngiltere ve Türkiye gibi ülkelere, bu konuda bir şey yapmalarının filmde bağırانlar olarak kendilerinden istenmesinden ileri gelmektedir.

98 PanArmenianNet, 13 Şubat 2007.

99 Yasemin Esmen, Turkish Daily News, 17 Şubat 2007.

100 ANCA Press Release, 8 Ocak 2007.

101 Asbarez, 23 Aralık 2006.

102 New York Times, 26 Ocak 2007.

Şimdiye kadar 16 milyon CD satmış ve Grammy ödülünü kazanmış olan System of A Down (Bozuk Düzen) adını taşıyan bir hard rock grubunun gürültülü müziği Screamer's'de kullanılmış ayrıca bu grubun hepsi Ermeni asıllı olan ve soykırıma uğramış kişilerin torunları olduklarını iddia eden¹⁰³ müzisyenleri filmde rol almışlardır.

System of A Down 1990'ların ortalarında tanınmaya başlamış bir tür protesto müziği yapan bir gruptur. Los Angeles'te Ermeniler üzerinde nüfuz sahibi olan Taşnakların etkisinde kalarak konserlerinde soykırım iddialarına yer veren şarkılar söyleye ve broşürler dağıtmaya başlamışlar, ayrıca her yıl 24 Nisan'da bu şehirdeki Türkiye Başkonsolosluğu'nun önündeki gösterilere katılmışlardır. Grubun lideri olan Serj Tankiyan ile davulcusu John Dolmayan'ın geçen yıl Temsilciler Meclisi Başkanı Denis Hastert'i, soykırım iddialarını içeren bir karar tasarısını gündeme almadığı için, Meclis binasında sıkıştırarak azarlamaya çalışmaları grubun saldırganlığı hakkında fikir vermektedir¹⁰⁴.

Screamer's 17 Ocak 2007 tarihinde Vaşington'da Kongre binasında kongre üyelerine gösterilmiş Carla Garapedian burada bir konuşma yapmış soruları cevaplamıştır. Kongre'de halen 435 Temsilciler Meclisi üyesi ve 100 senatör bulunmaktadır. Bunlardan Ermeni Caucus'üne dâhil altı Temsilciler Meclisi üyesi hariç, Kongre'nin diğer üyeleri gelmemişler, elli kadarı memurlarını göndermiştir¹⁰⁵. Kongre'de Ermeni taraftarlarının çoğunlukta olduğu dikkate alındığında Screamer's'a gösterilen bu ilgisizlik bir propaganda filmi olmasından ileri gelse gerektir. Bu arada bazı Amerikalı Türklerin de toplantıya katılarak filmin rejisörüne bazı sorular sormaya çalışmışlar ancak konuşturulmamışlardır. Bu olay ABD'de bazı Türklerin soykırım iddia ve suçlamalarından duydukları rahatsızlığı artık açıkça dile getirmeye başlamalarını göstermesi bakımından önemlidir.

Basın haberlerine göre¹⁰⁶ bu filmin maliyeti bir milyon dolar kadardır. Finansman MG2 Productions, BBC televizyonu ve Ermeni asıllı bir iş adamı olan Raffy Manoukian tarafından sağlanmıştır. Esas itibariyle bazı eski fotoğraf ve filmlerden, System of A Down'ın görüntülerinden ve müziğinden ve Ermeni yanlısı bazı kişilerle yapılan mülakatlardan oluşan bu filmin çok pahallıya mal olmuş olduğu görülmektedir. Diğer yandan, halen ABD'de sadece büyük şehirlerde gösterilen

103 LA City Beat, 7 Aralık 2006.

104 The Washington Post.

105 Armenian Reporter, 27 Ocak 2007.

106 ArmRadio, 8 Kasım 2006.

bu filmin gelirlerinin maliyeti karşılması mümkün değildir. MG2 Productions özel bir şirkettir; kâr ve zarar kendisine aittir. Bir Ermeni olan Manoukian için ise soykırım iddiaları için para yatırmak bir tür vatani görev gibi görüldüğünden zarar dikkate alınmayabilir. Ancak BBC'nin, İngiliz Hükümeti'nin soykırım iddialarını tanımadığı da düşünülürse İngiliz vergi mükellefinin parasını böyle bir propaganda prodüksiyonu için harcamış olmasına anlam vermek güçtür.

8. TIME Magazine

Tanınmış Amerikan dergisi TIME'in yaklaşık 500.000 satan Avrupa baskısının 12 Şubat tarihini taşıyan sayısına bazı Ermeni kuruluşları tarafından Ermeni soykırım iddialarını içeren bir sayfa ilan verildi ve ayrıca bir DVD de bedelsiz olarak dağıtıldı. DVD Fransız rejisör Laurence Jourdan tarafından yapılmış Ermeni soykırımı iddialarını sergileyen bir belgesel filmi ve ayrıca, 1980'lerin başından günümüze Fransa'da Ermeni iddialarının en ısrarlı savunucusu Yves Ternon ile yapılmış bir mülakatı içeriyordu. Ermeni kaynakları TIME'in bu ilanı yayınlamak ve DVD'yi dağıtmak için bir ücret almadığını iddia ettiler¹⁰⁷.

TIME'in Türkiye'de satılan veya Türkiye'deki abonelerine gönderilen nüshalarına ilan ve DVD konmadı ve böylelikle bu dergi aleyhinde olabilecek tepkiler önlenmeye çalışıldı. Ancak Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'ün ABD'ye giderken bindiği bir Alman Lufthansa uçağında söz konusu ilan ve DVD'nin bulunduğu TIME Dergisi'nin dağıtılması bazı Türk yolcuların tepkisine ve durumu Bakan Gül'e şikâyet etmelerine yol açtı. Ayrıca CHP Aydın Milletvekili Özlem Çerçioğlu, bu konu hakkında TBMM'e bir soru önergesi Verdi. Lufthansa tarafından yapılan bir açıklamada, uzun mesafeli uçaklarda yolcuların okuması için 34'e yakın dergi sunulduğu belirtilerek, "Dergilerin yayın kurullarınca belirlenen içeriği hususunda sorumlu olmadığımız gibi, içeriğinin belirlenmesinde de etkimiz yoktur" denildi¹⁰⁸.

Aslında bu hareket 2005 yılında Türkiye tarafından TIME'e verilen bir ilân ve dağıtılan bir DVD'ye cevap olmak üzere hazırlanmıştır. Vaktiyle okuyucularımıza bildirdiğimiz gibi¹⁰⁹ TIME Dergisi 2005 yılı Haziran'ında "Crossroad of Culture: Turkey" (Kültürlerin Kesiştiği Yer: Türkiye) başlığını taşıyan, dört sayfalık bir turizm ilanı yayınlamıştı. Ayrıca dört bölüme ayrılmış bir de DVD verilmişti. İlk

107 The California Courier, Presse Release, 2 Şubat 2007.

108 Milliyet, 27 Şubat 2007.

109 Ömer Engin Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 18, Yaz 2005, ss. 41-43.

üç bölümde Türkiye'nin tarihi ve doğal güzelliklerini tanıtırken, dördüncü bölüm Ermeni sorununu ele alan 'Sarı Gelin' belgeselinin geniş bir özetini içeriyordu. İlan Ankara Ticaret Odası tarafından verilmişti. Oda Başkanı Sinan Aygün bu ilan ve DVD'nin maliyetinin yaklaşık 1 milyon dolar olduğunu söylemişti.

Ermeniler bu ilan ve DVD'ye sert tepki gösterdiler. Fransa'da Taşnaklar tarafından kurulmuş olan Ermeni Davasını Savunma Komitesi bir bildiri yayınlayarak, Türkiye'nin inkârcı kampanyasını ve TIME Dergisi'nin bu konudaki sorumsuz suç ortaklığını kınadığını, bu girişimin tarihi gerçek hakkında şüphe yaratmayı amaçladığını belirtti. Komite Başkanı Harut Mardirosoyan da TIME Dergisi'nin şerefini kaybettiğini, gazetecilik alanındaki inanılabilirliğini kazanç uğruna sattığını söyledi. TIME Dergisi de geri adım atmak zorunda kalarak 17 Ekim 2005 tarihli sayısının "okuyucu mektupları" bölümünde Fransa'da ırkçılık, Yahudi düşmanlığı ve Ermeni 'soykırım' iddialarının inkârıyla mücadele eden bazı kuruluşlar adına "Mémoire 2000" adlı bir kuruluşun gönderdiği ve dergiyi ağır bir dille eleştiren bir mektubu yayınladı. Dergi ayrıca bir "Editörün Notu" ile pişmanlık duyulduğu, DVD'nin tarihin tek taraflı bir yorumunu yansıttığı ve derginin dürüstlük ve doğruluk standartlarına uymadığı, içeriği bilinseydi bu DVD'nin yayımlanmayacağı belirtilerek derginin gözden geçirme usullerinin değiştirildiği bildirildi ve Ermeni toplumundan ve okuyuculardan özür dilendi.

Ancak konunun burada kapanmadığı Ermeni kuruluşlarının kendilerinin hazırlayacağı bir DVD'nin TIME tarafından yayınlanmasını istedikleri, TIME'in ise aradan bir buçuk yıldan fazla bir süre geçtikten sonra DVD'yi yayımladığı görülmektedir. Her ne kadar Ermeni kaynakları DVD ve ilanın TIME tarafından bedelsiz olarak yayımlandığını iddia ediyorlarsa söz konusu bir buçuk yıllık sürenin DVD'nin yayımlanması karşılığında TIME ödenecek ücretinin saptanması için yapılan müzakerelerle geçirilmiş olması mümkündür.

9. İngiltere

İngiltere, 1915 olaylarının soykırım sayılabilmesi için yeterli kanıt bulunmadığını açıkça ifade eden tek Avrupa ülkesidir. İngiliz Hükümeti'nin bu tutumu diaspora Ermenilerini İngiltere bölgesel meclislerinden soykırım iddiaları hakkında kararlar çıkartmaya yöneltmiş ve Edinburgh Şehir Meclisi misalinde olduğu gibi bu taktik bazı başarılar da sağlamıştır. Ancak bölgesel meclis kararlarının pek önemsenmemesi karşısında İngiltere Meclislerinden karar çıkartmak yeniden gündeme gelmiştir.

Bu konuda Avam Kamarasına sunulan ve Ermeni soykırım iddialarının tanınmasını isteyen EDM 357 sayılı bir karar tasarısı 68 üye tarafından desteklenmiştir. Türkiye'nin Ermenistan'a uyguladığı "ablukanın" kaldırılması olarak formüle edilen ve aslında Türkiye'nin Ermenistan'la olan kara sınır kapısını açması anlamına gelen, EDM 344 sayılı bir diğer karar tasarısına da 66 üye taraftar olmuştur.

Bu tasarıların hakkında 20 Şubat 2007 tarihinde, Avam Kamarasında, Ermeni taraftarlığı ile isim yapmış başta Barones Cox ve Lord Avebury olmak üzere, Bob Spink, Nia Griffith, Quentin Davis, Paddy Tipping, Andrew Dismore ve Eilian Williams gibi kişilerin de hazır bulunduğu bir toplantıda söz alan Ermenistan'ın Londra'daki Büyükelçisi Vahe Gabrielyan "Türk ablukası" ve Ermeni "soykırımının" kabulünün önemi hakkında bir konuşma yaptıktan sonra, Türkiye'nin Ermenistan'da özür dilemesi gerektiğini iddia etmiştir.

İngiliz Parlamentosu üyelerinin ise Ermeni Cemaati mensuplarının söz konusu iki tasarı için buldukları bölge milletvekillerinin desteğini sağlamaya çalışmalarını tavsiye ettikleri anlaşılmaktadır¹¹⁰

Bu arada Tüm Partiler İngiliz-Ermeni Parlamento Grubu adına yapılan bir açıklamada İngiliz Parlamentosu'nda yüz milletvekilinin Ermeni soykırımını tanıdığı bildirilmiş açıklanmış ve bu parlamenterlerin isimleri açıklanmıştır. İngiltere'nin Ermenistan'daki Büyükelçisi Anthony Cantor bu konudaki bir soruya cevaben, İngiliz Hükümeti'nin Ermeni soykırımının tanınması hakkındaki tutumunun iyi bilindiğini ve bu tutumun yüz parlamenterin baskısıyla değişeceğini zannetmediğini söylemiştir¹¹¹.

10. Polonya

Polonya Parlamentosu Başkanı Bogdan Borusewicz, Kasım ayı başlarında Ermenistan'a yaptığı ziyaret sırasında ülkesinin Türkiye-Ermenistan ilişkilerin iyileşmesi için arabulucu olmak istediğini ancak bunun için iki tarafında rızası gerektiğini söylemiş¹¹² ve Polonya Dışişlerinin Ermenistan'a Türkiye çıkarlarını Türkiye'de de Ermenistan çıkarlarını temsil etmeyi teklif ettiğini bildirmiştir.¹¹³ Dışişleri Bakanı Oskanyan bu konudaki bir soruya cevaben Polonya'nın böyle yaklaşık iki ay önce böyle bir teklifte bulunduğunu doğrulamış ve kendilerinin

110 Massis Weekly Online, 3 Mart 2007.

111 ArmRadio, 4 Nisan 2005.

112 PanArmenian.Net, 7 Kasım 2006.

113 Arminfo News Agency, 6 Kasım 2006.

olumlu cevap verdiğini, ancak Türkiye'den bu konuda bir tepki alınmadığını bildirmiştir¹¹⁴.

Bu konuda önce dikkate alınması gereken husus Polonya Meclisinin 2005 yılında oy birliğiyle Ermeni "soykırımını" tanıyan bir karar almış¹¹⁵, Polonya Hükümeti bu kararın aleyhinde olduğunu bildirmemiş olmasıdır. Böylelikle Polonya, Türkiye ile Ermenistan arasındaki başlıca anlaşmazlık konusunda Ermenistan'ın görüşlerini benimsemiştir. Polonya bu konuda tarafsız olmadığı için arabuluculuk görevini üstlenmesi ve Ermenistan'da Türkiye'nin çıkarlarını temsil etmesi Türkiye'nin lehine değildir.

Bu arada Türkiye'nin Polonya Parlamentosu kararını unutmaya hazır olmadığı Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, Polonya Cumhurbaşkanı Lech Kaczynski'nin Türkiye'yi ziyareti sırasında yaptığı konuşmada "İki halkın arasındaki dostluk ilişkilerine yaraşacak biçimde, birbirini daha iyi tanınması ve anlaşmasını, bilgi eksikliğinden kaynaklanan önyargılardan arınarak daha da yakınlaşmasını diliyoruz"¹¹⁶ demek suretiyle Polonya Meclisin kararını bir önyargı olarak tanımlamasıyla da belli olmuştur.

11. Romanya

Romanya Cumhurbaşkanı Traian Basescu Eylül ayında Ermenistan'ı ziyareti sırasında Erivan Üniversitesinde öğrencilerle buluşması sırasında Fransız Cumhurbaşkanı Chirac'ı örnek alarak Türkiye'den Ermeni "soykırımını" tanımını isteyip istemeyeceği hakkındaki bir soruya Karadeniz bölgesindeki ülkelerle olan ilişkilerini etkileyen bir şey yapmayacaklarını, Ermenistan'ın soykırım konusunu ortaya atmakla Avrupa'ya entegrasyonunu güçleştirdiğini, tarihin tarih kitaplarında ve insanların belleklerinde kalması ve geleceğin inşa edilmesi gerektiğini, eğer tarih bir anlaşmazlık konusu olarak devamlı şekilde geleceğe giden yolu enselerse Ermenistan'ın Avrupa entegrasyonda başarılı olamayacağını söylemiştir. Basescu ayrıca Romanya'nın NATO ve Avrupa birliğine üye olmak için komşularıyla tarihten gelen anlaşmazlıklarını bir yana bıraktığını da ilave etmiş¹¹⁷ ve Romanya'nın Ermenistan'ın Avrupa Birliğine yakınlaşması için yardım edeceğini de ifade etmiştir¹¹⁸.

114 Noyan Tapan News Agency, 8 Kasım 2006.

115 Ömer Engin Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 16-17, Kış 2004-İlkbahar 2005, ss.40-41.

116 Milliyet, 24 Ocak 2007.

117 RFE/RL, 5 Ekim 2006.

118 Regnum, 5 Ekim 2006.

Romanya Cumhurbaşkanı'nın bu sözleri, tamamen dostane amaçlarla da söylenirse, Ermenistan'ın Türkiye'ye karşı tutumunun bir eleştirisi niteliğindedir.¹¹⁹.

12. Litvanya

Litvanya Parlamentosu 15 Aralık 2005 yılında Ermeni soykırım iddialarını kabul eden bir karar almıştı¹²⁰. Bu karar Litvanya Cumhurbaşkanı Valdas Adamkus'un Haziran ayında Türkiye'ye yaptığı ziyareti olumsuz etkiledi. Başbakan Erdoğan Adamkus'la görüşmek için isteksiz davrandı. Ancak Litvanya'luların ısrarı üzerine kendisini İstanbul'da kabul etti¹²¹. Protokol'e göre Başbakan Erdoğan'ın Adamkus'u ziyaret etmesi gerekiyordu.

Adamkus'un Ankara ziyareti normal geçti. Litvanya Cumhurbaşkanı verdiği bir beyanatta Litvanya Parlamentosu'nun kararının ülkenin dış politikasında bir değişiklik yapmayacağını söyledi.¹²² Bir Türk gazetesine ise, Ermeni soykırımı iddialarıyla ilgili tartışmaların tarihçilere bırakılmasını, Litvanya Parlamentosu'nda Ermeni soykırımını kabul eden ve Türkiye'nin tepkisini çeken kararı gazetelerden öğrendiğini, bu konuda bir parlamenterin önerisinin birkaç parlamenterin bulunduğu bir oturumda kabul edildiğini, bu kararın hükümetin veya Litvanya ulusunun tutumunu temsil etmediğini söyledi¹²³.

13. Diğer Gelişmeler

a. Papa Benediktus II'nin İstanbul Ziyareti

Papa XVI. Benediktus Türkiye'yi ziyareti sırasında 30 Kasım 2006 tarihinde İstanbul'daki Surp Asdvadzadzin (Meryem Ana) Patriklik Merkez Kilisesi'ne de gelerek burada bir ayine katıldı¹²⁴.

Vatikan 2001 yılında Ermeni soykırımı iddialarını tanıdığından Papa'nın bu konuda İstanbul'da neler söyleyeceği merak konusuydu. Ancak Papa'nın Türkiye'yi ziyaretinin asıl amacının, Almanya'nın Regensburg şehrindeki konuş-

119 California Courier Online, 12 Ekim 2006.

120 Ömer Engin Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı: 19, Sonbahar 2005, s.15.

121 Tercüman, 22 Haziran 2006.

122 PanArmenian, 21 Haziran 2006.

123 Akşam, 22 Haziran 2006.

124 Tnn, 2 Aralık 2006.

masının Müslüman dünyasında yarattığı olumsuz etkiyi, olanaklar ölçüsünde hafifletmek olduğundan, Türkiye’de büyük tepkilere neden olacağında şüphe duyulmayan soykırım iddialarını vurgulaması da pek beklenmiyordu. Papa Ermeni kilisesini ziyareti sırasında yaptığı konuşmada “ ekseriya, geçen asırda yaşanmış olan çok trajik koşullarda olduğu gibi” Ermeni halkının bir kuşaktan diğerine devredilen Hıristiyan inancı için Tanrıya dua ettiğini söylemekle yetindi¹²⁵.

Papa’nın soykırım iddiaları için trajik koşullar deyimini kullanması Türkiye’de olumsuz bir tepki yaratmadı. Buna karşın Ermeni basınında Papa’nın Ermeni soykırımına değindiği¹²⁶ veya anımsattığı¹²⁷ gibi gerçeği tam yansıtmayan başlıklar taşıyan yazılar çıktı. ABD’de Ermeni asıllı meşhur Avukat Mac Gregos ise Ermeni soykırımı hakkında sessiz kalmasının utanç verici olduğunu belirterek Papa’yı kınadı¹²⁸.

b. Hollanda ve Belçika

Ermeni soykırım iddialarının Kasım ayında yapılan Hollanda parlamento seçimlerinde bir konu hale gelmiş ve bazı partiler soykırım iddiasını kabul etmeyen Türkleri aday listelerinden çıkarmışlardır. Ancak bu davranış Hollanda’daki Türklerin tepkisiyle karşılanmış ve “Ermeni soykırımı olduğunu iddia eden partilere Türkler tarafından verilen oylar düşmüş buna karşın normal koşullarda seçilmesi gereken bazı Türkler tercihli oyu nedeniyle milletvekili olmuştur.

Hollanda’da az sayıda Ermeni bulunmaktadır. Fransa, İngiltere, Avusturya, Almanya gibi ülkelerin aksine, tarihte Hollanda’nın Ermeni sorunu konusunda bir ilgisi yoktur. Buna rağmen soykırım iddialarına verilen bu önemi Ermenilere beslenen sempatiye değil Hollanda kamuoyunda Türklere karşı gitgide arttığı görülen olumsuz duygu ve düşüncelerde aramak gerekmektedir. Ancak bu duygu ve düşünceler çeşitli partilerden dört Türkün parlamentoya girmesini önleyememiştir.

Ermeni militanların Belçika yerel seçimlerinde Soykırım iddialarını bir sorun haline getirmek istedikleri ancak bunda başarılı olamadıkları görülmektedir. Bu arada Ermenilerin Brüksel Bölgesinin Devlet Sekreteri (Bakanı) Emir Kır’ın

125 Catholic Word News, 30 Kasım 2006.

126 AZG Daily 7 Aralık 2006.

127 Armenews, 1 Aralık 2006.

128 ABC News, 1 Aralık 2006.

yıpratma gayretlerine devam ettikleri gözlemlenmiştir; ancak adı geçen hakkında Bölge Meclisine sunulan bir güvensizlik önergesi gündeme alınmamıştır¹²⁹.

c. Soykırım İddialarına İlişkin Diğer Konular

Başkan Koçaryan, Güney Kıbrıs'a yaptığı bir resmi ziyaret sırasında, 24 Kasım 2005 tarihinde Larnaka'da bir Ermeni "soykırımı" anıtına ilk harcı koydu. Güney Kıbrıs idaresi tarafından finanse edilen bu anıtın Larnaka'da yapılmasının nedeni olarak "Türklerden kaçan Ermenilerin adaya ilk geldikleri yer" olması gösterildi. Larnaka Belediye Başkanı Moiseos bu vesileyle ortak düşman olan Türklere karşı kenetlendiklerini söyledi¹³⁰.

İtalya'da Roma'da 23 Kasım'da bir Ermeni soykırım anıtı açıldı. Bu münasebetle yapılan törene Ermenistan'ın Roma Büyükelçisiyle Roma Belediye Başkan'ın bir temsilcisi katıldı¹³¹. Hatırlanacağı üzere İtalyan Meclisi 2000 yılında Ermeni soykırım iddialarını tanıyan bir karar kabul etmişti¹³².

Çek Cumhuriyeti'nin Jihlava Şehrinde, Belediyenin izniyle, üzerinde soykırım iddialarına atıf yapan yazılar olan bir Ermeni hacı (haçkar) dikilmiştir¹³³. Haç, 1992 yılında bu şehirde kurulan bir Ermeni Derneği tarafından hediye edilmiştir¹³⁴.

Bir Ermeni haber ajansına göre daha önce Slovakya'nın başkenti Bratislava'da Tuna nehri kenarına dikilmiş bir haçkar'ın kaldırılması bu şehirdeki Türkiye Büyükelçiliğince Belediye'den istenmiştir¹³⁵. Slovakya Parlamentosu 30 Kasım 2004 yılında Ermenilerin soykırım iddialarını kabul eden bir karar almıştı¹³⁶.

Anadolu Ajansına göre Katolanya Partisine mensup iki milletvekili tarafından Ermeni "soykırımının" tanınması için İspanyol Meclisine verilen bir önerge, Türkiye Büyükelçisi Volkan Vural'ın yaptığı girişimler sonucunda geri çekilmiştir¹³⁷.

129 Armenews, 21 Aralık 2006.

130 Hürriyet, 26 Kasım 2006.

131 Public Radio Armenia, 27 Kasım 2006.

132 Soner Karagül, "Avrupa Birliği ve Ermeni Sorunu", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı: 8, Kış 2003, s.190.

133 <http://www.armeniandiaspora.com/forum/archive/index.php/t-70455.html>

134 Czech News Agency, 17 Kasım 2006.

135 Noyan Tapan, 17 Kasım 2006.

136 Ömer Engin Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı:16-17, Kış 2004-İlkbahar 2005, s.37.

137 Anadolu Ajansı 19 Eylül 2006.

1915 YILINDA OSMANLI ERMENİLERİNE SOYKIRIMI SUÇU İŞLENDİĞİ SAVLARINA KARŞI BAŞVURULABİLECEK HUKUK YOLLARI

Pulat TACAR
Emekli Büyükelçi
tacarps@efes.net.tr

Öz: *Türk ulusunun büyük çoğunluğu ve Türk hükümetleri 1915-1923 yılları arasında yaşanan trajik olayların soykırım suçu çerçevesine girmediği görüşündedir. Buna rağmen, bazı ülke parlamentoları, senatoları, bölgesel meclisleri, devlet ve siyaset adamları Ermenilere soykırım suçu işlendiği savını, bildiri veya yasa ile kabul ve beyan etmişlerdir. Bu gelişmeler karşısında, Türkiye'nin uluslararası hukuk yoluna başvurması gerektiği görüşü, hükümet ve kamuoyumuzun bir bölümü tarafından benimsenmeye başlanmıştır. Soykırım savları karşısında hangi hukuk yollarına başvurulabileceğini inceleyen bu makale, Türkiye'nin, tarihsel gerçekleri ortaya çıkarmak için yoğun çalışmalar yapmanın yanında, soykırım suçunun ancak yetkili mahkeme ile saptanabileceği görüşünün resmi tutum olarak açıklaması gerektiğini, ayrıca bireylerin düşünceleri ifade özgürlüklerinin kısıtlanmasına yönelik uygulamalar karşısında, "mağdur" veya "potansiyel mağdur" olarak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne başvurulabilecekleri ileri sürülmektedir.*

Anahtar Kelimeler: *Türk, Ermeni, Soykırım, Osmanlı*

Abstract: *The view that the tragic events of 1915 do not constitute genocide is widely accepted by the Turkish general public and Turkish governments till date. However, the parliaments, senates, regional assemblies, statesmen and politicians of various countries have declared that genocide was perpetrated against the Armenians. In the face of these developments, the view that Turkey should resort to legal avenues has begun to take root amongst the ranks of the Turkish government and general public. This article which analyzes the various legal ways and means which may be resorted to against these genocide allegations, concludes that alongside conducting vigorous studies to unravel the historical truth that lies behind these events, the official line that the crime of genocide can only be ascertained by a competent court should be adopted and pronounced. Furthermore, this article maintains that against practices restricting the freedom of speech, individuals can resort to the European Court of Human Rights as an "aggrieved" or "potentially aggrieved party".*

Key Words: *Turk, Armenian, Genocide, Ottoman*

Giriş

Ermeni diasporası, Ermenistan Cumhuriyeti Hükümeti'nin de desteği ile, 1915-1923 yılları arasında Osmanlı Ermenilerine soykırımı yapıldığının Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nce ve Türk halkı tarafından kabul edilmesini talep ediyor. Bunu sağlamak için bazı ülke parlamentolarındaki ve Avrupa Parlamentosu'ndaki destekçilerini harekete geçiriyor, Türkiye'ye baskı yapılmasını sağlamak istiyor. Bu istekle sağlanmak istenen siyasal, hukuksal ve etik sonuçlar şöylece özetlenebilir:

Osmanlı Devleti Hükümeti'nin talimatıyla 1915 döneminde, özellikle tehcir sırasında Osmanlı Ermenilerinin soykırımına tabi tutulduklarının *-yani sırf Ermeni ırkına mensup buldukları için-* katledildiklerinin Türkiye Cumhuriyeti tarafından kabul etmesi;

Osmanlı Mahkemelerinin öldürme, katliam¹, ırza geçme, gasp, kötü muamele nedeniyle Osmanlı Ceza Yasası'nın 45 ve 170 maddelerinin uygulanması suretiyle mahkum ettiği, 67'si idam olunan 659 Osmanlı görevlisinin² bu mahkûmiyetlerinin hukukî niteliğini değiştirerek, anılan suçların soykırımı olduğunun ilanı;

1919 yılında insanlığa karşı suç işlemekten yargılanmak üzere Malta'ya sürülen ve aleyhlerine kanıt bulunamadığı gerekçesiyle haklarında dava bile açılmadan serbest bırakılan 130 kişinin de soykırımı suçu işlediklerinin dolaylı olarak kabulü;

Soykırımı suçunu işleyen görevlilerin verdikleri zararlar için Osmanlı Devleti'nin ardılı olan Türkiye Cumhuriyeti devletinin tazminat ödenmesinin ve kimi taşınmaz malları iade etmesinin önünün açılması. Ayrıca, koşullar elverdiğinde Türkiye'de bir Ermeni yurdu oluşturulmasının siyasal alt yapısının hazırlanması;

Soykırımı savlarının hukuksal çerçeve dışında, siyasal zemininde ele alınabileceğinin kabulü.

1 Örneğin, 5 Temmuz 1919 tarihli Divan-ı Harp kararında "Ermeni halkına katliam tertiplenmesi ve uygulanmasından" söz edilmektedir. Mahkeme zabıt ve kararları Osmanlı Resmi Gazetesi olan Takvimi Vekayi'de yayımlanmıştır. Ancak yukarıda sayısını verdiğimiz mahkûmiyet kararları 1915-1916 döneminde İttihat ve Terakki Hükümeti zamanında alınmıştır.

2 Bu sayılar Türk Tarih Kurumu Başkanı ile Osmanlı Arşivleri Genel Müdürü tarafından çeşitli yazı ve konuşmalarda verilmiştir.

Türk halkının, atalarının soykırım suçu işlediklerini kabul etmesi ve o dönemde katliamlar sonucunda öldürülen Müslüman Osmanlı yurttaşlarının kayıplarını arka plana atmayı kabul etmesi.

Türk ulusunun büyük çoğunluğu ve Türk Hükümetleri sözü edilen dönemde yaşanan trajik olayların soykırımı suçu çerçevesine girmediği görüşündedir. Başka ülke hükümetleri -örneğin İngiltere Hükümeti- ile pek çok yabancı bilim adamı, tarihçi, düşünür veya medya mensubu da anılan olaylara soykırımı denbilmesi için gerekli koşulların oluşmadığı görüşündedir.

Buna rağmen, bazı ülke parlamentoları, senatoları, kanton meclisleri, devlet ve siyaset adamları Ermenilere soykırımı suçu işlendiği savını kabul ve beyan etmişlerdir.

Bu gelişmeler karşısında, “Türkiye, soykırım iddialarına karşı uluslararası hukuk yoluna başvurmalıdır” görüşü, Hükümet ve kamu oyumuzun bir bölümünde taraftar bulmağa başlamıştır. Konunun hukuksal yanlarını iyi incelemeyenler, “soykırımı kararı alan Parlamentoları dava edelim” bile dediler. Hükümetimiz hukuk yoluna başvurmayı uzmanlar arası değerlendirme toplantılarında incelemektedir.

Soykırımı savları karşısında hangi hukuk yollarına başvurulabileceği aşağıda incelenmiştir.

I. DEVLETİN BAŞVURABİLECEĞİ HUKUK YOLLARI

I. A. ULUSLARARASI ADALET DİVANI'NA SÖZLEŞMENİN YANLIŞ YORUMLANDIĞI VEYA YANLIŞ UYGULANDIĞI GEREKÇESİYLE BAŞVURMAK

a) Daha İyi Anlaşılması İçin, Bu Seçeneği İrdelemeye Somut Bir Örnekle Başlayalım:

Fransa 2001 yasası ile Soykırımı Sözleşmesi'ni yanlış yorumlamış, yetkili bir mahkeme tarafından verilmiş soykırımı suçu işlendiğine dair bir karar bulunmadığı halde³, 1915 yılında Ermenilere soykırımı işlendiği yolunda bir yasa kabul

3 Doç. Dr. Yusuf Sarınoy, “Ermeni Tehciri ve Yargulamalar 1915-1916” Bkz: *Türk-Ermeni İlişkilerinin Gelişimi ve 1915 Olayları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: 2006, Gazi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, S. 257-265. Bildiride bu bilgilerin, Osmanlı Dahiliye Nezare-

etmiş, daha sonra da Ekim 2006'da Fransa Parlamentosu 2001 yasının soykırımı suçunu oluşturduğu varsayımından hareketle, 1915 Ermeni soykırımını inkar edenlere ceza verilmesini öngören bir yasa taslağını 2006 Ekim ayında Parlamentosu'ndan geçirmiştir. Bu tasarı Senato'dan da geçerse ve Fransa Cumhurbaşkanı yasayı onaylayarak Resmi Gazete'de yayımlanmasına yeşil ışık yakarsa yasalaşacaktır. Yasanın Fransa'da 2007'de yapılacak Cumhurbaşkanlığı ve Parlamento seçimlerine kadar Senato gündemine alınmayacağı anlaşılıyor. Ancak, ileride de yasayı çıkarma tehdidi Demokles'in kılıcı gibi Türkiye'nin başında duracak, Fransa ile Türkiye arasındaki ticari, kültürel ve diğer ilişkileri ve halklarımız arasındaki dostluk ilişkilerini zehirlemeye devam edecek, Türkiye'nin Avrupa yolunda ilerleyişini dolaylı olarak engelleyecektir.

b) Uluslararası Adalet Divanı'na Başvurunun Dayanağı: Soykırımı Sözleşmesinin IX. Maddesi

Soykırımı Sözleşmesi'nin IX. maddesine göre, Sözleşmenin Tarafı olan Devletler arasında Soykırımı Sözleşmesi'nin yorumu, uygulanması veya yerine getirilmesi konusunda bir ihtilaf var ise, bu ihtilafın taraflarından herhangi biri, uyumsuzluğu Uluslararası Adalet Divanı'na sunabilir. Bu uyumsuzluklara, Sözleşme'nin III. Maddesinde sayılan konulara ilişkin Devletin sorumluluğu dâhildir.

Devletin sorumlu olacağı alanlar: soykırımı, soykırımı için işbirliği yapmak, soykırımını açıkça ve alenen kışkırtmak, soykırımı suçu işlemeğe teşebbüs etmek ve soykırımına iştirak etmektir⁴.

tinden Hariciye Nezaretine gönderilen 19 Şubat 1916, 12 Mart 1916 ve 22 Mayıs 1916 tarihli gizli yazılarda yer alan listelerden çıkarıldığı belirtilmektedir. Yargıya sevk edilen toplam zanlı sayısı 1673 kişidir.

- 4 Soykırımı Suçunun Önlenmesine ve Cezalandırılmasına Dair 9 Aralık 1948 tarihli Sözleşme Türkiye tarafından 23 Mart 1950 tarihinde onaylanmıştır. Sözleşme 29 Mart 1950 günlü 7469 sayılı resmi Gazetede yayımlanmıştır. Sözleşmenin dilimize çevirisinde eksiklikler vardır. Bu incelemedeki dipnotlarda verilen Sözleşme maddeleri Resmi Gazetede yayımlanan metne uymakla birlikte, eksik olan sözcükler büyük harflerle Türkçe ve İngilizce olarak ayrıca kaydedilmiştir:

"Madde IX : Soykırımı fiillerinden veya III. maddede belirtilen fiillerin herhangi birinden bir Devletin sorumluluğu dahil olmak üzere, Sözleşme tarafları arasında bu Sözleşmenin yorumlanması, uygulanması veya yerine getirilmesine ilişkin uyumsuzluklar, uyumsuzluğun taraflarından birinin talebi üzerine Uluslararası Adalet Divanı önüne götürülür.

Madde III : Aşağıdaki eylemler cezalandırılır:

- a) Soykırımı
- b) Soykırımında bulunmak için işbirliği yapmak
- c) Soykırımında bulunulmasını doğrudan ve aleni surette kışkırtmak
- d) Soykırımında bulunmaya teşebbüs etmek
- e) Soykırımına iştirak etmek

Bazı hukukçular, Uluslararası Adalet Divanı'nda aleyhine dava açılacak tarafın, ülkesinde soykırımı suçu işlendiği savı ileri sürülen Devlet olduğunu, bu nedenle Türkiye'nin Sözleşmenin yanlış yorumu gerekçesi ile Fransa aleyhine UAD'na başvuramayacağını ileri sürüyorlar. Oysa, Sözleşme metninde böyle bir kısıtlama yok. Yanlış yorum ve yanlış uygulama nedeniyle aleyhine Uluslararası Adalet Divanı'na başvurulabilecek Taraf Devlet sadece ülkesinde soykırımı işlendiği savı ileri sürülen Devlet değil. Sözleşmenin IX. maddesine göre, Sözleşmeyi yanlış tefsir eden, yanlış uygulayan ya da Sözleşme hükümlerini yerine getirmeyen her Devlete karşı bir başka Taraf devlet tarafından dava açılması mümkün. Bu vesile ile ülkemizde sık sık rastladığım bir yanlış değerlendirmeye de değinmeliyim: Soykırımı Sözleşmesi'ne göre UAD'na başvuru için davacı ve davalı tarafın aralarında anlaşmalarına gerek yoktur. Olsa olsa, davalı Devlet Uluslararası Adalet Divanı'nın bu davayı görmeye yetkili bulunmadığını ileri sürebilir. Divan da bu konudaki kararını verir.

c) Divana Başvuru İçin Önce Uyuşmazlığın Resmen Oluşturulması Gereklidir

Divana başvurmak isteyen ülke, IX. maddede öngörülen başvuru prodesürünü işletmek isterse, önce uyuşmazlığın varlığını resmen tescil etmek zorundadır. Fransa örneğinde, Türkiye bir diplomatik Nota ile Fransa'ya başvurabilir ve şu hususları belirtebilir:

“Fransa 1915 yılında Ermenilere yapılan soykırımını tanır” şeklindeki 2001 yasası -sadece işareti (declaratoire) olmasına rağmen- bugün ortaya çıkmaya başlayan etkilerinin ve sonuçlarının da kanıtlandığı gibi, Fransa ile Türkiye arasında 1948 tarihli Sözleşmesinin yorumu konusundaki uyuşmazlığı derinleştirmiştir. 2006 Ekim ayında Fransa Parlamentosunda yapılan görüşmeler ile TBMM'de aynı konuda yapılan görüşmelerin zabitleri ihtilafın boyutlarını yansıtmaktadır. Fransa Parlamentosu kendini yetkili mahkeme yerine koymuş ve yargılama yapmadan, 1915 yılında soykırımı suçu işlendiğini kararlaştırmıştır. Oysa, Soykırımı Sözleşmesi, soyut olarak herhangi bir olayın soykırımı olup olmadığının yetkili bir mahkeme tarafından saptanmasını öngörmektedir. Sözleşme kimliği belli olan zanlının soykırımı suçu işleyip işlemediğinin yetkili mahkeme tarafından saptanmasını ve suçu sabit görülürse cezalandırılmasını öngörmektedir. Oysa, Fransa, 2006 yılında kabul ettiği yeni bir yasa ile 2001 yasasını mahkeme kararı saymak ve suçun varlığını yadsıyanları cezalandırmak yoluna gitmektedir. Soykırımı suçu işleyeni saptama konusunda yetkili organ Parlamento değil, eylemin vuku bulduğu ülke mahkemesi veya Uluslararası Ceza Mahkemesi olabilir. Yetkili Mahkeme, zanlının savunmasını alarak,

usulüne uygun bir yargılama yapıp karar vermeden, bir zanlıya -değil soykırım-, başka herhangi bir- suç yüklenmesi hukukun temel ilkelerine aykırıdır. Esasen Paris Asliye Mahkemesinin ünlü tarihçi Bernard Lewis'e açılan davada, 1915 olaylarının soykırımı olup olmadığı konusunda karar vermeğe yetkili bulunmadığını vurgulamıştı. Kaldı ki, Osmanlı Mahkemeleri öldürme, katliam, ırza geçme, gasp, kötü muamele gibi suçlamalarla Osmanlı Ceza Yasasınının 45 ve 170 maddelerinin uygulanması suretiyle 592 Osmanlı görevlisini mahkum etmiş, bunlardan altmışı idam olunmuş, dava zabitleri ve Mahkeme kararları Osmanlı Resmi Gazetesinde yayımlanmıştı. Fransa Parlamentosu yetkili Osmanlı mahkemesinin cezalandırdığı bu eylemleri şimdi geriye dönerek farklı bir suç olan soykırımı olarak niteleyemez. Ayrıca soykırımı suçunun temel ögesi olan, " bir ulusal, etnik,ırksal veya dinsel gruba mensup insanları, sırf o gruba mensup oldukları gerekçesiyle yok etmek kasdı" yani "dolus specialis" da irdelenmemiştir. Böyle bir kasdın bulunmadığını kanıtlayan pek çok belge bulunmaktadır.

Fransa, Soykırımı Sözleşmesi'ni ve hukukun temel ilkelerini hiçe sayarak kimi zanlıların savunmasını da almadan kendisini yetkili mahkeme yerine koyan Parlamentosundan 1915'te Ermeniler'e soykırımı işlendiği yolunda bir yasa çıkarmış, böylece Soykırımı Sözleşmesi'nin VI maddesine aykırı hareket etmiştir. Bu nedenle Fransa ile Türkiye arasında Soykırımı Sözleşmesinin yorumu ve uygulanması konusunda Sözleşme'nin IX maddesinde öngörülen ihtilaf oluşmuştur. Türkiye Fransa'dan bu yasanın geri alınmasını beklemektedir".

Fransa Hükümeti buna cevaben ya "2001 yasının sadece işaret (declaratoire) olduğunu, 2006 yasa tasarısının ise henüz yasalaşmadığını" bildirecek, ya hiç bir yanıt vermeyecek, ya da bu yasa ile ilgili tutumunu aşağıdaki gerekçelerle açıklayacaktır:

"Fransa Parlamentosunun kabul ettiği yasa 1948 Soykırımı Sözleşmesi çerçevesine girmez. Esasen 1948 Sözleşmesinin geriye doğru uygulanamaz. Ancak, Sözleşmenin Giriş Bölümünde de belirtildiği gibi tarihin her döneminde soykırımı suçu işlendiğini düşünen Fransa Parlamentosu, Fransız halkının çoğunluğunun duygu ve düşüncesinden hareket ederek, siyasal bir kararla 1915 yılında Osmanlı Ermenilerine uygulanan eylemlerin soykırımı olarak değerlendirdiğini bir yasa ile tesbit etmiştir".

2001 yası konusunda UAD'ye başvurulduğu takdirde, Divan Fransa'nın bu savunmasını kabul edebilir ve 2001 yasının, 1948 Soykırımı Sözleşmesi'nin uygulaması çerçevesine girmediği görüşünü benimseyerek davayı reddedebilir. Buna

mukabil, 2006 tasarısı bu arada yasalaşırsa, -aşağıda değinileceği gibi- bireylerin ifade özgürlüğünün kısıtlanması gerekçesiyle Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi nezdinde gerek devlet başvurusu, gerek bireysel başvuru suretiyle dava açma hakkı doğmuş olacaktır.

d) Soykırımı Suçunu Kim İşler? Yetkili Yargı Organı Hangisidir?

Sözleşmeye göre soykırımı suçunu kişi işler (Sözleşme: Madde IV) ⁵. Soykırımı işlemekle suçlanan kişileri yargılama yetkisi bulunan mahkeme, suçun işlendiği ülke Devletinin yetkili mahkemesi veya Taraflar yetkisini kabul ederlerse uluslar arası bir ceza mahkemesidir. Bu durumda bir eylem ancak yetkili Mahkemenin sanığı kesinleşmiş bir hükümlerle mahkum etmesinden sonra soykırımı olarak nitelendirilmiş olur. Bu, bireylerin cezai sorumluluğu çerçevesinde, suç ve ceza hukuku bakımından yapılan bir saptamadır. Devletin hukuki sorumluluğunun incelenmesi ise bir hukuk davası içinde ve hukuk muhakeme usulü çerçevesinde söz konusu olur.

Bu durumda şu soru akla geliyor: Uluslararası Adalet Divanı Bosna kararında Sözleşmenin bu açık kuralının dışına taşı mı? Kararda ayrı bir madde halinde “Srebrenitsa’daki 1995 yılında yapılan katliamın soykırımı olduğu” yazılı değildir. Zira Uluslararası Adalet Divanı’nın böyle bir karar alma yetkisi yoktur. Ancak, Eski Yugoslavya Ceza Mahkemesi (EYCM), 12-13 Temmuz 1995’te vuku bulan Srebrenitsa katliamının soykırımı olduğunu Krstic ve Blagojevic davalarında kararlaştırmıştı ⁶. Böylece UAD, daha önce yetkili bir mahkemenin aldığı soykırımı kararını ve BM’nin konuya ilişkin ayrıntılı raporunu “önemli kanıt” olarak göz önüne almıştır. Ayrıca, kararın 5. maddesinde, davalı devletin, “Temmuz 1955’te Srebrenitsa’da vuku bulmuş olan soykırımını önleme konusunda Soykırımı Sözleşmesi gereğince üstendiği yükümlülüğü ihlal ettiği” belirtilmektedir. Böylece Uluslararası Adalet Divanı, bir Taraf ülkenin sorumluluğunu, Sözleşmenin tefsiri, uygulanması ve yerine getirilmesi çerçevesine oturtmuş olmaktadır. Ayrıca, Kararın 6. maddesinde, Sırbistan’ın “soykırımında bulunmak ve soykırımına suç ortağı olmakla suçlanan Ratko Mladić’i Eski Yugoslavya Ceza Mahkemesi’ne EYCM teslim etmeyerek ve anılan Mahkeme ile etkin biçimde işbirliği yapmayarak Soykırımı Sözleşmesinden doğan yükümlülüğünü ihlal ettiği” de ifade edilmektedir.

5 **Madde IV:** Soykırımı suçunu veya III. Maddede gösterilen fiillerden birini işleyenler anayasaya göre yetkili yönetimler veya kamu görevlileri veya özel kişiler de olsa cezalandırılır.

6 Gündüz Aktan, Radikal 03.03.2007, “Divan ve Soykırımı Hukuku”, Ancak, Nlagoyeviç davası temyiz aşamasındadır.

Bosna'da vuku bulmuş olan diğer katliam konusunda EYCM soykırımı suçu işlendiğine dair henüz bir karar almamıştır. Veriler ve kanıtlar bir suç işlendiğini göstermektedir ama bu suçun “insanlığa karşı suç ya da savaş suçu” olması da mümkündür? UAD kararının gerekçesinde Bosna'nın başka yerlerinde de suç işlendiği, ama o suçların soykırımı olmadığı, belki insanlığa karşı suç veya savaş suçu sayılabileceğini, ancak Uluslararası Adalet Divanı'nın o suçları yargılama yetkisinin bulunmadığını belirtiliyor. Böylece EYCM'nde görülmekte olan davaların soykırımı sayılması olasılığı çok zayıflamış oluyor.

Bunun yanında aynı Bosna kararının gerekçeleri arasında -Uygulanacak Yasa-başlığı altında⁷ “Mahkeme, hiç bir kimse yetkili mahkeme tarafından daha önce soykırımı suçundan mahkum edilmemiş bile olsa, Devletin soykırımı yapmak veya soykırımına iştirak etmekten sorumlu tutulabileceği görüşündedir” denmektedir. Bu, kanımca Sözleşme çerçevesinin dışına çıkan hatta açıkça aykırı olan bir “görüş” sayılmalıdır.

Bu bağlamda bir anıma da değinmeliyim. 5 Ocak 2006'da Ankara Barosu'nun düzenlediği Hukuk Kurultayı'na katılan Uluslararası Ceza Mahkemesi Yargıçlarından Litvanyalı Bayan yargıç Anika Usačka temsil ettiği Mahkemenin çalışmasını anlatan konuşmasından sonra, kendisine şu soruyu sordum: “1948 Soykırımı Sözleşmesine göre bir olayın soykırımı olup olmadığına yetkili mahkeme karar verebilir. Sözleşmeye göre yetkili mahkeme, ya olayın vuku bulunduğu ülkenin yetkili mahkemesi ya da Taraflar aralarında anlaşılırsa, Uluslararası Ceza Mahkemesi'dir; yani sizin mahkemenizdir. Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin bir yargıç olarak, sizce yetkili mahkemenin kararı bulunmadan, herhangi bir eyleme soykırımı denilebilir mi ?” Yargıç Usačka şu yanıtı verdi : “ Burada bir hukuk kurultayındayız. Vereceğim cevap ta hukuka uygun olmalıdır. Yetkili Mahkemenin kararı olmadan herhangi bir eyleme soykırımı denilemez”.

Sözünü ettiğimiz Bosna kararının ekinde 100 sayfaya yakın bireysel ya da ortak yargıç karşı görüş yazısı bulunuyor. Bu da UAD yargıçları arasında da bu konuda ittifak bulunmadığına işaret ediyor.

⁷ International Court of Justice, Year 2007, 26 February 2007, Case Concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide; Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro; Judgment.

e) Devletin Soykırımı Suçuna İlişkin Sorumluluğu

Sözleşme'nin IX. maddesi devletin sorumluluğundan söz eder. Bu sorumluluğun öncelikli olarak Soykırımı Sözleşmesi'nin yorumlanması, uygulanması ve yerine getirilmesi konularını ilgilendirdiğini yinelemeliyim. Örneğin, Taraf Devlet zanlıyı yetkili mahkemeye sevk etmez ise sorumluluğu doğar. Taraf Devlet soykırımını önlemek için gereken önlemleri almazsa sorumluluğu doğar. Bosna davasında Sırbistan bu nedenlerle sorumlu bulunmuştur.

Soykırımı Sözleşmesi bağlamında Devletin diğer yükümlülükleri şunlardır:

Taraf Devlet, Sözleşme'nin V. maddesi gereğince, Anayasasının hükümlerine uyararak, soykırımı konusunda gerekli yasaları çıkarmakla yükümlüdür. Bu mevzuat ile Sözleşme'nin bilfiil uygulanmasına yasal zemin hazırlanacak, özellikle soykırımı ve III. maddede kayıtlı diğer suçlar konusunda suçlulara ceza verilmesi sağlanacaktır.

Taraf Devlet, Soykırımı Sözleşmesi'nin VI. maddesi gereğince soykırımı suçu işleyenleri yetkili yargıya sevk etmek zorundadır; Ayrıca Sözleşme'nin VII maddesi gereğince suçluları iade edecektir.

Taraf Devlet bu yükümlülüklerini yerine getirmez ise, sorumluluğu doğar ve Sözleşme'nin IX. maddesi bu konuda kendisiyle ihtilafa düşen bir başka Taraf devletçe işletilerek Uluslararası Adalet Divanı'na başvurulabilir.

f) Devleti Yönetenler, Görevlileri Soykırımı Suçu İşlemeğe Yönlendirirlerse Ne Olacaktır?

Bu durumda devletin sorumlulukları konusunda uluslararası hukukun genel ilkeleri işler. Buna göre, Devlet, görevlilerinin eylemleri sonucunda oluşan zararları tazmin ile mükelleftir. Soykırımı suçunu işlemeğe teşvik eden yöneticiler de cezalandırılır ve zararları tazmin ederler. (*Uluslararası Daimî Adalet Divanı'nın Chorzow Fabrikası Kararı*). Ancak Soykırımı Sözleşmesi bağlamında bunun harekete geçebilmesi için, her şeyden önce yetkili mahkemenin zanlının soykırımı suçunun işlediği yolunda bir karar alması lazımdır.

g) Devletin Sorumluluğu Ardıl Devlete Geçer mi?

Uluslararası hukukun genel esaslarına göre, hukukî devamlılık ve devlet sorumluluğu ilkeleri, ardıl hükümetin, bir önceki hükümetin yasaya aykırı eylem-

lerinden doğan talepler konusunda sorumlu bulunduğunu gösterir. Bu nedenle Alman Hükümeti Üçüncü Reich'in yasaya aykırı eylemlerinin tüm sorumluluğunu üstlenmiş, Fransa Hükümeti Alman işgali altında Vichy Rejimi'nin verdiği zararları tazmin etmiş, Norveç Hükümeti Quisling Rejimi'nin Yahudilere ıka ettiği zararları karşılamıştı. 8 Nisan 1983 tarihli Devlet Malları, Arşivleri ve Borçları Bağlamında Devletlerin Veraseti konusundaki Viyana Sözleşmesi'nin 36. maddesi bir Devletin öbürünün yerine geçmesinin, alacaklıların haklarını ve sorumluluklarını etkilemeyeceğini belirtmektedir. Esasen, Türkiye Cumhuriyeti de Osmanlı Devleti'nin tüm borçlarını ödemiş bir Devlet olarak Osmanlı mirasını reddetmemiştir.

h) Soykırımı Sözleşmesi Geriye Doğru Yürütülebilir mi? - Geriye Doğru Yürütülemeyeceği Görüşü

Pozitivist hukukçular, sözleşmelerin geriye doğru olarak uygulanamayacağı görüşünü savunurlar. Bu genel kuraldır. Viyana Anlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 28. maddesi, sözleşmelerin, o sözleşme yürürlüğe girdiği tarihten önce vuku bulan eylemlere veya Sözleşme yürürlüğe girmeden önce sona ermiş durumlara uygulanamayacağını belirtir.

Türk Ermeni Barıştırmaya Komisyonu (*Turkish Armenian Reconciliation Commission (TARC)*) olarak 2003 yılına kadar yaklaşık iki yıl görev yapan grup için New York'taki "International Center for Transitional Justice" kurumunun adı açıklanmayan hukuk danışmanlarına yaptırılan "**Soykırımı Sözleşmesi'nin 20 yüzyıl başlarında vuku bulan olaylara uygulanıp uygulanamayacağı**" hakkındaki hukuki incelemede⁸ Sözleşmenin geriye doğru yürütülemeyeceği sonucuna varmıştır. Verdikleri raporda ne Soykırımı Sözleşmesi'nde, ne de Sözleşmenin hazırlık çalışmalarında Sözleşme hükümlerinin geriye doğru geçerli olabileceği konusunda bir niyetin varlığına işaret edilmediği vurgulamaktadır⁹.

8 *Elimizdeki metin: Taslak Rapor :28.01.2003*

9 Raporu kaleme alanlar, rapora "şayet Sözleşme makale şamil olsaydı, 1915 olaylarına soykırımı denilebilirdi?" (Although the Genocide Convention does not give rise to State or individual liability for events which occurred prior to January 12,1951, the term "genocide" as defined in the Convention, may be used to describe the events) başlığını taşıyan bir bölüm eklemişlerdir. Ancak, bu hukuki incelemeyi yapanlar, kendilerinden istenmediği halde, raporlarına "*Soykırımı Sözleşmesi geriye doğru işleseydi, olaylar soykırımı sayılabılırdı*" şeklinde özetlenebilecek bir bölüm eklemişlerdir. Bu ekleme hukuki değil, siyasal niteliktedir. Bu gelişme bize, konuyu ele alan üçüncü şahısların, Ermeni tarafını tatmin etmek amacıyla, bazı formül arayışları içine girebildiklerini ve ileride de bu tutumun sürmesi olasılığının bulunduğunu kanıtlamaktadır.

Sözleşmenin Geriye Doğru Yürütülebileceği Görüşü

Ermeni diasporası sözü edilen TARC raporundan rahatsız olmuştur ve bu kez eski bir Birleşmiş Milletler görevlisi Alfred de Zayas adlı kişiye bir karşı Muhtıra (*Memorandum*) yazdırmıştır¹⁰. De Zayas, Soykırımı Sözleşmesi hazırlık çalışmalarında geriye dönük uygulama konusunda bir sonuca varılamadığını; herhangi bir Sözleşmenin hazırlık çalışmaları zabıtlarının Viyana Anlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 32 maddesine göre, esas değil, sadece bir "ek yorum" niteliği taşıdığını; Sözleşmenin geriye yürütülmesi konusunda Sözleşme metninde hiç bir şeyin yazılı bulunmadığını; bu alandaki boşluğun her iki yönde de yorumlanmasının mümkün olacağını ileri sürmekte ve Sözleşme Hazırlık Çalışmalarında, Polonya temsilcisi Manfred Lachs ile İngiliz temsilcisi Sir Hartley Shawcross'un Sözleşmeden önce işlenmiş soykırımı suçlarının da Sözleşme kapsamına alınabileceği görüşünü savunduklarını vurgulamaktadır.

Öte yandan, Birleşmiş Milletler Teşkilatı, "Zamanaşımı Kısıtlamalarının Savaş Suçlarına ve İnsanlığa Karşı Suçlara Uygulanamayacağı Sözleşmesi" hazırladığı zaman, 1948 Soykırımı Sözleşmesine "zaman aşımı kısıtlamaları" uygulanamayacağını I. maddesinde belirttiği de Zayas tarafından ileri sürülen görüşler arasındadır.

Ceza hukukunun genel ilkelerine göre, kanunsuz suç ve ceza olmaz.¹¹ De Zayas, bu görüşün istisnaları olduğunu kanıtlamak için, Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin 15. maddesinin 1. fıkrasının genel kuralı teyit etmekle birlikte, 2. fıkrasının, "*İşbu maddenin hiç bir hükmü, uluslararası camia tarafından kabul edilmiş genel ilkelere göre, işlendiği zaman suç oluşturan bir eylemi yapan kişileri yargılanmadan ve cezalandırmadan korumaz*" dediğinin altını çizmektedir.¹² Ancak, bu konuda hemen değinmek isteyeceğimiz husus, Ermeni diasporasının görüşlerini savunan de Zayas'ın, bir eylemin soykırımı sayılıp sayılmamasına değil, suç teşkil eden eylemi yaptığı ileri sürülen zanlının, yargılamadan ve suçlu ise cezalandırılmaktan kurtulamayacağına odaklanmış bulunmasıdır.

10 European Armenian Federation for Justice & Democracy; Memorandum on the genocide against the Armenians 1915-1923 and the application of the 1948 Genocide Convention by Alfred de Zayas.

11 "*Nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege praevia*". (Yasa olmadan cürüm olmaz, daha önce kabul edilmiş yasa olmadan ceza verilemez).

12 Ayrıca, BM İnsan Hakları Komitesinin üyesi olan Prof. Felix Ermocora "Die Sudetendeutschen Fragen", (*Münih 1992*) kitabında soykırımı nitelikleri taşıyan eylemlerle malları ellerinden alınan kişilere tazminat ödenmesi konusunda zaman aşımı olmayacağı görüşünü savunmuştur.

De Zayas, ayrıca, 1968 yılında kabul edilen, 11 Kasım 1970'de yürürlüğe giren Savaş Suçları ile İnsanlığa Karşı Suçlara Zamanaşımı Kısıtlamaları Getiremeyeceğine dair BM Sözleşmesi'nin 1 (b) maddesinin bir suç işlendiği tarihte, işlendiği ülkede suç teşkil etmese bile Sözleşmenin uygulanacağını amir olduğuna işaret etmektedir.

Bu gerekçelerin ve karşı görüşlerin incelemesi beni, soykırımı suçunun geriye doğru işleyip işlemediği hususundaki tartışmanın sonuç alınmadan sürüp gideceği kanısına ulaştırıyor. Ben, Soykırımı Sözleşmesi'nin geriye doğru yürütülemediği görüşünü savunmaya devam edeceğim. Ancak, çıkarlar uyuşmadığı için uzlaşma sağlanamayacak olan bir konuda Soykırımı Sözleşmesi'nin geriye doğru yürütülüp, yürütülemediği veya zaman aşımı bulunup bulunmayacağı konularını karşı tarafla tartışmaya girmemeyi ve bu hususları sorunun odak noktası haline getirmemeyi yeğlerim.

i) Hayatta Zanlı Kalmadığı İçin Soykırım Sözleşmesi'nin Cezalandırmaya İlişkin Kurallarının Uygulama Olanığı Bulunmadığı Savı

Ermenilere danışmanlık yapan hukukçular, 1915 olayları konusunda Sözleşme'nin cezai yaptırım yanının kalmadığını, ancak, iade ve tazminat kurallarının işletilmesi gerektiğinin altını çiziyorlar¹³. Bu bakımdan soykırımının tanınmasına yönelik çabaların göstermelik amacının tanıma suretiyle manevi tatmin, asıl amacının ise iade, tazminat ve toprak talebi olduğunu düşünmek hatalı bir değerlendirme sayılamaz. Ancak Sözleşmeye göre soykırımı suçu işlemiş bulunan zanlı saptanmadan, yani soykırımı suçu oluşmadan, bu suça ilişkin tazminat ve iade talepleri nasıl gündeme getirilecek? Neye dayandırılacak bu talepler? İşte bu nedenle, Ermeni tarafı taleplerini bazı parlamentolara aldıracağı "soykırımının varlığını tanıma" kararlarına dayandırma peşindedir. Fransa parlamentosuna oynatılan oyun da budur.

j) Lozan Anlaşması

Olay tarihinden sonra yapılan bir uluslararası anlaşma ile tazminat sorunu çözüme bağlanmış ise o Anlaşma hükümleri uygulanacaktır. Bu bağlamda Lozan Anlaşmasına bakalım:

13 Bu münasebetle şu soru da akla geliyor: Almanya Parlamentosu'nun 2005 yılında Ermenilere I. Dünya Savaşı'nda katliam yapıldığını kabul eden kararının ardında "Südet Almanları" sorununun etkisi yok muydu? Öte yandan, Çek Cumhurbaşkanı 1915 olaylarına soykırımı denemeyeceğini belirtirken, "Südet Almanları" sorununu zihninin arkasında bulundurmuyor muydu?

Lozan Anlaşması I. Dünya Savaşı'nda ülkeyi terk zorunda kalanların dönmelerini ve mallarına kavuşmalarını öngörmüş, başka bir deyimle Sevres'in, el konulan malların iadesi ilkesi biçim değiştirerek Lozan'a uyarlanmıştır.¹⁴.

Lozan, ekli protokolleri ve kararnamele ile af bildirgesi bu konuda şu hususları öngörmüştür : “*Türk Hükümeti tüm diğer Güçlerle birlikte genel barış arzusunu taşımaktadır. Bu bağlamda, 20 Ekim 1918 ve 20 Kasım 1922 arasında İttifak güçlerinin koruması altında, savaş nedeniyle birbirlerinde ayrılmış bulunan aileleri birleştirmek ve hak sahibi olanlara mallarını geri vermek amacıyla alınmış bulunan önlemlere karşı çıkmayacaktır*“ Bu kuralın, göçe zorlanmış bulunan ve mütareke ile işgal döneminde evlerine dönen kimseleri ilgilendirdiği bellidir. Türk Hükümeti bu kimseler konusunda işgal güçlerinin aldığı kararları ve uygulamaları değiştirmeyeceğini açıklamış olmaktadır.

Lozan Anlaşması'nın 65. maddesi savaş başladığında yabancı ülke yurttaşı olan ve Türkiye'deki mallarına el konulan bireylerin mallarının kendilerine iade olunacağını belirtmektedir. Md. 95. bu konuda bir başvuru zamanı sınırı getirmiştir. Ermeni diasporasının talebi bu hükmün değiştirilmesine yöneliktir.

Lozan Anlaşması'nın 46-63. maddeleri Osmanlı Devleti'nin borçlarının tasfiyesini ele almaktadır. Osmanlı borçlarının hepsi ödenmiştir.

¹⁴ Onaylanmadığı için yürürlüğe girmeyen 10 Ağustos 1920 tarihli Sevres Anlaşması, **230. maddesi** şöyleydi: “Türk Hükümeti, 1 Ağustos 1914 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nu oluşturan topraklarda savaş hali sırasında yapılmış katliamlardan, Müttefiklerce sorumlu sayılan kişileri Müttefik Güçlere teslim etmeyi üstlenir. Müttefik Güçler, bu şekilde suçlanan kişileri yargılayacak mahkemeyi saptama hakkını saklı tutarlar ve Türkiye bu Mahkemeyi tanımayı kabul eder.” Ayrıca, Sevres Anlaşmasının **144 maddesi** şöyleydi: “Emvali Metruke'ye ilişkin 1915 yasaının ve bunu takip eyleyen mevzuatın adaletsizliğini (haksızlığını) kabul eder ve bunları geçmişte olduğu gibi gelecekte de yok sayar. Türk Hükümeti 1 Ocak 1914 tarihinden itibaren katliam korkusuyla veya başka herhangi bir baskı nedeniyle evlerinden zorla atılan veya işyerlerini kaybeden Türk ırkından olmayan Türk uyrukluların evlerine dönmelerini ve işlerini yeniden kurmalarını mümkün olabilecek azami ölçüde kolaylaştırmayı üstlenir. Türk Hükümeti, anılan Türk uyrukluların veya mensup buldukları toplulukların, kimin elinde bulunursa bulunsun, ele geçirilen taşınabilir veya taşınmaz mallarının, en kısa zamanda bu insanlara iade edilmesi gerektiğini kabul eder... Türk Hükümeti gerektiğinde Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından Hakem Komisyonları tayin edileceğini kabul eder... Hakem Komisyonları bu Madde çerçevesine giren tüm talepleri dinleyecek ve ivedilikle karara bağlayacaktır...” **Ermeni tarafı Sevres onaylanmadığı için yürürlüğe girmemiş olsa bile, Ermeni halkına karşı katliam** yapıldığının bir uluslararası anlaşma tasarısına yazıldığını vurgulayarak, o eylemlerin şimdi soykırımı olarak tanınmasını istemekte, bunu takiben, uluslararası hukukun tazminata ilişkin kurallarını ileri sürerek Sevres'de öngörülen düzenlemeyi canlandırmayı amaçlamaktadır. Oysa Osmanlı devleti yasa dışı olaylara katılan zanlıları yargılayarak mahkûm etmiş, ayrıca Müttefiklerin talep ettiği zanlıları galiplere teslim ederek bunların Malta'ya yargılanmak üzere sürülmelerini sağlamış, Malta zanlıları hakkında kanıt olmadığından dava açılmamış bunlar serbest bırakılmışlardır. Biz bunu sürekli olarak hatırlatmak durumundayız.

Lozan Anlaşması'na ek Genel Af bildirgesinde 150 kişi dışında, savaş sırasındaki eylemleri suç teşkil edebilecek olan kişiler hakkında genel af ilan edilmiştir. Bu 150 kişi de daha sonra af olunmuştur.

Lozan Anlaşması'nın 31. maddesi gereğince Türkiye'den ayrılan ve 30. maddesi gereğince otomatik olarak yeni ülkenin vatandaşlığını kazanan bireylerin, iki yıl içinde Türk vatandaşlığını geri alma haklarının bulunduğu hükme bağlanmıştır. Bu madde gereğince, Türkiye dışında bulunan Türk vatandaşlığını korumak isteyen tüm Ermenilerin, istedikleri takdirde Türkiye'ye dönme hakları tanınmıştır.

I.B) ULUSLARARASI TAHKİM MAHKEMESİ'NE BAŞVURMA ÖNERİSİ

E. Büyükelçi Sayın Gündüz Aktan 2002 yılında bu konuda Uluslararası Tahkim Mahkemesi'ne başvurulabileceği görüşünü bir seçenek olarak dile getirmişti¹⁵. 14 Kasım 2006 tarihinde TBMM'de yapılan görüşmelerde E. Büyükelçi, İstanbul Milletvekili Sayın Şükrü Elekdağ da bu yönde bir öneri yaptı. Dışişleri Bakanı Sayın Gül, hukuki seçenek konusunda titiz bir çalışma yapılmakta olduğunu, kararın bu çalışma yapıldıktan sonra verileceğini TBMM'de açıkladı. İstanbul Milletvekili E. Büyükelçi Sayın Onur Öymen de tahkim önerisinin kendilerinin teklifi olduğunu belirtti¹⁶.

E. Büyükelçi Sayın Gündüz Aktan, 16 Kasım 2006 tarihinde Milliyet gazetesine verdiği bir demeçte, "*Ermenistan yerine Fransa'yı dava edelim.... Kongre'de karar alması durumunda ABD'yi de tahkime götürmeliyiz... Buna bakacak en uygun yer Lahay'deki Daimi Tahkim Mahkemesidir. Tahkim 5-10 yıl sürebilir.... Bu çıkış Türkiye'ye büyük bir moral üstünlük sağlar.... Tahkime çağırduğumuz gelmem derse tüm dünyaya rezil olacak, gelirse de bu yalanlar bitecek...*" dedi. Sayın Aktan'a göre, "*Uluslararası Tahkim Mahkemesi arşiv kayıtlarını, istatistikleri, askerî tarihi, tehcir sırasındaki ölümlerle ilgili kayıtları, tıp istatistiklerini ve gerekirse mezarlıklarda yapılacak adli tıp incelemeleri yaptıracaktır*".

15 Radikal, 20 Mayıs 2002 ve Gündüz Aktan, "Açık Kriptolar", Aşina Kitapları Yayını, 2006; s.74: "*Bir hukuki uzlaşma veya hakemlik mercii kurulmalı ve yukarıda da bilgilerin ışığında olayların soykırımı olup olmadığı kararlaştırılmalı. İki taraf kabul ettiği takdirde sözleşmedeki tanımın geriye dönük uygulanması mümkün*".

16 16 Kasım 2006 gazeteler. Bu meyanda Milliyet : "*Onur Öymen, öneri zaten bizim, şimdi hükümet sahip çıkıyor... Hakimlerin seçilmesi ve tahkimnamenin koşullarının belirlenmesi gibi konularda dikkat edilmesi kaydıyla, Ortak Tarih Komisyonu kurulması önerisinde olduğu gibi, bu konuda da işbirliğine hazırız dedi.*"

Hemen şunu eklemeliyim: Sayın Aktan, yazı ve demeçlerinde tahkim dışında, yargıya başvurulmasına karşı çıkmamaktadır; tahkimi hukukî seçeneklerden biri olarak sunmaktadır.

Ancak, Ermeniler dogmalarını sakatlama olasılığı yüksek olan Uluslararası Tahkim Mahkemesi'ne de gitmeyi kabul etmezler. Esasen bu müracaatı yapabilmek için gerekli olan tahkimname üzerinde uzlaşma sağlanması bugünkü koşullarda mümkün değildir. Benzer şekilde Fransa da kendisini doğrudan doğruya ilgilendirmeyen bu konuda uluslararası tahkime gitmeyi kabul etmez. Bu itibarla, mezkur öneriler, bir siyasal meydan okuma hamlesi niteliğini taşıyor.

Ermenistan Cumhuriyeti tahkim önerisine olumlu yanıt vermeyecek, ama soykırımı savını ileri sürmeye devam edecek, Türkiye üzerindeki siyasal baskıyı sürdürmek isteyecektir; zira uluslararası baskı ile Türkiye'den istediklerini alacağına inanmış/inandırılmış durumdadır. Milliyet gazetesinden Sayın Ece Temelkuran'a demeç veren Fransız siyasetçi Patrik Devociyan, "*Türkiye'nin ancak baskı ile yola getirilebileceğini*" açıkça söylemiştir. Ermenistan Dışişleri Bakanı Os-kanyan da benzer demeçler verdi.

Fransız politikacıları a)Ermeni seçmenlerden oy sağlamak; b) Türkiye'yi Avrupa Birliğine tam üyelikten uzak tutmak amacıyla "soykırımını tanıma dayatması" stratejisini uyguluyorlar.

Şimdi de ABD Temsilciler Meclisinde ve Senato'da alınabilecek soykırımını tanıma kararı ile Türkiye baskı uygulanılabileceğini sananlar var. Bu girişimin uzun ve hatta orta vadede istenilenin tam aksi yönünde sonuçlar vereceği muhakkaktır.

Tahkime Başvurulmasının Sakıncaları:

- a) Tahkim bir medeni hukuk uyuşmazlığının çözümü için başvurulmuş hukuk yoludur. Oysa, soykırımı ulusal ve uluslararası ceza hukukunu ilgilendiren bir suçtur. Soykırımı Sözleşmesi soykırımı suçu işleyenin cezalandırılmasını öngörür. Ceza hukukunun uygulanması için hakeme değil, yargıya başvurulur.
- b) Soykırımı Sözleşmesi'ne göre, Taraflar arasında "Sözleşmenin yorumu, uygulanması veya yerine getirilmesi" konusunda bir ihtilaf varsa, bu ihtilafın taraflarından biri Lahey Uluslararası Adalet Divanı'na başvurabilir. Bu kuralın yok sayılması veya dışına çıkılması, Sözleşme haricinde bir çözümün Türkiye ta-

rafından kabul edilebileceğine işaret etmesi bakımından sakıncalıdır. Ermeni tarafının ve onu destekleyenlerin amacı da Soykırımı Sözleşmesi'nin -yetkili mahkeme ile ilgili maddesi dahil- bazı hükümlerini devre dışı bırakmak, sorunu siyasal alana aktarmaktır.

- c) Tahkime başvurulması kabul edilirse, soykırımı suçunu işlediği ileri sürülen zanlı kişinin (zira Sözleşme'ye göre soykırımı suçunu ancak şahıslar işleyebilir) suçunun soykırımı olup olmadığını saptama yetkisinin Sözleşmede belirtilenden farklı bir organ veya makama devrinin kabul edildiği sonucu çıkar. Lahey Daimi Tahkim Mahkemesi, Tarafların tayin edeceği (örneğin üçer) yargıç ya da uzman ile Uluslararası Adalet Divanı Başkanı'nın veya Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin atayacağı ve oyu kararı belirleyici olacak bir kişiden oluşacaktır. Böylece bugüne kadar hukukta öngörülmemiş "zanlılarından hiç birinin artık hayatta olmadığı bazı eylemlerin, soykırımı olup olmadığını saptama" yetkisi Tahkim Mahkemesi'ne devredilmekte, bunun kağıt üstünde yapacağı incelemelerde zanlıların kendilerini savunma hakları dahil, hukukun temel ilkeleri ile Soykırımı Sözleşmesi esasları ortadan kaldırılmaktadır.
- d) Ayrıca, uluslararası tahkimi kabul etmek, Soykırımı Sözleşmesi'ndeki tanımın geriye doğru uygulanmasının Türk tarafınca da kabulü anlamına gelir¹⁷ ki, bu yola yönelmek te çok sakıncalıdır.

Bundan 80 yıl önce Osmanlı Mahkemeleri tarafından Osmanlı Ceza Yasası'na göre verilmiş kararlar, varlığı mahkeme kararı ile tespit edilmiş bulunan bir suçun işlenme koşullarını, suçun taammüden mi, kışkırtma sonucunda mı, intikam amacıyla mi işlendiğini, karşılıklı öldürme mi (mukatele) vuku bulduğunu göz önüne alarak verilmiş yargı kararlarıdır.

Suçların niteliğinin 80-90 yıl sonra taraf tutularak, siyasal tatmin amacıyla değiştirilmesine hukuken genel ilkelerine göre olanak yoktur. Hiç bir hukuk devleti yargı kararlarının yetkili olmayan bir makam tarafından değiştirilmesini kabul edemez.

Siyasal ve Ahlakî Sorumluluklar

1915 Ermeni olayları bağlamında siyasal ve ahlaki sorumluluklardan ayrıca söz edilecekse, durum farklıdır. Bu konu, örneğin tehcir kararının alınmasından

¹⁷ Gündüz AKTAN; "Açık Kriptolar", Aşina Yayınları, Ankara: 2006, s. 74.

önce yaşanan ve başlarında Osmanlı Mebusan Meclisi'ndeki Ermeni mebusların komutan olarak bulunduğu 3 Ermeni kıtasının, Van'da gerçekleştirdiği katliamından ve diğer Ermeni ayaklanmalarında yaşananlardan ayrı olarak düşünülmemelidir. Osmanlı Devleti ayaklanmaya karşı koymak amacıyla ülke savunması çerçevesinde gerekli gördüğü askeri ve cezai önlemleri almıştır. Bu önlemler, o dönemde başka ülkelerde alınan tedbirlerden farklı değildir. Burada tarihçiler, arşiv uzmanları, hatta siyasetçiler devreye girer. Yapacakları incelemeler ve yazacakları raporlar bir kanı oluşmasına yardımcı olabilir. Bu raporları inceleyecek olanların büyük bölümünün vicdanî kanısı bir noktada yoğunlaşırsa, "kişisel kanı" "ortak kamu vicdanına" dönüşebilir. Ermeniler o dönemdeki olaylara Büyük Felaket anlamında "Metz yeğern" diyorlar. Bu görüşlerini sürdüreceklerdir. Başkaları da "soykırımı" veya "karşılıklı öldürme" demeye devam edecektir. Bu kanıların kısa vadede değişmesi beklenmemelidir. Ancak bu hukuksal değil, vicdani ya da siyasal değerlendirmedir.

Türk toplumu içinde bazı kimseler de kıyım suçunun İttihat ve Terakki Partisi'ne mensup veya yakın kişiler, örneğin Teşkilat-ı Mahsusa elemanları tarafından taammüden işlendiğini belirtiyorlar; büyük olasılıkla bu görüşlerini değiştirmeyeceklerdir. Bazıları, soykırımından değil, "kıyımdan" bahsedeceklerdir. Türk toplumunun büyük çoğunluğu karşılıklı öldürme ve tehcir sırasında büyük kayıplardan söz edecektir. Bu farkların bulunması doğaldır ve herkesin aynı tornadan çıkmış gibi düşünmeğe yönetmek mümkün değildir. Düşünceyi ifade özgürlüğü, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde kayıtlı kısıtlamalara uymak şartıyla tüm bu görüşlerin açıklanmasına olanak sağlamaktadır.

C) DEVLETİN AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ'NE BAŞVURMASI

Avrupa İnsan Haklarını ve Temel Özgürlükleri Koruma Sözleşmesi'nin 33. maddesi, "*Taraf Devletlerden herhangi birinin, Avrupa Konseyi Genel Sekreteri eliyle, başka bir Yüksek Akit Tarafın (Devletin) Sözleşme hükümlerini çiğnediği savını Divana / Mahkemeye götürebilir*" demektedir.

Böyle bir başvurunun içeriği Divan Statüsü'nün 46. maddesinde kayıtlıdır. Başvurudan önce Fransa'nın tasarısı yasalaştırması ve en az bir kez uygulamaya koyması AİHM tarafından beklenecektir. AİHM Statüsü'nün 46 (e) maddesi gereğince, Türkiye'nin ya kendisinin ya da vatandaşı olsun olmasın bir kişinin Fransız yasasının uygulanmasından mağdur olduğunu kanıtlaması gerekecektir. Bu da bireyin Fransız hukuk sisteminin sağladığı tüm başvuru olanaklarını tüket-

miş olmasına bağlıdır. Ayrıca, uzmanlar bu başvurunun akıbetinin, objektif değil, siyasi ve sübjektif değerlendirmelere uyacağını belirtiyorlar. Burada uzun yıllar sürecek ve sonucu belirsiz bir siyasi süreci göze almak gerekir. Bu seçenek, bu satırların yazarının öncelikli tercihi değildir.

D) DEVLETİN BİRLEŞMİŞ MİLLETLER ÖRGÜTÜ'NE BAŞVURMASI

Soykırımı Sözleşmesinin VIII. maddesi, “ *Her Akit Tarafın soykırımının önlenmesi ve ortadan kaldırılması için Birleşmiş Milletler Antlaşması'na uygun biçimde gereken önlemleri alması amacıyla Birleşmiş Milletler Teşkilatının yetkili organlarına başvurabileceğini*” belirtir.

Bu madde, şu aşamada Türk Hükümeti'ne Birleşmiş Milletler Örgütü'ne başvurma zemini oluşturmamaktadır.

Ancak, Ermeni diasporanın hukuk danışmanı emekli BM görevlisi De Zayas, Ermenistan Cumhuriyeti'nin, Sözleşme'nin “soykırımının sonuçlarını ortadan kaldırmak” ifadesinden hareketle ve “ortadan kaldırmak” “*suppression*” fiilini geniş biçimde yorumlayarak, bu fiilin “*soykırımı eyleminin ika ettiği zararları tazmin ve tamir edici adalet*” anlamını da içerdiğini ileri sürerek, Ermenistan Cumhuriyetinin Türkiye'ye karşı Birleşmiş Milletler Teşkilatına başvurabileceğini belirtmiştir¹⁸. De Zayas, “Ermenistan Cumhuriyeti'nin Ermeni soykırımından kurtulanların ardılı olmadığı” yolunda bir itirazın, “soykırımından sağ kalan herkesin Ermenistan vatandaşı olduğu”; gerekçesiyle, ayrıca, Ermenistan'ın diasporada yaşayan tüm Ermenilere vatandaşlık vermesi suretiyle karşılanacağını; Rusya'nın Baltık ülkelerinde ikamet eden eski Sovyetler Birliği yurttaşlarına vatandaşlık verme örneğinin izlenebileceğini ileri sürmüştür. De Zayas, “mücrimlerin” hiçbiri yaşamadığından Sözleşme'nin cürümle ilgili bölümlerinin önemini kaybetmiş olduğunu, ancak, Ermeni mallarının yasaya aykırı olarak gasp edildiğini ve jenositten kurtulanlara ya da bunların mirasçılara veya Ermeni kilisesine iade edilmediğini, tazmin olunmadığını iddia etmekte; tazminat ve iade (örneğin müze olan kimi kiliselerin iadesi) talebinin mümkün olacağını belirtmekte; Rusya'nın Bolşevik ihtilali sırasında el konulan Ermenistan dahil tüm Sovyetler Birliği'ndeki kiliseleri 1990'lı yıllarda büyük ölçüde geri verdiği bu meydana hatırlatmakta, bunun sadece ahlaki bir davranış değil, izlenmesi gereken iyi bir örnek olduğunu ve Ermenistan Cumhuriyeti'nin dikkatini bu konulara yöneltmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

18 Alfred de Zayas, Memorandum on the genocide against the Armenians (1915-1923) and the application of the 1948 Genocide Convention; distributed by the European Armenian Federation for Justice&Democracy; (Tarihsiz), zayas@bluewin.ch

Ermenistan Cumhuriyeti yöneticilerinin ve diaspora temsilcilerinin beyanları incelendiğinde, tazminat ve iade taleplerinin zarar gören ilgililer tarafından başvurulabilecek bir yol olarak gündemde tutulduğu görülecektir. Ermeni diasporasının kimi danışmanları, Uluslararası Adalet Divanı'nın soykırımı suçu işlendiğini saptamasının iade taleplerinin olumlu sonuçlanmasını kolaylaştıracağını ileri sürüyorlar. Ancak Ermenistan Hükümeti, Soykırımı Sözleşmesi'nin açık kuralları karşısında dogmasını riske atabilecek olan bu yola girmeye yanaşmamaktadır.

Bu vesile ile Sigorta şirketlerinin bazı Ermenilere şimdi ödeme yapmalarının, devletlerin uluslar arası hukuka ilişkin hukuki sorumluluğu kapsamındaki olabilecek tazminat talepleri ile aynı çerçeveye girmediğini, bu konunun Sigorta Şirketi ile sigorta poliçesi yaptıranlar veya onların varisleri arasında bir özel hukuk ilişkisi olduğunu da hatırlatalım.

II- BİREYLERİN AİHM' ne BAŞVURU SEÇENEKLERİ

II- A) 1915 Olaylarının Soykırım Olmadığı Yolundaki Düşüncesini Açıkladığı İçin Mahkum Edilecek Bireylerin AİHM Nezdinde Dava Açması

Fransa (ya da bir başka ülke) Ermeni soykırımını inkar eden bireyi mahkum etmeyi öngören bir tasarımı yasalaştırırsa ve Ermeni soykırımı olmadığını ifade eden şahıs, -örneğin- Fransa Mahkemesi tarafından yargılanarak mahkûm edilirse, o kişi Fransa'daki iç hukuk yollarını tükettikten sonra, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne başvurabilecek ve Musevilere yapılan soykırımını inkâr etmeyi, suç sayan yasadan farklı olarak, Ermenilere soykırımı yapıldığını saptayan bir yetkili mahkeme kararı bulunmadığını, Fransa'nın Ermeni soykırımını inkar edenlerin cezalandırılması yasasının Soykırımı Sözleşmesinin yetkili mahkeme kuralını ihlal ettiğini, Fransa Parlamentosu'nun kendini yetkili mahkeme yerine koyduğunu, bu nedenle Osmanlı vatandaşı Ermenilerin 1915'te yaşadıkları trajik olaylara soykırımı denilemeyeceği yolundaki görüşünü açıkladığı için mahkûm edilmiş bulunmasının Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin düşünceyi ifade özgürlüğüne ilişkin 9 ve 10 maddelerine aykırı olduğunu belirtebilecek, mahkumiyetin ortadan kaldırılmasını isteyecek ve tazminat ta talep edebilecektir. AİHM içtihatlarına bakıldığında, bu davayı açan kişinin büyük bir olasılıkla davasını kazanacağı söylenebilir. Ancak bu zahmetli bir yoldur. Kişinin, her şeyden önce kendisine verilecek yüklü para cezasını ödemesi ya da hapis yatması gerekebilir. Bu amaçla sivil toplum örgütleri ya da resmi makamlar dava açan kişiye gerekli hukuksal ve lojistik (örneğin para cezasının ödenmesi için yardım) desteği sağlayabilirler. Görüleceği gibi burada önce mahkum edilme ve iç hukuk yollarının tüketilmesi gereklidir.

II-B) 1915 Olaylarının Soykırım Olduğunu Düşünen, Ancak Bunu Henüz Açıklamamış Bulunan Kişinin Potansiyel Mağdur Olarak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Nezdinde Dava Açması

İstanbul Bahçeşehir Üniversitesi Rektörü Profesör Dr. Süheyl Batum ve Üniversite öğretim görevlilerinin yaptıkları ayrıntılı bir incelemeye göre, özellikle Fransa'da ve İsviçre'de ikamet eden veya Türkiye'den ya da Avrupa'dan bu ülkelere çeşitli nedenlerle gitme durumunda bulunan akademisyen, iş adamı, sporcu ve diğer kişiler anılan ülkelerdeki soykırımını inkâr yasalarının, bu konudaki farklı düşüncelerini açıklayanlara ceza verilmesini öngörmesi nedeniyle **potansiyel mağdur** durumuna düşmektedirler.

Bu kişiler, görüşlerini henüz açıklamamış ve yargılanarak mahkum olmamış bulunsalar bile, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 9. ve 10. maddeleri gereğince, **2006 yasa kanunlaştıktan sonra** Fransa'ya (veya İsviçre'de Konfederasyon ya da bir Kanton soykırımı suçunu inkar edeni cezalandırmayı öngören genel ifadeli yasa kuralına açıkça Ermeni soykırımı terimini eklediği takdirde İsviçre'ye) dava açabileceklerdir.¹⁹Fransa örneğinde, 2006'da değiştirilmiş 2001 yasa başvuru-cuya uygulanması halinde, onu doğrudan risk altına sokan bir yasa olarak değerlendirilecektir. **Potansiyel mağdur kavramı**, AİHM'nin bundan önce verdiği kararlarda, kabul edilebilir (reasonable), inandırıcı (convincing) ve doğrudan doğruya başvuru-cuyu etkileyen bir risk oluşturduğunun anlaşılması ve kanıtlanması halinde, Mahkeme tarafından kabul edilen bir kavramdır. Fransa'nın Ermeni soykırımını yadsıyanlara ceza verilmesini öngören 2006 yasının bilfiil uygulanmamış olması, gelecekte uygulanmayacağına dair bir güvence teşkil etmemektedir.

Konuyla ilgili olarak Üniversitede yapılan hazırlık çalışmalarında, açılacak bu davalarda, sadece ihlalin saptanması ve düzeltilmesinin talep edilmesi, ayrıca tazminat talep olunmamasının dava açacak potansiyel mağdurlara önerilmesi konusunda görüş birliği oluşmuştur. Aşağıda Bahçeşehir Üniversitesi'nin hazırladığı bir çalışma belgesindeki anlatım özetlenerek sunulmaktadır:

Sözleşme'nin 9. maddesini ihlal gerekçeleri şöylece özetlenebilir:

¹⁹ Bu dava dilekçesi ile ilgili tüm hazırlıklar yapılmıştır ve davalar bedelsiz takip olunacaktır. Davayı açmaya dayanak gösterilecek gerekçeler, AİHM'nin benzer davada aldığı kararlardaki gerekçe ve yaklaşımlara dayandırılmıştır. AİHM, yerleşik içtihatında, başvuranların gelecekte Sözleşmenin ihlali riski taşıyan olay ve işlemler vuku bulduğunda, potansiyel mağdur sıfatıyla Mahkemeye başvurabileceklerini kabul etmiştir.

-Belirli bir konuda düşüncelerin açıklanmasının yasaklanması ve cezai yaptırıma bağlanması: a)çoğulculuğu ortadan kaldırmaktadır;b) düşünce ve vicdan özgürlüğünün dış boyutlarını ortadan kaldırmakta, bu özgürlüklerden doğan sorgulama hakkını anlamsız kılmaktadır; c) belirli ifadelerin yasaklanması suretiyle o ifadenin temsil ettiği düşünce yasaklanmakta, böylece devlet endoktrinasyonuna gidilmekte, bireylere ne şekilde düşünmeleri gerektiği sistematik biçimde telkin olunmaktadır.

Sözleşmenin 10. maddesinin ihlal gerekçeleri şöylece özetlenebilir:

-Fransız yasası AİHS tarafından tanınan ifade özgürlüğü alanına doğrudan doğruya müdahale etmektedir. Bu tür müdahalenin yapılabilmesi için Sözleşmenin 10/2 fıkrasında meşru kabul edilen sınırlama amaçlarına uygun olması ve o amaca ulaşmak açısından, demokratik bir toplumda zorunlu olması gerekir. Nedir bu sınırlamalar? Şiddet içeren, vatandaşlar arasında din, etnik köken gibi nedenlerle düşmanlık, kin ve nefreti teşvik eden ifadeler; veya bir kişiye, bir Devlet görevlisine ya da halkın bir bölümüne karşı şiddet kullanımına, silahlı müdahaleye, silahlı başkaldırıya çağrı veya teşvik niteliğindeki ifadeler; demokratik kuralları açıkça reddeden, ırkçı söylemler içeren ve ırk düşmanlığına dayalı ya da başkalarının haklarının korunmasına karşı ifadeler. Fransa yasası ile ifade özgürlüğüne yapılan müdahalenin demokratik bir toplumda zorunlu olmadığı, bu müdahalede kamu yararı bulunmadığı, suç işlenmesinin önlenmesine yönelik olmadığı, yargı gücünün otorite ve tarafsızlığının sağlanmasına da yönelik olmadığı açıktır. Sınırlama denge sağlamamaktadır, dolayısı ile orantılı da değildir. Yasanın amacı, soykırımı suçunu övmeyi, haklı veya mazur gösterme yönünde düşünce açıklamayı yasaklamak değil, tarihsel gerçekleri araştırmak, tartışmak yolu ile yapılan her türlü düşünceyi yasaklamaktır. Oysa soykırımı savları konusunda tarihçiler ve bilim adamları, akademisyenler arasında görüş birliğinden de söz edilemez. Tarihsel bir olay kesin hüküm taşıyan yargısal kararlarla tartışılmaz, reddedilemez hukuksal gerçek haline getirilemez ve ifade özgürlüğü bu denli geniş bir biçimde sınırlanamaz.

Bahçeşehir Üniversitesi bu konudaki AİHM emsal kararlarını incelemiş ve hukuksal görüşünü bu kararların içerdiği gerekçe ve hükümlere dayandırmıştır.

Fransa Senatosu sözü geçen tasarımı kabul eder ve yasa tasarısı yayımlanarak yürürlüğe girerse, içimizden pek çoğunun potansiyel mağdur olarak AİHM'de Fransa'ya karşı dava açması kaçınılmaz olacak ve kanımca bu davalar kazanılacaktır.

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti Soykırımının Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'ne taraftır. Taraflardan biri diğer Taraf Devletin Soykırımı Sözleşmesi'nin hatalı yorumladığı veya yanlış uyguladığı veya yükümlülüklerini yerine getirmediği görüşünde ise Sözleşme'nin IX. maddesi gereğince, ihtilafı Uluslararası Adalet Divanına taşıma hakkına sahiptir. Ancak Fransa, 2001 yasasını ve 2006 Ermeni soykırımını inkarı cezalandıran yasa tasarısını 1948 Sözleşmesi'nin uygulamasından çıkarmadığını belirtirse, UAD bu savunmayı kabul ederek davayı düşürebilir.

2006 yasasını yürürlüğe koyarsa bireyler de Fransa'ya karşı AİHM nezdinde potansiyel mağdur ya da mağdur sıfatıyla dava açabilirler.

Türkiye'nin ağırlık vermesi gereken konu, tarihsel gerçekleri ortaya çıkarmak için yoğun çalışmalar yapmak yanında, soykırımı suçunun ancak yetkili mahkeme kararı ile saptanabileceği görüşünü ısrarla duyurmak ve bunu resmi tutum olarak açıklamaktır.

İncelemede ayrıntılı olarak belirtilen nedenlerle Uluslararası Tahkim Mahkemesi'ne başvurma prosedürünün Türkiye tarafından başlatılmasının uygun olmayacağı kanısındayım.

ERMENİ KATLIÂMLARI: YENİ BULGULAR ESKİ SUÇLAMALARI ÇÜRÜTTÜ

Edward J. ERICKSON |

Öz: *Bu makale, son dönemde araştırmacılar tarafından ortaya atılan Teşkilat-ı Mahsusa'nın Ermeni katliamlarındaki rolü ve Stange soyadlı topçu subayının katliamlarla ilişkisi iddialarını, Birinci Dünya Savaşı muhaberelelerine ilişkin resmi Türk askeri tarihi külliyatı ışığında incelemektedir. 1914-1918 yılları arasında Osmanlı birliklerinin Doğu Cephesi'ndeki faaliyetleri ve yürüttükleri harekâtlar ile Stange'nin bulunduğu görevler, askeri tarihi belgeler ile ortaya konmuş ve iddiaların doğruluğu sınanmıştır. Kayıtlardan Stange'e bağlı olan Teşkilat-ı Mahsusa birliklerinin, Ermenileri tehcir etmek ve katletmek amacıyla Kafkas Cephesi'nde konuşlandırılmadığı anlaşılmaktadır.*

Anahtar Kelimeler: *Ermeni katliamı, Teşkilat-ı Mahsusa, Binbaşı Stange.*

Abstract: *Utilizing the official Turkish military histories of the World War I campaigns, this article examines the alleged role of the Special Organization in the Armenian massacres and its relationship to a Prussian artillery officer known only by his last name, Stange. Calling such allegations into question, this article maintains that from the said records, it can be surmised that the Special Organization units were not redeployed from the Caucasian front to relocate and massacre the Armenians, nor does it seem possible that Stange was involved in the deaths of the Armenians.*

Key Words: *Armenian massacres, Special Organization, Major Stange.*

Ermenilerin Birinci Dünya Savaşı'nda tehcire tabii tutulmaları ve katledilmeleriyle ilgili tartışma, zamanla daha da çekişmeli bir hal almıştır. Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğine karşı çıkanlar, Ermeni sorununu, tartışmaya açık olmayan bir tabu gibi görmektedirler. Ancak, siyasetçilerin de görüş bildirdikleri bu tarihsel fikir mücadelesi, gerçeklerden çok polemığe dayanmaktadır. Yüz binlerce Ermeninin ve milyonlarca diğer kişinin telef olduğu Birinci Dünya Savaşı'ndan doksan yıl sonra, tarihi kayıtların neyi içerdiğini ortaya koymak açısından, arşivleri mercek altına almak önem taşımaktadır.

* Çeviri, Sevin Elekdağ (ASAM İnsanlığa Karşı Suçlar Uzmanı) Bu makale Middle East Quarterly dergisinin Yaz 2006 sayısında yayınlanmıştır. Bu yazıya Middle East Forum web sitesinden ulaşılabilir: <http://www.meforum.org/article/991>

Birinci Dünya Savaşı esnasında çok sayıda Ermeninin ölmüş olduğu pek inkâr edilmese de, Ermeni sivillerin savaş ortamında mı hayatlarını kaybetmiş oldukları, yoksa Osmanlı Hükümeti'nin emirleri doğrultusunda mı öldürülmüş oldukları konusunda ciddi bir tarihi tartışma sürmektedir. Ermenilerin soykırımı kurban gidip gitmedikleri hususundaki tartışma üç temele dayanmaktadır: Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilgisinden sonra yeni Türk Hükümeti'nin kurulduğu ve bazı Osmanlı memurlarının savaş suçlarından dolayı yargılanıp idam edildikleri 1919-20 yıllarındaki Türk Divanı-Harp Mahkemeleri'nin kararları; Ermeni tehcirine katıldığını iddia eden bir Osmanlı memuru tarafından kaleme alındığı ileri sürülen Naim Bey Hatıraları ile yayımlanan bazı belgeler¹ ve bir tür Osmanlı'nın özel kuvveti niteliğindeki Teşkilat-ı Mahsusa'nın oynamış olduğu rol.

Birinci Dünya Savaşı esnasında vuku bulan Ermeni katliamları ve özellikle de Teşkilat-ı Mahsusa'nın bu katliamlardaki rolü ve kayıtlarda yalnızca Stange soyadı ile anılan Prusyalı topçu subayının bu katliamlarla ilişkisi son zamanlarda iki araştırmacı tarafından tartışmaya açılmıştır². Bunlardan birincisi, "Türk-Rus sınırında görevli olan en üst düzey Alman gerilla komutanı" olan Stange'nin katliamların yapılmasında "birçok suç ortağından önde gelenler arasında" yer aldığı ve Teşkilat-ı Mahsusa'nın bir komutanı olduğunu söyleyen, Zoryan Çağdaş Ermeni Araştırmaları ve Dökümantasyon Enstitüsü'ndeki Soykırım Araştırmaları Başkanı olan Vahakn Dadrian'dır³. Dadrian, Osmanlı Hükümeti tarafından geri bölgelerde konuşlandırılan Teşkilat-ı Mahsusa birliklerinin Ermeni katliamlarında başlıca faili olduklarını ileri sürmüştür. Dadrian, Stange'nin aleyhindeki iddiaları, harekât alanında vuku bulan katliamları belgeleyen ikinci-el Alman raporlarına dayandırmakta ve Teşkilat-ı Mahsusa'nın yeniden konuşlandırılması ile ilgili iddiasını güçlendirmek için, İstanbul Divanı Harp Mahkemelerinin tutanaklarında yer alan çelişkili tanık ifadelerine baş vurmaktadır. O zamandan bu yana, birçok kişi Dadrian'ın savlarını doğru olarak kabul etmiştir⁴.

1 Aram Andonian (der.), *The Memoirs of Naim Bey: Turkish Official Documents Relating to the Deportations and Massacres of Armenians*, Newtown Square, Pa: Armenian Historical Society, 1965 (ilk baskı, Londra:1920).

2 Bkz.: Guenter Lewy, "Revisiting the Armenian Genocide", *Middle East Quarterly*, Sonbahar 2005, ss.3-12; Vahakn Dadrian, "Correspondance", *Middle East Quarterly*, Kış 2006, ss.77-78.

3 Vahakn Dadrian, "The Role of the Special Organization in the Armenian Genocide During the First World War", *Minorities in Wartime: National and Racial Groupings in Europe, North America and Australia in Two World Wars*, Panikos Panayi (der.), Oxford: Berg, 1993, ss.58-63.

4 Örnek olarak bkz.: Taner Akçam, *Armenian und der Völkermord: Die Istanbul Prozesse und die Türkische Nationalbewegung*, Hamburg: Hamburger Edition, 2006, s.65.

Ancak, geçen yıl Massachusetts Üniversitesi'nde siyaset bilimi onursal profesörü olan Guenter Lewy, Stange'ın bir Teşkilat-ı Mahsusa lideri olmadığını ve onun maiyetindeki birliğin, katliamların vuku bulduğu bölgede görev yapmadığı belirterek, Dadrian'ın bulgularını çürütmüştür⁵.

Tarihte detaylar göz ardı edilemez. Günümüzdeki resmi yetkililerin 90 yıl önce vuku bulan olaylara atfettikleri önemi dikkate aldığımızda, Stange'ın hareketlerini açıklığa kavuşturmak, mevcut tartışma açısından büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda, Batılı araştırmacıların nadiren yararlandığı, Birinci Dünya Savaşı muharebelerine ilişkin 27 ciltlik resmi Türk askeri tarihi son derece değerlidir⁶. Ankara'da sırf görevlilere açık bir Türk askeri kutuphanesinde muhafaza edilen bu külliyata kolayca erişilmemektedir. Bu kayıtlar, katliamlarla ilgili siyasi tartışmalardan bağımsız olarak, hangi subayların ve birliklerin nerede ve ne zaman konuşlanmış olduğu gibi ince ayrıntılara ışık tutmaktadır. Bunların arasında, Üçüncü Ordu'ya dair olan kayıtlar, Stange'ın savaş sırasındaki görevlerini ortaya koymaktadır⁷. Bu külliyat, Dadrian'ın 1993 tarihli makalesiyle aynı zamanda yayımlanmış olması nedeniyle Türkiye'nin, Dadrian'ın iddialarına verdiği yanıt olarak nitelendirmemek gerekmektedir. Bunlar aynı zamanda Dadrian, soykırım araştırmacıları ve dönemin diğer tarihçileri tarafından henüz değerlendirilmemiş olan önemli bir bilgi kaynağı oluşturmaktadırlar.

Doğu Anadolu'daki Osmanlı Düzensiz Birlikleri

1915 olaylarını anlamak, Osmanlı ordusunu kavramayı gerektirir. Nitekim bu döneme ilişkin incelemeler çoğu kez birlikleri karıştırmakta ve askeri terimleri birbirinden ayırt etmemektedir⁸. 1914-1918 yılları arasında, beş Osmanlı askeri

5 Lewy, "Revisiting the Armenian Genocide"; Guenter Lewy, *The Armenian Massacres in Ottoman Turkey, A Disputed Genocide*, Salt Lake City: The University of Utah Press, 2005, ss.82-8.

6 Bkz.: Edward J.Erickson, "The Turkish Official Military Histories of the First World War: A Bibliographic Essay", *Middle eastern Studies*, 39 (2003), ss. 183-191. Türkiye'nin dışında bulunan herhangi bir kütüphanede bu külliyatın tamamı bulunmamaktadır. Birinci Dünya Savaşı'nı belgeleyen 27 ciltlik tarihi kayıtlara ilaveten, Balkan Savaşları'nı (1911-13) belgeleyen ön dört, Kurtuluş Savaşı'nı ise konu alan on sekiz ciltlik kayıtlar bulunmaktadır.

7 Bahse konu iki kitap şöyledir: *T.C. Genelkurmay Başkanlığı, Birinci Dünya Harbinde, Türk Harbi, Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekatı, Cilt I ve Cilt II*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1993. Bundan sonra bu kaynaklara sırasıyla şu şekilde bahsedilecektir: TCGB, Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekatı ve TCGB, Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekatı II.

8 Örnek olarak Dadrian, "The Role of the Special Organization in the Armenian Genocide During the First World War", s.58'de ifade edilen "serseriler güruhu" (scum) veya Peter Balakian, *The Burning Tigris, The Armenian*

ve paramiliter birlik grubu Kafkas cephesinde çarpışmaktaydı. Osmanlı nizami kuvvetleri, konvansiyonel askeri taktikler alanında eğitim görmüş ve askeri disiplin ile komutlara uyan profesyonel subaylar tarafından yönetilen üniformalı muvazzaf askerlerden oluşuyordu. Bu kuvvetler savaş boyunca tüm cephelerde çarpışmışlardır.

Onları destekleyen jandarma, askeri düzeyde eğitim almış, profesyonel subaylar tarafından yönetilen bir kırsal polis gücü idi. Her vilayetin en azından bir seyyar jandarma alayı ve birçok sabit jandarma taburu mevcuttu⁹. Jandarma barış zamanında İçişleri Bakanı'na bağlıydı. Ancak, seferberlik günü olan 3 Ağustos 1914 ile birlikte kumanda yetkisi Savunma Bakanlığı'na devredilmiştir.

Bunların yanında daha evvel Hamidiye diye bilinen aşiret süvarileri vardı. İçişleri Bakanı, 1910 yılında, yirmi-dokuz aşiret alayını nizami orduya dâhil etti. Normal savunma ve yurtiçi güvenlik görevleri için kullanılan bu alaylara mensup olanların çoğu Kürt ve Çerkez kökenli ve disiplinsiz olup, aşiret liderleri tarafından yönetilmekteydi.¹⁰ Ancak, ordu 1913 yılında yeniden düzenlendiğinde, bu alaylar, Osmanlı nizami ordusunun ihtiyat süvari alayları olarak sınıflandırılmışlardır.

“Gönüllü” ismi verilen paramiliter gönüllü kuvvetler, Osmanlı İmparatorluğu'nun dışında yaşayan Türk ve Müslüman etnik grupların İmparatorluğun savaş çabasına katılmalarına imkân vermiştir¹¹. Çoğu zaman kötü yönetilen ve silahlanmış olan bu birlikler, nizami orduya hem savaş hem de sivil harekâtlarda yardımcı olabilmeleri için, bazı birimlere ayrılmışlardır. Birinci Dünya Savaşı esnasında, Kafkaslarda bulunan gönüllülerin çoğu “Rum Türkleri”, “Kafkas Türkleri”, Laz veya Makedonya ya da Epir gibi 1913 yılında yitirilen Avrupalı vilayetlerden gelen Müslümanlardan oluşmaktaydı¹². Esas itibarıyla, bu gönüllülerin serbest bırakılmış mahkûmlar olduğu söylenmez.

Muvazzaf subaylar tarafından yönetilen çok amaçlı bir özel harekât birliği olan

Genocide and America's Response, New York: Harper Collins Publishers, 2003, ss.182-183'te geçen “sabıkalı ve katiller çetesi” (ex-convict killer bands) ifadesi.

9 TCGB, *Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi, III. Cilt, 6. Kısım, 1908-1920*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1971, ss.133-135.

10 TCGB, *Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi, III...*, ss. 129-32.

11 TCGB, *Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi, III...*, ss. 129-132.

12 TCGB, *Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi, III...*, ss. 239-240.

Teşkilat-ı Mahsusa, çağdaş özel harekât birlikleri ile eşdeğer nitelikteydi. Bu birlik, düşman topraklarında ayaklanmalar çıkartmayı, dost ülkeler topraklarında ise gerilla ve isyancılarla mücadele etmeyi, casusluk ve karşı casusluk faaliyetler yürütmeyi ve konvansiyonel askeri birliklerin görevlerine uygun düşmeyen başka görevler gerçekleştirmeyi öngörüyordu. Birçok tarihi kayıt Teşkilat-ı Mahsusa'nın İttihat ve Terakki Partisi'nden (veya İçişleri Bakanlığı'ndan) talimat aldığını ileri sürse de, Arşiv belgeleri, Birinci Dünya Savaşı boyunca Teşkilat-ı Mahsusa'ya Savunma Bakanlığı'nın komuta etmiş olduğunu göstermektedir¹³.

Son olarak, savaş boyunca Anadolu'da faaliyet gösteren birçok askeri olmayan grup mevcuttu. Bu çeteler, merkezi yetki ve kontrole tabi olmayan yerel gruplardı. Çeteler tabiri, Osmanlılar tarafından isyancılar ile gerçek haydut birlikleri, yabancı gözlemciler tarafından ise kökeni belli olmayan katil grupları ifade etmek için kullanılan çok kapsamlı bir terimdir.

Binbaşı Stange'in Müfrezesi

Binbaşı Stange'in rolü neydi? Birinci Dünya Savaşı çıkmadan evvel Alman İmparatoru, General Otto Liman von Sanders'i, Balkan Savaşları'ndaki yenilgisinin ardından Osmanlı ordusunu yeniden kurmaya yardımcı olacak bir askeri heyetin başkanı olarak görevlendirdi. Liman von Sanders, Erzurum Kalesi topçu birliğine kumanda etmesi için, Prusyalı topçu uzmanı olan Yüzbaşı Stange'ı atadı¹⁴. Stange, gerilla harekâtı hakkında özel bir bilgiye sahip olmayan konvansiyonel bir subay idi. Erzurum'daki Üçüncü Osmanlı Ordusu'yla görevlendirilmesi olağan yeteneklerini yansıtıyordu. Savaşın başlamasıyla Ruslarla çarpışma olanağı belirinceye kadar, zamanını savunmaya odaklanarak geçirdi.

Osmanlı'nın başlangıçtaki savaş planına göre, ordunun büyük kısmı Trakya'da yığılmış durumdayken, Üçüncü Ordu'ya Kafkaslarda savunma durumunda kalması emredilmişti¹⁵. Ancak, bu planda ne zaman değişiklik yapılmıştır ve 1914 Eylül'ünün başlarında, gözden geçirilmiş bir seferberlik planı, Üçüncü Ordu'nun

13 Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE), BDH Koleksiyonu Kataloğu-4, Ankara: t.y. Askeri arşivlerden *Birinci Dünya Savaşı Kataloğu*, No.4'te, Teşkilat-ı Mahsusa'ya bağlı birlikler listelenmektedir. Bu şekilde, bunların Savunma Bakanlığı'nın komutası altında olduğu anlaşılmaktadır.

14 İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922, Balkan-Birinci Dünya ve İstiklal Harbi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993, s.105; *Deutsche Offiziere in der Türkei*, Bonn: Militar, 1957, s.10.

15 TCGB, *Birinci Dünya Harbinde, Türk Harbi, I. Cilt, Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1970, ss. 212-238.

savaş durumunda taarruz harekâtlarında bulunmasını öngörmüştür. 2 Kasım günü, Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu arasında savaş başladığında, Osmanlılar Kafkaslarda bir kış taaruzu planlamaktaydılar. Bu plan, Üçüncü Orduya mensup üç kolordunun, günümüzde Gürcistan'da bulunan ve Batum ile Ardahan arasında bir Karadeniz destek harekâtı ile birlikte, Sarakamışta Rus ordusunu kuşatmayı öngörmekteydi¹⁶. Karadeniz'den güneye doğru yaklaşık 100 kilometre boyunca uzanan Türk-Rus sınırı üzerinde böyle bir destek hareketini gerçekleştirebilecek Nizami Osmanlı Birlikleri bulunmamaktaydı. Yine de, Osmanlı sınır birlikleri Rus sınırını geçtiler ve 22 Kasım günü, Rusların elinde olan Artvin'in üzerine yürüdüler¹⁷. Başarı ile başı dönmüş olan Genel Kurmay 6 Aralık günü, Üçüncü Ordu'nun Ardahan'a doğru ilerlemesini emretti¹⁸. Stange bu sırada anılmaya başlanmıştır. Osmanlı strateji uzmanları, Üçüncü Osmanlı Ordusu'na mensup olan bütün hazır tümenleri Sarıkamış Harekâtı'na tahsis etmişlerdir. Üçüncü Ordu Karargâhı Stange'ın, Sekizinci Piyade Alayı ile iki topçu taburu ve Çoruh Güvenlik Taburunu'nun komutasını devralmasını emretmiştir¹⁹. Bu yeni birlik Ştanke Bey Müfrezesi olarak adlandırılmış ve ordunun geri kalanı esas hedeflerine doğru yönelirken bu müfrezenin Artvin'i ele geçirmesi emredilmiştir. Bu birliklerin hiçbiri gerilla savaşı konusunda eğitilmemiştir. Hafif bir direnişle karşılaşan Stange ilerleyip, 21 Aralık günü şehri ele geçirmiştir.

Bu zaman zarfında, diğer Osmanlı kuvvetleri de bu bölgede harekâta bulunuyorlardı. İktidardaki İttihat ve Terrakki Partisi'nin üst düzey üyelerinden biri olan Bahattin Şakir, Rus İmparatorluğu'nda bulunan Laz ve Türkî halkları arasında bir isyan çıkartmak üzere ileri birliklerini Batum yakınlarına gizlice sızdıran Teşkilat-ı Mahsusa'yı kumanda etmekteydi. Buna ilaveten Şakir, Teşkilat-ı Mahsusa'nın Rus topraklarında bulunan mensuplarını kumanda eden topçu Binbaşı Ziya Bey'in, aralarında Ermenilerin de bulunduğu çeteleri kuşatmasını ve bunları imha etmesini emretmişti²⁰. Teşkilat-ı Mahsusa düzenli Rus birliklerine de saldırılar düzenleyerek, dört subay ve altmış-üç Rus askerini Kasım'ın sonlarına doğru esir aldı²¹. Bir Türk kaynağı, Yakup Cemil Bey himayesinde, Çoruh Nehri vadisinde harekât

16 Fahri Belen, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi, 1914 Yılı Hareketleri*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1964, s.96.

17 TCGB, *Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekâtı, Kroki 36*.

18 "Osmanlı Genelkurmay Talimatları" ATASE Archive 2950, Kayıt H-6, Dosya 1-267", TCGB, *Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekâtı*, ss.338-340'de yayınlanmıştır.

19 TCGB, *Kafkas Cephesi, 3. Ordu Harekâtı*, s.349.

20 TCGB, *Kafkas Cephesi...*, s.344.

21 TCGB, *Kafkas Cephesi...*, s.293.

yapan çok sayıda gönüllü birliklere atıf yapmaktadır²². Bir başka Türk kaynağı ise Yakup Cemil Müfrezesi'nin çetelerden oluşan bir Teşkilat-ı Mahsusa birliği olduğunu ileri sürmektedir²³. Bu acı iç savaşta, birçok sivil Türk, Ermeni ve diğer yerel gruplar ayırım yapılmaksızın katledilmiştir²⁴.

Bölgede harekât yapan bu kadar farklı birlik ile örgütlerin bulunması neticesinde, Sarıkamış savaşı yaklaştıkça, komutanın nasıl birleştirileceği hususunda bürokratik tartışmalar yaşanmıştır. Neticede Stange; nizami birlikler, sınırlı güvenlik taburları, gönüllüler ve Teşkilat-ı Mahsusa dahil olmak üzere, bütün güçlerin komutasını üstlenmiştir. Buna rağmen, Teşkilat-ı Mahsusa örgütü ve gerillalar emirlerini harekât kontrolünü elinde tutmak isteyen Şakir'den alıyordu. Bu sırada Strange, görev sahası itibarıyla, X. Kolordu komutanının emrindeydi²⁵.

22 Aralık günü, X. Kolordu ile Üçüncü Ordu, Stange birlikleriyle, Teşkilat-ı Mahsusa ve gönüllü birliklerin Ardahan'a doğru ayrı ayrı ilerlemelerini istedi. O sırada Yüzbaşı Halit Bey tarafından bölgesel olarak kumanda edilen Teşkilat-ı Mahsusa işbirliği yaparak bu ilerlemeye katıldı²⁶. Kötü hava koşullarına rağmen, bu birlikler 29 Aralık günü şehri kuşatmaya başladılar. Stange, Teşkilat-ı Mahsusa ve gönüllü birlikleri kumanda etmediğinden, kendilerine verilen emirlerin suretlerini Halit'e göndermiştir. Halit de bunları bölgede bulunan gönüllü birliklere aktarmıştır²⁷. Bu acemice bir davranıştı; Teşkilat-ı Mahsusa ile gönüllülerin aynı şekilde hareket ederek Stange'e bilgi verdiklerini gösteren bir işaret yoktur. Bu durumun sonucu olarak Ardahan'a yapılan saldırı koordinasyonsuz gerçekleşmiş²⁸ ve Stange'nin birlikleri ağır zayıya uğrarken, Teşkilat-ı Mahsusa örgütü ile gönüllü birlikler az kayıp vermişlerdir²⁹. Osmanlılar bu şehri uzun süre ellerinde tutmayı başaramamışlardır. 1915 Ocağı başlarında, Ruslar süngü taaruzunu gerçekleştirerek şehri yeniden ele geçirdiler. Bunu takip eden ay boyunca Osmanlılar Artvin'e doğru geri çekilmişlerdir.

22 TCGB, *Kafkas Cephesi...*, Kroki 37.

23 Görgüllü, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922*, ss.109, 111.

24 Muammer Demirel, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbinde Erzurum ve Çevresinde Ermeni Hareketleri*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1996, ss.41-45; Dadrian, "The Role of the Special Organization in the Armenian Genocide During the First World War", s.62.

25 TCGB, *Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekati*, s.602.

26 TCGB, *Kafkas Cephesi...*, s.605.

27 "Müfrezeler Talimatları, ATASE Arşivi 5257, Kayıt H-1, Dosya 1-10", TCGB, *Kafkas Cephesi...*, s.603.

28 "Müfrezeler Talimatları, ATASE Arşivi 5257, Kayıt H-1, Dosya 1-12", TCGB, *Kafkas Cephesi...*, s.603.

29 TCGB, *Kafkas Cephesi...*, s.603.

Şakir, 1915 Ocağı sonunda, Teşkilat-ı Mahsusa birlikleri için bazılarını birleştirerek Halit'in komuta ettiği Teşkilat-ı Mahsusa Alay'ını oluşturmuştur³⁰. Bu alaya dokuz subay ve 671 asker tahsis edilmiştir³¹. Halit, aynı zamanda, Baha Bey Şakir Gücü diye anılan gönüllüler grubunun denetimini de ele geçirmiştir. Müteakiben, Şakir, bozulan taktik durumundan dolayı, Teşkilat-ı Mahsusa alayına sınır boyunca savunma harekâtında Stange ile işbirliği yapmayı emretmiştir. Buna ilaveten, Rıza Bey tarafından komuta edilen daha küçük bir Teşkilat-ı Mahsusa Müfrezesi, Artvin'in kuzeybatısında bulunan Murgal civarında harekâta bulunmuştur. Aynı zamanda, İstanbul'dan Stange'ye 1.600 civarında takviye gönderilmiştir. Çarpışmalar şiddetli olmuş ve Osmanlılar geriye çekilmeye mecbur kalmışlardır. 16 Şubat'ta, üç Rus piyade ve iki süvari alayı, Rus Kazak süvarileri ve bir Ermeni taburu, Halit Bey'in Teşkilat-ı Mahsusa askerlerinin artçı müfrezelerine saldırmıştır³². Teşkilat-ı Mahsusa iyi savaşmıştır ve geri çekilmeleri esnasında Stange'in düzenli birliklerini iyi korumuştur.

Sınırı eski haline döndürmek için, 1 Mart 1915 tarihinde, Rus Ordusu büyük bir saldırıya geçerek Stange, Teşkilat-ı Mahsusa ve gönüllü birlikleri geri püskürtmüştür. Feci bir şekilde gerçekleşen çekilme neticesinde, 20 Mart'ta X. Kolordu kuzey batı sınırında bulunan Osmanlı güçlerini yeniden düzenleyip Lazistan ve Havalisi Komutanlığı'nı oluşturmuştur [Bkz:Tablo 1]³³. Bu sırada, Şakir Erzurum'u terk etmiş, Stange de nihayet, nizami ordu ve Teşkilat-ı Mahsusa birlikleri ile gönüllüler üzerinde tek komuta yetkisine sahip olabilmıştır. Stange, 4.286 asker, 6 makineli tüfek ve 4 toptan oluşan bir savunma gücü ortaya çıkarmak için derhal hazırlıklara başlamıştır³⁴.

30 TCGB, *Kafkas Cephesi...*, s.608.

31 "Askeri Güce İlişkin Rapor, ATASE Arşivi 5257, Kayıt H-3, Dosya 1-4", TCGB, *Kafkas Cephesi...*, s.603.

32 TCGB, *Kafkas Cephesi...*, s.607.

33 TCGB, *Kafkas Cephesi...*, s.614.

34 "Raporlar, ATASE Arşivi 2950, Kayıt H-3, Dosya 1-49", TCGB, *Kafkas Cephesi...*, s.614.

Tablo 1

Lazistan ve Havalisi Komutanlığı 28 Mart 1915

Lazistan Müfrezesi	Asker Sayısı
1. Tabur, 8. Piyade Alayı	306
3. Tabur, 8. Piyade Alayı	581
Dağ Taburu, 8. Saha Topçusu	192
Makineli-tüfek Şirketi	97
Mühendis Şirketi	140
Süvari Takımı	30
Trabzon Jandarma Alayı	Asker Sayısı
Trabzon Jandarma Taburu	400
Rize Jandarma Taburu	450
Giresun Jandarma Taburu	330
Hopa Hudut Taburu	330
Teşkilat-ı Mahsusa Alayı Ziya Bey Taburu Adil Bey Taburu Muhsin Taburu Salih Ağa Taburu Veysel Efendi Müfrezesi	Toplam 1.430 asker

Kaynak: TCGB, Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekâtı, Kuruluş 12
(12. Organizasyon Şeması)

Stange, bu amaçla Üçüncü Ordu İletişim Hatları Komutanlığı'ndan ikmal malzemesi, mühendisler ve süvariler sağlarken Üçüncü Ordu, Kurmay Yarbay Vasıf'ı Stange'in genişlemiş kuvvetine Kurmay Başkanı olarak tayin etmiştir³⁵. Buna ilaveten, İstanbul'dan gelen bir Teşkilat-ı Mahsusa birliği Lazistan ve Havalisi Komutanlığı'nın Teşkilat-ı Mahsusa alayına katılmış, Ordu Trabzon vilayetlerinde yaşları 17-18 ile 45-50 arasında değişen bütün erkekleri askere almıştır.

Stange genişlemiş kuvvetini, kara kuvvetleri ve sabit birliklere ayırarak yeniden düzenlemiştir. Ruslara karşı savunma hatlarında duran kara kuvvetleri, 8. Piyade

35 "Raporlar, ATASE Arşivi 2950, Kayıt H-3, Dosya 1-49", TCGB, *Kafkas Cephesi...*, s.614.

Alayı, Trabzon Jandarma Alayı ve Teşkilat-ı Mahsusa Alayı'ndan oluşmaktaydı.³⁶ Arka bölgede güvenliği sağlamakdan sorumlu olan sabit birlikler ise Rize, Trabzon ve Samsun Jandarma alaylarından kuruluydu. 14 Nisan 1915 günü, 6.000'den fazla asker, Stange'in emrine tahsis edilmiştir³⁷. Tablo 2. Stange'in gözden geçirilmiş komuta düzenlemelerini göstermektedir.

Tablo 2

Lazistan ve Havalisi Komutanlığı – 15 Nisan 1915

KARA KUVVETLERİ

Lazistan Müfrezesi	1. Tabur, 8. Piyade Alayı, 3. Tabur, 8. Piyade Alayı Makineli-tüfek Şirketi
Trabzon Jandarma Alayı	Giresun Jandarma Taburu, Amasya Jandarma Taburu Hopa Sınır Taburu Makineli-tüfek Şirketi
Teşkilat-ı Mahsusa Alayı	Ziya Bey Taburu, Adil Bey Taburu Mehmet Ali Taburu İbrahim Bey Taburu Makineli-tüfek Şirketi
Kıta Birlikleri Askerleri	İki topçu taburu (8. topçu sınıfı), Mühendis Şirketi, Süvari Takımı

SABİT (STATİK) KUVVETLER

Rize Jandarma Alayı	2 jandarma taburu
Trabzon Jandarma Alayı	3 jandarma taburu (büyük ihtimalle yeniden çağrılmış olan askerlerden yeniden oluşturuldu)
Samsun Jandarma Alayı	4 jandarma taburu

Kaynak: TCGB, Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekâtı, Kuruluş 13
(13. Organizasyon Şeması)

36 Müfrezeler Talimatları, ATASE Arşivi 2950, Kayıt H-4, Dosya 1-8", TCGB, *Kafkas Cephesi*, s.615.

37 "Askeri Güce İlişkin Rapor, ATASE Arşivi 5257, Kayıt H-4, Dosya 194" TCGB, *Kafkas Cephesi*..., s.616.

Nisan'ın ortasında, savaş öncesi Osmanlı- Rus sınırından batıya doğru yaklaşık on kilometre uzaklıkta bulunan bir hattı başarı ile elinde tutmuş olan Osmanlı savunması, yukarıda bahsi geçen düzenlemeler ile güçlenmiştir. Bu düzenlemeler aynı zamanda klasik askeri örgütlenmeye bir dönüşü yansıtıyordu. Nitekim 1915'te normal Osmanlı piyade tümenleri, her biri bir makineli tüfek bölüğü olan üç piyade alayından oluşuyordu. Alayların aynı zamanda, topçu, istihkâm ve süvari unsurlarından oluşan destek birlikleri vardı³⁸. Sahra kuvveti, uygulamada normal bir piyade tümeninin sahip olduğu birlikler gibi teşkilatlandırılmıştı. Bu durum, Stange'in klasik ekole dayalı profesyonel geçmişini yansıttığı gibi, İmparatorluğun kuzeydoğu cephesini etkin ve günün standartlarına uygun bir şekilde savunulmasının taktik gereksinimlerinden de ileri geliyordu. Zamanla çatışmalar hafifledi ve cephe 1916 yılının başlarına kadar durağan kaldı. Bu zaman süresince Teşkilat-ı Mahsusa Alayı hat üzerinde kalmış ve konvansiyonel savunma harekâtlarında bulunmuştur.³⁹ 1916 Ocak ayının sonlarına doğru, Binbaşı Halit terfi etmiş ve Stange'in yerini almıştır. Stange ise Erzurum'a geri dönmüştür.

1916 yılının başları, Kuzeydoğu Anadolu ve Kafkaslarda Osmanlı'nın stratejik konumu bakımından son derece talihsiz bir dönemdir. Ruslar, Erzurum, Rize, ve Trabzon'u ele geçirmişlerdir. Nizami ordu piyade tümenleri, Lazistan ve Havalisi Komutanlığı'nı takviye etmiştir. 1916 Mayıs'ında, bölgedeki çeşitli Teşkilat-ı Mahsusa taburları yakında bulunan Çoruh Müfrezesine transfer edilmiş ve ileri cephe görevlerine katılmaya devam etmişlerdir⁴⁰. Geriye kalan Teşkilat-ı Mahsusa Birlikleri, Birinci ve İkinci Teşkilat-ı Mahsusa alayları olarak iki ayrı birliğe bölünüp, yeni oluşturulmuş bir sahil müfrezesine tahsis edilmişlerdir⁴¹.

Diğer Teşkilat-ı Mahsusa birlikleri, Tuzla köyü yakınında Erzincan Cephesi'nde bulunan IX. Kolordu'da yeniden mevzilendirilmiştir⁴². Bu birlikler Kurmay Yarbay Şevket'in kumanda ettiği geçici kolordunun komutası altındaydılar ve 13. Osmanlı Piyade Tümeni ile birlikte taarruz hareketlerinde bulunuyorlardı⁴³. 6 Haziran 1916 tarihinde, üç Teşkilat-ı Mahsusa Bölüğü yeniden oluşturulmuş

38 Piyade tümeninin yapısına ilişkin bkz.: TCGB, Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, ss.199-203, 266-272. Lazistan Müfrezesi bir alaya eşdeğer güce sahipti.

39 TCGB, *Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekâtı II*, s.86.

40 251 "Talimatlar, ATASE Arşivi 3974, Kayıt H-2, Dosya 1-59 ve 73", TCGB, *Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekâtı II*, s.181.

41 TCGB, *Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekâtı II*, s.251

42 TCGB, *Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekâtı II*, s.233.

43 TCGB, *Kafkas Cephesi ...*, s.240, Kuruluş 11.

olan ve Tuzla'nın güneyinde bulunan Haçköy Müfrezesinde görevlendirilmiştir. Bu müfreze bir piyade taburuna, iki süvari birliğine ve topçuya da sahipti⁴⁴. Teşkilat-1 Mahsusa, yaz mevsiminin bitimine kadar, Kafkasya cephesinde konvansiyonel harekâtlarda bulunmaya devam etmiştir. 29 Temmuz 1916 tarihinde, Birinci ve İkinci Teşkilat-1 Mahsusa alayları faal hizmetten alınarak tek bir alay oluşturulmuştur⁴⁵. Üçüncü Osmanlı Ordusu alanında geniş çaplı muharebe harekâtları yazın sonlarına doğru azalmaya başlamış ve 1916 yılının sonbaharının ortasında neredeyse tamamen sona ermiştir. Bu durum savaş yorgunluğu ve ağır hava koşullarından kaynaklanmıştır.

Kafkas Cephesi'nde Teşkilat-1 Mahsusa düzenlemelerine dair yazılı belgeler 1917 yılına kadar olan dönemi kapsamakta ve Kafkas Cephesine dair 1918 Osmanlı savaş emirleri arasında Teşkilat-Mahsusa'ya yer verilmemektedir. O dönemde Teşkilat-1 Mahsusa birliklerinde görev almış subay ve askerlere ne olduğu belirsizdir. Ancak, Ermenilerin tehcir edilmesi 1916 yılında sona ermiş olup bu yazıya konu olan Teşkilat-1 Mahsusa birliklerinin o süre zarfında cephede buldukları gözükmemektedir.

Sonuçlar

Birçok tarihçi, askeri belgeleri sıkıcı ve anlaşılması güç bulmaktadır. Yine de, Ermenilerin 1915'teki akibeti ile ilgili tartışma söz konusu olunca, bu belgeler son derece önemlidir. Birçok çağdaş tarihçi Teşkilat-1 Mahsusa ve Binbaşı Stange'ı soykırıma iştirak suçuyla itham etmektedir. Ancak, belgeler bu suçlamaları desteklememektedir.

Modern Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi askeri belgeleri, Teşkilat-1 Mahsusa'ya mensup düzenli Osmanlı birliklerinin Aralık 1914'den 1916 yılının sonuna kadar Kafkas Cephesi'nde gerçekleştirdiği harekâtların genellikle konvansiyonel bir şekilde yürütüldüğünü yansıtmaktadır. Bu belgelerin özellikle teknik ve kamuoyuna yönelik olarak tasarlanmamış olması ve Teşkilat-1 Mahsusa'nın Ermeni soykırımına iştirak ettiğine ilişkin akademik tartışmadan önceki döneme ait olması nedenleriyle, bunların herhangi bir şeyi örtbas ettiğinin pek kanıtı yoktur. Daha da önemlisi, resmi kayıtlar eksiksiz olarak arşiv kaynaklarına atıf yapmakta ve çoğu zaman rapor ile emirleri de içermektedir.

44 TCGB, *Kafkas Cephesi* ..., s.247.

45 "Askeri Güce İlişkin Rapor, ATASE Arşivi 2950, Kayıt H-58, Dosya 1-329 ve 333", *Kafkas Cephesi*..., ss.369-370.

Teşkilat-1 Mahsusa'nın Batum yakınlarındaki ilk harekâtları konvansiyonel nitelikte olmayıp, gerilla savaş harekâtları şeklindeydi. Ancak, Sarıkamış harekâtı Teşkilat-1 Mahsusa'yı, Stange gibi nizami ordu komutanlarının emri altına sokmaya yarayan bir araç rolü oynamıştır. Sonradan ortaya çıkan devamlı insan gücü kıtlığı nedeniyle, Teşkilat-1 Mahsusa konvansiyonel askeri harekâtlara girmiştir. Birliklerin görev ve cephedeki yerlerine ilişkin kayıtlarından, Stange'e bağlı olan Teşkilat-1 Mahsusa birliklerinin, Ermenileri tehcir etmek ve katletmek amacıyla Kafkas Cephesi'nde konuşlandırılmadığı anlaşılmaktadır.

Bunun yanında, Stange'in Ermeni kayıplarında parmağı olması da mümkün görünmemektedir. Modern Türk kayıtları kendisinin, 1915 Mart'ının sonlarına kadar konvansiyonel taarruzlar ve savunma amacıyla girişilen harekâtlar düzenleyen nizami askeri birliklerini komuta ettiğini ortaya koymaktadır. 1914 yılında Ardahan civarında bulunan tüm Osmanlı birliklerini fiilen komuta etmesine rağmen, Teşkilat-1 Mahsusa veya gönüllü birlikler üzerinde tam anlamıyla denetimi yok idi. Stange, Lazistan Bölgesi Komutanlığını üstlendikten sonra, Teşkilat-1 Mahsusa birlikleri üzerinde doğrudan denetimi sağladı. Bu birlikleri, konvansiyonel bir şekilde, savunma hattı üzerine mevzilendirdi. Gerçekte, 11 Aralık 1914'ten 20 Mart 1915 tarihine kadar Stange, konvansiyonel harekâtlarda Teşkilat-1 Mahsusa ile işbirliği yapmış olan bir müfreze komutanı olarak nitelendirilebilir. 20 Mart 1915 tarihinden sonra, Stange konvansiyonel savunma harekâtlarında Teşkilat-1 Mahsusa birliklerini kumanda eden bir bölge komutanı olmuştur. Kayıtlar, Stange'in ne bir Teşkilat-1 Mahsusa komutanı olduğunu, ne de bir gerilla lideri olduğunu göstermektedir. Gerçekte Stange, Teşkilat-1 Mahsusa ve düzensiz birliklerin hem disiplini hem de eğitiminden memnun değildi. Bu da söz konusu kuvvetler üzerinde yetkisi olmayışından ileri geliyordu⁴⁶.

Türk kayıtları, Ermenileri tehcir etmek için kimlerin yeniden mevzilendirilmiş olabileceği hususunda ilginç bir alternatif sunmaktadır. Daha önceden aşiret süvari alayları olarak tanımlanan yedek süvari alayları, 1914 Ağustos ayında seferber edilen Yedek Süvari Kolordusu bünyesinde dört yedek süvari tümeni olarak gruplandırılmıştı. Taktik çerçevede bu kolordunun başarısı asgariydi ve disiplin düzeyi ile savaş yetenekleri son derece zayıftı⁴⁷. Sonuç olarak, Osmanlı Erkanı Harbi, 21 Kasım 1914 tarihinde, Yedek Süvari Birlikleri'nin görevine son vermiştir⁴⁸ ve toplam yirmi-dokuz yedek süvari alayından yalnızca yedisi 3.

⁴⁶ TCGB, *Kafkas Cephesi...*, s.618.

⁴⁷ Belen, *1914 Yılı Harekatları*, ss.116-124.

⁴⁸ TCGB, *Kafkas Cephesi...*, s.311.

Ordu'da kalmıştır⁴⁹. Diğer alaylar feshedilmiş ve “ 10.000 yedek süvari bütün bölgeye dağıtılmış ve köyelerine dönmüşlerdir”⁵⁰. Bunların çoğu aşiret mensubu Kürt veya Çerkes idi ve terhisin ardında işsiz kalmışlardı. Bu kişilerin çoğu 1915 yılının sonbaharında Ermenileri tehcir etme görevine yönelmiş olabilirler. Tabiatıyla, birçok Ermeni, Birinci Dünya Savaşı esnasında hayatını kaybetti. Ancak, soykırım suçlamalarının dikkate alınması için, etnik temizliğe ilişkin resmi bir politikanın kanıtlanması gerekmektedir. Vahakn Dadrian, Binbaşı Stange'ın ve Teşkilat-ı Mahsusa'nın etnik temizlik ve soykırımın gerçekleştirilmesinde aracı görevi yapmış olduklarını iddia etmiştir. Dadrian tarafından kullanılmayan belgeler ise, bu iddiayı çürütmektedir.

49 TCGB, Kafkas Cephesi..., Kuruluş 11.

50 TCGB, Kafkas Cephesi..., s.322.

ERMENİ YASA TASARISI'NIN İÇERİĞİ ve İDDİALARA VERİLEN CEVAPLAR

Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK

Türk Tarih Kurumu, Ermeni Araştırmaları
KTÜ Fen Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, kemal@ttk.org.tr

Öz: *Bu makale, Amerikan Temsilciler Meclisi'ne sunulan "Ermeni Soykırımı" tasarısını değerlendirmeyi ve tasarıdaki maddi hatalara madde madde dikkat çekmeyi amaçlamaktadır. Yazar, bu makalesinde tasarıda yer verilen temel tarih ve bilgi yanlışlarının ortaya konulmasının çok önemli olduğunu belirtmektedir. Çünkü Amerikan kamuoyu Ermeni sorununun detayları hakkında çok az bilgiye sahiptir ve genelde Ermeni propagandaları doğrultusunda hazırlanan haberlere göre Türkiye ve insanını yargulamaktadır. Diğer taraftan Alt Temsilciler Komitesine sunulan söz konusu tasarı tarihi açıdan gayri ciddi ve maddi hatalarla doludur. Gereçekler özensiz ve "bu senatörler ne versek kabul eder" mantığı ile hazırlanmıştır. Bu nedenle, bu makale Amerikan kamuoyu ve yönetim çevrelerini tasarıdaki yanlışlıklar hakkında bilgilendirmeyi amaçlamaktadır.*

Anahtar Kelimeler: *Ermenistan, Türkiye, soykırım yasa tasarısı, Türkiye-ABD ilişkileri.*

Abstract: *This paper aims to make an assessment of the Armenian genocide resolution, which has been submitted, to the US House of Representatives and to draw attention to the mistakes article by article in the mentioned bill. The author is of the opinion that it is very important to indicate and refute the incorrect historical information and material mistakes in the resolution, because the US public knows very little about the details of the Armenian Question and judges Turkey and the Turkish people merely on the basis of the reports directed by the Armenian propaganda. The author also claims that drafted resolution was prepared with the assumption that the representatives would approve whatever was submitted regardless of the truths. Therefore this article tries to enlighten and inform the American public and its administrative departments of the half-truths in the bill.*

Key Words: *Armenia, Turkey, genocide resolution, Turkish-American relations.*

2000 yılının Eylül ayından itibaren birkaç kez Amerikan Kongresi'ne getirilen "Ermeni Soykırımı Karar Tasarısı"nın bu defa Demokrat Kongre Başkanı Nancy Pelosi sayesinde geçeceği kaygısı Türkiye'de hakimdir. Aslında tasarının geçip geçmemesinin birkaç açıdan önemli olmadığı kanaatindeyim. Birincisi, zaten benzeri karar tasarıları Eyalet Parlamentolarında kabul edilmiştir. ANCA'nın resmi sitesine göre şu an 42 eyalette Ermeni soykırımı kabul edilmiş durumdadır. Gerçi bu sayı abartılıdır; gerçek rakam 32 kadardır, ama bunun da önemi yoktur. Nasıl olsa önümüzdeki yıl içinde hedeflenen sayıya ulaşmaları mümkündür. İkincisi, tasarının yaptırım gücü yoktur. Ermeniler ABD Başkanı'ndan 24 Nisan günü 1,5 milyon Ermeninin öldürüldüğünü ifade etmesini istemektedirler. Bu güne kadar ABD'nin Cumhuriyetçi veya Demokrat Başkanları 24 Nisan konuşmalarında "soykırım" sözcüğünü telaffuz etmeden aynı anlama gelebilecek sözler sarf etmişlerdir. Ancak bu söylediklerimizden Türkiye'nin tasarımı engellemek için mücadelesine son vermesi anlamı çıkarılmamalıdır. Elbette Türkiye var gücüyle hakkındaki bu son derece haksız, ahlaksız ve karalayıcı tasarımı engellemek ve Türk milletinin sonsuza dek "soykırımcı" olarak damgalanmasını engellemek için mücadele edecektir. Aksi takdirde yurt dışında yaşayan Türk çocukları okul kitaplarında katil olarak ilan edilmenin ezikliği ile buldukları ülkelerde sosyal bir kişilik geliştireceklerdir.

Diğer taraftan Alt Temsilciler Komitesine sunulan söz konusu tasarı tarihi açıdan gayri ciddi ve maddi hatalarla doludur. Gerekliler özensiz ve "bu senatörler ne versek kabul eder" mantığı ile hazırlanmıştır. Tasarı, Başkan'ın ABD dış politikalarının, insan hakları, etnik temizlik ve ABD arşiv kayıtlarının ortaya koyduğu Ermeni soykırımı gibi konularda daha duyarlı bir şekilde yürütülmesini temin etme çağrısında bulunmaktadır. Ayrıca yine Başkan'dan 24 Nisan'ı "Ermeni Soykırımı Anma Günü" olarak ilan etmesini talep etmektedir. Bu çağrı, doğal olarak Türkiye-ABD arasındaki ilişkileri etkilemeye yöneliktir. Bu bakımdan yaptırım gücü olmamakla birlikte, Türk Amerikan ilişkilerinin dostluk ve işbirliği çerçevesinde yürütülmesine pürüz getireceği için önemlidir. Çünkü bu tasarı da önceki tasarıdan farklı olarak Türkiye Cumhuriyeti'ni soykırımdan sorumlu tutmaktadır. Halbuki bir önceki tasarının politika deklarasyonu kısmının üçüncü maddesi soykırımın Osmanlı İmparatorluğu tarafından yapıldığı ve modern Türkiye Cumhuriyeti'nin bundan sorumlu tutulamayacağı açıkça belirtiliyordu. Belki daha da önemli olan, tasarı kabul edildiği takdirde ABD'de Türk imajının çok olumsuz bir şekilde etkileneceğidir. Bu da iki ülkenin ticari ve kültürel ilişkilerinde önümüzdeki yıllarda önemli bir kambur oluşturacaktır. Bu yüzden tasarının doğruları yansıtmadığı Amerikan kamuoyuna anlatılmalıdır. Bu amaçla, tasarının maddelerindeki maddi hatalar aşağıda değerlendirilmektedir.

(1) Ermeni soykırımı, 1915'ten 1923'e kadar Osmanlı İmparatorluğu tarafından tasarlanıp uygulanmış ve yaklaşık 2,000,000 Ermeninin sınır dışı edilmesi-ne, bunlardan 1,500,000 erkek, kadın ve çocuğun ölümüne, sağ kalan 500,000 kişinin evlerinden kovulmalarına ve böylece tarihi vatanlarındaki 2,500 senelik Ermeni varlığının yok edilmesi ile sonuçlanmıştır.

Bu maddede sözde soykırımın Osmanlı İmparatorluğu tarafından 1915-1923 yılında gerçekleştirildiği, 2 milyon Ermeni'nin sürgüne gönderilerek 1,5 milyon kadın, çocuk ve erkeğin ölümüne sebep olduğu ileri sürülmektedir. Ayrıca hayatta kalan 500.000 Ermeni'nin evlerinden çıkarılmak suretiyle Anadolu'daki 2500 yıllık Ermeni varlığının sona erdirildiği iddia edilmektedir. Halbuki 1923 yılında Osmanlı Devleti artık tarih sahnesinde yoktur. Başta V. Dadrian ve pek çok diğer Ermeni araştırmacının da 1915-1916 yıllarında 1,5 milyon Ermeni'nin öldürüldüğünü ve sözde soykırımın gerçekleştiğini iddia ettiği bilinmektedir. O halde neden tarihin 1923'e kadar uzatıldığı sorusu akla gelmektedir. Muhtemelen Ermeni lobileri tarihi bu aralıklarda tutmak suretiyle, Türkiye'nin redd-i miras yoluyla cezasız kalmasının önüne geçmeyi planlamakta ve Türkiye Cumhuriyeti devletini de karalamaktadırlar.

Diğer taraftan öldürüldüğü veya hayatta kaldığı belirtilen Ermeni sayısı hakkında tasarıda yer alan rakamlar abartılı ve yanıltıcıdır. 1914 yılında yapılan Ermeni nüfusu tahminlerine göre İmparatorluk sınırları dahilinde yaşayan Ermenilerin sayısının 1.400.000-1.700.000 arasında olduğu artık bir çok bağımsız araştırmacı tarafından ortaya konulmuştur. Dr. Johannes Lepsius -ki Ermeni yanlısı bir papaz ve yazardır- Patrikhanenin verdiği rakamların üzerini çizerek 1.845.450 rakamını yazmıştır (Der Todesgang des Armenischen Volkes, Potsdam 1919, s. 308). 2 milyon rakamı ise hiçbir kaynakta geçmemektedir. (Bkz. H. Özdemir ve diğ. Ermeniler: Sürgün ve Göç, Ankara, 2004, s. 49-50). 1.5 milyon Ermeni'nin öldürüldüğü de bir efsanedir. Bu efsane 24 Temmuz 1915 tarihinde (yani tehcirin resmen 44. günü) Harput Amerikan Konsolosu Leslie Davis'in raporunda "ne kadar Ermeni'nin öldürüldüğünü söylemek imkansızdır, fakat sayının bir milyondan az olmadığı tahmin edilebilir" demesiyle başlamıştır (NARA 867.4016/269). Kaldı ki Ermeni tarihçi Dadrian bile hayatta kalan 1 milyon Ermeni'den bahsetmekte ve kayıpları da pek çok yayınında 1.1 milyon olarak beyan etmektedir. 1919 Paris görüşmelerinde Bogos Nubar Paşa yaklaşık 600-700 bin Ermeni'nin tehcir edildiğini belirtmektedir. (Archives des Affaires Etrangères de France, Serié Levant, Arménie, Volume 2, folio 47). Ayrıca Patrikhane savaş sonunda Anadolu'daki toplam Ermeni sayısını en az 644.000 olarak vermektedir. Cemiyet-i Akvam 1922 yılında dünyadaki Türkiye Ermenisisayısını 817.873 olarak açıklamaktadır. Üste-

lik aynı belgeye göre Müslüman olan veya Türkiye’de kalan 281.000 Ermeni bu rakama dahil değildir. (NARA 867.4016/816) O halde nasıl 1.5 milyon Ermeni öldürülmüş olabilir. Kaldı ki savaş sonrasında Ermeni Patrikhanesi tarafından İngiltere ve Fransa büyükelçilerine gönderilen bir memorandumda Patrikhane kayıp sayısını 200 bin olarak iddia etmektedir. (Report presented to the Preliminary Peace Conference by the Commission for the Responsibility of the Authors of the War and on the Enforcement of Penalties, March 29, 1919).

(2) 24 Mayıs 1915’te Müttefik Güçler İngiltere, Fransa ve Rusya, ilk defa başka bir hükümeti ‘bir insanlığa karşı suç’ işlediğinden dolayı açıkça mesul tutuklarına dair müşterek bir açıklama yayınlamışlardır.

Tasarının 2. maddesinde 24 Mayıs 1915 tarihindeki Müttefik deklarasyonuna yer verilerek güya Osmanlı Devleti’nin sürgünden önce uyarılmasına rağmen etnik temizlik yaptığı ileri sürülmekte ve bu şekilde devletin planlı ve sistematik bir operasyon ile Ermenileri imha ettiği fikri uyandırılmaya çalışılmaktadır. Elbette bu deklarasyon yayımlanmıştır ama yayımlayanlar o tarihte Osmanlı’yı parçalamak için gizli anlaşmalar yapan devletlerdir. Ayrıca deklarasyonu yayımlayan Rusya o tarihlerde ülkesindeki Yahudilere karşı katliam yapmaktaydı. İngiltere ise Alman kökenli isyancı vatandaşlarını sınır dışı etmekte ya da toplama kamplarına göndermekteydi. Ayrıca belirtilmelidir ki, deklarasyonda bahsedilen iddialar Ermeni siyasi partilerinin görüşlerine dayanmaktadır. Aynı dönem ayrıca Rusların Van şehrini tamamen işgal ettiği ve Ermenilerin Müslümanları kılıçtan geçirdiği bir dönemdir.

(3) Bu müşterek açıklama ‘Müttefik Hükümetlerin Bâb-ı Ali’yi alenen bu suçlardan dolayı tüm Osmanlı Hükümeti üyelerini ve bu tür katliamlara karışmış tüm yetkililerini, şahsi olarak sorumlu tutuklarını’ belirtmektedir.

Yukarıda ifade edildiği gibi bu Müttefiklerin bir propaganda faaliyetidir. Nitekim Osmanlı Devleti verdiği cevapta, “Osmanlı topraklarında Ermenilere karşı katliam yapıldığı kesinlikle yalandır” demiştir. Osmanlı İmparatorluğu’nun cevabında çok ilginç bir detay da vardır: Bu iftiraların kaynağı Romanya ve Bulgaristan’da bulunan İngiltere ve Rusya konsoloslarıdır. Gerçekten de Taşnaksutyun’un siyasi propaganda büroları da bu iki ülke başkentindeydi ve Mavi Kitap’taki pek çok katliam haberiyle ilgili raporlarda bu bürolardan çıkmıştı.

(4) Birinci Dünya Savaşı sonrası [nda kurulan] Türk Hükümeti, Ermeni soykırımının ‘hazırlanması ve uygulanmasında’ ve ‘Ermenilerin katl ve imha edilmesine’ karışmış üst düzey yöneticileri suçlamıştır.

Tasarının 4. maddesi savaş sonrasında Osmanlı Devleti'nin işlediği suçu kurulan mahkemelerde kabul ettiğini ve soykırım sanıklarının tutuklu olanlarını mahkum ettiğini iddia etmektedir. Ünlü Amerikan tarihçisi Justin McCarthy bu mahkemeleri “kanguru mahkemeleri” olarak değerlendirmekte, mahkemelerin işgalci müttefiklerin kukla yönetimi tarafından kurulduğunu hatırlatmaktadır. İngiliz Yüksek Komiseri S.A.G. Caltrophe Londra'ya yazdığı bir raporda yargulamaların maskaralığa dönüştüğünü ve hem Türk hem de kendi hükümetlerinin itibarını zedelediğini belirtmiştir. (FO 371/4174/118377) Feridun Ata adlı bir tarihçi tarafından hazırlanan “İşgal İstanbulu'nda Tehcir Yargulamaları, Ankara 2005” adlı eserde ifade edildiğine göre, dönemin hükümeti, Paris Barış Konferansı'nda daha uygun koşullar elde etmek ve muhalifi olduğu İttihat ve Terakki mebuslarından intikam almak için mahkemeler kurmuştur. Mahkemeler de sorgular da düzmecedir. Yalancı şahitler, sanıklar aleyhine ifade vermeye zorlanmıştır. Örneğin Yozgat tehcir davasından sanık olan Jandarmanın Binbaşı Tefvik aleyhine ifade veren kunduracı Artolos ücret karşılığı ifade vermesi için İstanbul'a getirilmiş, daha sonra aynı kişi Dr. Ata'nın tespitine göre Müslüman olmuş Rifat adıyla komisyona ifade vermiştir. Dr. Ata'nın eseri bunun gibi yalancı tanık ifadelerini deşifre etmektedir. Tanıklar lehine ifade veren kimse mahkemeye çıkarılmamıştır. Mahkeme başkanları yalancı şahitleri bazen ortaya çıkarmalarına rağmen asla cezai işleme başvurmamışlardır. Dr. Ata şahitlerin İngiliz Yüksek Komiserliğinde oluşturulan “Ermeni-Rum Şubesi”nde eğitilerek mahkemeye gönderildiğini tespit etmiştir. Tefvik Paşa Hükümeti döneminde mahkeme kararlarının temyizi için açılan davaların büyük bir çoğunluğu da bozulmuştur. Temyiz sonucu kararı bozulanlar arasında maalesef idam edilen Nusret Bey'in davası da vardır. 4 Nisan 1919'da ABD'nin Yüksek Komiseri Lewis Heck, “ yaygın bir şekilde, [yargulamaların] çoğunun kişisel intikam saikiyle veya İtilaf Devletleri yetkililerinin ve özellikle İngilizlerin kışkırtmasıyla yapılmakta olduğuna inandığını” rapor etmiştir. (NARA 867.00/868; M 353, roll 7, fr. 448) Kaldı ki haksız yargulamalarla bu kararların alınmasına yardımcı olan İngiltere, 144 İttihatçı ileri gelen mahkumu benzeri suçlamalarla Malta'ya götürmüş ama haklarında somut delil bulamadığı için mahkemeye çıkarmamıştır.

(5) Bir dizi askeri mahkeme duruşmalarında, Genç (Jön) Türk Rejimi yetkilileri Ermeni halkına katliam hazırlamak ve düzenlemekten dolayı suçlanarak yargılanmış ve suçlu bulunmuşlardır.

Dr. Feridun Ata'nın yukarıda işaret ettiğimiz tespitleri dışında, Justin McCarthy, Gunter Lewy gibi tarihçiler bu mahkemelerin güvenilir olmadığını, sanıklar aleyhine şahitlik yapanların sorgulamalarının yasal zeminde yapılmadığını, sa-

vunmalarının dikkate alınmadığını, mahkeme başkanlarının savcı gibi hareket ettiğini, sanığa savunma hakkının usule uygun olarak verilmediğini belirtmişlerdir. Lewy'nin de belirttiği gibi yargılamalar boyunca mahkeme hiçbir tanık dinlemedi ve hükümler tamamıyla savunmanın yanıtı dikkate alınmadan yalan şahitlerin ifadelerine dayanılarak verilmiştir. ABD'nin Yüksek Komiseri Lewis Heck Yozgat mahkemesindeki sanıkların "anonim mahkeme kayıtlarına" dayanılarak yargılanmalarını onaylamadığını ifade etmiştir. (NARA 867.00/81'den naklen Gunther Lewy). Ayrıca mahkemeye çıkarılanların büyük bir çoğunluğu görevlerini suiistimal ve askeri emre itaatsizlik gibi suçlardan mahkum olmuşlardır.

(6) Ermeni soykırımının baş düzenleyicileri; Savaş Bakanı Enver, İçişleri Bakanı Talat ve Bahriye Bakanı Cemal, suçlarından dolayı idama mahkûm edilmişlerdir; fakat mahkeme kararları her nedense infaz edilmemiştir.

İşgal İstanbul'undaki olağanüstü mahkemelerde Enver, Talat ve Cemal gıyaplarında yargılanmışlar ve idama mahkum edilmişlerdir. Ancak tasarı metninde ima edildiği gibi bu üç kişi, "Ermeni halkına karşı katliamlar organize etmek ve uygulamak"tan değil, ülkeyi korkunç bir savaşa sokmak gibi siyasi bir suçtan dolayı mahkum edilmişlerdir. Ayrıca not etmek gerekir ki, İttihat ve Terakki Partisinin I. Dünya savaşında en etkili bu üç kişinin mahkemeleri firarda oldukları için gıyaben yapılmış, mahkemelerinde hiçbir somut delil gösterilmeden mahkumiyet kararı verilmiştir. Dolayısıyla bu sanıklara verilen cezanın infaz edilmemesi ihmal veya işlenen suça kayıtsız kalmakla alakalı değildir. Üstelik Cemal Paşa Suriye'deki kamplarda Ermenilere yaptığı yardımlar dolayısıyla Ermenilerin bile takdirini kazanmış, Lepsius bile onun yardımlarını övmüştür. Sonuçta, bu üç tarihi şahsiyet firar ettikleri ülkelerde Nemesis adlı gizli bir Ermeni terör örgütünün tetikçileri tarafından öldürülmüşlerdir. Üstelik bu örgüt, mahkemelerde suçlu bulunmayan Sait Halim Paşa, Bahaeddin Şakir ve Cemal Azmi gibi devlet görevlilerini de yargısız infaza tabi tutarak öldürmüştür.

(7) Ermeni soykırımı ve bu iç hukuki hatalar, Avusturya, Fransa, Almanya, Büyük Britanya, Rusya, Birleşik Devletler, Vatikan ve birçok başka ülkenin ulusal arşivlerinde çok kuvvetli delillerle belgelenmektedir. Bu büyük deliller bütünü aynı gerçekleri, aynı olayları ve aynı sonuçları tasdik etmektedirler.

Tasarının 7. maddesinde Avusturya, Almanya, Fransa, İngiltere, Rusya ve ABD arşivlerinde yeterli arşiv belgesinin soykırımı ispat için mevcut bulunduğu iddia edilmektedir. Ancak tarafımdan Amerikan arşivlerindeki bütün malzeme görülmüş ve didik didik edilmiş olmasına rağmen somut olarak kişiler hakkın-

da kullanılabilir nitelikli belgelerin sayısının çok az olduğu tespit edilmiştir. Ölümlere veya katliamlara doğrudan tanıklık edenlerin ifadelerini içeren belge sayısı çok azdır. Tanık ve konsolos raporlarında sözü edilen hemen bütün katliam bilgileri duyumlara dayanmaktadır. Belgelerin önemli bir kısmı da Patrikhane ve Taşnak siyasi propaganda bürolarının deklarasyonlarından ibarettir. Nitekim Malta'da tutuklu bulunan 144 Türk hakkında Amerikan arşivlerinde yapılan araştırma sonucunda hiçbir somut veriye ulaşılamamış ve R.G. Craigie, Lord George Curzon'a yazdığı 13 Temmuz 1922 tarihli yazıda delil teşkil edebilecek somut bir bilgiye ulaşamadığını belirtmiştir. Bu yüzden olsa gerek Türk Hükümeti tarafından resmen Ermenistan Cumhuriyetine önerilen ortak bir tarih komisyonu kurulması ve çalışma sonuçlarının her iki tarafça kabul edilmesi teklifi reddedilmektedir.

(8) Birleşik Devletler Ulusal Arşivler ve Kayıt İdaresi, özellikle Birleşik Devletler Dışişleri Bakanlığı'nın kamuya ve ilgili kurumlar için geniş bir şekilde kullanıma hazır olmak üzere açtığı, Kayıt Grubu 59, dosyalar 867.00 ve 867.40'in de içerlerinde bulunduğu, Ermeni soykırımını ile ilgili kapsamlı ve detaylı belgeler tutmaktadır.

Amerikan arşivlerinde bulunan belgeler çeşitli tasnifler altında toplanmıştır. Ermenilerin genelde iddialarını dayanak olarak kullandıkları koleksiyon "Dışişleri Bakanlığı Belgeleri" ve özellikle de "Türkiye'nin İçişleri"dir. Bu belgelerin büyük bir çoğunluğu Morgenthau'nun iki Ermeni tercümanının yorumuyla derlenmiştir. Ermeni siyasi propaganda bürolarının hazırladığı sahte tanık ifadeleri söz konusu raporlara girmiştir. Bununla birlikte özellikle konsolos raporlarındaki duyumlarla ilgili satırlar göz ardı edilerek bu belgeler okunduğunda tehcir operasyonunun olumlu tarafları hakkında çok değerli bilgiler içerdikleri görülecektir. Mesela Halep'te bulunan J. Jackson'ın raporlarında Halep'e ulaşan Ermenilerin sayısının 500.000'lere ulaştığı, bunların kent içinde ve dışında evlere, köylere ve kamplara yerleştirildikleri, Cemal Paşa'nın yaptığı yiyecek yardımları, kampların yönetimi ve gelenlerin din, mezhep ve ulaşım vasıta çeşitlerine göre tasniflerinin yapıldığı görülmektedir.

(9) 1913 ile 1916 arasında Osmanlı İmparatorluğu nezdinde Birleşik Devletler Büyükelçisi olan muhterem Henry Morgenthau, aralarında Osmanlı İmparatorluğu'nun müttefiklerinin de bulunduğu birçok ülke yetkilileri ile Ermeni soykırımına karşı protestolar düzenlemiş ve idare etmiştir.

Madde 9-10. da Morgenthau'nun kitabını soykırım iddialarını desteklemek

için kullanmak bilimsel açıdan kınanacak bir durumdur. Amerikalı tarihçi Heath Lowry, Morgenthau'nun Hikayesi adını verdiği kitabında Büyükelçinin iki Ermeni tercümanının raporları nasıl tahrif ettiklerini delilleriyle göstermiştir. Kaldı ki Morgenthau'nun eseri yerine onun Dışişleri Bakanlığına göndermiş olduğu raporların aslını kullanmak daha doğru ve bilimsel metotlara uygun bir yaklaşımdır. Diğer taraftan Morgenthau Anadolu'ya ayak basmış bile değildir ve kendisi fazlasıyla Ermenilerin davasına angaje olmuş bir kişidir. Kendisinden sonra İstanbul'da görev yapan Amiral Bristol de raporlarında Morgenthau'yu taraf olmakla ve katliam haberlerini abartılı olarak bildirmekle suçlamıştır. Morgenthau'nun eserinin 1918 yılında Paris Barış Konferansında Ermenistan delegasyonunun devlet kurma taleplerini desteklemek üzere yazılmış bir propaganda eseri olduğu kanaati bilim çevrelerinde hakimdir.

(10) Büyükelçi Morgenthau Birleşik Devletler Dışişleri Bakanlığı'na Osmanlı İmparatorluğu Hükümeti'nin politikasının 'bir ırk imha kampanyası' olduğunu detaylı bir şekilde tarif etmiş ve 16 Temmuz 1916'da Birleşik Devletler Dışişleri Bakanı Robert Lansing tarafından 'Bakanlık Ermeni soykırımını durdurmak üzere...işlemlerinizi onaylamaktadır' şeklinde talimat vermiştir.

Morgenthau'nun raporunda geçen bu tür ifadeler onun tercümanı Arshag Schmovonian ve sekreteri Hagop Andonian'ın ne kadar etkisinde kaldığını göstermektedir. Morgenthau'nun bu tespitlerini yaptığı günlerde henüz pek çok ilde sevk ve iskan faaliyeti ya başlamamış ya da birkaç hafta önce başlamıştır. Unutulmamalıdır ki Erzurum dışında pek çok doğu vilayetinden sevk 1 Temmuz 1915 sonrasında başlamıştır. Harput'tan sevkıyat 4 Temmuz'da Elazığ'dan 1 Temmuz'da, Trabzon'dan 1 Temmuz'da ve Yozgat'tan 18 Temmuz'da sevk başlamıştır. Demek ki Morgenthau'nun raporunu kaleme aldığı Temmuz ayı, henüz yaşananları "bir ırkın imha kampanyası" olarak betimlemek için çok erkendir. Bu rapor, olsa olsa büyükelçinin ön yargısını anlamak bakımından uygun olabilir. ABD Dışişleri Bakanlığının söz konusu talimatı, kuşkusuz Büyükelçisinin bakanlığa verdiği raporlar doğrultusundadır. Henüz erken bir tarihte ABD Dışişleri Bakanlığının katliamların bir ırkın imhası boyutunda olduğuna kanaat getirerek bir talimat vermesi zaten mümkün değildir.

(11) 9 Şubat 1916 tarihli Senato Mutabık Karar Tasarısı 12, o günlerde açlık, hastalık ve dile getirilmemiş acılar çeken Ermeniler için, 'Saygılı bir şekilde, Birleşik Devletler Başkanı'ndan bu ülkenin vatandaşlarının Ermenilere yardım için halihazırda toplanan fonlar katkıda bulunarak sempatilerini dile getirmek için bir gün belirlemesini talep ettiğini' kararlaştırmıştır.

Robert Lansing'ın bu önergesi de Amerikanın Ermeni kamplarındaki mültecilere yardım faaliyetine katkıda bulunmaya yönelik bir faaliyetin sonucudur. Dolayısıyla Lansing'ın önergesinin Ermenilerin iddia ettiği gibi bir amaçla hazırlanmadığı açıktır. Zaten Dışişleri Bakanı Lansing, Başkan Wilson'a gönderdiği 21 Kasım 1916 tarihli yazısında Ermeni tehcirinin aslında Ermenilerin ihanetinden dolayı yapıldığı savunmuştur. Ayrıca altı çizilmesi gereken bir nokta da şudur ki, o tarihlerde Müslüman köylü de aynı şartlardan muzdariptir. Justin McCarthy'ın "Death and Exile" kitabında belirttiği gibi Müslümanların kayıpları da 2 milyon üzerinde olup, çoğu açlık ve salgın hastalık sebebiyledir. Hikmet Özdemir'in "Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918, Ankara, 2005" kitabında belirtildiği gibi hastane kayıtlarına göre ordunun bile salgınlardan kaybı 401.859 kişidir.

(12) Başkan Woodrow Wilson, bir Kongre kararı ile kurulmuş olan Amerikan halkının evlat edindikleri 132,000 yetimin de içinde bulunduğu Ermeni soykırımından kurtulanlar için 1915 ile 1930 yılları arasında yaklaşık \$ 116,000,000 sağlayan ve Near East Relief olarak bilinen kuruluşun kurulması için mutabakat sağlamış ve aynı zamanda teşvik etmiştir.

Öncelikle bu derneğin ilk oluşumu "Ermeni ve Süryanilere Yardım Komitesi" şeklinde olmuş ve kuruluşunda ABD İstanbul Büyükelçisi H. Morgenthau önemli bir görev ve sorumluluk üstlenmiştir. Bu yardım komitesinin taşradaki üyeleri misyonerler ve fakat özellikle konsoloslar olmuştur. Mesela Halep koordinatörü Konsolos J. Jackson'dır. Bu komite 1919 yılında aynı amaçla kurulan diğer fonları bir çatı altında toplayarak "Yakın Doğu Fonu" (Near East Relief – NER) adını almıştır. Bu tasarıda vurgulanmayan husus, bu yardım kuruluşlarının Osmanlı hükümetinin destek, teşvik ve izniyle Ermeni ve diğer vatandaşlara yardım götürdükleridir. Savaşın başlangıcında Osmanlı Devleti yabancı kuruluşların Ermenilere yardım etmelerine, "tehcire karşı direnişin cesaretlendirilebileceği" ve mültecilerin her türlü ihtiyaçlarının devlet tarafından karşılanacağı gerekçesiyle karşı çıkmıştır. Ancak devletin maddi olanaklarının yetersiz kalması üzerine bu dernek de dahil yabancı yardım kuruluşlarına sınırsız çalışma imkanı verilmiştir. Bu şekilde kampları yardım kuruluşlarına açmak bile aslında başlı başına Ermenilere karşı bir ırk imhası politikası uygulanmadığına kanıttır.

(13) 11 Mayıs 1920 tarihli Senato Karar Tasarısı 359, kısmen 'Senato Dış İlişkiler Komitesi'nin alt komitesi tarafından yürütülen oturumlarda belirtilen ifadenin Ermeni halkının maruz kaldığı rapor edilmiş katliam ve diğer mezalim gerçeğini açıkça ortaya koyduğunu' açıklamıştır.

Maalesef şimdi ve o dönemde Amerikalı politikacılar olaylara zaman zaman sadece Ermeni seçmenlerinin gözüyle bakmayı alışkanlık haline getirmişlerdir. Ermeni propagandası masum Ermenilerin barbar Türkler tarafından katledildiği şeklindeki masalı temsilcilerine kabul ettirmişlerdir. Kaldı ki kısmen bu tanıklık ifadelerinde doğruluk payı bile olsa, tarafsız bir ülke, Türk tanık ifadelerine de başvurmayı görev bilmelidir. Nitekim Ermeniler de doğu Anadolu'da 1914-20 arasında yüz binlerce Türk ve Müslüman öldürmüşlerdir. Amiral Mark L. Bristol, Türkiye'de görev yaptığı sırada Ermeni propagandalarının ne kadar hayal mahsulü olduğunu görmüştür. 12 Mart 1926 tarihinde yazdığı raporunda geçmişte olanları özetlerken şunları yazmıştır: "Rusların Doğu Anadolu bölgesine ilerlediği sırada Süryani ve Ermeniler Rusya saflarına katılmışlardır. Rusların ilk ve ikinci ileri hareketleri sırasında Ermeni ve Süryaniler işgal edilen bölgedeki Müslüman nüfusa karşı intikam fırsatını kullanmışlardır. Ruslar özellikle Erzurum civarında Ermenilerin taşkınlıklarını ve şehrin Müslüman mahallelerinin büyük bir kısmının katledildiğini rapor ediyorlar. Ne kadar büyük boyutta taşkınlıklar yaşandığı belki hiç bilinmeyecektir. Fakat Ermeni ve Süryanilerin kuvvetlerini Rusya ordusu ile birleştirdikleri güneye doğru olan bölgede, Amerikalılardan aldığım raporlara göre, Hıristiyanlar Müslüman nüfusu tamamen imha etmişler, o kadar ki, yörede yaşayan tek bir canlı hatta köpek, kedi, tavuklar bile kalmamıştır" (NARA 767.90g15). Ne var ki raporların bu kısımları Ermeni yazarlar tarafından özenle ve gayri ahlaki boyutlarda gizlenmektedir.

(14) Karar Tasarısı General James Harbord tarafından yönetilen Ermenistan nezdinde Amerikan Askeri Misyonu'nun '[s]akatlama, tecavüz, işkence ve ölüm unutulması güç anılarını, yüzlerce güzel Ermeni vadisinde bırakmıştır ve bölgedeki yolcu bu tüm asırların devasa suçunun kanıtlarından nadiren özgürdür' şeklinde bir açıklama 13 Nisan 1920 tarihli getiren Senato Raporu'nu takip etmiştir.

General Harbord görevi gereği gerçekleri öğrenmek için gittiği Doğu Anadolu'da Ermeni yanlısı bir kişi olmasına rağmen Müslüman köylülerden Andranik'in yaptığı mezalimleri duyduğunda çok etkilenmiş ve raporunda bunları da yazmıştır. Bununla birlikte Ermeni tarihçiler onun Ermenilerin mezaliminden bahseden satırlarını görmezlikten gelmektedirler. Nitekim Harbord yapılan bütün propagandalara rağmen "Ermenistan'ın mandasını üstlenecek devlet, aynı zamanda, Anadolu, Rumeli, İstanbul ve Kafkasya'nın da mandasını üzerine almalıdır" şeklinde rapor hazırlayarak kongrenin salt Ermenistan'ın mandasını üzerine alma yönündeki görüşünün değişmesinde rol oynamıştır.

(15) Birleşik Devletler Holocaust Anma Müzesi'nde teşhir edildiği üzere,

Adolf Hitler, 1939'da Polonya'ya tahrik olmaksızın saldırmak üzere askeri komutanlarına emir verirken; 'her şeyden sonra, bugün kim Ermenilerin yok edilişi hakkında konuşuyor ki?' sözlerini söyleyerek itirazları geri çevirmiştir ve böylece Holocaust'un zeminini hazırlamıştır.

Tasarı'da Adolf Hitler'in sözüne sığınılması da tam bir aldatmacadır. Ermeni bilim adamı Dr. Robert John, Amerikalı bilim adamı Heath Lowry ve Türk bilim adamı Türkkaya Ataöv bu sözün sahte bir alıntı olduğunu ispatlamışlardır. Nürnberg'de Hitler'e atfedilen hiçbir konuşma metninde bu alıntı bulunamamıştır. Mahkeme Alman Askeri kayıtları arasında Hitler'in 22 Ağustos 1939 günü ordu komutanlarına yaptığı konuşmanın iki versiyonunu dosyaya almıştır. Bunlar US-29/786 PS ve US-30/1014 PS sayılarını taşımaktadır. Her iki belgede de Ermenilerden söz edilmemektedir. Maalesef pek çok bilim adamı benzeri Ermeni yalanlarını tespit etmelerine rağmen dile getirememekte, eleştirememektedirler. Çünkü Ermeni diasporasının fanatikleri Atatürk'e atfedilen düzmece bir röportajı ortaya çıkardı ve eleştirdiği için The Armenian Review dergisinin editörünü işten attırıştır.

(16) 1944'te 'soykırım' kelimesini ortaya atan ve Birleşmiş Milletler Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin ilk destekçisi olan Raphael Lemkin, Ermeni meselesini, 20. yüzyılın soykırımlarına kesin bir örnek teşkil etmesini talep etmiştir.

Rafael Lemkin'in bu soykırım suçunu tanımlarken "Hitler'in Yahudilere ve Türklerin Ermenilere yaptıkları gibi....bütün milli, ırkî veya dinî grupların sistematik imhası" ibaresini kullanması günümüzde hiçbir şey ifade etmemektedir. Çünkü Lemkin bir tarihçi değildir ve hukuki tanımı sahip olduğu bilgiler doğrultusunda yapmaktadır. Elindeki bilgilerin Ermeni görüşleri doğrultusunda olduğu açıktır. Ayrıca o günden beri yapılan çalışmalar Ermenilere yapılan sevk ve iskan operasyonunun tanımda yer alan unsurlara uymadığını ortaya koymuştur. Lemkin'in tanımı yaptığı dönemde Ermeni tehciri hakkında bilgi ve belge çok azdır ve bilimsel çalışmalar son derece sınırlıdır.

(17) Lemkin'in talebi üzerine, Birleşmiş Milletler'in soykırım üzerine kabul edilmiş ilk kararı olan 11 Aralık 1946 tarihli Birleşmiş Milletler Genel Kurulu Kararı 96(1) ve Birleşmiş Milletler Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin kendisi de Ermeni soykırımını, mevcut standartları yazılı hale getirerek, Birleşmiş Milletler'in önlenmesi ve cezalandırılmasını öngördüğü ceza tipi olarak tanımaktadır.

Ermenilerin hemen her tasarıda yer verdiği bu iddia etkileyici olmakla birlikte, tamamen asılsızdır. “Ermeni soykırımı” BM tarafından asla kabul edilmemiştir. Bilakis 1948 sözleşmesinin geriye işlemediği hem sözleşmede hem de Ermeni yanlısı olarak hazırlanıp BM’ye sunulan raporlara karşı yapılan eleştirilerde dile getirilmiştir. 1985’te toplanan Alt Komite (yukarıda da değinildiği gibi) soykırım iddialarına karşı ortaya konulan deliller ışığında raporu kabul etmeyi reddetmiş ve “not” etmekle yetinmiştir.

(18) 1948’de Birleşmiş Milletler Savaş Suçları Komisyonu, Ermeni soykırımını Nürnberg mahkemesi için bir emsal olarak ‘kesin bir şekilde...modern bir terim olan ‘insanlığa karşı suç’un kapsamayı öngördüğü bir eylem tipi olarak tanımıştır.

Tasarının bu maddesi de Ermeniler tarafından sıklıkla işlenen bir yanlış yoruma dayanmaktadır. Öncelikle ifade etmek gerekir ki Nuremberg mahkemelerinde sanıklar insanlığa karşı işlenen suçlardan ceza almışlardır. Zaten aksi de mümkün değildir çünkü soykırım sözleşmesinin kabul tarihi 1951 yılıdır. Nitekim BM Ekonomik ve Sosyal Kurulu, İnsan Hakları Komisyonu, Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu 1985 yılında 1915’te Osmanlı İmparatorluğu’nun Doğu Anadolu bölgesindeki olayları soykırım olarak tanımamıştır.

(19) Komisyon, ‘Sevr Barış Antlaşması’nın 230. Maddesi’nin hükümlerinin, 1915 Müttefik Güçler notasıyla uygun olarak..., Türk topraklarında Ermeni veya Rum ırkından olan Türk vatandaşlarına karşı işlenen suçları açıkça kapsadığını açıklamıştır. Bu madde bu nedenle, Nürnberg ve Tokyo Şartları’nın 6c ve 5c maddeleri için bir emsal teşkil etmekte ve bu kanunlardan anlaşıldığı üzere, ‘insanlığa karşı suç’un kategorilerinden bir örneğini sunmaktadır’.

Önceki maddede açıklandığı gibi Nuremberg mahkemeleri, II. Dünya Savaşı sırasında işlenen suçlar için mağlup hükümetleri cezalandırmak üzere Müttefik devletler tarafından kurulmuştur. Bu mahkemelerin davaları “soykırım davaları” değildir. Dolayısıyla Nuremberg ve Tokyo Sözleşmelerinin 5c ve 6c maddeleri Ermeni tezleri açısından asla emsal oluşturamaz.

(20) 8 Nisan 1975’te kabul edilen Kongre Müsterek Karar Tasarısı 148 şu karara varmıştır. ‘İşbu, 24 Nisan 1975 tarihi, ‘İnsanın İnsana Karşı İşlediği İnsanlık Dışı Davranışları Ulusal Anma Günü’ olarak belirlenmekte ve Birleşik Devletler Başkanı, Birleşik Devletler halkına, bu günü, özellikle Ermeni soyundan gelen,

tüm soykırım kurbanlarını anma günü idrak etmeleri için çağrıda bulunan bir bildiri yayınlaması için yetkilendirmekte ve [kendisinden] ricada bulunulmaktadır...’.

Ne yazık ki Ermeni propagandalarının etkisiyle alınan bu karar gereği ABD Başkanları I. Dünya Savaşında çeşitli sebeplerle ölen Osmanlı vatandaşlarını etnik ve dini bakımdan ayrıma tutmakta ve sadece Ermeni kayıpları için anma gününde konuşma yapmaktadır. İnsan kayıplarını dinleri ve etnik kökenleri nedeniyle siyaset konusu yapmak medeni insanlara ve ülkelere yakışmasa gerektir. Kaldı ki ABD Başkanları soykırım sözcüğüne bugüne kadar konuşmalarında yer vermemişlerdir. Bu isabetli bir yaklaşım tarzıdır, çünkü olayların hangi şartlarda yaşandığını konu alan “Ermenilerin Zorunlu Göçü 1915-1917” adlı çalışmamızda, açık bir şekilde sevk ve iskanın sistematik, planlı bir yok etme planının uygulanması olmadığı kanıtlanmıştır. Bu çalışmamız özellikle konsolos ve misyoner raporlarına dayanmaktadır.

(21) Başkan Ronald Reagan, 22 Nisan 1981 tarihli ve 4838 sayılı bildirisinin bir yerinde ‘öncesinde yaşanan Ermenilerin soykırımı ve sonrasında yaşanan Kamboçyalıların soykırımı gibi--ve birçok başka halkın maruz kaldığı birçok zulüm gibi--Holocaust’tan alınan derslerin hiçbir zaman unutulmaması gerekmektedir’.

Ermenilerin ABD’de güçlü bir lobi faaliyeti olduğu bilinmektedir. Ayrıca Boston, Massachusetts ve California Eyaletlerinde çok sayıda Ermeni yaşıyor olması buradaki senatörleri Ermeni tezlerine sıcak bakmaya yöneltmektedir. Başkanlar da politikacılardan farksızdır ve seçmen kitlelerinin taleplerini göz ardı edemezler. Üstelik Ronald Reagan’ın konuşma yazarı Ermeni asıllı bir ABD vatandaşıdır. Bu yüzden Ronald Reagan’ın kişisel olarak soykırımı inandığını belirtmesi sürpriz teşkil etmez.

(22) 10 Eylül 1984’te kabul edilen Kongre Müşterek Karar Tasarısı 247 şunu kararlaştırmıştır: ‘İşbu, 24 Nisan 1985 tarihi, ‘İnsanın İnsana Karşı İşlediği İnsanlık Dışı Davranışları Ulusal Anma Günü’ olarak belirlenmekte ve Birleşik Devletler Başkanı, Birleşik Devletler halkını, bu günü, özellikle bir bir-buçuk milyon Ermeni soyundan gelen, tüm soykırım kurbanlarını anma günü olarak idrak etmeleri için çağrıda bulunan bir bildiri yayınlaması için yetkilendirilmekte ve [kendisinden] ricada bulunulmaktadır...’

Böyle bir karar alınmış olsa bile ABD Başkanı bu talep doğrultusunda 24 Nisan gününü “Ermeni soykırım günü” olarak kabul etmeyi ve anmayı reddetmiştir.

Temsilciler Meclisinin kararı elbette siyasi nitelikli bir karardır ve doğru olup olmaması çok az imza sahibini ilgilendirmektedir.

(23) Ağustos 1985'te, kapsamlı çalışmalar ve müzakereler sonucunda, Birleşmiş Milletler Ayrımcılığı Önleme ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu 14'e karşı 1 oyla, 'Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırması Sorusu Üzerine Çalışma' başlıklı bir rapor kabul etmiştir. Raporu, 'Nazi sapkınlığı maalesef 20. yüzyılın tek soykırım olayı değildir. Bu duruma uygun olarak tanımlanabilecek diğer örnekler arasında...1915-1916 yıllarında Osmanlılar tarafından Ermenilerin katledilmesi de yer almaktadır' ifadeleri yer almaktadır.

Tasarının en ciddi yalanı ise BM İnsan Hakları Komitesinin bir raporunun 1915-1916 yılında Ermenilerin Osmanlılar tarafından katledilmesini kabul ettiğine dair bir raporu kabul ettiğidir. Mr. Whitaker raporu olarak hazırlayanın adıyla anılan bu rapor alt komitede kabul edilmemiştir. Tam tersine komite raporu teslim almayı "alındı" sözcüğünü taslaktan silerek (Dosya E/CN.4/1986/5-E/CN.4/Sub.2/1985/57; Para.57) reddetmiş, bunun yerine "not alındı" şeklinde özel rapora (E/CN.4/1986/5 E/CN.4/Sub.2/1985/57 sayfa 99. para 1) yansıtılmıştır. Maalesef bu kuyruklu yalan bilimsel toplantılarda bile karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca taslak 10 leyhte, 6 karşı ve 6 çekimser oy ile İnsan Hakları Komitesine sunulmamıştır. Diplomatik ve hukuki açıdan bakıldığında Mr. Whitaker raporu kabul edilmemiş "not" edilmiş ve daha yüksek karar organına transferi reddedilmiştir.

(24) Bu rapor aynı zamanda 'bağımsız yetkililer ve görgü tanıklarının güvenilir tahminlerine göre, en az 1,000,000 ve belki de Ermeni nüfusunun yarısından fazlasının öldürülmüş olduğunu ya da ölüm yürüyüşüne tabi tutulduklarını' açıklamaktadır. 'Bu, Birleşik Devletler, Almanya ve İngiliz arşivleri ve müttefiki Almanya'nın diplomatları da dahil olmak üzere, Osmanlı İmparatorluğu'nda görev yapan dönemin diplomatlarının raporları ile de doğrulanmıştır.'

Mr. Whitaker'in raporunun Ermeni tarihçilerin görüşleri doğrultusunda hazırlanmış olduğu açıktır. Nitekim alt komite toplantısına ABD temsilcisi Mr. Carey bile "bütün mevcut kaynakların dikkate alınmadığını ve bu sorunun titiz bir şekilde derinlemesine incelenmediğini" belirtmiştir. Aynı komitedeki toplantıda Fransa temsilcisi Mr. Joinet "Mr. Whitaker'in raporu hakkındaki tartışma aslında tarih hakkında bir tartışmadır" demiştir. Nitekim 1. madde hakkındaki yorumumuzda bir milyon rakamının bir duyumdan ibaret olduğu ve tehcirin ilk günlerinde gündeme geldiği belirtilmiştir.

(25) Bağımsız federal bir kuruluş olan, Birleşik Devletler Holocaust Anma Konseyi, oybirliğiyle 30 Nisan 1981'de, Birleşik Devletler Holocaust Anma Müzesi'nin, , Ermeni soykırımını da kapsamına karar vermiştir, ve o tarihten beri de öyle yapmaktadır.

Müze yetkililerinin Ermeni propagandası ve baskısı altında aldığı bu karar "soykırım tezini" güçlendiren veya realiteye dönüştüren bir karar olarak değerlendirilemez.

(26) Ermeni soykırımı ile ilgili olguların şüpheli olabileceğine dair Birleşik Devletler Dışişleri Bakanlığı'nın 1982 tarihli saptırılmış bir açıklamasını (daha sonra geri çekilmiş), 1993'te gözden geçiren Birleşik Devletler Columbia Bölgesi Temyiz Mahkemesi Birleşik Devletlerin siyasi kayıtları ile ilgili belgeleri değerlendirerek, Birleşik Devletler'in Ermeni soykırımı ile ilgili kayıtlarındaki şüphe iddiasının 'Birleşik Devletler'in uzun süredir var olan siyaset uygulamasıyla uyumsuz ve akabinde geri çekilmiş olduğunu not etmiştir.'

Türk tarafının tarihi olaylar hakkındaki görüşleri alınmadan alınan her karar gibi bu kararın da bağlayıcılığı yoktur. Bu ve benzeri kararlar Ermeni tarihçilerin ortaya koyduğu veriler ışığında alınmaktadır.

(27) 5 Haziran 1996'da Temsilciler Meclisi, Kongre Senedi 3540'da (dış operasyonlar, ihracat finansmanı ve ilgili program tahsisatları kararı, 1997) Türkiye'ye yardımların, Türk Hükümeti'nin Ermeni soykırımını kabul etmesine ve kurbanlarının anısını onurlandıracak adımlar atmasına kadar, \$3,000,000 (Türkiye'nin Birleşik Devletler'deki lobicilik maliyeti tahminleri kadar) düşürülmesine dair bir yasa değişikliğini kabul etmiştir.

Yine bu karar da, Ermeni propaganda faaliyetlerinin Temsilciler Meclisinde etkili lobisi sayesinde alınmıştır. Politikacılar maalesef gerçeklerle ilgilenmemekte, çok az bilgi sahip oldukları konularda bile oy kaygısıyla yanlış hareket edebilmektedirler. Zaten Türkiye de soykırımı tanıma şartı getiren hiçbir yardımı kabul etmeyecek kadar bu konuda kesin politika sahibidir.

(28) Başkan William Jefferson Clinton 24 Nisan 1998'de şu şekilde bir açıklama yapmıştır: "Bu yıl, geçmişte olduğu gibi, bu yüzyılın en üzücü bölümlerinden biri olan bir buçuk milyon Ermeninin, Osmanlı İmparatorluğu'nda 1915-1923 yıllarında sınır dışı edilmelerini ve katledilmelerini anmada, ulusumuzun Amerikalı Ermenilerine katılıyoruz."

Görüldüğü gibi Başkan Clinton katliam ve tehcirden söz etmekte ama yaşanan trajediyi “soykırım” olarak tanımlamamaktadır. Soykırım hukuki çerçevesi çizilmiş bir suçtur ve 1948 BM Sözleşmesi ile koşulları ortaya konulmuştur. Başkan Clinton hukuki bakımdan Ermenilerin yaşadıklarını soykırım olarak açıklayan her hangi bir karar olmadığının farkında olarak “soykırım” sözcüğünü kullanmamaktadır. Kaldı ki katliam ile soykırım hukuken çok farklı kelimelerdir. Katliam her zaman her toplumda görülebilecek adi vakalardandır.

(29) 24 Nisan 2004’de, Başkan George W. Bush şu şekilde bir açıklama yapmıştır: “Bu gün, 20. yüzyılda meydana gelen en korkunç trajedilerden birisi olan, Osmanlı İmparatorluğu’nun son yıllarında, 1,500,000 Ermeninin zorunlu göç ve katil sonucu yok edilmelerini anmak üzere duruyoruz.”

Yine burada da yaşananlar trajedi olarak nitelendirilmektedir. Savaşın kurbanları karşısında saygı duruşuna geçmek her insanın insanlık görevidir. Ermeni tasarısının başlangıcından beri iddia ettiği ise olayları soykırım olarak nitelendirilmiş göstermeye çalışmaktır. ABD Başkanlarının bile hukuken olayları “soykırım” olarak tanımamış olmaları aslında bu tasarının başından beri çelişkili olduğunu ortaya koymaktadır.

(30) Ermeni soykırımının uluslararası alanda tanınması ve doğrulanmasına rağmen, yerel ve uluslararası yetkililerin Ermeni soykırımından sorumlu olanları cezalandırmakta başarısız olmaları, buna benzer soykırımların tekrar meydana gelmiş olmasına ve gelecekte de gelme ihtimaline neden olmaktadır ve adil bir kararın alınması olası soykırımların önlenmesi açısından yardımcı olacaktır.

Maalesef bunu söyleyenler 26 Şubat 1992’de Hocalı’da bir katliam yapmış, 180.000 Azeri’yi Karabağ ve çevresinden tehcir etmiş ve Azerbaycan topraklarının %20’sini işgal ederek bir milyondan fazla insanı “kaçgın” durumuna düşürmüştür. Bu insanlar hala “ölecek bir vatanımız bile yok” diyerek sefil şartlarda kendilerine hükümet tarafından tahsis edilen gayri sıhhi evlerde günlük 30 dolarla yaşamaya çalışmaktadırlar. Azerbaycanlılar kendilerine yapılan muameleyi bir soykırım olarak nitelendirmektedirler. Demek ki kendilerine soykırım yapıldığını iddia edenler bile soykırım yapabilmektedirler. Bu haliyle tasarının Ermenilerin yaptığı mezalime ve Hocalı katliamına engel olmaması düşündürücüdür.

ERMENİ MESELESİ'NİN SİYASALLAŞMASINDA EMPERYALİST DEVLETLERİN ROLÜ

Yrd. Doç. Dr. Davut KILIÇ

Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Dinler Tarihi Bilim Dalı Öğretim Üyesi
dkilic@firat.edu.tr

Özet: *Rusya, Fransa, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri gibi emperyal güçlerin Ermeni meselesinin siyasallaşmasına vermiş olduğu destekten cesaret alan komitacılar, I. Dünya Savaşında Osmanlı devletinin güçsüzlüğünü de göz önüne alarak Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan kurma hayali ile isyanlar çıkarttı ve Osmanlı devletine yeni bir cephe açtı. Lozan Konferansına gelindiğinde Ermeni toplumunun büyük bir kısmı daralmış olan Türkiye topraklarının dışında kaldığından Ermenilerin Türkiye'den toprak istekleri Lozan Konferansında tarihe gömüldü. 1965'li yıllara kadar sessiz kalan Ermeni komiteleri diasporadaki altyapısını güçlendirdikten sonra tekrar emperyalist devletlerin desteğini de arkasına alarak Türkiye Cumhuriyetine yönelik başta terör olmak üzere siyasi faaliyetlerine yeniden hız verdi.*

Anahtar Kelimeler: *Rusya, Fransa, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, Misyonerler, Komitacılar, Diaspora.*

Abstract: *The Komitadjis who took courage from imperialist powers such as Russia, France, England and the USA to politicize the Armenian issue rebelled hoping to found an independent Armenia as they understood that Ottoman Empire got weak with the first world war and opened a new formed group against Ottoman Empire in east of Turkey. During the Lausanne peace Treaty as much of the Armenian population stayed out of the Turkish lands, the Armenians desiring land from Turkey was rejected. The Armenian Committees that kept silence till 1965 resumed their political activities especially with terror against Turkey taking support of imperialist countries after they strengthened their substructures with Armenian diaspora.*

Key words: *Russia, France, England, America, Missionary, Diaspora.*

Giriş

Batı'nın ananevi politikası olan Şark Meselesinin bir parçası olarak XIX. yüzyılın başlarından itibaren geliştirilmeye çalışılan "Ermeni Meselesi"nin etkili olmaya başladığı sıralarda bile Ermenilerin Osmanlı devleti içerisinde asli unsur sayılan Türklerden daha fazla haklara sahip olduğu ve bunları da rahatlıkla kullandıkları görülür. Ona rağmen zamanla Katolik Fransa misyoner faaliyetleri ile Ortodoks Rusya'da Eçmiyazin Kilisesiyle Osmanlı Ermenileri üzerinde etkili olmayı başarmış, bunu gören İngiliz ve Amerikalı misyonerler de, XIX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Osmanlı Ermenileri üzerinde yoğun bir propagandaya başlayarak, kendilerine taraftar kazanma yarışı içerisine girmişlerdir. İşte bu süreçten itibaren emperyalistlerin yörüngesine giren Ermenilerin arasında kilise ve cemaat birliği ortadan kalktığı gibi ileri sürdükleri siyasi taleplerle Osmanlı devleti içerisinde de kısa sürede önemli bir meselenin kaynağını oluşturdular.

1- Rusya'nın Ermeni Meselesindeki Etkisi

Rus Çarları, Bizans devletinin çökmesinden (1453) bu yana kendilerini Bizans'ın mirasçısı saydıklarından, yüzyıllardan beri göz diktikleri İstanbul'u¹ Türklerden alma sevdasına kapıldılar.² İstanbul'un dinî öneminin yanı sıra, Rus Çarları için büyük bir stratejik önemi de vardı. Bundan dolayı İstanbul ve Boğazlar herhangi bir yabancıya eline geçmemesi gereken bir anahtar gibi değerlendirilmekteydi.³ Bunun için Rusya, komşu olduğu Osmanlı devleti topraklarını bir tür doğal gelişme alanı olarak gördüğünden Ortodoks Rumların yanı sıra Gregor-yen Ermenilerle de ilgileniyordu.⁴

Rusya Kafkasları Osmanlı ve İran'a karşı tampon bölge olarak elinde tutmak istediğinden Ermeni ailelerin çocuklarını eğiterek, bir kısmını Rus ordusunda istihdam etti. Bir kısmını da teşkilatlandırarak Osmanlı Ermenilerini ayaklandır-

- 1 Ruslar, Hıristiyanlığı Bizanslı papazlardan öğrenmelerinden dolayı İstanbul Rusların nezdinde Ortodoksluk mezhebinden kaynaklanan en mukaddes şehir olarak anılmış ve hürmet görmüştür. Bkz., Raif Karadağ, *Şark Meselesi*, İstanbul: Turan Yayıncılık, tarihsiz., s. 84.
- 2 Kazım Karabekir, *Ermeni Dosyası*, (nşr. F. Özerengin), İstanbul: Emre Yayınları, 1994, s. 125 vd.
- 3 Reşat Sagay, XIX. ve XX. Yüzyıllarda Büyük Devletlerin Yayılma Siyasetleri ve Milletlerarası Önemli Meseleler, İstanbul :Türkiye İş Bankası Yayınları, 1972, s. 71.
- 4 Dış Politika Enstitüsü, *Dokuz Soru ve Cevapta Ermeni Sorunu*, Ankara: 1989, s. 11.

mak için Doğu Anadolu'ya gönderdi.⁵ İleri tarihlerde Osmanlı topraklarında çıkacak olan silahlı ayaklanma hareketlerinin büyük bir çoğunluğunu, bu kadrolar Rusya Ermenistan'ından idare edecektir.⁶

Osmanlı topraklarında gelişen milliyetçilik hareketlerini Rus diplomatları bir nimet gibi görerek desteklediler.⁷ Eçmiyazın'deki Gregoryen Ermeni Kilisesinin belli başlı önderlerinin Rus Sarayının birer doğal üyesi haline gelmesi Çar'lığın giriştiği hareket için çok büyük bir kuvvet oldu. Başlangıçta bağımsız olan Eçmiyazın Katoğikosları daha sonraları Çar'a sadakat yemini eden ve Rusya'ya karşı iyi duygular besleyen Ermeni ruhani önderlerden seçilmeye başlandı.⁸ Bu himaye ve yönlendirme gerçekte din kisvesi altında emperyalist maksatlarla yapılmaktaydı.⁹

Bulgaristan ve Sırbistan'ın bağımsızlıklarına kavuşmaları pek çok Ermeni'yi aynı amaca yöneltti.¹⁰ Osmanlı Ermenilerinin büyük bir çoğunluğu başlangıçta Padişaha bağlı kalsalar da sadık kalmayan birçok kişinin eylemleri, Osmanlı yönetiminde Ermenilere karşı güvensizlik duygusunun yerleşmesine neden oldu. Rusların Osmanlı devletini yıkmak için, Ermeni milliyetçiliğini geliştirme çabası olayların sınırlarını genişletti. Böylece Osmanlı topraklarındaki emperyalist devletlerin iktidar çatışmasında Rusya ve İngiltere Ermenileri bir piyon olarak

5 Mehmet Saray, "Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı, Ermeni Meselesini Ortaya Çıkaranlar", *XI. T.T.K. V*, Ankara:1994, s. 1757.

6 Mehmetzâde Mirza Bala, *Ermeniler ve İran*, İstanbul: Necm-i İstikbal Matbaası, 1927, s. 25 vd.

7 Cemal Paşa, "Ermeni Sorunu", *Ermeniler Hakkında (Makaleler-Değerlendirmeler) II*, Atatürk Üniversitesi XX. Yıl Armağanı, Ankara:1978, s. 113; Özellikle bu dönemde Çarlık Rusya, Osmanlı devletindeki iç huzursuzluğu artırmak gayesiyle Ermenileri kullanıyordu. [Bkz., Laszlo Rasonyi, *Tarihçe Türklük*, Ankara: (nşr. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü), 1993, s. 251.] Ruslar bu konuda o kadar ileri gittiler ki, Üç Kilisede Gregoryen Ermeni papazına, Ermenileri Osmanlı hükümetine karşı ayaklandırması önerisini sundular. Bu fikir Papaz tarafından kabul edilmeyince, ruhaniyi boğarak öldürdükleri gibi Ermeni manastırını da yakarak içindeki kıymetli eşyaları aldılar. Bkz., *British Documentes On Ottoman Armenians I*, (nşr. B. Şimşir), Ankara: T.T.K. Yayınları, 1989, s. 86.

8 Abdurrahman Küçük, *Ermeni Kilisesi ve Türkler*, Ankara: Ocak Yayınları, 1997, s.101; E. Granville, *Çarlık Rusya'nın Türkiye'deki Oyunları*, (nşr. O. Arıman), Ankara: Yarı Yayınları, 1967, s. 33; Bu konuda geniş bilgi için bkz., Davut Kılıç, "Rusya'nın Doğu Anadolu Siyasetinde Eçmiyazın Kilisesinin Rolü (1828-1915)" *Ermeni Araştırmaları*, S:2, (Ankara Haziran-Temmuz-Ağustos 2001), ss. 49-64; Davut Kılıç, "Rusya'nın Eçmiyazın Katoğikosluğuna Nüfuzu ve İstanbul Ermeni Patrikhanesine Tesiri" *Erdem*, C: 12, S: 36, (Mayıs 2000), ss.973-988.

9 Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda Ermeni Meselesi*, Ankara, 1971, s. 8.

10 Edovart Driault, *Şark Meselesi*, (nşr. Hafız), İstanbul, 1328, s. 325.

kullanmaya başladı.¹¹ Ruslar, Ermeni toplumunu ayaklandırmaya kışkırtmak ve gerektiğinde bu ayaklanmayı yönetmek üzere Doğu Anadolu'ya Rus subaylar gönderdi.¹²

Rusya Balkanlarda yaptığı gibi, Doğu Anadolu'da da olaylar çıkartıp müdahale etme imkânı arıyordu.¹³ Rusya emellerine ulaşmak için Ermeni Kilisesinden istifade etmekle kalmayıp, oluşacak ihtilal komitelerini de ileriki yıllarda destekleyecekti.¹⁴ Rusya'nın Osmanlı Ermenilerine yönelik bütün faaliyetlerinin altında, parçala, böl, yut mantığından hareketle, Boğazlara sahip olmak, oradan Akdeniz'e inmek arzusunun yanında Şark vilayetlerine hâkim olarak İskenderun körfezine ulaşmak da vardı. Ancak Rusya'nın bu emeli, İngiltere ve Fransa'nın menfaatlerine hiç uymuyordu.

2- Fransa'nın Ermenileri Desteklemesi

XIX. asrın ilk yarısında, Suriye ve civarı ile yakından ilgilenen iki büyük emperyalist devletlerden biri Fransa idi. Bunda, özellikle Suriye'nin Doğu sömürge yolları üzerinde bulunmasının önemli rolü vardı.

Fransa'nın Osmanlı devletiyle siyasi ve ekonomik ilgisi, XIX. yüzyıla gelindiğinde daha çok Suriye ve Çukurova bölgesinde yoğunlaştı. Fransa'nın bölge-

11 Stanford J Shaw ve Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye II*, (nşr. M. Harmancı), İstanbul:E Yayınları, 1983, s. 252.

12 Petersburg Büyükelçisi Şakir Paşadan Hariciye Nazırı Asım Paşaya (5 Ekim 1880), BOA, HNA, Endikatör: S-II, Dosya no: 120, İç no:5, Karton no: 191; Başka bir belgede ise bu konuda şöyle bir bilgi vardır. 7 Ekim 1880 tarihli Başvekil Said Paşadan Sivas Valisi Hakkı Paşaya gönderilen emirnamede: Ermenileri, İngiltere'den evvel Rusya'nın yardım ve nezaretine sığdırmak göreviyle Kafkasya'dan Beyazıt, Van ve Erzurum taraflarına on subayın gönderildiği, şimdi de aynı şekilde İstanbul'dan, Diyarbakır, Sivas ve Erzurum'a on subayın görevlendirilerek hareket ettiklerini, bu konuda gerekli tedbirlerin alınmasını ister. Bkz., BOA, Yıldız Esas Evrakı, Kısım: 24, Defter no: 332, Zarf: 162, VIII.

13 Yozgat'taki Ermeni hareketlerinde Gregoryen Ermeniler, daha önce Rusya'nın Sırlara ve Bulgarlara yaptığı gibi kendilerine de arka çıkacağını zannederek olaylara elebaşılık yaptılar. Nasıl ki, Katolik Ermeniler Fransa, Protestan Ermeniler, İngiliz ve Amerikan misyonerleri tarafından korunmuşsa bu Ermeniler de kendilerinin Rusya tarafından korunacaklarını zannediyorlardı. [Bkz., *British Documents On Ottoman Armenians (1891-1895) III*, (nşr. B. Şimşir), Ankara: T.T.K. Yayınları, 1989 s. 317.] Diğer taraftan sınıra yakın yerlerdeki Ermenilere kendilerini korumaları için Rusya'nın silah dağıttığı Babıâli'ce bilinmekteydi. Bkz., Hariciye Nazırı Sait Paşadan Tiflis Başkonsolosluğuna (17 Ocak 1894), BOA, HNA, Endikatör: D.M, Karton no: 184.

14 Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Ankara, 1988, s. 106.

ye olan ilgisi, Suriye'nin coğrafi önemi ile burada bulunan Katolik ahaliden ve Çukurova'nın pamukçuluk için elverişli olmasından kaynaklanmaktaydı.¹⁵ Diğer taraftan çalışmalarının semeresini almak için Fransa hükümeti, Lübnan'daki Dürzî isyanı ve Şam olayları üzerine Lübnan'a hürriyet sağlanmasında yardımcı oldu. Böylece Fransa, bölgede yaşayan çeşitli Hıristiyan mezheplerine mensup azınlıkları Katolik yapma gayretine girerek mezhep birliğini sağlamayı amaçlıyordu.¹⁶ Bunun için Napolyon Bonapart, İstanbul Büyükelçisi General Brune'ye 1802 yılında Fransa'nın "Suriye ve Çukurova'da bulunan bütün manastırları, Hıristiyanları ve özellikle kutsal yere giden bütün kervanları, yeniden koruması altına almalıdır."¹⁷ Talimatıyla XIX. yüzyılın başında Osmanlı topraklarındaki Fransız politikasını belirlemişti.¹⁸ Diğer taraftan bu sürece Fransa'da eğitim gören Ermeni talebeler ve Ermeni zenginlerin propagandaları da katıldı. Bu şekilde Fransız Basını ve kamuoyu etkilenecek, oldukça başarılı bir şekilde Osmanlı Ermenilerinin lehine harekete geçirildi.¹⁹

Fransız rahiplerinin resmen izin alarak Maraş'ta inşa ettikleri mektebin altındaki mahzende top, silah ve cephanenin bulunduğu, yakalanan bir Ermeni ko-

15 A. Şükrü Esmet, *Siyasi Tarih*, İstanbul: Maarif Matbaası, 1944, s. 220; *Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolu'nun Taksimi Plânı*, (nşr. H. Rahmi), İstanbul, 1972, s. 41.

16 İhsan Sakarya, *Belgelerle Ermeni Sorunu*, Ankara: Askeri Tarih Yayınları, 1983, s. 65.

17 Paul Imbert, *Osmanlı İmparatorluğunda Yenileşme Hareketleri, Türkiye'nin Meseleleri*, (nşr. A. Cemgil), İstanbul, 1981, s. 93.

18 Gelişen olaylar üzerine umutlanan Zeytun Ermenileri de harekete geçti. Prens Leon isminde birisi Haçin ve Zeytun'a gelerek buradaki Ermenilere, III. Napolyon'a verilmek üzere bir bildiri hazırlatarak Paris'e götürdü. Bildiride; Zeytun Ermenileri Osmanlı idaresi altında görmekte oldukları zulümden bahsediliyordu ve Lübnan'a verilen bağımsızlığın bir Ermeni Prensliği altında kendilerine de verilmesini rica ediyorlardı. [Bkz., Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, 2. b., İstanbul: Belge Yayınları, 1987, s. 183.] 1862 yılında Zeytun isyanında İstanbul Ermenileri, Zeytun Ermenilerinin bağımsızlıklarını ilan ettikleri gerekçesiyle Zeytun'daki Ermeni Kocabaşlarının resimlerini Fransa'ya gönderdiler. Bu resimler Fransa Dış İşleri Bakanlığında "Ermeni Prensleri" olarak kabul edildi. Osmanlı elçisi Cemil Paşa, bu resimleri gördüğünde bunlar bir kaç çobandır diyerek itiraz etmesine rağmen Fransızlar bu görüşlerinde ısrar ettiler. Bkz., Ahmet Cevdet Paşa, *Marûzât*, (nşr. Y. Halaçoğlu), İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980, s. 123.

19 Ahmet Hulki Saral, *Ermeni Meselesi*, Ankara: 1970, s. 55; Bu durumdan rahatsız olan Osmanlı hükümeti konsolosluğu vasıtasıyla Fransa'dan Ermeni komiteleriyle üyelerinin ismini istedi. Fransız hükümeti, Paris'te Ermeni komitesinin olmadığını ve bu konuda bilgi veremeyeceklerini bildirerek, Osmanlı tebaası olan Ermenilerin ve komitelerin adlarını vermekten kaçındı. Bkz., Paris Büyükelçisi Ziya Paşadan Hariciye Nazırı Sait Paşaya (27 Ocak 1895), *BOA*, Yıldız Sadaret Hususi, Dosya no: 21 Ş-1312, Evrak no: 3229/4/28.

mitacısının ifadesinden anlaşıldı.²⁰ Yine Cizvit papazı mahiyetindeki tercümanlardan Artin Köylüyan'ın Samsun'dan geçerken evrakları arasında üç Ermenice mektup bulundu. Bu mektupların ilk incelemesinde Ermeni komiteleriyle olan ilgileri tespit edildi. Buna rağmen Fransız Büyükelçiliği, Hariciye Nezaretine müracaatta bulunarak bu Ermeni'nin serbest bırakılmasını istedi.²¹ Fransa, Katolik Ermenileri himaye etmeye ve Katolik olmayan Ermeniler arasında da Katolikliği yaymaya politikasını sürdürdü.²²

3- İngiltere'nin Ermenilere Yönelik Faaliyetleri

İngiltere, Osmanlı topraklarında emperyalist emellerine ulaşabilmek için özellikle Ermenilerden meydana gelen Protestan cemaati oluşturarak, Osmanlı devletinin iç işlerine müdahale etme fırsatını yakalamıştı.

Ermeni toplumu Ayastefanos Antlaşmasıyla birlikte bağımsızlık hevesine kapılarak, bağımsızlığa giden yolda bütün emperyalist devletlerle ikili ilişkilere girdi. Ermeni toplumunun durumundan istifade etmek isteyen İngiltere, küçük Asya'da (Anadolu) Fransız ve Rus etkisini dengelemek için Ermeni toplumunu her gün biraz daha pohpohlayarak Osmanlı devletine problem oluşturdu. İngiltere'nin bu politikası İstanbul Ermeni Patriği Hırimyan'ın üzerinde etkisini gösterdiği gibi kendisi ile Protestan cemaatinin şefi arasındaki ilişkilerin yeniden düzenlenmesine de yol açtı.²³

Berlin Kongresi daha başlamadan İngiltere, Rusların hala Doğu Anadolu'dan

20 Halep Valisi Hasan Paşadan Sadrazam Rıfat Paşaya (8 Kasım 1895), *BOA*, BEO, Mühimme Kalemi, A- Halep Karton no: 41, Evrak no: 6853/170.

21 Hariciye Nezaretinden Fransız Büyükelçiliğine Nota (22 Kasım 1894), *BOA*, HNA, Endikatör: S-III, Karton no: 291, İç no: 38, Evrak no: 11214.

22 Sadrazam Halil Rıfat Paşadan Halep Valisi Hasan Paşaya gönderilen 13 Kasım 1895 tarihli emirname için bkz., *BOA*, BEO, Mühimme Kalemi, A- Halep Karton no: 41, Evrak no: 7036.

23 *Türkler-Ermeniler ve Avrupa*, (nşr. B. Kodaman), Ankara: Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, 1994, s. 24; İngiltere'nin büyüklüğünü ve gücünü gösteren en önemli müstemlekesi Hindistan'dı. Bunun için İngiltere, Osmanlı devleti'nde cereyan eden olayları titiz bir şekilde takip ederek Rus hamlelerine karşı koymaya çalışıyordu. Rus hamlelerine karşı durmadığı zamanlarda ise İngiltere, Osmanlı devletini taksim ederek adı geçen bölgeye bir tampon devlet kurmaya kalkışması Hindistan politikasından kaynaklanmaktaydı. Bkz., Ahmet Ağaoğlu, *İngiltere ve Hindistan*, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1929, s. 17; Bu konuda ayrıca bkz., Davut Kılıç, "XIX. Asırda İngiltere'nin Ortadoğu Politikasının Osmanlı Ermenilerine Yansıması", *Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri*, (nşr. İ. Bal, M. Çufalı), Ankara: Nobel Yayınları, 2003, ss.231-240.

Akdeniz'e ya da Basra körfezine inebileceğini veya Ermenileri ayaklandırabileceğini düşünerek, Sultan II. Abdülhamit'e Osmanlı topraklarındaki bütünlüğü korumak için Kıbrıs'ın işgalini gündeme getirdi.²⁴

İngiltere, Berlin Antlaşması imzalanır imzalanmaz, Ermenilerin inisiyatifini kendi eline almak için 19 Ağustos 1878'de Osmanlı hükümetine bir nota vererek ıslahatların hemen başlamasını istedi.²⁵ İngiliz hükümetinin iddiasına göre bu reformlar yapılırsa, Doğu Anadolu'da yeni bir düzen kurulmuş olacak ve halk bundan hoşnut kalacaktı. Böylece Ermeniler, Rus etkisine kapılmayacak ve dolayısıyla Anadolu yeni bir Rus istilasından korunmuş olacaktı.²⁶

İngiltere'de 1880 yılında Gladstone hükümetinin iktidara gelmesiyle, yaklaşık bir asırdan beri süregelen İngiliz politikası değişmeye başladı. Artık Rusya'ya karşı Osmanlı devletinin toprak bütünlüğünü koruma politikası terk edildi. İngiltere, Osmanlı devletini parçalayıp kendisine dost küçük devletler kurmayı ve bunları Rusya'ya karşı tampon olarak kullanmayı öngören bir politikayı benimsedi. İngiltere'ye göre bu tampon devletlerden biri de Ermenistan olacaktı. Bu yeni politikanın ilk emareleri İngiliz basınında Doğu Anadolu'dan Ermenistan diye söz edilmesi, Doğu Anadolu'nun en ücra köşelerine kadar İngiliz Konsolosluklarının açılması, bölgedeki Protestan misyonerlerin sayısında hızlı bir artış gözlenmesi ve Londra'da bir İngiliz-Ermeni Derneğinin kurulmasıyla görüldü.²⁷

Osmanlı topraklarında bağımsızlık arayan Ermeni hareketlerinin kıpırdanı-

24 Stanford J Shaw ve Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmp. II*, s. 238; İngiliz hükümeti hemen işe koyuldu. Ayastefanos antlaşmasını değiştirmek için bir yandan Rus hükümetiyle gizli görüşmeler yaparken diğer taraftan da Osmanlı hükümetine Ayastefanos Antlaşmasının olduğu gibi bırakılacağı tehdidini yaptı. Anadolu topraklarının Rusya tarafından işgalini önlemek için Osmanlı devletine Kıbrıs Antlaşmasını dayattı. 4 Haziran 1878 tarihinde Kıbrıs Antlaşması imzalandı. Antlaşmaya göre; eğer Rusya ileride Doğu Anadolu'da tekrar yayılmaya kalkarsa İngiltere Osmanlı devletine yardım edecektir. Bu antlaşma ile Osmanlı devleti İngiltere'nin baskılarından dolayı Hıristiyan tebaanın yaşadığı ve özellikle Ermenilerin de bulunduğu Doğu Anadolu'da, Hıristiyan azınlıkların iyi yönetilmesi ve korunmasına ilişkin olarak ıslahat yapacağını vaat etti. Bkz., Bilal Şimşir, "Osmanlı Ermenileri ve Büyük Devletler", *Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu*, İzmir: 1983, s. 123.

25 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi III, Kısım*, İstanbul: T.T.K.Yayınları, 1983, s. 7.

26 British Documents... I, s. XXIII; İngiliz hükümetinin ıslahat programını hızlandırması yönünde Osmanlı yönetimine verdiği nota için bkz., *BOA*, Yıldız Esas Evrakı, Kısım: 14, Evrak no: 2339, Zarf: 126, Karton no: 11.

27 Dokuz Soru ve cevapta..., s. 13.

şı İngiliz hükümetinin bu politikasını kolaylaştırdı.²⁸ Londra'daki Ermeni derneğinin genel merkezi, İngiltere hükümetinin yardımını elde etti.²⁹ Bu da bütün Avrupa devletlerinde Ermeni-İngiliz ittifakı olarak yorumlandı.³⁰ Babıâli, İngiltere'deki Ermenilerin Osmanlı hükümeti aleyhine tahriklerde bulunmaları üzerine, Gladstone hükümetiyle görüşmeler yaparak Ermenilerin bu konudaki faaliyetlerini ortaya koydu. Dolayısıyla Anadolu'da görülen isyan hareketlerinin dışarıdan desteklendiğini ve bu konuda Osmanlı hükümetine yardımcı olunması istendi. Ancak Gladstone hükümeti, Ermenileri teşvik etmediğini ve desteklemediğini belirtti. Oysa o tarihte Londra Büyükelçisi olan Rüstem Paşaya göre; İngiliz parlamentosunda hatta kabinede Ermenilerin sempatanları olduğundan bu tür hareketlere İngiliz hükümeti devamlı destek oluyordu.³¹

Ermeni komitelerinin Osmanlı devletinin başına açtıkları büyük problemlerden dolayı memnun olan ve Ermenilere durmaksızın yardım eden İngiltere Başvekili Gladstone, "Ermenilere yardım insanlığa hizmettir." sözüyle Osmanlı devletine ve Türklüğe karşı en büyük düşmanlığı göstermekteydi.³²

İngiltere hükümeti, Osmanlı Ermenilerinin bağımsızlık hareketlerini desteklemekle de kalmayarak, Osmanlı topraklarında suç işleyip cezaevlerine düşen Protestan Ermenilerin salıverilmesi için de kampanya başlattı. Nitekim mahkûmlardan Protestan mezhebine mensup Tomayan ve Kayayan'ın affı için İngiltere'deki Protestan gazeteleri ve dinî çevreler Osmanlı hükümetine baskı yaparak serbest bırakılmasını sağladı. Tomayan Londra'ya giderek ihtilal komitesinin nüfuslu üyelerinden biri oldu ve yapılan mitinglerde suçsuz, zulüm görmüş bir Ermeni olarak kamuoyuna tanıtıldı.³³ Oysa Tomayan'ın sosyalist ve nihilistlerle işbirliği

28 Yuluğ Tekin Kurat, *Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği (1877-1880)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1968, s. 203.

29 İngiliz-Ermeni Derneğinin faaliyetleri için bkz., Davut Kılıç, *Osmanlı Ermenileri Arasında Dini ve Siyasi Mücadeleler*, Ankara: ASAM Yayınları, 2006, s.269-273.

30 General Mayewski, *Van, Bitlis Vilayetleri-Askeri İstatistiği*, (nşr. Sadık Bey), İstanbul: 1330, s. 133 vd.

31 Londra Büyükelçisi Rüstem Paşadan Hariciye Nazırı Sait Paşaya (24 Temmuz 1893), BOA, HNA, Endikatör: M.T., Dosya no: 7, Karton no: 284, İç no: 64, Evrak no: 17404 / 294.

32 *Ermeni Komitelerinin İhtilal Hareketleri ve Besledikleri Emeller*, (nşr. İsmet Parmaksızoğlu), Ankara: DSİ Basım ve Foto-film İşl. Md., 1981, s. 4; Birinci Dünya Savaşındaki İngiliz propagandası için ayrıca bkz., Justin McCarthy, "I. Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası ve Bryce Raporu", *Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2000, s.15-28.

33 Esat Uras, "Ermeni Cemiyetleri", *Ottoman Archives Yıldız Collection The Armenian Question III*, İs-

içinde, Kayayan'ın da Amerikan Hıncak şeflerinden biri olduğu Osmanlı hükümetince tespit edilmişti.³⁴ Adı geçen iki Protestan mahkûm Merzifon kolejinde öğretmen olarak görev yapan komitacılardandı.³⁵

18 Eylül 1895 olayları sırasında Ermeniler kendilerini ayaklandırmaya gelenlere, İngiliz filosu henüz Çanakkale Boğazını geçmedi mi? Sorusunu sormaktaydı. Gerçekten de Ermeni halkı kendi gözleriyle İngiliz filosunun Ermeni toplumunun kurtuluşu için Marmara Denizi'ne geldiğini görme zevkini tatmak için, evlerin teraslarına, kiliselerin çan kulelerine çıkıyordu. Çünkü İngiltere kendi lehlerine müdahale edilebilmesi için çok iyi bir bahane bulunması gerektiğini bu takdirde İngiliz filosunun, İstanbul'a kadar gelerek Yıldız Sarayı önünde demir atacağını ve Ermeni toplumunun muhtariyetini elde edeceğini duyurmuştu. İngilizler, yıllarca Ermenileri bu ümitle oyalayarak Osmanlı topraklarında kanlı olaylara sebep oldu.³⁶

tanbul: 1989, s. 55; Ayrıca Bkz., Mabeyn Başkitabeti Süreyya Paşadan Londra Büyükelçisi Rüstem Paşaya (4 Temmuz 1893), *BOA*, HNA, Endikatör: S-III, Karton no: 688, İç no: 14, Evrak no: 16 / 93; Bu gelişmeler üzerine Evangelical Alliance Genel Sekreteri Mr. Arnold, Osmanlı topraklarındaki Protestan misyoner faaliyetlerini anlatırken; "Son 30-40 yıldır Osmanlı devletindeki dinî serbestiden çok memnun olduklarını, geçen 30 yıl içerisinde karşılaşılan problemlerin çözümü için Protestan Hıristiyanlar namuna yapılan müracaatların sebebi Babiâli'den değil, yerel idareden kaynaklandığını, bu problemlerin çoğunlukla merkezi hükümetçe telafi olunduğunu belirtir." Bkz., Londra Büyükelçisi Rüstem Paşadan Hariciye Nazırı Sait Paşaya (21 Şubat 1894), *BOA*, HNA, Endikatör: S-III, Karton no: 285, İç no: 43, Dosya no: 8, Evrak no: 18081/69.

- 34 Şinasi Orel, "Ermeni İddialarının Belgesel Dayanakları", *XI. T.T.K. V*, Ankara: 1994, s. 2961.
- 35 Bilal Şimşir, "Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu*, Ankara: 1985, s. 97.
- 36 Türkler-Ermeniler ve Avrupa, s. 42; 9 Eylül 1895 tarihli "Liberal" gazetesi, İstanbul olaylarından bahsederek, bu güne kadar kendi halinde yaşayan bir takım halkın isyan ettiğinden polisin önlemeye mecbur olduğunu, olayların çıkmasında İngiltere'nin İncil Cemiyetleri aracılığıyla Ermenileri hırslandırarak tahrik ettiğinden kimsenin şüphesi olmadığını belirtiyordu. Yine aynı yazıda İngiliz donanmasının boğazdan geçerek onlara yardım edeceğini resmen ilan eden İngiliz hükümeti, Rusya hududu üzerinde bir tampon Ermeni prensliği kurulumak arzusunda olduğunu, İngiltere'nin kimseye bedava yardım etmeyeceğini, kuvvetler karşısında alçak ve aciz, zayıflar karşısında ise küstahlaşarak kendi menfaatleri için Ermenileri, Osmanlı devletine karşı isyan ettirdiğini belirtiyordu. [Bkz., Hariciye Nazırı Sait Paşadan Mabeyn Başkitabetine (19 Ekim 1895), *BOA*, Yıldız Esas Evrakı, Dosya no: 86/5, Gömlek no: 493.] İngiltere'de yapılan kıskırtmaların nedeni, güya Ermenilerin içinde buldukları olumsuzlukları kamuoyuna duyurularak, bir çözüm bulmaya yönelik olduğu söyleniyordu. Oysa bu uydurma ve kıskırtmaları yapanlar özellikle İngiliz ajanlarıydı. Bkz., Londra Büyükelçisi Rüstem Paşadan Hariciye Nazırı Sait Paşaya (11 Şubat 1895), *BOA*, HNA, Endikatör: S-III, Karton no: 305, Dosya no: 51.

4- Amerikan Protestan Misyonerlerin Ermeni Faaliyetlerini Desteklemesi

Sivas, Erzurum ve Harput'ta Amerikan konsoloslukları Ermeni evlerine yerleşmişti. Üçünde de konsolos muavinleri Ermenilerden olduğu gibi konsolosluk binasının genel hizmetlerini yürütecek personel de Ermenilerden seçilmişti.³⁷

Osmanlı devletinin Avrupa'ya öğrenci gönderdiği dönemlerde, Protestan misyonerler de Amerika'ya öğrenci göndermeye başladı. Papaz adayları, ilk gönderilen Ermeni öğrencilerden oluşmaktaydı. Bundan maksat, Teoloji yüksek okullarına yerleştirilen, Ermeni gençleri okullarını bitirdiklerinde Osmanlı topraklarındaki Protestan kiliselerde görev alacaklar ve misyonerlere yardımcılık yapacaklardı. Bunlar aracılığıyla Osmanlı topraklarında Protestan mezhebi yayılacaktı.³⁸ Bunun için Amerikan Misyonerleri, her biri Ermeni üssü haline getirilmiş bulunan okullar, yetimhaneler ve bakım evlerinde insani temaları ön plana çıkartarak binlerce Ermeni'yi Amerika'ya göçe özendirdi. Aslında bütün bu olanlar bir anlamda ucuz iş gücünü kendi ülkelerine erdemlilik adına taşınmasından ibaretti.³⁹

37 Bilal Şimşir, "Amerikan Boyutu Üzer...", s. 119; Amerikan ve İngiliz misyonerlerinin Ermeniler üzerindeki amaçları için ayrıca bkz., BOA; HNA, Endikatör: S-III, Dosya no: 32, Karton no:300, İç no:20, Evrak no: 17118/142.

38 Bilal Şimşir, "Amerikan Boyutu Üzer...", s. 103; Bu arada Amerikan Protestan Misyonerlerinden Elias Riggs, Ermenice bir İncil ile birlikte sadece Türkçe bilen Ermenilere Ermenice öğretmek için bir de kitap hazırladı. bkz., Salim Cöğce, "Osmanlı Ermeni Toplumunda Siyasallaşma Çabaları", *Ermeni Araştırmaları* C: 2, S: 8, (Kış 2003), s. 59.

39 Tülay Duran, "Talori Olaylarından Sonra Siyasi Gelişmeler Belgeleri" *Ottoman Archives Yıldız Collection The Armenian Question II*, İstanbul:1989, s. 423; Worcester'den alınan bir mektuptan anlaşıldığına göre Amerika'ya olan Ermeni göçünün arttığı, bunun Harput'taki bir veya iki dernek tarafından İstanbul ve Amerika'daki ayanlar marifetiyle yapılıyordu. [Bkz., Vaşington Elçisi Mavroyani Beyden Hariciye Nazırı Sait Paşaya (6 Şubat 1891), BOA, BEO, Dosya no: 23199-23804.] ayrıca Rus vapur şirketinin Giresun acentesinde simsarlık eden Osmanlı Ermeni'si Mıgırdıç da Amerika'ya gidenleri teşvik ediyordu. [Bkz., Hariciye Nazırı Sait Paşadan Dahiliye Nazırı Rıfat Paşaya (5 Kasım 1892), BOA, HNA, Endikatör: M.T., Karton no: 708.] Bahsi geçen dönemlerde Harput başta olmak üzere Anadolu şehirlerinden Amerika'ya yoğun bir göç olayı yaşandı. Amerika'ya 1891 yılında Osmanlı topraklarından giden göçmen miktarı 3957 kişi idi. 1892 yılında Amerika'ya gelen göçmen sayısı 560319'a 1893 yılında ise 623084 ulaştı. Bunlardan 6335'inin Osmanlı tebaasından olup, 2728'inin Ermeni olduğu bilinmektedir. [Bkz., *Documents Diplomatiques Ottomans Affaires Armeniennes (1886-1893) I* (nşr. B. Şimşir), Ankara: T.T.K. Yayınları, 1985, s. 243.] Anadolu'da 1846 yıllarında dört Protestan kilisesi varken 1870'e gelindiğinde bu sayı 73'e çıktığı gibi Protestan cemaat sayısı da yaklaşık 20 bin'e yükseldi. 1900'de kilise sayısı 112'yi, cemaatin büyüklüğü ise 50 bini aştı. İşte bu gelişmeler Amerika'ya göçü artırıcı nedenlerden bazılarıdır. Bkz., İlhan Tekeli- Selim İlkin, *Osmanlı İmparator-*

Amerika'da, Protestan Ermenileri ile Congreational topluluğuna mensup bir takım kimseler, Anadolu'da görev yapmış eski misyonerlerden rahip Hitchcook'un ruhani idaresinde toplanarak, Hıristiyan milletlerin dikkatini çekmek için Osmanlı ülkesinde yaşayan Ermenilerin, bir ihtilal tertip etmesinin gerekli olduğu kanaatine vardılar.⁴⁰

New York'ta genel bir miting yapıldı. Mitinge kadınlarla Ermenilerden başka kimse itibar etmedi. Protestan öğretmenler ve rahipler Osmanlı hükümeti aleyhinde nutuklar söylediler. Yapılan konuşmalarda diğer Hıristiyan devletlerin Osmanlı hükümetinin iç işlerine Ermeniler lehine müdahale etmeleri istendi. Toplantıda alınan kararların tertip heyetince Amerikan Cumhurbaşkanı'na götürülmesi kararlaştırıldı.⁴¹

Amerikan Protestan Kilisesinin önderliğinde Osmanlı Ermenilerine gönderilmek üzere Amerikan halkından para toplanıyordu. Binlerce kilisede her Pazar ayininde Türkler ne kadar kötülenir ve zavallı masum Ermeniler ne kadar çok acındırılırsa⁴² paranın meblağı o kadar artmaktaydı. Toplanan bu parayla Ermeni toplumuna yardım edilmekten ziyade, Osmanlı topraklarında görev yapan Amerikan misyonerlerin yüksek maaşı ödendiği gibi Osmanlı ülkesindeki misyoner okulları ve kiliselerin geliştirilmesi için harcanıyordu. Bu paranın önemli bir bö-

luğunda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü, Ankara: T.T.K.Yayıncıları, 1993, s. 114.

40 Sadrazam Sait Paşadan Mabeyn Başkıtabetine (2 Temmuz 1895), *BOA*, Yıldız Sadaret Hususi, Dosya no: 331, Sıra no: 82, Evrak no: 95.

41 Vaşington Sefiri Mavroyeni Beyden Hariciye Nazırı Tevfik Paşaya (23 Kasım 1895), *BOA*, HNA, Endikatör: T.S., Karton no: 94, Evrak no: 260; Amerikan Başbakanı kongrenin açılışında; Osmanlı topraklarında yaşayan Amerikan vatandaşlarının himayesi için İstanbul Amerikan sefiri tarafından etkin girişimlerde bulunulduğu ve harp gemileri göndermek gibi her türlü imkânın kullanıldığını söyledi. Büyük devletlerin antlaşmalardan aldıkları yetkiyle Osmanlı devletine müdahale edeceklerini ümit ettiğini, Hıristiyan bir hükümetin başkanı olarak Hıristiyan azınlıkların haklarının korunması için gayret sarf edeceğini bildirdi. Bkz., Vaşington Sefiri Mavroyeni Beyden Hariciye Nazırı Tevfik Paşaya (3 Aralık 1895), *BOA*, HNA, Endikatör: S-III, Karton no: 310, Dosya no: 57, İç no: 1, Evrak no: 434.

42 Mesela; Muş Ermeni ahalisinden üç kişi, papaz Şamir aracılığıyla Boston'daki Amerikan misyoner meclisine gönderdikleri mektupta; Ermenilerin Anadolu'da oturdukları bölgede kıtlık olduğunu Sasun'dan geriye kalanlara yardım gönderilmesinin istendiğini Avrupa devletleri tarafından yapılan çabalara Amerika'nın da katkıda bulunması istenmekteydi. Bkz., Vaşington Sefiri Mavroyeni Beyden Hariciye Nazırı Turhan Paşaya (1 Ağustos 1895), *BOA*, HNA, Endikatör: T.S., Karton no: 92, Evrak no: 153.

lümü de Amerikan Protestan Kilisesinin kasasına girmektedir.⁴³

1895 yılında Amerika'da yürütülen "Ermenilere yardım" kampanyasında pek çok kiliselerde Türklere lanet duaları yapıldığı gibi açık hava mitinglerinde de akıl almaz iftiralar edildi. Kampanyaya katılan "Christian Herald" adlı New York gazetesi toplanan paraları Ermenilere dağıtmak üzere W. Howard adlı şâhısı Van'a gönderdi. Osmanlı Elçisi Mavroyeni Bey, Mr. Howard'ın yayınları ve konuşmalarıyla koyu bir Türk düşmanı olduğunu Amerika Dış İşleri Bakanlığına resmen ispatlamasına rağmen Howard ve benzerleri Anadolu'ya geldiler. Ermenilere yardımları elden dağıtarak bir kez daha Türk düşmanlığı Propagandası yaptılar.⁴⁴ Mayewski'ye göre bu paralar Protestanlaşan Ermenilere dağıtılmıştı.⁴⁵

Osmanlı devletine karşı Amerikalı din adamlarının yürüttükleri düşmanca tutum, elçilik vasıtasıyla Amerikan hariciyesine defalarca delilleriyle birlikte açtıkları⁴⁶ halde kabul ve tasdik edilmedi. Bu durum Ermeni komitelerini

43 Bilal Şimşir, "Amerikan Boyt. Üzer...", s. 100; 18 Nisan 1895 tarihinde New York ve civarındaki Ermeniler, Amerika'daki ırktaşlarını Ermeni meselesine bir çare bulmaları için topladılar. Toplantıda para ile yapılacak işlerin tespiti, Amerika'daki göçmen ve yerli Ermenilerin dileklerini Amerikan hükümetine ulaştırmak ve Ermenilerde milliyetperverlik hislerini artırma konusu tartışıldı. Toplantının başkanlığına, Merzifon Protestan eski Vaizi Artin Filyan getirildi. [Bkz., Zaptiye Nazırı Nazım Paşadan Mabeyn Başkitabetine (9 Mayıs 1895), *BOA*, BEO, Mühimme Kalemi, Muzır Gazete, Karton no: 39, İç no: 39, Evrak no: 4303/32.] Adı geçen Vaizin Hınçak komitesine bağlı olduğu ve daha önce de Ermenilere yardım topladığı Osmanlı hükümetince bilinmekteydi. Bkz., Hariciye Nazırı Sait Paşadan Vaşington Elçisi Mavroyeni Beye (14 Nisan 1894), *BOA*, HNA, Endikatör: S-III, Karton no: K. 280, İç no: 36, Evrak no: 8325/43.

44 Bilal Şimşir, "Amerikan Boy. Üzr...", s. 102; Abdurrahman Küçük, a.g.e., s.97; Washington Sefiri Mavroyeni Beyden Hariciye Nazırı Tevfik Paşaya gönderilen 27 Kasım 1895 tarihli raporda; "Christian Herald" gazetesinin çok miktarda para topladığı, buna New York ve Boston'daki komitelerinde topladıkları miktar eklendiği takdirde bir hayli yekûn tutacağı, bu paranın Osmanlı Ermenilerine dağıtılması halinde Amerikan misyonerlerinin Anadolu'daki Ermeniler üzerinde büyük bir nüfuz elde edeceklerini belirtmektedir. Bkz., *BOA*, HNA, Endikatör: T.S., Karton no: 104, Dosya no: 1, Evrak no: 269.

45 Bkz., Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi II*, Ankara: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, 1994, s. 320.

46 Merzifon ve İstanbul'da bulunan Amerikan misyonerleri tarafından gönderilen mektuplara atfen Londra'da "Daily News" gazetesinde yayınlanan buradan da iktibas edilerek, Amerikan gazetelerinde haber edilen Merzifon ve Kayseri'de Ermeni katliamı yapıldığına dair haberler çıktı. Osmanlı topraklarında misafir olarak bulduklarından politikaya karışmamaları gereken Amerikan misyonerleri, Amerikan kamuoyunu Osmanlı devleti aleyhine kışkırtmak için Ermeni ihtilalcileriyle aynı paralelde mesai yaptıkları bir notayla Amerikan Hariciyesine bir kez daha bildirildi. Bkz., Vaşington Sefiri Mav-

cesaretlendirdi.⁴⁷ Bütün bu olanlardan sonra Ermeni toplumunun özlemleri milli ve ihtilalci bir kalıba dökülmesinde dış ülkelerden gelen Protestan misyonerlerin büyük rolü oldu. Misyonerler yazılı ve sözlü öğretimleriyle, Ermeni toplumunda milliyetçilik duygularının kabarmasına geniş ölçüde yardımcı oldu.⁴⁸ Amerikan hükümetinin ve Amerika'da bulunan mezhep heyetlerinin Osmanlı devletine karşı düşmanca hareketlerinin belki de en büyük sebebi, Osmanlı toprakları üzerinde oturan onun nimetlerinden yeterince faydalanan Amerikalı misyonerlerin raporlarında Osmanlı hükümeti aleyhine daima yalan haber üretmelerinden kaynaklanmaktaydı.⁴⁹ Bu da milli duygularla ortaya çıkan Ermeni ihtilalcilerine itici güç oldu.⁵⁰

5- Birinci Dünya Savaşı Öncesi ve Sonrasında Ermeni Faaliyetleri

23 Temmuz 1908 meşrutiyetin ilanından sonra geçici bir zaman için Ermeni komitelerinin faaliyetlerinde bir duraklama oldu. Komite reisleri bundan böyle faaliyetlerini tamamen kanuni ve haklı bir zemine oturtacaklarını ve meşrutiyetin korunmasına çalışacaklarını ilan ettiler. Hınçak komitesi reislerinden Sabahgülyan, Beyoğlu Ermeni Kilisesinde yaptığı konuşmada meşrutiyetin ilanıyla ihtilal fikirlerinden vazgeçtiklerini bundan böyle memleketin ilerlemesi için çalışacaklarını bildirdi. Taşnaksütyun ileri gelenleri de, var güçleriyle Genç Türklerle işbirliği içinde olacaklarını söylüyordu.⁵¹ Ancak daha sonraları ittihatçılarla Ermeni komitacıları arasında düşünce ayrılıkları baş gösterdi. Milliyetçilik, Türkçülük, İslamcılık gibi akımların Jön Türkler arasında yayılmaya başlaması, Ermeni komi-

royeni Beyden Hariciye Nazırı Tevfik Paşaya (11 Aralık 1895), *BOA*, HNA, Endikatör: T.S., Karton no: 102, Evrak no: 289.

47 Vaşington Sefiri Mavroyeni Beyden Hariciye Nazırı Tevfik Paşaya (11 Kasım 1895), *BOA*, HNA, Endikatör: T.S., Karton no: 94, Evrak no: 253.

48 E. Ziya Karal, Osmanlı İmp. Ermeni Meselesi, s. 7.

49 Vaşington Sefiri Mavroyeni Beyden Hariciye Nazırı Turhan Paşaya (20 Eylül 1895), *BOA*, HNA, Endikatör: T.S., Karton no: 87, Evrak no: 183.

50 Seçil Karal Akgün, General Harbord'un Anadolu gezisi ve Ermeni Meselesine Dair Raporu, İstanbul: 1981, s. 17.

51 Esat Uras, "Ermeni Cemiyetleri...", s. 571; Ayrıca Bkz., Ermeni Komitelerinin İhtilal Hareketleri ..., s. 34; Bu dönemi daha çok İngiltere ile Fransa'nın tesiri altında, Balkan komiteleri, Ermeniler ve Yahudilerle ortaklaşa icra edilen iktidar dönemi olarak nitelendirmek mümkündür. Bkz., Recep Şahin, *Tarih Boyunca Türk İdarelerinde Ermeni Politikaları*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1988. s. 208.

telerinde özerk bağımsız Ermenistan kurma eğilimini tekrar su yüzüne çıkarttı.⁵² Böylece II. Abdülhamit'in devrilmesi için İttihat ve Terakki Cemiyeti ile işbirliği yapan Ermeni komiteleri, Meşrutiyetin ilanından sonra eski düşüncelerine tekrar dönmüş oldular.⁵³

İkinci Meşrutiyetin ilanından sonra Rusya'dan kaçıp Anadolu'ya gelen Kafkas-yalı İshhan ve Aram, Taşnak Komitesi'nin başına geçtiler. İlk iş olarak da Ahtamar adasındaki Rahip Okulu'nu tatil ederek okul öğretmenlerini, personeli ve öğrencileri propaganda yapmaları için çevre vilayetlere gönderdiler. Ahtamar Kilisesi komitenin merkezi, geliri de mali kaynağı oldu.⁵⁴

Taşnaksütyun, Copenhague Sosyalist Kongresine verdiği raporda Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerini şöyle izah ediyordu: 1908 yılına kadar, komitemizin Osmanlı ülkesindeki faaliyetleri gizli ve yalnız geceleri yapılırdı. Gündüzleri komite üyeleri dışarı çıkmazlardı. Faaliyetlerimiz daima siyasi ve ihtilalci idi. Bu faaliyetler bugünde Osmanlı topraklarında devam etmektedir. Yalnız şu fark vardır ki, şimdi açıktan açığa gündüz yapılmaktadır. Ermenilerin yoğun olduğu bütün bölgelerde komitemizimizin tam teşkilatlı ve tertipli büyük ihtilalci çeteleri vardır.⁵⁵ Bu durumu bilen Rusya, Eçmiyazın Katoğikosluğu öncülüğünde Kafkas Genel Valisi Vronzof'un vasıtasıyla çıkacak ilk arbede de Ermenilerin kayıtsız şartsız Rusya'nın yanında yer alacağına dair anlaşmıştı.⁵⁶

Osmanlı hükümeti 21 Temmuz 1914'te seferberlik ilan etti. Seferberlik ilk kez Ermenileri de kapsıyordu. Şark vilayetlerindeki idari reform konusunda hemfikir olan komitacılar toplanarak taşra teşkilatlarına şu talimatı verdiler: Rus birlikleri hududu geçip, Osmanlı Ordusu geri çekildiği zaman elinizdeki her türlü imkânla, her yerde aynı anda isyan edeceksiniz. Böylece Osmanlı ordusu iki ateş arasında kalacak. İdari merkezler işgal edilip, ikmal kafilelerine hücum edi-

52 Nurşen Mazıcı, *Belgelerle Uluslararası Rekabette Ermeni Sorununun Kökeni (1878-1918)*, İstanbul: Der Yayınları, 1987, s. 64.

53 İsmail Kayabalı ve Cem Ender Arslanoğlu, "Ermenilerin Türklerle Münasebetleri", *Türk Kültürü*, S: 126, Nisan 1973, s. 467.

54 Ermeni Komitelerinin İhtilal Hareketleri..., s. 93; Azmi Süslü, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, 1990, s. 43.

55 Esat Uras, "Ermeni Cemiyetleri...", s. 577; Dikran Kevorkyan, "Ermeni Meselesinde Tehcire Amil Olan Sebepler", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumuna İlişkileri Sempozyumu*, Ankara: 1985, s. 299.

56 Esat Uras, "Ermeni Cemiyetleri...", s. 580.

lecektir. Buna rağmen Osmanlı ordusunun ilerlemesi halinde Ermeni askerler silahlarıyla birlikleri terk edip, çeteler kuracaklar ve Ruslara katılacaklardı.⁵⁷ O sırada Avrupa'da bulunan Osmanlı Ermeni milletvekillerinden Taşnakçı Karakin Pastırmacıyan Rusya'ya geçerek 1914'te Kafkas cephesinde Türklere karşı savaşmak üzere gönüllü intikam taburlarının başına geçti.⁵⁸ Rus ordularının 13 Ekim 1914'te Doğubayazıt'tan Osmanlı sınırlarını geçerek ilerlemesi Doğu Anadolu'da bağımsız bir devlet kurma hayaliyle coşan ve bu uğurda silahlanan Ermeniler için büyük bir fırsat oldu.⁵⁹

Osmanlı devletinin I. Dünya Savaşına girmesiyle Anadolu'da isyanlar birbiri ardına patlak verdi.⁶⁰ İlki Zeytun'da çıkan ayaklanmaya Kayseri, Bitlis, Erzurum, Elazığ, Diyarbakır, Sivas, Trabzon, Ankara, Van, İzmit, Adapazarı, Hüdavendigar (Bursa), Adana, Halep, İzmir ve Canik (Samsun) dekiler takip etti.⁶¹ Böylece Osmanlı ordusuna karşı yeni bir cephe oluşmuştu. Bu da "Ermeni cephesi" idi. Düşman cephesindeki ve cephe gerisinde mahalli güç konumundaki Ermeniler, İtilaf Devletlerine çok önemli istihbarat ve fiili destek verdiler. Bundan dolayı Osmanlı ordusu ve cephe gerisindeki sivil halk büyük zarar gördü.⁶²

Ermenilerin büyük devletler tarafından korunduğunu ve kısıktıldığını göz önüne alan Babıâli, köklü önlemlerin alınmasından kaçınıyordu. Ancak Ermenilerin silahlarıyla birlikte Rus ordusuna katılmaları, Ermeni din adamlarının isyanları hazırlayıp bizzat yönetmeleri sonucunda, Osmanlı hükümeti, Ermenilerin bu girişimlerinin tehlikeli olduğunu, bundan böyle sert tedbirlerin alınacağını bizzat Ermeni Patriğine bildirdi. Aynı zamanda durum parlamentoda Ermeni milletvekillerine de anlatıldı. Fakat Ermeniler, bu konuşmaları hükümetin güçsüzlüğüne yorumlayarak yıkıcı faaliyetlerini bir kat daha artırdılar.⁶³

Olayların giderek artması, birçok cephede Osmanlı devletinin savaş halinde

57 *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, (nşr. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Bşk.) , S: 83, Mart 1983, Ermeni Belgeleri Özel Sayı: II, Ankara 1983, s. 3; Dikran Kevorkyan, a.g.m., s. 300.

58 İsmail Kayabalı ve Cem Ender Arslanoğlu, a.g.m., s. 467.

59 Necati Ökse, "Ermeni Sorununun Doğuşu, Tehcir Kanunu ve Uygulanması", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu*, Ankara: 1985, s. 272.

60 Ermeni Komitelerinin İhtilal Hareketleri..., s. 76.

61 M. Kemal Öke, *Ermeni Sorunu 1914-1923*, İstanbul: Fatih Yayınevi, 1986, s. 103.

62 Azmi Süslü, *Ermeniler ve 1915 Tehcir...*, s. 39.

63 Ergünöz Akçora, *Van ve Çevresinde Ermeni İsyancıları (1896-1916)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul 1994, s. 132.

bulunması, isyanların tamamen ihanete dönüşmesi, hem cephenin, hem de cephe gerisinin emniyete alınması açısından bir zaruret halini aldı.⁶⁴ Doğu cephesindeki bu şartlar isyan halinde bulunan Ermenilerin yerlerinin değişmesini zorunlu kılıyordu.⁶⁵

Başkumandan Vekili Enver Paşa, Dahiliye Nazırı Talat Paşaya yolladığı 2 Mayıs 1915 tarihli yazıda; Van ve civarındaki Ermenilerin isyanlarını sürdürmek için daima toplu ve hazır halde beklediklerini, toplu halde bulunan Ermenilerin burarlardan çıkartılarak isyan yuvalarının dağıtılması düşüncesinde olduğunu, bu Ermenileri ya Rus sınırı içine göndermenin, ya da Anadolu içlerinde çeşitli yerlere dağıtmanın gerekli olduğunu belirtti.⁶⁶ Nitekim uygulama da böyle oldu. Tehcir kanunu, tüm Anadolu'da bulunan Ermenilere de uygulanmadı. Yalnız hareket gerisinde bulunanlardan asker aileleriyle, Katolik ve Protestan aileler hariç olmak üzere diğer Ermeniler tehcire tâbi oldular.⁶⁷

Savaşın bitmesiyle Ermenilerin devlete zarar verme ihtimalinin ortadan kalktığı düşünüülerek, geri dönüş konusu Meclis-i Vükela toplantısında ele alınarak 31 Aralık 1918 tarihinde yasalaştı.⁶⁸ Bu dönemde pek çok Ermeni eski yerlerine tekrar döndüğü gibi savaştan sonra İstanbul'daki Ermeni nüfusu da bir hayli arttı. Bu arada alınan tedbirler sayesinde düşlerindeki hayali gerçekleştiremeyen Ermeni dini ve sivil önderleri, 1915 ve öncesindeki Ermeni isyanlarında meydana gelen olayları Dünyaya Ermeni katliamı gibi göstermeye çalışarak masum rolü-

64 Azmi Süslü, *Ermeniler ve 1915 Tehcir*, s. 199.

65 Y. Tekin Kurat, *Henry Layard'ın İstanbul...*, s. 233.

66 BOA, DH, ŞFR., Nr.52/282; Ayrıca Bkz., Ermenilerin başka bölgelerde yerleştirme nedenleri hakkında Hariciye Hukuk Müşaviri Mehmet Münir Beyin raporu. BOA, DH, ŞFR, Nr: 70/92.

67 Bu konuda geniş bilgi için bkz., Davut Kılıç, "1915'te Tehcir Edilmeyen Ermeniler", *I. Türkiye Kongresi Bildirileri II*, (20-21 Nisan 2002) Ankara: 2003, ss. 113-120. Ayrıca bu konudaki Arşiv Belgelerinden bazıları için bkz., BOA, DH, ŞFR, Nr: 54 / 54; BOA, DH, EUM, 2.Şb. 68 / 101; BOA, DH, ŞFR, Nr: 63 / 135; BOA, DH, ŞRF, Nr: 54-A / 382.

68 Bkz., İbrahim Etem Atnur, "1918 Yılında Osmanlı Devleti ve Ermeni Meselesi", *Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri I*, Ankara: 2003, s.395. Bu durumdan faydalanarak tekrar dönenlerin sayısı tam olarak bilinmemekle birlikte Halaçoğlu bir Amerikan arşiv belgesine atfen 644.900 Ermeni'nin eski yerlerine yeniden döndüğünü belirtir. Bkz., Yusuf Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri*, 2.b., İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı, 2004, s.106; Bu konuda Osmanlı devletinin uygulamaları için ayrıca bkz., Mehmet Çevik, "Ermenilerin Tehcir Sonrası Geri Dönüşü ile İlgili Osmanlı Devletinin Uygulamaları", *Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri II*, Ankara: 2003, ss.121-128; Cemalettin Taşkıran, "Türk-Ermeni İlişkileri, Tehcir Olayı ve Sözde Soykırım", *Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu*, (nşr. H. C. Güzel), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2001, ss.209-224.

nü oynama devam ediyordu. Şubat 1919'da Eçmiyazın Katoğikosu V. George'un Erivan'da takdis ederek açılışını yaptığı "Batı Ermenilerinin II. Kongresinde", o dönemin İttihat ve Terakki Partisinin önde gelen yöneticilerinden intikam almak için Talat Paşa, Sait Paşa, Bahattin Şakir, Cemal Paşa ve benzeri idarecilerin buldukları yerde öldürülmelerine karar verilerek bunun için timler görevlendirildi.⁶⁹ Ermeni suikast timleri kendilerine verilen bu görevleri yerine getirmek için değişik ülkelerde kaçak olarak yaşayan eski Osmanlı yöneticilerinin peşlerine düşerek, 15 Mart 1921'de Berlin'de Talat Paşayı,⁷⁰ 5 Aralık 1921'de Roma'da Sait Halim Paşayı,⁷¹ 17 Nisan 1922'de yine Berlin'de Bahattin Şakir ve Cemal Azmi beyleri, 21 Temmuz 1922'de de Tiflis'te Cemal Paşa ile iki yaveri Binbaşı Nusret ve Teğmen Süreyya beyleri öldürdü.⁷²

Lozan Konferansına gelindiğinde Ermeni toplumunun büyük bir kısmı daralmış olan Türkiye topraklarının dışında kalmıştı. Türk delegasyonunun kesin tavrı karşısında İstanbul ve Anadolu'da kalan bir miktar Ermeni Lozan Konferansında söz konusu edilmedi.⁷³ Böylece Ermenilerin Türkiye'den toprak istekleri Lozan Konferansında tarihe gömüldü.⁷⁴ Lozan Barış Antlaşması sadece Türkiye'de yaşayan ve Müslüman olmayanlara yani Rumlara, Musevilere ve Ermenilere azınlık hakları tanıdı.⁷⁵ Lozan Konferansından sonra Hınçak ve Taşnak komitacıları, Avrupa devletlerinin artık kendileri için herhangi bir harekette bulanmayacaklarını anlayarak, yeniden Sovyetler Birliğinin desteğini almaya yöneldi.⁷⁶ İşte bu süreçte

69 R. G. Hovannisian, *Armenia on the Road to Independence 1918*, Los Angeles: 1967, s.453'den M. Kemal Öke, *Ermeni Sorunu 1914-1923...*, s.334.

70 *Talat Paşa'nın Anıları*, (nşr. Alpay Kabacalı), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2000, s.14.

71 Arşavir Şıracıyan, *Bir Ermeni Teröristin İtirafı*, (nşr. K. Mustafa Orağlı), İstanbul: Kastaş Yayınları, 1997, s.185.

72 Arşavir Şıracıyan, *Bir Ermeni Teröristin ...*, s.277.

73 Arnold Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, (nşr. Kasım Yargıcı), İstanbul: Baha Matbaası, 1971, s.171; Ercüment Kuran "Tarihte Türkler ve Ermeniler", *Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu*, (nşr. H. C. Güzel), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2001, s.46; Lozan Konferansına giden Türk heyetine konferans boyunca takip edeceği 14 maddelik bir talimat verilmişti. Bu talimatın ilk maddesi Ermeni yurdu ile ilgili idi: "Şark Hududu: (Ermeni Yurdu) mevzubahis olamaz. Olursa inkita-ı müzakereyi mucib olur." Denmekteydi. Bkz., *Atatürk'ün Milli Dış Politikası* (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge) I, (nşr. Kültür Bakanlığı), Ankara: 1992, s.497 vd.

74 Bu konuda geniş bilgi için bkz., Bilal N. Şimşir, *Lozan Telgrafları (1922-1923) I-II*, Ankara: T.T.K. Yayınları, 1990.

75 Bilal N. Şimşir, *Ermeni Meselesi 1774-2005*, Bilgi Yayınevi, 2005, s.188.

76 Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni...*, s.L.; Bu örgütler İkinci Dünya Savaşından sonra bloklara ve

“Büyük Ermenistan” hayali ile olaylara karışmış olan Ermeniler, olayların gidişatını gördükçe yeni kurulan Türkiye Cumhuriyetinde yaptıkları işlerin hesabını veremeyeceğinden korktuğu için başta Patrik Zaven Efendi olmak üzere İstanbul’u terk ederek yabancı ülkelere göç etmeye başladı.

6- Diaspora Ermenilerinin Türkiye Cumhuriyetine Yönelik Faaliyetleri

Diaspora Ermenileri, Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, İngiltere, Lübnan, Suriye, Filistin, Avusturalya, Kanada, Meksika, Arjantin, Rusya, Azerbaycan, Gürcistan, Mısır, İran, Irak, Ürdün gibi ülkelere dağılmış durumdadır.⁷⁷ 1965 yılına kadar diaspora içerisinde sosyal ve kültürel faaliyetlerde bulunan Ermeni örgütleri, sözde Ermeni katliamının 50. yıldönümünü Beyrut’ta Antilyas Kilisesinin öncülüğünde büyük bir dini tören eşliğinde kutlamaya karar verdi. Antilyas Kilisesinin Katoğikosu I. Horen bu törende yapmış olduğu konuşmasında “Ermeni varlığının korunmasını, bugünlerin her zaman anılmasını ve unutulmamasını isteyerek cemaatinden bu konuda ileriye dönük çalışmalarını tavsiye etti.”⁷⁸

Ermeni meselesinin ortaya çıkışından bu yana emperyal devletlerinde desteğini alarak kanla beslenmeyi kendilerine adet edinen komitacılar, XX. yüzyılın dördüncü çeyreğine gelindiğinde stratejilerini şöyle belirledi. “Büyük Ermenistan Cennet Ülke” rüyasını gerçekleştirmek için 1915 ve öncesinde yaşanan Ermeni isyan ve olayları sonucunda gerçekleştirilen tehcir hadisesini tarihi gerçeklerden uzaklaştırarak soykırım şeklinde istismar eden “Dört T Planı” olarak uygulamaya koydular. Bu plan özet olarak şöyle idi. Birincisi Ermeni iddialarının dünyaya “*tanıtılması*”, ikincisi Türkiye tarafından “*tanınması*”, üçüncüsü Türkiye’den “*tazminat*” alınması, dördüncüsü ise Batı Ermenistan olarak adlandırılan “*toprak*” parçasının Türkiye’den koparılmasıdır.⁷⁹

yaşadıkları ülkenin politikasına uygun Türkiye dışında kalan dinî merkezlerde yuvalanmalarını sürdürecektir. Mesela; Eçmiyazın Katoğikosluğu Hınçak grupların etkisi ve kontrolü altındayken, Antilyas Katoğikosluğu ise Taşnak grupların etkisi altında kalacaktır. Bkz., Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni ...*, s.LXIII.

77 Diaspora Ermenilerinin bu ülkelerdeki durumları için bkz., Cemalettin Taşkiran, “Ermeni Diasporası Nedir? Ne İstiyor?” *Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri III*, Ankara: 2003, s.5 vd.

78 Necla Başgün, *Türk-Ermeni İlişkileri Abdulhamid’in Cülusundan Zamanımıza Kadar*, Ankara: Töre-Devlet Yayınevi, 1973, s.121; Bu gelişmelerden rahatsız olan Türk Ermenileri olayları tasvip etmediklerini ve Türk Bayrağı altında mesut olduklarını belirtir beyanatlar verdiler. Bkz., 9 ve 10 Nisan 1965 tarihli *Hürriyet Gazetesi*.

79 Cemalettin Taşkiran, “Türk-Ermeni İlişkileri...”, s.10.

Ermeni komitacılar yine emperyalist devletlerden aldıkları destek sayesinde "Asala" çatısı altında oluşturdukları terör grupları ile planın ilk bölümünü uygulamaya koydu.⁸⁰ Sözde Ermeni soykırımını Dünyaya tanıtabilmek için 1973-1994 yılları arasında değişik ülkelerde Türk Büyükelçiliği çalışanlarından başta diplomatlar olmak üzere 35 kişiyi şehit etti.⁸¹ Çoğu Avrupa ülkelerinde olmak üzere bu terör eylemlerinin faillerinin hala bulunamayışı da oldukça ilginçtir.

Diaspora önderleri, 21 yıllık kanlı faaliyetlerinden sonra Plan'ın ikinci kısmına geçerek Ermeni meselesini siyasallaştırmış ve diasporanın yoğun olarak yaşadığı ülkelerin senatolarında sözde Ermeni soykırımını kabul eden yasaların parlamentolarda kabul edilmesine ağırlık vermiştir.⁸² Bundan maksat ise uluslararası kamuoyunu arkasına alarak Türkiye Cumhuriyetine Ermeni soykırımını tanıtmak vardır. Bu yolda da epeyce mesafe alınmıştır.

Günümüzde ise planın üçüncü ayağı olan tazminat konusunda da alt yapı oluşturulmaya başlanmış, Ermenistan yönetiminin desteğiyle başkent Erivan'da toplanan "Dünya Ermeni Kongresinde", sözde soykırımın dünyanın çeşitli ülkelerinde tanınması girişimleri gözden geçirildikten sonra Türkiye'den maddi tazminat ve toprak talep edilmesi ile ilgili görüşler yeniden gündeme getirildi.⁸³

Amerikan Vardges Yeghian & Co. hukuk şirketinin temsilcisi Arman Bagdoyan, Erivan da düzenlediği basın toplantısında; Ermeni soykırım iddialarına işlerlik kazandırmak amacıyla dönemin sigorta şirketlerine dava açmak için sözde soykırım kurbanlarının varislerinden belge toplandığını belirterek⁸⁴ konuyu bir

80 Ermeni terörü ve Asala'nın oluşumu için bkz., Hasan Selçuk Köni, "Uluslararası Terörizmin Bir Boyutu Olarak 1974'ler Sonrası Ermeni Terörü", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumuna İlişkileri Sempozyumu, (8-12 Ekim 1984 Erzurum)*, Ankara:1985, ss.201-205; Y. Atila Şehirli, "Asala'nın Ortaya Çıkışı, Eylemleri, İlişkileri ve Sonu", *Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri* (nşr. İ. Bal, M. Çufalı), Ankara: 2006, ss.651-680; Yavuz Cankara vd., "Ermeni Terörü ve Asala Terör Örgütü", *Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri* (nşr. İ. Bal, M. Çufalı), Ankara: 2006, ss.681-699; İhsan Bal, "Ermeni Terörü ve Dış Bağlantıları", *Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri II*, Ankara: 2003, ss.475-477.

81 Şehit diplomatların katledildikleri yerler ve kimlikleri hakkında geniş bilgi için bkz., Bilal N. Şimşir, *Şehit Diplomatlarımız 1973-1994 I-II*, Ankara: Bilgi Yayınları, 2000; <http://www.ermenisorumu.gen.tr/turkcel/diplomatlar/index.html>, (03.02.2007).

82 Ermeni tasarısını kabul eden ülkeler ve özel kuruluşlar için bkz., Ömer E. Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", *Ermeni Araştırmaları*, C: 4-5, S: 16-17, (Kış 2004-İlkbahar 2005), s.36-72.

83 Türkiye Gazetesi 08.05.2004.

84 <http://www.hyetert.com/haber3.asp?AlıYazi=AnaSayfa&Id=9949&DiId=1>, (05.10.2004);

adım daha ileri götürdü. Nitekim Amerika'da Fransız Sigorta devi Axa ve Amerikan New York Life şirketi aleyhine dava açıldı. Axa, mahkeme sonuçlanmadan 17 milyon dolar tazminat ödemeyi kabul etti ve Ermeni yardım kuruluşlarına da birkaç milyon dolar bağış yapacağını bildirdi. Ermeni lobisi, bu kez de Almanya'nın en önemli iki bankası olan Deutsche Bank ve Dresdner Bank'ın 1915 yılındaki tehcir sırasında ölen Ermenilerin hesaplarına el koyduklarını iddia ederek söz konusu bankalara dava açtı. Paraları yasal faiziyle geri isteyen diaspora avukatları, asıl amaçlarının ise soykırım iddialarıyla ilgili gündem oluşturmak olduğunu söyleyerek, davanın kazanılması durumunda insanlar demek ki, bu şirketler bu kadar yüklü miktarları ödüyorsa o zaman 1915 yılında gerçekten "soykırım yaşanmış" şeklinde düşünmeye başlayacaklarını belirterek çalışmalarına çok yönlü devam ettiklerini ifade etmiştir.⁸⁵

Sonuç olarak, Ermeni diasporasının bu tür faaliyetleri, zaman içerisinde Ermeni meselesini tarihi gerçeklerden tamamen uzaklaştırarak konuyu siyasal zemine taşımıştır. Bundan dolayı da diaspora ve Ermenistan yöneticileri konunun belgeler ışığında uluslararası bir heyetin hakemliğinde çözülmesine razı olamamaktadır. Türkiye Cumhuriyeti, diaspora ve Ermenistan'ın konuyu daha fazla siyasallaştırmasına müsaade etmeksizin her iki ülkenin de ortaya koyacağı tarihi belgeler ışığında problemin çözümünden yana politikalar üretmelidir. Bu konuda alınacak tedbirleri şöyle sıralamak mümkündür.

- Ermeni örtülü savaşına ve psikolojik harekâtına karşı mücadelede bilimsel bir merkezin veya enstitünün kurulması şarttır. Bu merkezde Osmanlıca, Ermenice ve Batı dillerini bilen uzmanlar, başlangıçtan günümüze Ermeni tarihini, kültürünü, dinini, politikasını, Ermenistan'ı, Ermeni diasporasını, politik ve kültürel etkinliğini incelemelidir.
- Ermeni meselesi ile ilgili başta A.B.D. ve Rusya olmak üzere Avrupa devletlerinin arşivleri ciddi bir şekilde taranarak bütün dokümanların gün yüzüne çıkartılıp soykırım yalanını çürütmede bilimlik bilgi olarak kullanılması sağlanmalıdır.
- Bu merkez yurt içine bilimlik bilgi ürettiği gibi yaptığı çalışmaların önemli bir kısmını yurtdışında bastırarak şartıyla başta İngilizce, Fransızca ve Rusça olmak üzere değişik dillerde kitap ve broşürler yayınlamalıdır.

Amerika'daki diaspora faaliyetleri için ayrıca bkz., Şenol Kantarcı, Amerika Birleşik Devletleri'nde Ermeniler ve Ermeni Lobisi, İstanbul: Aktüel Yayınları, 2004.

⁸⁵ *Zaman Gazetesi*, 16.01.2006.

- Dünyanın dört bir yanında Ermenilerle ilgili çıkan her kitap toplanmalı ve hangi kütüphanede hangi kitabın olduğu bilinmelidir.
- Amerikalı, İngiliz, Fransız, Arap, Rus vs. ülkelerden bilim adamlarına burs verilerek bu konuda çalışmaları sağlanmalıdır.
- Merkezin uzmanları yılın yarısını dünyanın değişik üniversitelerinde konferanslar vererek geçirmelidir.
- Yine bu merkez yabancı dillerde süreli yayınlar çıkartmalı ve Türkiye'de Ermeni meselesi ve Ermenistan konusunda Yüksek Lisans ve Doktora çalışmalarını desteklemelidir.
- Türkiye'de batı ülkelerine karşı ekonomik boyut politikaları anlayışından vazgeçilerek uzun dönemli jeopolitik ve jeostatejik hedefler belirlenmelidir.
- Türkiye Ermenistan ile Azerbaycan arasında arabulucu bir rol üstlenmeli ve Karabağ sorununu çözümünde politikalar üretmelidir.
- Ermeni sorunu ve diğer problemlerde de yurt dışındaki vatandaşlarımızdan yararlanma yolları araştırılmalıdır. Yurt dışındaki vatandaşlarımıza çifte vatandaşlık verilmesi ile ilgili çalışmalar yoğunlaştırılmalı böylece buldukları ülkelerde alınacak kararlarda söz sahibi olmaları sağlanmalıdır.
- Türkiye'nin tanıtımı başta olmak üzere Ermeni meselesinde Türk tezlerinin internet ortamında yabancı ilim adamlarından da faydalanarak birkaç dilde yayınlanması sağlanmalıdır.

ERMENİLERİN AMERİKA'YA GÖÇ ETME NEDENLERİ

Dr. Ahmet AKTER
ahmetakter@gmail.com

Öz: Göç, bireysel ve toplumsal olarak köklü karakteristik değişikliklere neden olan bir olgudur. Buna rağmen göç etme duygusu her zaman var olan, sonunda olumlu etkileri yanında yıkıcı etkileri de görülen bir duygudur. Ermenilerin 19. yüzyılda yaşadıkları da başka bir şey değildir. Ancak Ermenilerin toplumsal olarak göç etme nedenlerinin, bir milletin kendi kaderini tayininde olası kararlardan doğrusu olduğu tartışılabilir. Bizim ulaştığımız sonuç ise etkilerinin olumsuz olduğu yönündedir.

Anahtar Kelimeler: Göç, Ermeni, Amerika, Osmanlı İmparatorluğu, Anadolu, American Board of Commissioners for Foreign Mission (ABCFM), Misyoner.

Abstract: Migration is a phenomenon that leads to radical changes both as an individual and a society. However, the sense of migration is an eternal feeling that creates positive as well as negative effects. What the Armenians experienced in the 19th century is nothing different than that. It is debatable whether the Armenians gave the right decision by migrating to the USA. Our conclusion is that the decision to migrate was not the right one and created negative impacts.

Key Words: Migration, Armenian, the USA, the Ottoman Empire, Anatolia, American Board of Commissioners for Foreign Mission (ABCFM), Missionary.

Giriş

Göç, toplumların sürekli yaşadığı bir olgudur. Hiç kimse zorunlu olmadıkça ülkesini, memleketini terk etmek istemez. İnsanların doğup büyüdüğü yere olan bağlılıkları ömür boyu süren duygusal bir durumdur. Ülkesini terk edenlerin vatana duydukları özlem ömür boyu sürer. Başka yerlere göç etme sebeplerinin diğer insanlar tarafından kabul edilir bir sebep olması da beklenemez. Her göçmenin kendine göre anlamlı bir nedeni vardır.

19. yüzyıl boyunca eski dünya milletlerinin yeni dünyaya göç etme istekleri artarak devam etmiştir. Bu göçün önemli bir bölümü nüfusunu artırmaya çalışan Amerika Birleşik Devletleri'ne yapılmıştır. Amerika, geniş coğrafyası ve iş gücüne ihtiyacı nedeniyle başlangıçta niteliklerini göz önüne almadan, bulaşıcı hastalıklarla

rı olmayan her göçmeni kabul etmiştir. Osmanlı Devleti'nin ise Amerika'ya giderek tabiiyet değiştiren tebaasından ciddi bir şekilde rahatsız olması, Amerika'nın da Osmanlı Devleti'nin sıkıntılarını dikkate almaz bir şekilde davranması iki ülke arasındaki ilişkilerin 19. yy.da zaman zaman gerilmesinin en önemli nedenini oluşturmuştur.

A.Göç Etme Nedenleri

Osmanlı İmparatorluğu döneminde yüzyıllar boyu süren savaşlar ve halkın savaşan kesimini oluşturmaları nedenleriyle Türkler, sanayiinin bütün dallarını Gayri Müslimlere bırakmıştır. Gayri Müslim tebaa arasındaki Ermeniler de bu alanda kendilerini geliştirmişler ve bankerlik, ticaret ve sanayi alanlarında söz sahibi olmuşlardır. Aynı bölgede ve birlikte yaşamaları nedeniyle Türklerle duyguları ve adetleri birbirine çok benzediğinden kendilerini Türklere uydurmuş ve güvenlerini kazanarak reayanın en nüfuzluları haline gelmişlerdir. Zamanında, Ermenilere bir şekilde borçlu olmayan yüksek rütbeli bir memur yoktur. En yok-sul köylü bile ektiği tohumun bedeli için onlara borçlanmıştı¹.

Osmanlı topraklarının doğusunda yaşayan Ermeniler, bölge halkının zengin tabakasını teşkil etmişlerdir². Ermeniler ile ilgili çalışmasıyla ünlenen Vladimir Mayewsky, yayımladığı kitabında Ermenilerin, her türlü sanayi dalıyla ve çiftçilikle uğraştığını yazmakta, sosyal ve psikolojik yargılarda bulunmaktadır. Mayewsky'e göre; Ermeniler, sosyal durumları aynı olmayan şehirli ve köylüler olmak üzere iki grupta toplanmıştır. Göze çarpan huyları, çoğunluğunun makam sevdasında olması fakat bunun için gayret göstermeyi sevmemeleridir. Genel olarak kendileriyle rekabet edilmesi çok zor olan servet kazanma arzuları mevcuttur. Çok tutumlu ve harcamalarını asgari seviyeye indirecek yetenekleri vardır. Eğlence konusunda oldukça cimridirler. Ancak bütün Ermeniler çalışkan olarak bilinirler.

Şehirli Ermeniler kendileriyle ciddi olarak rekabet eden Rumların bulunduğu şehirlerde ticareti tamamen ellerine geçirmişlerdir. Özellikle sanat ve ticaret için şehirlerde toplanmışlardır. Orta derecede eğitim görmüş olan her Ermeni ülkede takip edilen politika hakkında oldukça geniş bir bilgiye sahiptir. Şöhret

1 Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, 5. Baskı, Ş.Y: Rüstem yay. 2001, ss. 89-90'dan C. Oscanyan, *The Sultan and His People*, New York, 1857.

2 Osmanlı topraklarının batısında Ermenilerin pozisyonunda Rumlar ve Museviler bulunmaktadır. Daha fazla bilgi için bkz. Ali Güler, *XX. Yüzyıl Başlarının Askeri ve Stratejik Dengeleri İçinde Türkiye'deki Gayri Müslimler (Sosyo – Ekonomik Durum Analizi)*, Ankara: ATASE Yay. 1996.

sahibi olmak, yüksekte atmak ve yalnız kendi fikrini beğenmek her zaman düşüncelerinde var olmuştur. Köylülerin ise çiftçilik ve suni sulama sanatına sahip olmaları, zamanındaki Rus köylülerinin durumundan daha iyidir.

Ermeni din adamları ise dinî faaliyetler yerine milli fikirlerin gelişmesi konusunda çalışmışlardır. Bu fikirler esrarengiz manastırların sessiz duvarları arasında yeşerme imkânı bulmuştur. Buralarda dinî ayinler yerine Hıristiyan-Müslüman din düşmanlığı yerleştirilmiştir. Okullar ve Kilise okulları bu konuda dini liderlere yardımcı olmuşlardır. Zaman geçtikçe dinî inançların yerine millî hisler yerleşmiştir. Ermeni'nin kalbine dini hislerden çok mezhep anlayışı yerleştiğinden dolayı Ermeni Komitacıları din adamlarını kolaylıkla etkileri altına almayı başarmışlar ve Türkleri nefretle anmışlardır³. Okullarda Ermenistan tabloları en değerli yeri işgal etmiştir. Piskoposluklardan Osmanlı Tuğrası kaldırılarak yerine Ermenistan arması, Ermenistan haritası, martin ve mavzerler asılmıştır. Bombalar temin edilerek bomba yapımını öğrenmek için Rusya'ya, Avrupa'ya ve Amerika'ya adamlar gönderilmiştir⁴.

Osmanlı Ermeni toplumunda ayrıca, banker ve tefecilerden oluşan ve "Amira" diye isimlendirilen bir sınıf bulunmaktaydı. Amira sınıfının Ermeni toplumunda İstanbul Ermeni Patriğinden daha fazla etkisi bulunmaktaydı⁵.

Peki, Ermeniler neden göç etmişlerdir? Ermeni araştırmacıların bazılarına göre Ermeniler, politik etkenler, çevresel etkenler, vatandaşı olduğu ülkeye iade, ekonomik ve eğitimsel etkenler ve geçici göç nedenleriyle göç etmişlerdir⁶. Oshagan Minasyan'a göre ise Ermeniler politik baskı, dinsel zulüm, ekonomik durumlarını yükseltmek ve iyi eğitim almak için göç etmeye karar vermişlerdir⁷. Ermeni tarihçi Robert Mirak'a göre de Ermenileri 1900'lü yıllarda göç düşüncesine sevk eden durumlardan birincisi tüccarların seyahat özgürlüğünün olmaması, ikincisi ver-

3 Vladimir Mayewsky, *Yabancı Gözüyle Ermeni Meselesi*, Çev. Bnb. Sadık Ahmet, Osmanlıcadan Çev. Eyüp Şahin, Ankara: Askerlik Dairesi Başkanlığı Yay., 2001, ss. 4 - 5.

4 Cemal Anadol, *Tarihin Işığında Ermeni Dosyası*, 3. Baskı, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yay. 2002, s. 113.

5 Mirak, Robert, *Torn Between Two Lands: Armenians in America 1890 to World War I*, Cambridge: Harvard University Press, 1983, s. 9.

6 Meliné Karakashian ve Gevorg Poghosyan, "Armenian Migration and Diaspora: A Way of Life", Leonore Loeb Adler ve Uwe Gielen, Det., *Migration: Immigration an Emigration in International Perspective*, Westport: Praeger/Greenwood, 2003, ss. 225-242.

7 Oshagan Minassian, *A History of the Armenian Holy Apostolic Orthodox Church in the United States (1888-1944)*, Yayınlanmamış Teoloji Doktora Tezi, Boston: Boston University School of Theology, 1974, ss. 41-42.

gilerin yüksekliği ve üçüncüsü katliama uğrama korkusudur⁸. Justin McCarthy'e göre ise Ermenilerin önemli bir bölümü ekonomik nedenlerle göç etmiştir⁹.

Ermenilerin politik etkenlerden anladığı katliama maruz kaldığı propagandasını yaymaktır. Ancak aynı kişiler politik baskı da dâhil olmak üzere bahse konu dönemde göç edenlerin geçici olarak Amerika'ya geldiklerini itiraf etmektedirler¹⁰. Dönem içinde çıkan Amerikan ve Avrupa gazeteleri incelendiğinde binlerce katliam haberi ve ölen Ermenilerin miktarlarının yayımlandığı görülmektedir. Bu propaganda yazılarındaki miktarlar ile o dönemdeki ermeni nüfusunun karşılaştırılması ayrı bir araştırma konusudur.

Osmanlı Devleti'nin tespitine göre; Ermeniler, vatandaşlık hakkı kazanmak için yabancı ülke yetkililerine, göç edenleri koruyan kötü niyetlilere alet olduklarını ve memleketlerinde gördükleri eğitim ve öğretimden kurtulmak için göç ve sefaleti seçtiklerini beyan eden, fakat gittikleri yerlerde fikirlerini duyurduktan sonra yabancı ülke vatandaşı olarak Osmanlı topraklarına dönerek zararlı faaliyetlerde bulunan kişilerdir¹¹.

Ermenilerin göç sebebi olarak iddia ettiği eğitim öğretim konusuna gelince; Osmanlı Devleti azınlıklarına kötü davranmamıştır. Nitekim 1864 yılında Paris Sefareti 22 azınlık öğrenciyi dönüşlerinde devlet görevlerinde bulunmak üzere yurt dışına eğitim için göndermiştir¹².

Aksine eğitim öğretimde engelleme olmamış ve 1880'lerde Amerikan misyonerlerinin faaliyetleri (kilise kurma, okul ve kolej açma vd.) gelişip yayılınca Ermenilerin göçü her şehirden, özellikle Harput (%40)'tan ve genellikle bekârlar (%95) olmak üzere artmıştır¹³. 1834 yılında ailelerini anavatanlarında bırakan genç bekârlar ve erkekler eğitim için çoğunlukla New York'a gitmişlerdir¹⁴. Öğ-

8 Robert Mirak, *Torn Between...*, ss. 50-51.

9 Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, 3. Baskı, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1995, s. 134.

10 Oshagan Minassian, *A History of ...*, s. 62.

11 BOA. Y. PRK. AZJ, Dos. 47, No. 48.

12 *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, (Katalog), İstanbul: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Cilt 1, Belge No. 158.

13 Ercüment Kuran, "Başlangıçtan Günümüze Ermeni-Türk İlişkileri" (Röportaj), Ermeni Sorunu Özel Sayısı 1, Sayı 37, Ankara: Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 2001, s. 95; Knarik Avakian, "The History of the Armenian Community of the United States of America (From the Beginning to 1924)", <http://www.geocities.com/lira777/summaryE.html>.

14 Knarik Avakian, *The History of...*

rencilerin çoğunluğu dini eğitim için olsa da tıp, mühendislik ve bilim okumak üzere gitmişlerdir¹⁵. American Board of Commissioners for Foreign Mission (ABCFM)'un Doğu Türkiye Misyonundan Misyoner O. P. Allen'in, 12 Ağustos 1890 tarihinde Doktor Judson Smith'e yazdığı mektuba göre misyonerler Amerika'ya eğitim maksadıyla gidilmesinden hoşnut değillerdir. Köylere ulaşamadıklarından dolayı ilerleme kaydedemediklerini, öncelikle bölgede ilahiyat mezunlarına ihtiyaç duymadıklarını, temel Hıristiyanlık doktrinini bilen tecrübeli gönüllülerin yeterli olacağını belirtmiştir¹⁶. O. P. Allen, 30 Mart tarihli mektubunda kadınlara yönelik çalışmalarını yürütecek hanımları beklediklerini, kalıcı sonuç alınabilmesi için kadınların eğitilmesinin şart olduğunu da belirtmektedir. Misyonerler, geleceğin yetişkinleri olacak çocuklara yönelmesi gerektiğinin, Misyon evlerinde yetişmiş çocuklara hayatın her türlü zorluğu da öğretildiğinde hayatlarını misyonerliğe adanmış neferler haline geleceğinin farkındadırlar. Misyonerler, Misyonlarını emin ellere devredeceklerinden dolayı mutludurlar. Ancak Misyonerlerin ümitlerini kaybetmelerine sebep olan olaylardan birini Amerika'ya eğitim için gidenler teşkil etmektedir. Amerika'ya giden gençlerin orada kalmak istemesi ve işçi olarak hayatlarına devam etme çabaları misyonerler için hayal kırıklığı yanında utanç kaynağı da olmaktadır. Misyonerler için önemli olan yerli misyonerlerin yeterli miktarda ve kalitede nasıl yetiştirilebileceği ve bunların yaşadıkları topraklarda kalmasının nasıl sağlanacağı sorusuna cevap bulunmasıdır¹⁷. Misyoner O. P. Allen, 26 Ocak 1892 tarihinde yazdığı mektupta tasvip etmedikleri halde yurt dışına gidenlerin isim listesini de bildirmiştir. Bu kişilerin Amerika'ya göç edişi Türkiye'deki işlerin düzgün yürümesini engellemektedir. Ermeniler Misyonerleri kandırmıştır. Misyoner O. P. Allen, bazılarının maddi kaygılarla kendileriyle birlikte olduğunu ve güvenilmez olduğunu belirtmektedir. Birçoğu Misyon içerisinde önemli görevleri yerine getirdikten sonra Misyonerleri yanıltarak yön değiştirmişlerdir. Misyoner O. P. Allen, Misyonda kalacağını umduğu ancak Amerika'da ilahiyat eğitimi yapmaya karar veren gençlerin aynı eğitimi Türkiye'de almalarının daha iyi olacağını düşünmektedir. Misyonerler, Ermenilerin Amerika'ya gitmelerine karşı olmalarına rağmen onları engellemeyi düşünmüşlerdir. Doğu Misyonunda sadece 10–15 yurt dışında eğitim almış elemana yer bulabileceklerini ve giden onlarca dönmüşlerinde nerelerde görevlendireceklerinin endişesini yaşamışlar; Amerika'da okuyup dönenlerin dönüp bakmayacağı yerlerde görevlendirmek için özverili ve fedakâr insanlara ihtiyaç duymuşlardır. Halkın büyük bir çoğunluğu köylerde yaşadığından dışarıda eğitim görenler bu-

15 Oshagan Minassian, *A History of...*, s. 32.

16 ABCFM Arşivi, ABC 16.9.7, Reel 695, Vol. 4.

17 ABCFM Arşivi, ABC 16.9.7, Reel 695 (69), Vol. 8.

ralara gitmek istememektedir. Misyoner O. P. Allen ayrıca, Türkiye'deki büyük kiliselerin çoğunda kendi yetiştirdikleri görevlilerin çalıştığını ve yurt dışında alınan eğitimin asla daha üstün olmadığını, gençlerin çoğunun maalesef kendilerini daha iyi yerlere gidecekmiş gibi hazırladıklarını, Amerika'daki gibi bir sistem kurdukları takdirde hedef kitleden uzaklaşılacağını düşünmektedir¹⁸.

Göç eden Ermenilerin hepsi Amerika'ya yerleşmemiştir. Bunlardan tıp eğitimini Filadelfiya'da yapan Doktor Melcon Altounian 1890'lı yıllarda Merzifon'da kolej doktoru olarak çalışmıştır. Profesör A.G. Sivaslian, 1894 yılında Carleton College'de matematik ve astronomi konularında aldığı üç yıllık doktora eğitiminden sonra geriye dönmüştür¹⁹.

Osmanlı Devleti yetkililerine göre; Ermeniler, Amerika vatandaşlığının Osmanlı Devletindeki ayrıcalıklarından faydalanmak maksadıyla çeşitli yollarla Amerika'ya giderek tabiiyet değiştirmiş ve tekrar memleketlerine dönmüşlerdir. Bu şekilde her türlü kanunsuz faaliyetlerinin cezalarından, Osmanlı kanunlarındaki yaptırımlardan kurtulmaya çalışmışlardır²⁰. Bir Ermeni için Amerika, bolluğun, iyiliğin ve özgürlüğün yüksek idealiyle eşdeğer²¹ olsa da eğitim, ekonomik ve kısmen politik sebeplerle gelen Ermenilerin çoğu ABD'yi geçici servet, iş ve çalışma yeri olarak görmüştür. Ermenilerin çoğunluğu ABD'ye yerleşmeyi düşünmemiş, ailelerinin yaşamını sağlayacak serveti edindikten sonra ABD'den dönmeyi planlamıştır. ABD'de uygun sosyoekonomik şartları bulanlar giderek yerleşmeye başlamışlardır. Ermeniler, bununla birlikte vatanlarıyla ilişkilerini de koparmayıp akraba ve yakınlarının Amerika'ya göç etmesini desteklemişlerdir²².

Ermeni gazetesi Gotchnag'ın 10 Kasım 1904 tarihli sayısına göre, Ermeni göçü, 1848–1875 öğrenci dönemi, 1875–1896 ticaret dönemi ve 1896–1904 işçi dönemi olmak üzere üç döneme ayrılmaktadır. Bazı ermeni yazarları birinci ve ikinci dönemleri birleştirerek iki döneme ayırmışlardır²³. Aslında temelde göç olgusu misyonerlerin etkisindeki göç ve Ermenilerin etkisindeki göç olmak üzere

18 ABCFM Arşivi, ABC 16.9.7, Reel 695 (78), Vol. 8.

19 George E. White, "Adventuring with Anatolia College, The First College Decade, 1861–1940", http://www.hastings.edu/html/library/rerumvol5_2firstcoldec.htm.

20 BOA. Y. MTV. Dos. 67, No. 31.

21 Galust A. Galoyan, "The Armenian Question and International Diplomacy After World War I", *Armenian Perspectives: 10th Anniversary Conference of The Association Internationale Des Etudes Armeniennes*, Richmond: Routledge, UK, 1997, ss. 294 – 311.

22 Knarik Avakian, *The History of...*

23 Oshagan Minassian, *A History of ...*, s. 27.

iki döneme ayrılmaktadır. Birinci dönem, ister istemez misyonerlerin mezheplerini yaymak için sebep oldukları ve çoğunlukla kontrol edemedikleri dönemdir. İkinci dönem ise Ermenilerin daha iyi şartlarda yaşama hayalleri, güvenlik kaygısı ve Ermeni örgütlerinin etkisi nedeniyle gerçekleşmiştir. Oldukça uzun olan ikinci dönemde sosyal ve politik etkiler zaman zaman diğerine baskın çıkmıştır.

Bir kısım Ermeni, 1877–78 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında para kazanıp memleketlerine geri dönmek için Amerika'ya gitmiştir. Bu dönemde gidenlerin çok azı geriye dönmüştür²⁴. 1877–78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra ülkenin düştüğü ekonomik kriz nedeniyle zanaatkâr ve tüccar Ermeniler ülkeden göç etmişler, Amerikan iç savaşı (Civil War) (1861–65) sonrası Amerika'daki ekonomik, sosyal ve politik gelişmeler Ermenileri Amerika'ya göç etmeleri konusunda cesaretlendirmiştir. 1880'lerde ise zengin Ermeniler daha çok Avrupa'ya göç etmişlerdir²⁵. 1896 tarihli bir belge, Amerika'ya ticaret yapmak amacıyla giden birçok kişinin bulunduğunu belirtmektedir²⁶. 1830 tarihli ticaret anlaşmasının imzalanmasından sonra İzmir ve İstanbullu Ermeni tüccarları özellikle New York, Boston ve Chicago'da büro açmışlardır²⁷.

Amerikalı misyoner ailelerinin erkek ve kadın yerli Ermenileri hizmetçi olarak beraberlerinde Amerika'ya götürmek istemeleri, ABD'ye göçe neden olduğundan Osmanlı Devleti'nce yasaklanmıştır²⁸. Bu konu hakkında ABD ile diplomatik yazışmalar yapılmıştır²⁹.

Amerika'da bulunan Ermeni kuruluşları ve yardım örgütleri de Ermenilerin topluca göç etmeleri için çaba sarf etmişlerdir³⁰.

Amerika, aynı zamanda devrimci Ermeni parti üyelerinin politik bir sığınağı olmuştur³¹.

²⁴ Vahan M. Kurkjian, *A History of Armenia*, U.S: Armenian General Benevolent Union of America, 1958, s. 473.

²⁵ Knarik Avakian, *The History of...*; Amerikan iç savaşına bazı Ermeniler katılmıştır. Garabed Kaloustian, Baronig Mateosian ve Philadelphia hastanesi baş cerrahı Simon Minasian hekim olarak; Armenag of Khas, Narinian of Smyrna ve Zora Tateosian asker olarak görev almıştır. Oshagan Minassian, *A History of...*, s. 33.

²⁶ BOA. *A. MKT. MHM*. Dos. 658, No. 42, Lef 3.

²⁷ Oshagan Minassian, *A History of...*, s. 34.

²⁸ BOA. *Y. A. RES*. Dos. 80, No. 37, Lef 3.

²⁹ BOA. *A. MKT. MHM*. Dos. 628, No. 44; Erdal Açıksees, "Osmanlı Devletindeki Misyonerlik Faaliyetleri ile İlgili Bir Değerlendirme (İki Merkezden Örnekler)", *Yeni Türkiye*, Özel Sayı 38, Ankara: Mart-Nisan 2001, s. 943.

³⁰ Bkz. BOA. *HR. SYS*. Dos. 2859, No. 52; *Y. A. RES*. Dos. 80, No. 37.

³¹ Knarik Avakian, *The History of...*

Amerika'ya göç ederek tabiiyet değiştirenlerin ailelerinin geride kalması göçün artmasının sebeplerinden birini oluşturmuştur. Ailelerin birleşmesi için çabalar devam etmiş ve ülkeler arası yazışmalara da neden olmuştur³². Eğitim ve ticaret maksadıyla gidenler, Amerika'daki şartları uygun bulup ailelerini yanlarına almak için çalışmış ve akrabalarına göç hakkında bilgi vererek göçü kolaylaştırmışlardır³³.

Osmanlı ülkesinde olaylara karışmış Ermenilerden bazıları kendi iradeleriyle bazıları da yapılan kötü muamelelerden dolayı ülkeyi terk ettiklerini ifade etmişlerdir³⁴.

Ermenilerden, güvenlik kaygısıyla göç kararı alanlar da mevcuttur. Ayrıca güvenlik konusunu suiistimal ederek göç etmeye teşebbüs edildiği de bugüne kalan belgelerden anlaşılmaktadır³⁵. Ermeni İhtilal örgütleri amaçlarına ulaşabilmek için kendi halkına da cefa çekirmiştir. Zengin Ermenilerden para istemişler ve alamadıkları takdirde onları öldürmüşlerdir³⁶. Papaz Mampre Üsküdar'da, avukatlardan Haçik Topkapı'da, Dikran Karagözyan Galata köprüsü üstünde, tüccarlardan Apik Uncuyan Galata'da ve avukat Sebah Galata'da Havyar Hanı kapısında öldürülmüştür³⁷. Yurt dışına gidenleri de rahatsız etmişler ve para istedikleri Avrupa'da bulunan bir zengin Ermeni'den cevaben " Ben, kendi paramla memleketin cellâdı olmak istemem" yanıtını almışlardır. Moskova'da Ermeni yetimhanesi idare eden Jamharyan ve Novorosisk'te yaşayan Bakalyan da bu nedenle öldürülmüştür. Aynı sebeplerle İzmir'de tüccar Balyozyan öldürülmüştür. Bu hareketlere kendi yandaşları dahi şikâyetle bulunsa ölüme mahkûm etmişlerdir³⁸.

32 Bu konu ile ilgili Osmanlı Arşivinde bulunan belge sayısı oldukça fazladır. Belgelerden bazıları şunlardır: BOA., *Y. A. RES.* Dos. 80, No. 114; *A. MKT. MHM.* Dos. 658, No. 29; *ZB.* Dos. 315, No. 32; *Y. A. RES.* Dos. 80, No. 37; *A. MKT. MHM.* Dos. 658, No. 42; *Y. PRK. EŞA.* Dos. 17, No. 51; *HR. SYS.* Dos. 2743.

33 Işıl Acehan, "Eski Dünya'dan Yeni Dünya'ya: Anadolu'dan ABD'ye İlk Müslüman Türk Göçü Üzerine", *Doğu Batı*, Sayı:32, Ankara: Doğu Batı Yay. Mayıs, Haziran, Temmuz 2005, ss. 221–238.

34 *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1879–1918)*, Cilt I, Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2002, ss. 94 – 116.

35 BOA. *DH. MUI.* Dos. 8–3, No. 12.

36 Erdal İlter, "Taşnak Partisinin Ermeni İsyanlarındaki Rolü (1892–1914)", *21. Yı. Girenken Tarihe Dostça Bakış*, Türk-Ermeni ilişkileri Uluslararası Sempozyumu, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yay. 2000, ss. 87–88'den Sempat Gabrielyan, *Ermeni Bunalmı ve Tekrar Doğuş*, Boston: 1905, s. 94 –157, K.S.Papazian, *Patriotizm Perverted*, Boston, 1934, Leonard Ramsden Hartill, *Men Are Like That*, Indianapolis, 1928, s. 97-98; Erdal Açıkse, "Göçün Ermeni Meselesi'ndeki Rolü Üzerine", *Ermeni Araştırmaları: I. Türkiye Kongresi Bildirileri*, II. Cilt, Ankara: ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yay. 2003, ss. 3–13.

37 *Ermeni Komitelerinin Amaçları ve İhtilal Hareketleri (Meşrutiyetin İlanından Önce ve Sonra)*, Ankara: ATASE Yay. 2003, s. 12.

38 Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, 2. Baskı, İstanbul: Belge yay. 1987, s. 452; BOA. *HR. SYS.* Dos.

Ermeni parti temsilcileri, zorla yardımlar toplayarak Sason ve Muş Ermenilerine önceden verilmiş olan silahları satmışlar, bazen de zorla silah aldirmek için Ermenilerin ev eşyalarını, hayvanlarını ve sürülerini kaybetmelerine neden olmuşlardır³⁹. Tedhişçilerin bu davranışları Ermeni Devleti'nin kurulmasına rağmen devam etmiştir. Taşnak belgelerinden anlaşıldığına göre, Ermeni köylüleri Ermeni hükümetinin inanılmaz şiddetine maruz kalmıştır. Örnek olarak Taşnak hükümeti komiseri V. Agamyan'ın ordudan firarları önlemek bahanesiyle soruşturma veya mahkeme olmaksızın insanları cezalandırdığı ve kurşuna dizdiği belgelere yansımıştır. Agamyan, firarla suçlanan kişilerin eşlerini, annelerini ve kız kardeşlerini toplayıp, çırılçıplak kalana kadar soyup, köy meydanında bütün insanların gözü önünde kaz yürüyüşünü taklit etmek zorunda bırakmıştır. Taşnak yetkilisi, daha sonra çıplak kadınları dövmüş ve onları saatlerce suyun içinde tutmuştur. Ardından kadınları tutuklama emri veren Agamyan, geceleyin de genç kadınların ve kızların ırzına geçmiştir⁴⁰.

Almanya'da bir gazete 1893 yılında Erzurum'da meydana gelen kuraklık nedeniyle Müslüman ve Ermenilerin bölgeden göç ettiklerini yazmıştır. Her ne kadar Osmanlı yönetimi, Rusya'ya gidenler olduğunu ancak Amerika'ya gidenlerin tespit edilmediğini söylese de o dönemde Amerika'ya da gitmeleri mümkündür⁴¹. 1895 – 1896 yıllarındaki sert kış ve yaşanan olaylar nedeniyle “fakirlik ve sefaletin her sınıf ahaliyi etkilediği, ticaret ve zanaat yapılamadığı, ziraatın kesintiye uğradığı, binlerce kişinin işsiz güçsüz serseri bir şekilde sokaklarda dolaştığı” tespit edilmiştir⁴². Bütün bu nedenler halkın göç düşüncesini pekiştirerek ülkeyi terk etmeye yönlendirmiştir.

Adi suç işlemiş Ermeniler de göç etmeyi kurtuluş olarak görmüşlerdir. Agop adlı bir Ermeni Diyarbakır'da 39.950 lira parayı zimmetine geçirerek İstanbul'a gelmiş, üç yıl çinko ticaretiyle uğraştıktan sonra ailesiyle beraber Amerika'ya göç etmiştir⁴³. Yine Washington Sefiri Mavroyeni Bey'in bildirdiğine göre; Van vilayetinde 1.900 lira çalarak New York'a kaçan Cideciyan'ın yakalanması için yerel makamlara başvurulmuştur⁴⁴.

2743, No. 65.

39 Esat Uras, *Tarihte Ermeniler* ..., s. 454.

40 Mehmet Perinçek, “Taşnak ve Sovyet Ermenistanı Kaynaklarında Taşnaksutyun Gerçeği” 23–25 Kasım 2005, Gazi Üniversitesi Ermeni Sempozyumu Bildirisi, <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=45&yazi=646>.

41 BOA. Y. PRK. A. Dos. 9, No. 21.

42 *Osmanlı Belgelerinde Osmanlı – Fransız İlişkileri I*, s. 79.

43 BOA. ZB. Dos. 419, No. 162.

44 *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, Cilt 11, Belge No. 113.

Bazı göçmenler, Amerika'ya gidenlerin kazandıkları paraları gördükçe ve öğrendikçe ister istemez göç etme isteği duymuş ve daha iyi şartlarda yaşamak arzusu göç etmelerine neden olmuştur⁴⁵.

Sonuç olarak Ermenilerin Amerika'ya göç etme nedenlerini aşağıdaki başlıklarda toplayabiliriz.

1. Misyonerlerin teşviki ile eğitim-öğretim isteği,
2. Ekonomik sıkıntılardan kurtulup daha iyi şartlarda yaşama arzusu,
3. Servet edinme maksadı,
4. Ticaret yapma isteği,
5. Amerika'daki Ermenilerin teşvik etmesi,
6. Amerika'yı politik sığınak olarak görme,
7. Parçalanmış ailelerin birleştirilmesi,
8. Daha güvenli bir ortamda yaşama isteği,
9. Suçluların adaletten kurtulma isteği.

B. Osmanlı Devletinin Göçe Bakışı

Osmanlı Devleti, göçün sonuçlarını tahmin etmekte ve kendine göre tedbirler almaktadır. New York Şehbenderliği⁴⁶, 22 Mayıs 1893 yılında Amerika'da bulunan Ermenilerin ailelerini getirmek istediklerini ve bunu başardıklarında zararlı faaliyetlerinde kesinlikle daha çok ileri gideceklerini belirtmiştir. Şehbender'e

45 Göçmenlerin zengin kıyafetlerle evlerine dönmesi memleketlerinde hayranlıkla karşılanmıştır. Akram Fouad Khater, *Inventing Home: Emigration, Gender, and The Middle Class in Lebanon 1870-1920*, California: University of California Press, 2001, s. 57; Harput'a 1888 yılında Amerika'dan 33,000 lira, 1892 yılında 88,000 lira gelmiştir. Chiristofer Clay, "Labour Migration and Economic Conditions in Nineteenth-Century Anatolia", Silvia Kedouire, Der., *Turkey Before and After Atatürk: Internal and External Affairs*, London: Routledge, 1999, ss. 1-32.

46 Ticaret Nezareti'nin kurulmasından önce ticaret işlerine bakmak ve tüccarlar arasındaki ihtilafları halletmek üzere görevlendirilen memurdur. II. Mahmud devrinde mahalli ticaretin yabancıların eline geçmekte olduğunun görülmesi üzerine ticaret iki kısma ayrılarak Müslüman tüccarlara "Hayriyye Tüccarı", gayrimüslim tüccarlara "Avrupa Tüccarı" denildi. "Hayriyye Tüccarı" na birtakım imtiyazlar da verilerek aralarından birisi "şehbender" olarak seçildi. Şehbenderler, baş şehbender, şehbender, şehbender vekili, şehbender memuru olmak üzere dört sınıfı. Ticaretle ilgili işleri halletmek üzere 1838'de "Meclis-i Ziraat ve Sanayi" kurulmuş birkaç gün sonra bu kuruluşun ismi "Meclis-i Umur-i Nafia" şeklinde değiştirilmiştir. 1839'da ise "Ticaret Vezareti" ihdas edilerek bu meclis de oraya bağlanmıştır. "Şehbender" tabiri daha sonra konsolos karşılığı yabancı devletlerde kendi devletinin menfaatlerini korumakla görevli kimselere unvan olarak da kullanılmıştır. 1908'den itibaren de bunun yerine konsolos tabiri kullanılmıştır. M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III. Cilt, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1954, s.316.

göre; ailelerini getirmelerine izin verilmemeli ve firarlar da engellenmelidir. Mamuret-ül Aziz vilayeti Perçeniç köylü Hınçak cemiyeti ileri gelenlerinden Manuk Zarunyan (Derunyan?) ve İçme köylü Çitçyan'ın ailelerinin kesinlikle hicretine müsaade edilmemelidir. Çünkü bahsedilen şahıslar Amerika'daki fesat faaliyetlerinin yöneticileridir⁴⁷.

Osmanlı Devleti'nin bu davranışı üzerine Amerikan Dışişleri Bakanlığı, 1894 yılında Ermenilerin Amerikan tabiiyetine geçmelerinin Osmanlı Devleti'nce yasaklanmasının nedenlerini sormuştur. Sefaret, Amerikan Dışişleri Bakanlığına malını satıp ailesiyle birlikte yerleşmek için gidenlere izin verildiğini, fakat Ermenilerin gayelerinin bir yabancı pasaport temininden sonra yurda dönerek zararlı faaliyetlerini kolaylaştırmak olduğunu bildirmiştir⁴⁸.

Daha 1891 yılında Washington Sefiri Mavroyeni Bey, Hariciye Nazırı Sait Paşaya Ermenilerin Amerika'ya göçünün tehlikeli boyutlara ulaştığını bildirmiştir⁴⁹. Osmanlı Devleti'nin Ermeni meselesiyle en fazla karşılaşan Sefiri Mavroyeni Bey, 1895 yılında da Ermenilerin göç etmelerinin engellenmesini isteyen Haik gazetesinin teklifine karşılık Ermenilerin istediklerinin tersinin yapılması gerektiğini, göçün yasaklanmamasını ve gidenlerin de geriye alınmaması gerektiğini Hariciye Nazırı Turhan Paşa'ya teklif etmiştir⁵⁰.

Göç tamamen engellenemeyen bir olgudur. Yasaklamak kanunsuz yollara sevk etmeye neden olmaktadır. Osmanlı Devleti'nin göçü yasaklaması da Ermenilerin göçünü engellememiş, izinsiz tabiiyet değiştirmelerine neden olmuştur. Bu durum daha çok tabiiyet sorununu ortaya çıkararak, iki devletin ilişkilerinin zaman zaman gerilmesine neden olmuştur. Osmanlı Devleti, sorunun çözümünü, diğer Avrupa devletlerinin çözdüğü şekilde emlak ve emvalini satarak ve ailesini de götürmek suretiyle Amerika'da ikamet etmek üzere hicret edenlere müsaade etmekte bulunmuştur⁵¹. 1896 yılına gelindiğinde, Osmanlı Devleti'ne göre, Amerikan vatandaşı olan Ermenilerin Osmanlı topraklarına dönmeleri sakıncalıdır. Ayrıca ailelerinin Amerika'ya gitmelerine izin verilmesi gerekmektedir. Çünkü izin verilmezse Osmanlı topraklarına dönemeyecek olan Ermenilerin, ailelerini de yanlarına aldırırlarsa üzüntüye düşerek her türlü kötülüğü yapabileceklerin-

47 BOA. Y. PRK. EŞA. Dos. 17, No.51.

48 *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, Cilt 22, Belge No. 53.

49 BOA. HR. SYS. Dos. 2735, No. 29.

50 *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, Cilt 32, Belge No. 30.

51 BOA. A. MKT. MHM. Dos. 533, No.2.

den çekinilmektedir. Ancak 23 Haziran 1896 tarihli Meclis-i Vükela mazbatasıyla Ermenilerin Amerika'ya gitmeleri yasaklanmışsa da, bir kısım Ermenilerin ticaret yapmak veya başka maksatlarla Avrupa pasaportu alarak Amerika'ya gittiği tespit edilmiştir. Bazı memurlar da menfaat sağlayarak Ermenilerin kaçmalarına yardım etmektedir. Bundan dolayı göç yasağından istenen sonuca ulaşılamadığından bir daha dönmek ve Osmanlı Devletindeki mallarını satıp ilişkilerini tamamen kesmek şartıyla isteyen Ermenilerin Amerika'ya gitmelerine izin verilmesi uygun bulunmuştur⁵².

Bunun yanında tabiiyet değiştirerek göç edenlerin, ailelerinin yanlarına gönderilmesi ile ilgili sorun devam etmiştir. Osmanlı Hükümeti, Osmanlı tebaası olup ticaret maksadıyla gidenlerin ailelerine izin vermektan kaçınarak⁵³ diğer Ermenilere de örnek olmaması için izin verilmesini uygun bulmamıştır⁵⁴. Halkın en çok işe yarar kesiminin, Amerika'dan yakınlarına gönderdikleri paraların halkın diğer kesimini de etkileyebileceğinden ülke toprakları ve siyaset açısından haiz olacağı önem nedeniyle göç edeceklerin engellenmesine karar verilmiştir⁵⁵.

Osmanlı Devleti, 1903 yılında Ermenilerin göç etmemeleri için Hükümet tarafından öğütte bulunulduğunu ancak, başarılı olunamadığını kabul etmiştir⁵⁶. 1907 yılında, Amerika'ya Türkler ve Kürtlerden başka Cebel-i Lübnan'dan, Suriyelilerden, Ermenilerden, Bulgarlardan, Arnavutlardan ve Rumlardan gidenlerin olduğu, ayrıca Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ, İtalya ve Macaristan'dan da Amerika'ya göç edildiği tespit edilmiştir. Gidenlerin Amerika'da iş bulamadıklarından dolayı perişan bir halde geri döndükleri öğrenilmiştir. Bu maksatla Osmanlı tebaasının Amerika'ya göç etmesinin uygun olmadığı ve engellenmesi için gerekli tedbirlerin alınmasına karar verilmiştir⁵⁷.

Meşrutiyetin ilanından sonra göç politikası değişmiştir. 1894 yılında meydana gelen Ermeni isyanından sonra eski yönetim tarafından konulan Ermenilerin Amerika'ya göç yasağı, Meşrutiyetin ilanı ile kaldırılmış ve herkes istediği yere gitmekte serbest bırakılmıştır⁵⁸.

52 BOA. Y. A. RES. Dos. 80, No. 114.

53 BOA. A. MKT. MHM. Dos. 658, No.42, Lef 3.

54 BOA. A. MKT. MHM. Dos. 658, No.42, Lef 4.

55 BOA. Y. A. RES. Dos. 55, No.53. Lef 4.

56 BOA. Y. PRK. AZJ. Dos. 47, No. 48.

57 BOA. Y. A. HUS. Dos. 517, No. 41, Lef 2.

58 Tabiiyet Nizamnamesi 6. madde: Saltanat-ı Seniye tarafından mezun olmaksızın diyar-ı ecnebiyeye tebdil-i ta-

C.Amerika'nın Göçe Bakışı

Amerikan Hükümeti, Ermenilerin, Amerika tabiiyetine geçerek Amerika'nın korumasından faydalanma düşüncelerinin Osmanlı Devleti'nin Ermeni göçünü engellemesinin en önemli sebebini oluşturduğunu bilmektedir. Ermenilerin Anadolu vilayetlerinden bazılarını kopararak bir Ermeni Devleti kurma amaçlarından da haberdar olan Amerikan Hükümeti buna rağmen Ermeni göçünü engellemeye çalışmamıştır⁵⁹.

Nüfusunu artırmaya ve özellikle vasıflı elemana ihtiyacı olan Amerika, Osmanlı Devleti ile ilgili olmamak kaydıyla, fakat Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren bir kanunu 23 Mayıs 1896 tarihinde kabul etmiştir. Kanuna göre, 16 yaşından büyük olmayan ve bir dilde okuma yazma bilmeyen şahıslar Amerika'ya göçmen olarak kabul edilmeyecektir. Göçmen olarak kabul edilenler karısını, küçük çocuklarını, torunlarını, baba, anne ve atalarını beraberinde getirmek veya daha sonra getirmek hakkına sahip olacaktır⁶⁰. Ancak kanun Başkan Grover Cleveland tarafından eşitliğe aykırı olduğu gerekçesiyle veto edilmiştir⁶¹.

Zamanla göçmen kabul şartlarını zorlaştıran Amerikan Hükümeti, istenen özelliklere sahip olmadığı bahanesiyle göç eden Ermenilerin bir kısmını kabul etmemiştir. Bu şahısların sefil ve perişan oldukları Hariciye Nezaretince 1910 yılında öğrenilmiştir⁶².

biyyet eden veyahut bir ecnebi devletin hizmet-i askeriyesine giren şahsı Devlet-i Âliye ister ise tabiiyetinden ıskat edilebileceği ve bu makule-i Tabiiyeti ıskat olunan eşhasın Memalik-i Şahaneye avdeti memnu olur veya muharrer olmasına mebni taba-i osmaniyeden bir kimsenin bila müsaade-i seniyye memalik-i ecnebiyede tebdil-i tabiiyet etmesiyle tabiiyet-i osmaniyeden tecriti lazım gelmeyip böyle bir şahsı hükümet-i Osmaniye tensip eylediği halde cezaen tabiiyetten ıskat eyler ve badel ıskat kendisinin artık memalik-i osmaniyeye avdeti memnu olur. BOA. *DH. SYS.* Dos. 67, No. 1-6; BOA. *DH. MUI.* Dos. 8-3, No. 12, Lef 4; BOA. *Y. A. RES.* Dos. 68, No. 63.

59 Başkan Cleveland bu düşüncesini yıllık konuşmasında belirtmiştir. BOA. *Y. PRK. A.* Dos. 8, No. 66; Amerika, anaşistlerin ÷lkeye kabul edilmemesiyle ilgili yasayı 1918 yılında kabul etmiştir. Edwin Munsell Bliss, *Turkey and the Armenian Atrocities*, Edgewood Publishing Company, 1896, s.549; Edith Abbott, *Immigration: Select documents and Case Records*, Chicago: The University of Chicago Press, 1924, s. 231.

60 Kuban Ermenileri bu kanun kapsamında dışında bırakılmışlardır. BOA. *HR. SYS.* Dos. 74, No. 49; Daha önce, 3 Haziran 1889 tarihinde Washington Sefiri Mavroyeni Bey, ABD. Dışışleri Sekreteri Blaine'den lisan bilmeyen Türk göçmenlerin güçlük çekmemesi için karaya çıķıřlarının New York Bař Őhbenderinin huzurunda olmasını istemiştir. 22 Haziran 1889 tarihinde de uygulamaya gećmesinden dolayı teşekkür etmiştir. *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, Cilt 7, Belge No. 49, 57:

61 Sean Dennis Cashman, *America in The Gilded Age*, New York: New York University Press, 1993, s. 98-99.

62 BOA. *řD.* Dos. 2794, No. 3.

Ç. Ermenilerin Göçe Bakışı

Ermeni ahalinin göç etme isteğinin ekonomik, sosyal ve siyasal nedenleri vardır. Barselona Şehbenderi Yusuf Bey, 1899 yılında yurt dışına kaçan göçmenlerin, göç etme gerekçelerini katliam, zulüm ve dehşetli hikâyelerle süslediklerini rapor etmiştir⁶³. Yusuf Bey'in tespitleri Amerikan Hükümeti ve kamuoyu tarafından doğruluğu veya yanlışlığı araştırılmadan kabul edilmiştir. Bugün dahi bu süslemeler gerçek vakalar olarak karşımıza çıkarılmaktadır.

New York Ermeni Yardım Cemiyeti misyonerleri, özellikle Barton'u kullanarak göçe yardım etmeye çalışmıştır⁶⁴. Chicago Ermeni Yardım Cemiyetinden Garaterin(?), 1896 yılında Chicago'da Sanzal müzikhölünde yapılan bir toplantıda gerekli ihtiyaçları karşılamak şartıyla Ermenilerin Amerika ve Kanada'ya göç etmelerine izin verilmesine karar verildiğini Chicago Şehbenderliğine bildirmiştir⁶⁵. Yine Amerika'daki Ermeni taraftarı bazı Demiryolu Şirketleri de Ermenilerin Amerika'ya göç etmelerini desteklemektedir⁶⁶. Misyoner J. Rendel Harris, 12 Nisan 1896 tarihinde yazdığı mektubunda, İzmir'e Fransız vapuru ile gelen zengin bir Amerikalı demiryolu şirketi sahibinden yaklaşık bin Ermeni'nin New York'a getirildiği takdirde Amerika'nın batı eyaletlerine yerleştirme sözü aldığından bahsetmektedir⁶⁷.

"Haik" isimli Amerika'da çıkan bir Ermeni gazetesine göre, Hınçak ve Çeraz partileri maddi yardım bekledikleri için Ermenilerin göç etmelerini desteklemektedir⁶⁸. Osmanlı Devleti'nin Boston'da Ermenileri izlemekle görevlendirdiği depektiflik bürosunun raporlarından anlaşıldığına göre; Ermeni partileri, Ermenileri Amerika'ya göç ettirerek yardım toplamayı amaçlamaktadırlar⁶⁹. Yine aynı gazete 1895 yılında, Ermenilerin Anadolu'daki nüfuslarının artırılması gerektiğini, Ermenilerin göç etmelerinin yasaklanmasını ve Osmanlı toprağına geri dönmeleri gerektiğini yazmaktadır⁷⁰.

63 Akram Fouad Khater, Home: *Emigration...*, s. 48.

64 Hatta 1896 yılında "New York Times" gazetesi yoluyla bir milyon dolar toplamayı teklif etmişlerdir. BOA. HR. SYS. Dos. 74, No. 28.

65 Ermenilerin, Amerika ve Kanada'nın ziraata aç bölgelerine yerleştirilmeleri planlanmıştır. BOA. HR. SYS. Dos. 2859, No. 52.

66 BOA. Y. A. RES. Dos. 80, No. 37, Lef 1.

67 J. Rendel Harris ve B. Helen Harris. *Letters from the Scenes of the Recent Massacres in Armenia*, London: James Nisbet & Co., Limited, 1897, s. 19.

68 BOA. Y. A. HUS. Dos. 285, No. 3.

69 BOA. HR. SYS. Dos. 2855, No. 68.

70 *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, Cilt 32, Belge No. 30.

Anadolu'daki Ermeniler ise göçe destek vermemiş ve Harput murahhasasının Ermenileri göçe teşvik ettiğinden şikâyetçi olmuştur⁷¹.

1911 yılında ise Ermeni Patriği, tabiiyet değiştirenlerden bir daha dönmeyeceğine dair alınan senetlerin mecburiyetten imzalandığını, nasıl Osmanlı vatandaşlığı her Osmanlının tabii hakkı ise başka bir ülkeye gitme hakkının da Kanun-u Esasi ve kanunların korumasında olan hürriyet hakkına müteallik açık bir hak olduğunu iddia ederek bu anlayışla zorla vatandaşlıktan çıkarılanların tekrar vatandaşlığa alınmasını istemiştir⁷². Patrik, Ermenilerin göç etmesini desteklemekle beraber arzu edenlerin tekrar vatandaşlığa alınmasını istemektedir. Dolayısıyla hem ayrılıkçı Ermenilerin Amerikan pasaportunu kullanarak Osmanlı Devleti'nin kovuşturmasından kaçmasını hem de Ermenilerle meskûn vilayetlerin nüfusunun azalmasını engellemeyi tercih etmektedir.

Sonuç

19. Yüzyılda yaşanan bu göç hareketi hem Ermenileri hem de Osmanlı Devletini memnun etmemiştir. Ermenilerin göç nedeniyle çektikleri sıkıntıların sorumluluğu yine kendilerine aittir. Ermeniler çektikleri sıkıntıları devletin, hatta Türk milletinin üzerine atmaya çalışmaktadır. Bu konuda kendi hatalarından hiç bahsetmeyip kamuoyunu yanıltmaya devam etmektedir.

71 Recep Karacakaya, *Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi*, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yay. 2005, s. 135.

72 BOA. DH. SYS. Dos. 67, No.1-6.

1980'LERDE TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİNDE BİR SORUN: ERMENİ KARAR TASARILARI

Dr. Sibel KAVUNCU

Istanbul Üniversitesi SBF,
Uluslararası İlişkiler Bölümü
Araştırma Görevlisi, sibelkav@yahoo.com.

Öz: 1980'ler Türkiye-ABD ilişkileri açısından birçoğu doğrudan ikili ilişkilerden kaynaklanmasa da, iki ülke arasında bir dizi sorunun yaşandığı yıllar olmuştur. Bu sorunlardan bir tanesi de hemen her yıl Ermeni diasporası tarafından 24 Nisan tarihinin sözde Ermeni soykırım günü olarak anılmasının sağlanması için ABD Kongresi'nde gündeme getirilen Ermeni karar tasarıları ile ilgili olarak yaşanmıştır. Bu durum Türkiye-ABD ilişkilerinde sürekli bir hassasiyet konusu olarak yer almıştır. Türkiye'nin konuya karşı hassasiyetinin beraberinde getirdiği sert tepkiler karşısında stratejik çıkarlarının tehdit altına girebileceği endişesiyle ABD yönetimi, tasarıların yasalaşmaması için elinden gelen çabayı göstermiştir. Türkiye'nin gösterdiği tepkilere cevaben ABD yönetimi tarafından Kongre üyelerine tasarının yasalaşması halinde ABD ile ittifak ilişkisine sahip Türkiye ile ilişkilerin bozulabileceği, böyle bir durumda da ABD'nin stratejik çıkarlarının olumsuz etkileneceği mesajı verilmiştir. Stratejik çıkarların gündeme gelmesiyle, ABD Yönetiminin çabaları karşısında Kongre üzerinde etkili olan Ermeni lobisinin etkisini yitirdiği görülmüş, sunulan tasarılar yasalaşmamıştır. Bu çalışmada, radikal Ermeniler tarafından çıkarlarına ulaşabilmekte önemli bir yöntem olarak görülen Ermeni terörünün 1980'lerin ikinci yarısından itibaren yerini sivil mücadeleye bırakması çerçevesinde soykırım iddialarına destek arayan Ermeni diasporasının çalışmalarında ABD Kongresi'nin ön plana çıkması üzerine Türkiye-ABD ilişkilerinde yaşanan gelişmeler ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, ABD, 1980'ler, Ermeni Diasporası, Ermeni Karar Tasarıları.

Abstract: In the 1980's there were many problems between Turkey and the US which did not stem directly from their bilateral relations. One of the problems was the Armenian resolutions that were brought before the US Congress by the Armenian diaspora with the aim of acknowledging April 24 as the Armenian Genocide Memorial Day. This issue has always been a rather contentious and sensitive matter between the US and Turkey. In the face of Turkey's strong reactions thereof, the US administration

tried to the best of its ability for the Armenian resolutions not to become law out of concern for its strategic interests vis-a-vis Turkey. The US administration expressed its concerns to Congress and gave the message that the strategic interests of the US may be badly effected if the resolutions were to become law. As a result of the US administration's efforts, the Armenian resolutions could not become law. After the Armenian terror subsided (which was seen as an effective method utilized by Armenian radical groups to realize their aims) civil methods were resorted to as of the second half of the 1980's. Alongside analysing the US Congress coming to the fore in the context of the efforts of the Armenian diaspora, this study examines various developments in US Turkish relations focusing primarily on the Armenian resolutions.

Key Words: *Turkey, US, 1980's, Armenian Diaspora, Armenian Resolutions.*

Birinci Dünya Savaşı başladığında Ermeniler, Türk, Rus ve İran hâkimiyetinden kurtularak bağımsız bir Ermenistan kurmak için harekete geçmişler, 3 Ağustos'ta seferberliğin ilanı ile birlikte Ermeni askerler Türk ordusundan firar ederek, çeteler oluşturmuşlar, kasabaları basarak, katliama başlamışlardır¹. Cephede savaşan Osmanlı İmparatorluğu bir taraftan da ülke içindeki Ermeni isyanlarıyla uğraşmak durumunda kalmıştır. Patrikhane defalarca uyarılmış, güvenliği sağlamak için gerekirse zor kullanılacağı bildirilmiş, ancak uyarılara cevap alınmadığı gibi çeteler patrikhane tarafından daha da kışkırtılmıştır².

Büyük boyutlara ulaşan Ermeni komitelerin faaliyetleri ve isyanlar karşısında 24 Nisan 1915 tarihinde Dâhiliye Nezaretince Ermeni Komite merkezlerinin kapatılması, elebaşlarının tutuklanması ve her türlü belgelerine el konulması kararı alınmıştır. Bu karar, Ermenilerin yıllar sonra Avrupa ve ABD Parlamentolarında "Soykırımı Anma Günü" olarak çıkarmaya çalıştıkları karar tasarisinin zeminini oluşturmuştur. Bu karardan sonra Ermeni faaliyet ve katliamları azalacak yerde artış göstermiş, olayların dayanılmaz bir hal alması üzerine Osmanlı Hükümeti son çare olarak, hükümet icraatına karşı gelenlerin, Ermenilerin ve onlarla birlikte gerekli görülen kişilerin Osmanlı sınırları içinde göç ettirilmesini öngören 27 Mayıs 1915 tarihli Tehcir Kanununu çıkarmıştır. Tehcir Kanunu, bir soykırım kanunu olmayıp, icraata karşı gelenlerin can ve mal güvenliği içinde göç ettirile-

1 Refet Yinanç, "Ermeniler ve Ermeni Meselesi", *Cumhuriyetin Kuruluşunun 75.Yıl Armağanı Kurtuluş Savaşına Yön Verenler*, Ankara: Türk Hava Kurumu Basımevi, 1998, s.50.

2 İlhan Akbulut, "Türk Tarihinde Ermeniler", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 50, No 1-2, Ocak-Haziran 1995, s.35.

rek, savaş bölgesi dışına nakledilebilmelerini bütün ayrıntılarıyla düzenleyen bir kanundu³.

1965 yılında dünyanın her tarafındaki Ermeni Patrikhane, kilise ve eğitim kurumları 50. yıldönümü dolayısıyla 24 Nisan 1915 gününü, Ermeni Soykırım Günü olarak dünyaya empoze ederek anmaya başlamışlardır. Ermeniler, 1973'te Birleşmiş Milletler, Avrupa Topluluğu ve birçok ülkenin parlamentolarında 24 Nisan'ın Soykırım Günü olarak ilan edilmesini hatta 1915 Ermeni Soykırımının 20. yüzyılın ilk soykırımı ilan edilmesini istemişler, Türkiye ve birçok devletin karşı çıkması üzerine karar reddedilmiştir. Bunun üzerine Ermeni terör örgütü ASALA'nın lideri Agopyan olmak üzere Massachuset'deki Ermeni Araştırmaları Enstitüsü gibi kişi ve kuruluşlar diplomatik kanalla elde edilemeyen talepler için terörün şart olduğunu ifade etmişlerdir⁴.

1970'li yıllar boyunca Ermeni radikal grupları, terörü, Türkiye ile mücadelede önemli bir yöntem olarak görmüşlerdir. 1980'li yılların ikinci yarısına kadar Ermeni terörü devam etmiştir. 1973- 1985 yıllarında Ermeni terör olaylarının kronolojik analizine yönelik bir incelemede bu yıllar içerisinde 193 terör eyleminin gerçekleştiği görülmektedir⁵. 80'lerin ikinci yarısından itibaren ise, terör yerini sivil mücadeleye bırakmıştır. ASALA, terör eylemleriyle, sözde Ermeni soykırımı iddialarını dünya gündemine taşımaya ve dünya kamuoyu ve medyasının dikkatinin bu sorun üzerine odaklaşmasını sağlamaya çalışmıştır. Bunun gerçekleştiği kanaati ile sivil mücadeleye girilerek, Ermeni soykırımı iddiasının dünya ülkeleri tarafından fiilen ve hukuken bir gerçek olarak tanınmasını amaçlayan bir kamuoyu etkileme stratejisi yürürlüğe konmuştur. Bu strateji ile, başta Amerikan Kongresi olmak üzere, mümkün olduğu kadar çok ülke parlamentosunun soykırımı iddiasına destek vermesi sağlanarak, Türkiye'yi baskı altında sözde soykırımı kabul etmek zorunda bırakmak hedeflenmiştir.

20. yüzyıl içerisinde, hem örgütlenme düzeyi hem de ekonomik açıdan oldukça güçlü bir konuma gelen ABD Ermenileri, tüm dünya Ermenileri arasında, sahip oldukları bu özellikler ile lider diaspora haline gelirken, siyasi partiler, gruplar, dini veya sosyal Ermeni örgütleri bu doğrultuda merkezlerini ya ABD'ye taşımışlar ya da ABD şubeleri merkez gibi rol oynamışlardır⁶.

3 Refet Yinanç, "Ermeniler ve Ermeni Meselesi"..., s.50.

4 Refet Yinanç, "Ermeniler ve Ermeni Meselesi"..., s.54.

5 Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, 2.b., İstanbul: Belge Yayınları, 1987, s.CCXIII-CCXLVI.

6 Sedat Laçiner, *Türk Ermeni İlişkileri*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2004, s.79.

İki kutuplu uluslararası yapının hakimiyetini koruduğu 1980'lerde, Türkiye, tarihi Rus talepleri çerçevesinde, Sovyetler Birliği'ne karşı ABD'yi dengeleyici olarak görmekte ve dış politika konularında ABD ile ilişkilere özel bir önem vermekteydi. Aynı zamanda Türkiye açısından ABD'den sağlanacak askeri yardım ve teknoloji transferi de savunma alanında büyük önem taşımaktaydı. Bu bağlamda ABD'nin Türkiye açısından taşıdığı önemden hareketle Türkiye'yi etkilemek, ve bir anlamda da "dize getirmek" için, radikal Ermeni milliyetçilerin gözünde ABD, dönemin iki süper gücünden biri olmasının da etkisi ile daha önemli hale gelmiştir⁷.

Denilebilir ki, radikal Ermeniler'in Türkiye'ye karşı yürüttükleri düşmanca faaliyetlerinde ABD'ye öncelik vermelerinde üç faktör rol oynamıştır. İlk olarak, Amerika'daki propaganda kampanyasında Ermeni diasporasının kendini, Amerika'da, bu ülkenin kamuoyunu, medyasını ve siyasal sistemini yönlendirme de yararlandıkları vasıtaların, diğer bir deyişle, lobilerin etkin ve ekonomik kaynakların zengin olması nedeniyle, diğer ülkelere göre daha güçlü hissetmesidir. İkinci olarak, dönemin uluslararası yapısında süper güçlerden birini oluşturan ABD'nin yasama organından çıkarılacak Ermeni iddialarını destekleyen bir kararın, diğer ülkelerin parlamentoları üzerinde etkileyici bir örnek teşkil edeceği ve bu şekilde Türkiye üzerinde sözde soykırımın tanınması konusunda güçlü bir baskı oluşturulacağı düşüncesidir. Son olarak ise, Türk dış politikasının önemli bir boyutunu oluşturan Türk-Amerikan ilişkilerinin soğumasına ve hatta kopmasına yol açarak, Türkiye'yi bir ölçüde zayıf düşürmek hedeflenmiştir.

1980'lerle birlikte Ermeni asıllı Amerikalılar, Türkiye Cumhuriyeti ile de bağlantılandırıdıkları; 20.yüzyılın başında Osmanlı İmparatorluğu tarafından Ermeni azınlığa karşı soykırım gerçekleştirildiği iddiaları ile ve bu iddialara ilişkin olayın anısına bir "insanın insana vahşetini" hatırlama günü kabul edilmesi için Amerikan Kongresi üyeleri üzerinde etki kurmaya çalışmışlardır. Bir Ermeni soykırımı olduğunu resmi yollardan ilan edebilmenin aracı olarak ise ABD Kongresi'ni kullanmışlardır. Ermeni asıllı Amerikalılar tarafından gerçekleştirilen bu eylemlerin Kongre'de destek bulması, Türkiye-ABD ilişkilerini gerginliğe götürecekt derecede etkilemiştir.

7 Sedat Laçiner, *Türk Ermeni...*, s.79.

Soykırım İddiaları–1984 Yılı Gelişmeleri

ABD'deki Ermeni toplumu ve lobisi “Ermeni soykırımı”nın tanınması için 1980'lerin başından itibaren yoğun girişimlerde bulunmuşlar⁸, 1984 yılında girilen bu yoğun çabaların sonucu olarak iki karar tasarısının birden gündeme getirilmesini sağlamışlardır⁹.

Temsilciler Meclisi'nin 10 Eylül'deki oturumunda oybirliğiyle benimsenen ve 24 Nisan'ın “insanın insana hunharlık günü” olarak belirlenmesini öngören karar tasarısı ile sözde Ermeni soykırımının benzerlerinin tekerrürünün önlenilmesi gerekçesiyle ABD dış politikasının tespit ve yürütülüşünde nazara alınmasını talep eden ve Temsilciler Meclisi'nin kararına da atıfta bulunan bir diğer tasarı Senato Dış İlişkiler Komitesi'nce oybirliği ile kabul edilmiştir¹⁰.

ABD Senato Dış İlişkiler Komitesi'nin 24 Nisan'ın “Ermeni Soykırım Günü” ilan edilmesi konusunda aldığı kararda Türkiye, “2500 yıllık Ermeni yurdu” olarak gösterilmiştir. Senato Komitesi'nin görüşmesiz oybirliği ile aldığı kararın tam metni şöyledir:

“Senato, Amerikan dış politikasında Ermeni soykırımının da gözönüne alınmasını ister. Bu durum, dünyanın herhangi bir yerindeki başka soykırımları önleyecektir. Ermeni soykırımı, Osmanlı İmparatorluğu tarafından 1915–1923 yılları arasında, Türkiye Cumhuriyeti kuruluşu öncesine rastlar. Sonuç olarak 1 milyon ile 1.550.000 Ermeni katledilmiş, Ermenilerin 2500 yıllık tarihi vatanları ortadan kaldırılmıştır. Ermeni soykırımıyla ilgili belgeler, Birleşik Amerika, Avusturya, Fransa, Batı Almanya ve İngiltere arşivlerinde bulunmaktadır. Birleşik Amerika'nın 1913–1916 yılları arasında büyükelçisi olan Henry Morgenthau, Osmanlı İmparatorluğu'nun müttefiklerine Ermeni soykırımı konusunda protestolar göndermiştir.

Senato 13 Mayıs 1920 tarihinde aldığı bir kararla, Ermeni soykırım iddialarının gerçek olduğunu ifade etmiştir. Temsilciler Meclisi 148 sayılı kararı ile 24 Nisan'ın Ermeni Soykırım anma günü olarak kabul edilmesini istemiştir.

8 ABD'deki Ermeni toplumu ve lobisinin faaliyetleri ile ilgili detaylı bilgi için bkz: Şenol Kantarcı, *Amerika Birleşik Devletleri'nde Ermeniler ve Ermeni Lobisi*, İstanbul: Aktüel Yayınları, 2004.

9 İlhan Uzgel, “ABD ve NATO'yla İlişkiler”, Baskın Oran, Der., *Türk Dış Politikası*, Cilt 2, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s.62.

10 *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı 9, Ankara: Dışişleri Bakanlığı Basımevi, Eylül 1984, s.7.

Eski Başkan Jimmy Carter 16 Mayıs 1978'de yaptığı konuşmada, Ermeni Soykırımının "en büyük trajedilerden" biri olduğunu vurgulamış ve başkan olarak bununun asla unutulmaması için çaba göstereceğini bildirmişti.

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu ile Birleşik Amerika Soykırımı Anma Kurulu'nun benzer kararları yanısıra, Başkan Ronald Reagan, 22 Nisan 1981'de yaptığı konuşmada, Ermeniler ve Kamboçyalılara yapılan soykırımdan söz etmiştir.

Bütün bu gelişmelerle birlikte, Senato, Başkan'dan ve Dışişleri Bakanı'ndan bu tarihsel olayı göz önüne alarak, konunun Amerikan dış politikasında bir yer edinmesini sağlamalarını diler. Başkan ve Dışişleri Bakanı Ermenilere yapılan soykırımı tanıyarak, diğer soykırımları önlemelidirler.

Senato ayrıca, Başkan'dan ve Birleşmiş Milletlerdeki Amerikan temsilcilerinden bu konuyu tüm uluslararası forumlara getirerek, Ermeni Soykırımı da dâhil olmak üzere, tüm soykırımları için duyulan nefreti dile getirmesini ister.¹¹

ABD Temsilciler Meclisi ve Senato Dış İlişkiler Komitesi'nin kabul ettiği karar tasarıları Türkiye'de sert tepkilere yol açmıştır. Dışişleri Bakanlığı 11 Eylül'de yaptığı açıklama, Başbakan Turgut Özal ve TBMM Başkanı Necmettin Karaduman da 13 Eylül'de verdikleri demeçlerle söz konusu kararları kınamışlardır. Aynı şekilde siyasi partiler de kararları sert bir biçimde eleştirmişlerdir.

ABD Temsilciler Meclisi'nin 10 Eylül'deki oturumunda benimsenen ve 24 Nisan'ın "insanın insana hunharlık günü" olarak belirlenmesini öngören karar tasarısı ile ilgili olarak 11 Eylül 1984'de Dışişleri Bakanlığı Enformasyon Dairesi Başkanı Yalın Eralp:

"...Söz konusu karar, ABD yönetiminin uluslararası terörizm karşısında bilinen kararlı tutumuna rağmen Temsilciler Meclisinden bir takım usul kolaylıklarından yararlanılarak geçirilmiş de olsa, teröre ve yeni vahşi cinayetlere zemin teşkil edecek bir ortama maalesef yardımcı olacaktır... Seçim endişeleri ve küçük iç politika hesaplarıyla, terörle mücadele yolundaki esas görevlerini bir tarafa bırakarak uluslararası terörizmi cesaretlendirecek kararları alanlar terör felaketinin gelecekteki kurbanlarının ağır sorumluluğu altında kalacaklardır."¹² demiştir.

11 "ABD Senatosu Dış İlişkiler Komitesi Kararından: Türkiye, 2500 Yıllık Ermeni Yurdu...", *Cumhuriyet*, 14 Eylül 1984, s.8.

12 *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı 9, Ankara: Dışişleri Bakanlığı Basımevi, Eylül 1984, ss. 18-19.

13 Eylül 1984 tarihinde Başbakan Turgut Özal, söz konusu karar tasarıları ile ilgili olarak:

“Amerika Birleşik Devletleri Temsilciler Meclisi ve Senatosunun son günlerde ülkemizle ilgili bazı maksatlı karar tasarılarını kabul etme yoluna girdiğine teessüf ve infialle şahit oluyoruz... Yaklaşan seçimler münasebetiyle kısa vadeli kazançları esas alarak bu derece çirkin ve ucuz politika yapılmasını hayret, endişe ve ibretle müşahede ediyoruz.

Bu kararların bizzat Amerikan vatandaşlarını da hedef alan uluslararası terörizme, özellikle ASALA ve benzeri terör örgütlerinin caniyane eylemlerine bir destek sağlamakta olduğunu bütün dünya kamuoyunun takdirine arz ediyoruz... Bu gibi kısa vadeli politik kazançları hedef alan faaliyetlerin, ülkeler arasında uzun gayretlerle teessüs eden dostane münasebetleri maalesef tamiri çok zor ve bazen imkânsız durumlara soktuğu bilinen bir gerçektir. Böyle durumların ülkelerin uzun vadeli menfaatlerini büyük çapta zedelediğine yakın tarih açık bir şekilde şahittir.”¹³ demiştir.

TBMM Başkanı Necmettin Karaduman da 13 Eylül 1984'de yaptığı açıklamada:

“... Bu kararların bizzat Amerikan vatandaşlarını da hedef alan uluslararası terörizmin yeni caniyane eylemlerine dayanak olacağına dikkate alınmamış bulunması, anlaşılması imkânsız bir keyfiyettir... Küçük politik hesaplarla bir müttefikine cephe alan ve birkaç ay için terörizme destek olanlar, terörizm ateşinin kendi evlatlarını da yaktığını ve yakacağını unutmamalıdır. Uluslararası terörizme karşı etkili mücadele için uluslararası işbirliği yapılmasının gereği bütün medeni ülkelerce bir taraftan kabul edilirken, öbür yandan hükümetlerini bu yolda teşvik etmesi gereken parlamentolarda buna ters düşen cereyanları oy kaygısıyla yaratanların, insanlık âlemine karşı ağır bir sorumluluk altına girdikleri kuşkusuzdur. Uluslararası ilişkilerin dostane şekilde işlenmesini tehlikeye sokan bu durumun yaratacağı tamiri imkânsız sonuç ve zararlar üzerine Amerikan Temsilciler Meclisi ve Senatosu'nun tüm üyelerini ciddiyetle eğilmeye davet ediyorum. ...”¹⁴ sözleriyle, Yalın Eralp ve Başbakan Turgut Özal'ın yapmış oldukları açıklamalardaki sert tepkiyi sürdürmüştür.

Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu ise, ABD'nin Ankara Büyükelçisi Robert Strausz Hupé'yi Dışişleri Bakanlığı'na çağırarak, Türk Hükümeti'nin ABD'de

13 Dışişleri Bakanlığı..., ss.21-22.

14 Dışişleri Bakanlığı..., ss.22-23.

alınan kararlar ilgili kaygı ve üzüntülerini bildirmiştir.¹⁵ Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu, ayrıca Türk Haberler Ajansı (THA)'na yaptığı açıklamada, "Biz her seferinde olduğu gibi gerekli girişimlerimizi anında yaptık. Ancak onların kararı ne olur bilemem. Ama bilsinler ki Türkiye'nin tavrı bundan böyle daha sert olacaktır." diyerek, her zaman anında girişim yapılmasına rağmen ABD ve öteki ülkelerin kendi bildiklerini okuduklarına dikkat çekmiş, "Biz artık daha dikkatli ve tedbirli davranmak zorundayız. Çünkü bundan böyle taviz vermek sözkonusu olamaz"¹⁶ demiş, böylece mevcut eğilimin aynı şekilde devam etmesi halinde ABD'ye Türkiye'nin tavrının daha da sertleşeceği mesajını vermiştir.

Ankara'daki ABD Büyükelçiliği yetkilileri, Reagan yönetiminin elinden geleni yaparak, sözkonusu kararların Kongre kararı niteliği kazanmasını engelleyeceğini ileri sürerlerken¹⁷, ABD Dışişleri Bakanlığı da bu kararın Meclis'in hissiyatını yansıtmak dışında hiçbir yaptırımını bulunmadığını belirtmiştir¹⁸.

İlerleyen süreçte Başbakan Özal'ın ilk açıklamalarında görülen sert tutum yerini daha ihtiyatlı açıklamalara bırakmıştır. Özal, 17 Eylül 1984'te gazetecilerin sorularını yanıtlarken, gelişmeleri seçimlere bağlamış ve seçim sonrasında kadar ABD'ye süre tanınması gerektiğini ifade etmiştir. Türkiye'yi rencide eden tavrın seçimlerden sonra da devam etmesi halinde, ilişkilerin soğukkanlı bir şekilde masaya yatırılacağını söylemiştir.¹⁹

Bu arada ABD yönetimi, Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Şükrü Elekdağ'a seçim yılı içinde bulunulması nedeniyle Türkiye'den anlayış beklediğini bildirmiş, tavsiye kararının çıkmaması için Amerikan yönetiminin çaba gösterdiği, ama seçim yılı olması nedeniyle kararı önleyemediği Büyükelçi Elekdağ'a anlatılmıştır. ABD yönetiminin Türkiye'yi kapsayan soykırım iddialarına ilişkin karar tasarılarında Kongre ile uyum içinde olmasının seçimlerden sonra mümkün olabileceği kaydedilerek, seçimlere kadar çıkabilecek kararların da Türkiye tarafından anlayışla karşılanması istenmiştir.²⁰

Reagan yönetimi bu tür bir tavsiye kararının Türkiye ile ABD arasındaki

15 "Türkiye ABD'ye Kaygı Bildirdi", *Cumhuriyet*, 13 Eylül 1984, ss.1-8.

16 "Ankara ABD'yi Yine Uyardı", *Cumhuriyet*, 14 Eylül 1984, ss.1-8.

17 "Özal'dan ABD'ye Sert Tepki", *Cumhuriyet*, 15 Eylül 1984, ss.1-8.

18 Ufuk Güldemir, "ABD Cephesi", *Cumhuriyet*, 15 Eylül 1984, ss.1-8.

19 "ABD'ye Süre", *Cumhuriyet*, 18 Eylül 1984, ss.1-8.

20 Ufuk Güldemir, "ABD Anlayış Bekliyor", *Cumhuriyet*, 20 Eylül 1984, ss.1-8.

dostane ilişkilere zarar verebileceği kaygısıyla, Cumhuriyetçi Senatörler nezdinde girişimde bulunmuş, kendilerine Türkiye'nin ABD açısından taşıdığı stratejik önem anlatılmıştır. Başkan Reagan yönetiminin devreye girmesiyle, ABD Kongresi'ndeki bazı Cumhuriyetçi Senatörler, "Ermeni soykırımı" ile ilgili tavsiye kararını, Senato Dış İlişkiler Komisyonu raportöründen geri istemişlerdir. Böylece, Komisyon'da kabul edilmiş olan tavsiye kararının, Kongre'nin tatile girdiği 4 Ekim tarihine kadar Senato Genel Kurulu'nda görüşülmeme olasılığı ortaya çıkmıştır. Bu ihtimalin gerçekleşmesi ile tavsiye kararının Kongre kararı haline gelmesi önlenmiş olacaktı.²¹

Ancak, ABD yönetiminin sözde Ermeni soykırımına ilişkin tavsiye kararının Kongre'de bulunduğu aşamada takılması için gösterdiği çabalara karşın, karşı görüştekilerin faaliyetleri de gecikmemiş, üç Kongre üyesi sözde Ermeni soykırımına ilişkin tavsiye kararına "ek destek" dilekçesi vermişlerdir. Söz konusu üyeler, "insanın insana karşı insanlık dışı davranışı" ile ilgili kararın alındığı 10 Eylül tarihli oturumda konuşma yapamadıkları ve mazeretli olduklarını öne sürerek karara ek destek dilekçesini Temsilciler Meclisi Genel Kurul Raportörlüğü'ne vermişlerdir. Temsilciler Meclisi'nin Connecticut üyesi (Cumhuriyetçi) Nancy Johnson dilekçesinde, "Türkiye'nin itirazları soykırım gerçeğini değiştiremez" derken, Temsilciler Meclisi'nin Ohio üyesi (Demokrat) Edward Feighan ise, "Amerika, Türkiye'nin Ermenileri sistematik olarak katlettiğini uzun süre tanımayarak Ermenileri gücendirmiştir" demiş ve son alınan kararın Amerikalı Ermenilerin acılarını dindireceğini savunmuştur. Amerikalıları "Ermeni soykırımı"na duyarlı olmaya çağıran üye, kabul edilmiş olan tavsiye kararına yürekten katıldığını da belirtmiştir. Ermeni Amerikalıların büyük bir seçmen tabanı oluşturduğu California eyaletinin Demokrat Partili Temsilciler Meclisi üyesi Richard Lehman ise kararı "tüm kalbiyle" desteklediğini belirterek, "Hiç de partizanca davranışlar içine girilmeden, bu kararın Temsilciler Meclisi Genel Kurulu'ndan geçmiş olması, geçmiş ve gelecekteki barbarlara artık kitle katliamlarına izin vermeyeceğimizi kanıtlayacaktır" demiştir²².

Amerikan Kongresi'nde bu gelişmeler yaşanırken, ABD'nin Ankara Büyükelçisi Strausz Hupe, 27 Eylül 1984'de gazetecilerle baş başa yapılan sohbet toplantısında, tavsiye kararları ile ilgili olarak, "Yönetimin politikası bellidir. Ermenilerle ilgili bu tür kararları kesinlikle kabul etmez ve bu politika kesinlikle değişmez"²³ demiştir. Türkiye'ye bu konuda bir güvence olarak algılanabilecek bu mesaj ve

21 Ufuk Güldemir, "Kongre'de Kararı Erteleme Eğilimi", *Cumhuriyet*, 21 Eylül 1984, ss.1-6.

22 Ufuk Güldemir, "ABD Kongresi'nde Ermeni Baskısı", *Cumhuriyet*, 28 Eylül 1984, ss. 1-8.

23 "Bilmeden Konuşmayın", *Cumhuriyet*, 28 Eylül 1984, ss.1-8.

ABD Yönetiminin sözde Ermeni soykırımına ilişkin tavsiye kararının Kongre'de bulunduğu aşamada takılması için gösterdiği çabalar netice vermeye başlamıştır.

13 Eylül'deki yazılı açıklamasında, ABD'deki kararlarla ilgili olarak "çirkin ve ucuz politika" demiş ve "ilişkilerin zedelenebileceği" mesajını vermiş olan Başbakan Özal, 27 Eylül 1984'de gazetecilerle yaptığı konuşmada:

"Biz soğukkanlı hareket ediyoruz. Çünkü iktidar olmanın belli sorumlulukları vardır. ...sorumlu biziz, hesaplı kitaplı gitmek mecburiyetindeyiz. Adımımızı atarken dikkatli olmamız lazım. Ben de heyecanlandım hadiselerin çıktığı ilk zaman. İlk beyanım oldukça serttir. Ama meselenin ölçüsünü belli bir seviyede tutmak lazım. Dış siyasette fazla bağarmakla bir neticeye gidilmez. Bazı hadiseleri çok fazla heyecanlandırırsak, yanlış neticelere gideriz. Geçmişte bu şekilde hatalar yapıldığını gördük. Bunlardan ders almamız lazım. Benim kanaatim, biz memleketin nabzını biliyoruz. Milletimiz de meseleleri o kadar fazla heyecanla götürme taraftarı değil"²⁴ sözleriyle, tepkisinde bir yumuşamaya gitmiştir.

3 Ekim 1984'de ABD Georgetown Uluslararası Stratejik Araştırmalar Merkezine bağlı Yakın Doğu Bölümü Direktörü Dr. Joyce Starr'ın kendisiyle yaptığı mülakatta Özal, Amerikan Kongre üyelerinin Ermeni ve Rum seçmenlerin peşinde olduklarını ve "ucuz politika" yaptıklarını söylemiştir.²⁵

3-4 Ekim 1984 tarihlerinde Washington'da bulunan Heritage Foundation adlı vakfın araştırma grubuyla, Türk Dış Politika Enstitüsü tarafından Washington'da ortaklaşa düzenlenen "Ortadoğu ile ilgili Türk-ABD Görüşleri" konulu konferansta bir konuşma yapan ABD Savunma Bakan Yardımcısı Richard Perle, yasa gücünde olmayan son kararların yönetim tarafından üzüntü ile karşılandığını ifade etmiş ve Temsilciler Meclisi ve Senato'da kabul edilen kararların kesinlikle ABD'nin görüşünü yansıtmadığını belirtmiştir.²⁶ Ankara'nın ve Türk basınının olaylar karşısında daha yatıştırıcı davranması gerektiğini söyleyen Perle:

"Türkiye, Kongre'nin en etkisiz kararlarına bile yüksek dozda tepki göstermektedir. Ama bunda şaşırtıcı olan, Türk basınının ABD Kongresi ile yönetimi birbirinden ayırmamasıdır... Bu sorumlu bir davranış değildir ve iki ülke arasındaki ilişkilere hizmet de etmemektedir"²⁷ demiştir.

24 "Özal'ın Geri Adımı: Başta Heyecanlandım", *Cumhuriyet*, 28 Eylül 1984, s.1.

25 *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı 10, Ankara: Dışişleri Bakanlığı Basımevi, Ekim 1984, s.51.

26 *Dışişleri Bakanlığı...*, s.19.

27 "ABD Savunma Bakan Yardımcısı Perle: Doğusundaki Boşluğu Türkiye Doldurmalı", *Cumhuriyet*, 4 Ekim 1984, ss.1-11.

ABD Savunma Bakan Yardımcısı Richard Perle, Türkiye'yi daha sakin olmaya çağırırken, ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Richard Burt de, Kongre'nin Temsilciler Meclisi kanadında kabul edilen sözde Ermeni soykırımı konusundaki tavsiye kararı ve Senato Dış İlişkiler Komitesi'nde ABD dış politikasının sözde Ermeni soykırımı ışığında yönlendirilmesi için alınan tavsiye kararı ile ilgili olarak, bu gibi karar tasarılarının Türkiye ile ABD arasındaki ilişkilere ABD'nin verdiği değer konusunda kaygılar yarattığına işaret etmiş, iç politikada belli amaçlara ulaşmak için yapılan hesapların ABD dış politikasını şekillendirmesine izin verilmeyeceğini bildirmiştir.²⁸

Konferansta konuşan Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Şükrü Elekdağ ise, ABD Kongresi'nin izlediği "düşmanca tutumun" iki müttefik ülke olan Türkiye ve ABD arasındaki ilişkileri zedelediğini, Kongre'nin takındığı tavrın Türk halkını derinden yaraladığını belirtmiştir.²⁹

Temsilciler Meclisi'nden geçen, ancak resmîyet kazanması Senato Genel Kurulu'ndan geçip Başkan Reagan'ın onayını almasıyla mümkün olan tavsiye kararı ile yürürlük kazanması, Senato Genel Kurulu'nun kararı benimsemesi, Temsilciler Meclisi Genel Kurulu'nun katılması ve Başkan'dan da onay almasına bağlı olan Senato Dış İlişkiler Komitesi tavsiye kararı, Reagan yönetiminin çabaları sonucunda, Kongre'nin tatile girdiği 4 Ekim tarihine kadar görüşülememiş, böylece Türkiye'de kaygı ve üzüntüye yol açan tavsiye kararlarının Kongre kararı haline gelmesi önlenmiştir.

Kasım ayında ABD'de Reagan'ın yeniden başkan seçilmesi ise sözde Ermeni soykırım tasarıları ile ilgili olarak destek vermeyen bir yönetimin tekrar iş başında olması demektir ve bu Türkiye'yi rahatlatmıştır.³⁰

Soykırım İddiaları–1985 Yılı Gelişmeleri

1985 yılına gelindiğinde Batı Almanya'nın Münih kentinde olağanüstü toplanan Ermeni Ulusal Komitesi, 1985 yılının "Ermeni soykırımı"nın 70. yıldönümü olduğu iddiaları çerçevesinde başta Amerikan Kongresi olmak üzere Türkiye'ye karşı siyasi platformda yoğun mücadele vereceklerini açıklamışlardır.³¹

28 *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı 10, a.g.e., s.19.

29 *Dışişleri Bakanlığı...*, s.19.

30 Sedat Laçiner, *Türk Ermeni...*, s.88.

31 "Ermeniler, 1985 Saldırı Planını Açıkladı", *Milliyet*, 1 Ocak 1985, s.3.

Bu açıklamanın akabinde Ermeni lobisi yandaşları, soykırım iddialarıyla ilgili olarak Amerikan Kongresi'ne yeni tasarılar sunma çabalarını yoğunlaştırmışlar, dört yeni tasarinin gündeme gelmesini sağlamışlardır. İlk olarak, New Jersey Eyaleti temsilcisi Demokrat Robert A. Roe tarafından 3 Ocak 1985'te H.J.R. 37 sayılı, 24 Nisan 1985 tarihini "İnsanın İnsana Zulmü ve Ermeni Soykırımı Günü" ilan eden tasarı, sonrasında 19 Mart 1985 tarihinde, California temsilcisi Anthony Lee Coelho tarafından H.J.R. 192 sayılı "24 Nisan Ermeni Soykırım Günü" tasarısı, 28 Mart 1985 tarihinde Michigan Eyaleti Senatörü Carl Levin tarafından S.J.R. 101 sayılı ve 24 Nisan 1985'de California Eyaleti temsilcisi Cumhuriyetçi Charles Jr. Pashayan tarafından, Reagan yönetiminin dış politikasında 1915-1923 yılları arasında meydana gelmiş olduğu iddia edilen "Ermeni soykırımı" nı dikkate almasını isteyen H.R. 142 sayılı tasarılar sunulmuşlardır.³²

Sunulan tasarılarla ilgili olarak ABD yönetiminin nasıl bir tutum izleyeceği hakkında yaptığı açıklamada ABD Dışişleri Bakanı Shultz:

*"Yönetim, Kongre'ye sunulan Ermeni tasarılarına kesinlikle karşıdır. Kongre'ye bu konudaki görüşümüzü bildirmek için elimizden geleni yapıyoruz ve bu arada, özellikle Ermeni terörizmi üzerindeki büyük endişelerimiz üzerinde gereken uyarılarda bulunuyoruz. Ancak, bildiğiniz gibi anayasal sistemimize göre, yürütme organı, sadece ikna etme gücüne sahiptir. Bu tasarılar üzerindeki nihai karar ve hareket Kongre'nin elindedir. Bununla beraber şunu da vurgulamak isterim ki, bu tür kararlar ancak Kongre'deki bir görüşü yansıtır. Onların alacağı karar ne olursa olsun, bu yönetimin Türkiye'ye karşı politikasını kesinlikle değiştiremez ve değiştirmeyecektir de. Kararlara karşı azimli muhalefetimizi de etkilemeyecektir."*³³ demiştir.

ABD Kongresi'nde beklemekte olan Ermeni tasarılarından ilk olarak, Robert Roe tarafından sözde soykırım iddialarıyla ilgili olarak hazırlanan H.J.R.37 sayılı tasarı çok az sayıda destek sağlayabildiği için Kongre'ye sunulma şansını yitirmiştir.³⁴ 192 sayılı tasarinin haricindeki diğer tasarılar da H.J.R. 37 sayılı tasarı gibi yeterli sayıda destek sağlayamamışlar bu nedenle de sadece 192 sayılı tasarı Kongre'ye sunulabilmiştir.³⁵

32 "Tasarı Sayısı Dörde Çıktı; ABD Kongresi'nde Ermeni Furyası", *Milliyet*, 3 Mayıs 1985, s.5.

33 "Türkiye, ABD İçin Büyük Kazanç", *Milliyet*, 30 Mart 1985, s.9

34 "Ermeni Tasarısı Kongre'de", *Milliyet*, 26 Nisan 1985, s.12.

35 "Bill Summary & Status 99th Congress (1985-1986)", <http://thomas.loc.gov/bss/d098query.html>, 15 Aralık 2005.

California üyesi Anthony Lee Coelho tarafından hazırlanan ve 24 Nisan'ın "insanın insana hunharlık günü" olarak anılmasını öngören yasa tasarısının 21 Mayıs 1985 tarihinde ABD Temsilciler Meclisi'ne getirilmesi ile ilgili olarak, Dışişleri Bakanlığı yetkilileri, söz konusu tasarının ABD Temsilciler Meclisi'nden geçmesini engellemek amacıyla Reagan yönetimi nezdinde gerekli bütün uyarıların gerek Ankara gerek Washington'da en üst düzeyde yapıldığını bildirmişler, ABD Büyükelçiliği çevreleri de Reagan yönetiminin Kongre'deki bu gelişmeyi engellemek amacıyla elinden gelen bütün çabayı sarfettiğini bildirmişlerdir³⁶.

Başkan Reagan Amerikan yönetiminin, Kongre'nin 192 sayılı karar tasarısı ile ilgili tutumunu onaylamadığını belirterek:

"Bunun son derece hassas bir konu olduğunu kabul ediyor ve 1915'teki üzücü olaylar sırasında tüm acı çekenlerle aynı duyguları paylaşıyorum. Bu arada, Türklerle Ermeniler, bunca yıl aralarındaki uzlaşmazlığı halledemedikleri için üzüliyorum. Ancak her şeye karşın teröre karşıyım." "...böyle tasarıların Ermeni teröristleri Türklere ve Amerikalı Türklere yönelik saldırılarında yüreklendirebileceği konusunda kaygılıyız. Ayrıca önemli bir müttefikimizle ilişkilerimizi zedeleyebilecekleri için de bu tasarıya karşıyız. Türk halkının, hükümet sistemimizde yürütme organlarının yalnızca Kongreyi ikna edebileceğini ve Kongre'nin kararlarını denetleyebileceğini anladığımı ümit ediyorum. Bunun için, bu kararlar, Kongre tarafından onaylandığı takdirde, yalnızca Kongre'nin görüşünü ortaya koyarlar. Benim Türkiye'ye karşı politikam ya da uluslararası terörizme karşı mücadeleye konusundaki kararlılığımı değiştiremezler"³⁷ demiştir.

Konu ile ilgili olarak ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada da, yüzyılın başlarında, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş döneminde Türkiye'nin doğusunda meydana gelen ve Ermenilerle birlikte pek çok kişinin ölümüne neden olan olaylardan büyük üzüntü duyulduğu, ancak Amerika'nın olayların niteliğini tayin edecek durumda olmadığı belirtilmiştir.³⁸

ABD Temsilciler Meclisi'ne sunulan sözde Ermeni soykırımı tasarısının oylanması çabaları yoğunlaşırken, ABD'nin 25 eyaleti ve Washington'da bulunan üniversite öğretim kurumlarında görevli toplam 69 bilim adamı, ortaklaşa bir bildiri yayınlayarak, tasarıya karşı olduklarını açıklamışlar ve milletvekillerine tarihi bir hata işlememeleri için uyarıda bulunmuşlardır.³⁹

36 "Soykırım Tasarısı ABD'de Oylanıyor", *Cumhuriyet*, 21 Mayıs 1985, ss.1-6.

37 "Tuna Köprülü'nün Reagan'la Söyleşi", *Hürriyet*, 31 Mart 1985, ss. 1-5.

38 "Ermeni Tasarısı Haftaya Kaldı", *Milliyet*, 27 Nisan 1985, s.7.

39 *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı:17, Ankara: Dışişleri Bakanlığı Basımevi, Mayıs 1985, s.25.

Nitekim ABD Temsilciler Meclisi Genel Kurulu'nda görüşülmesi beklenen tasarı, son anda ertelenmiş, Kongre çevreleri, "Ermeni soykırımı" tasarısının haziran ayı içinde belirsiz bir tarihe bırakıldığını, tasarımı hazırlayan milletvekillerinin önceden kararlaştırdıkları tarihte tasarımı gündeme getirmekten vazgeçtiklerini bildirmişlerdir. Kongre çevreleri erteleme kararında Temsilciler Meclisi Silahlı Hizmetler Komisyonu'nun rol oynadığını belirtmişler, Komisyonun başkan ve üyelerinin söz konusu tasarının ertelenmesi için milletvekilleri üzerinde yaptıkları tavsiye yollu çalışmaların etkili olduğunu ifade etmişlerdir.⁴⁰

ABD Temsilciler Meclisi Silahlı Kuvvetler Komitesi üyeleri 27-31 Mayıs tarihlerinde Türkiye'ye gelerek, Ankara'da Başbakan, Dışişleri Bakanı, Milli Savunma Bakanı ve TBMM Başkan Vekili ile temaslarda bulunmuşlardır⁴¹. Türkiye'deki temaslarını tamamlayan ABD Temsilciler Meclisi Silahlı Kuvvetler Komitesi üyeleri İstanbul'dan Ermeni Karar Tasarısını Meclis'ten geçirmeyecekleri vaadi ile ayrılmışlardır. Türkiye'ye seyahatlerinden önce söz konusu karar tasarısını imzalamış olan komite üyelerinden Melvin Price, Albert Bustamente ve Marvin Leath'in bu vaadi, Türk tezi açısından kayda değer bir gelişme olarak nitelendirilmiştir. Melvin Price, Türk kamuoyunun 192 sayılı Ermeni Karar Tasarısı konusundaki hassasiyetini sempatiyle karşıladıklarını belirtmiş:

*"Yeryüzündeki tüm soykırımları lanetliyorum. Bunun aksi mümkün değildir. Ancak, 1915'in Osmanlı İmparatorluğu ile ilgisi bulunmayan Türkiye'yi hedef alan bu karar tasarısına karşıyım. Nitekim Temsilciler Meclisi Başkanlığı'na bir mesaj göndererek bizim dönüşümüze kadar karar tasarısını görüşmemelerini önerdim. Döndüğümüzde mesai arkadaşlarımıza bu karar tasarısının Türkiye açısından önemini anlatarak geçmemesini sağlamaya çalışacağım. Böyle bir karar tasarısı geçse dahi, bizim muhalefetimiz bunun karar haline gelmesini önleyecektir"*⁴² demiştir.

192 sayılı Ermeni Karar Tasarısı 4 Haziran 1985 tarihinde Temsilciler Meclisi'nde genel oya sunulmuş, Türk tarafının ve belirli ölçülerde Amerikan yönetiminin harcadığı yoğun çabaların neticesinde olumlu bir gelişme olarak, Temsilciler Meclisi Genel Kurulu'nun oturumunda 24 Nisan'ın "insanın insana zulmü ve Ermeni soykırımı kurbanlarını anma günü" olarak kabulünü öngören karar tasarısı geçmesi için gerekli olan 274 oya ulaşamayarak kabul edilmemiştir.⁴³

40 "ABD Kongresi Soykırım Tasarısını Erteleledi", *Cumhuriyet*, 22 Mayıs 1985, s.8.

41 *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı 17, Ankara: Dışişleri Bakanlığı Basımevi, Mayıs 1985, s. 29.

42 "ABD Temsilciler Meclisi Üyeleri: Ermeni Karar Tasarısını Meclisten Geçirtmeyeceğiz", *Cumhuriyet*, 1 Haziran 1985, s.3.

43 "Ermeni Karar Tasarısı Temsilciler Meclisi'nde Reddedildi", *Cumhuriyet*, 5 Haziran 1985, ss.1-11.

Tasarının Reddi Karşısında Türkiye'nin Tutumu

Türk kamuoyunda büyük bir hassasiyet oluşturmuş olan 192 sayılı sözde Ermeni Soykırımı karar tasarısının Temsilciler Meclisi Genel Kurulu'nda yapılan oylama sonucunda kabul edilmemesi memnuniyetle karşılanmış ve oylama öncesinde ABD yönetimince karar tasarısının reddine ilişkin olumlu yöndeki çabalar Türk Hükümeti'nce takdir edilmiştir.

Tasarının reddini olumlu bir sonuç olarak değerlendiren Dışişleri Bakanlığı kaynakları, bu sonucun alınmasında Temsilciler Meclisi'nin mantık, gerçekçilik ve akliselimle davranan üyelerinin katkıları olduğunu vurgulayarak, bu konuda:

“Ancak sorumsuz unsurlarca yalana ve birtakım sahte belgelere dayanılarak maksatlı bir şekilde ve tarihi gerçeklere aykırı olarak ortaya atılan tutarsız iddialar çerçevesinde Türkiye'ye karşı yürütülmekte olan hasmane bir kampanyanın uzantısı olarak tekrar tekrar Kongre'ye sunulan bu karar tasarısının dost ve yakın bir müttefik ülkenin Meclisi'nde taraftar topluyor olması, yine de düşündürücü bir gelişme teşkil etmektedir. Ortaya çıkan bu durum şüphesiz bütün unsurları ile değerlendirilmektedir.”⁴⁴ demişlerdir.

Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu da, Ermeni soykırımı ile ilgili karar tasarısının ABD Temsilciler Meclisinde kabul edilmemiş olmasının memnuniyet verici olduğunu belirtmiş, tasarının bu kadar oy toplayabilmiş olmasını ise “düşündürücü” olarak nitelendirmiştir. Halefoğlu, karar tasarısının Temsilciler Meclisi'nde kabul edilmemesiyle ilgili olarak:

“Temsilciler Meclisinde sözde soykırım ile ilgili tasarının kabul edilmemiş olması memnuniyet vericidir. Ancak, tarihi gerçekleri saptıran böyle bir tasarının bu kadar oy toplayabilmiş olması dahi düşündürücüdür.”

Türkiye'ye geçenlerde gelip Türkiye'deki durum ve bu konuda Türk milletinin haklı hassasiyetini anlamış olan Silahlı Kuvvetler Komisyonu üyelerinin bu yolda sarfettikleri gayretlerin, tasarının reddine etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu da Türkiye'ye gelip memleketimizi görenlerin, görmeden karar verenlerden daha doğru hareket ettiklerini göstermektedir.”⁴⁵ demiştir.

44 “Ankara: İlk Bakışta Olumlu Sonuç”, *Hürriyet*, 6 Haziran 1985, s.3.

45 *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı 18, Ankara: Dışişleri Bakanlığı Basımevi, Haziran 1985, ss.13-14.

Soykırım İddiaları–1986 ve 1987 Yılları Gelişmeleri

Ermeni lobisi, 1985 yılında sözde Ermeni soykırımının tanınmasına yönelik girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra da, benzeri çalışmalarını devam ettirmiştir. Ermeni soykırımı iddialarına destek veren Kongre üyeleri, 1986 yılında da ABD Temsilciler Meclisi ve Senatosu'nda, konu ile ilgili konuşmalar yapmışlardır.

8 Nisan 1986'da Senato'da, 3 Nisan'ın, hayatları boyunca özgürlük için mücadele eden Ermenileri onurlandırma günü olduğunu, Osmanlı İmparatorluğu tarafından 1915'te bütün Ermenilerin Anadolu'dan Suriye çöllerine zorla sürüldüğünü ve 1915 ile 1923 arasında tahminen 1,5 milyon Ermeni'nin Türklerin elinde öldüğünü iddia eden konuşmalar yapılırken⁴⁶, 22 Nisan 1986'da da Senato ve Temsilciler Meclisi'nde "Ermeni Şehitlerini Anma Günü" konulu konuşmalar gerçekleştirilmiştir. Senato'da gerçekleştirilen konuşmalarda, Başkan Reagan ve öncesindeki Amerikan Başkanlarının konuyla ilgili, Ermenileri destekleyen türdeki açıklamaları örnek olarak verilirken⁴⁷, Temsilciler Meclisi'ndeki konuşmalarda da, 1915–1923 yılları arası Amerikan gazetelerinde sözde Ermeni soykırımı ile ilgili çıkan haberlere yer verilmiş, ayrıca, Şubat ayı içerisinde Senato tarafından onaylanan Soykırım Anlaşması'na atıfta bulunularak, bunun sembolik olduğu ve gelecek soykırımları önleyemeyeceği, ancak, soykırımcılara, dünyanın kendilerini cezalandırmaya hazırlandığı yönünde bir mesaj verdiğini söylemişlerdir.⁴⁸

30 Nisan'da Temsilciler Meclisi'nde Massachusetts temsilcisi Joseph D. Early tarafından yapılan konuşmada ise, 24 Nisan tarihi tarihteki karanlık bir gün olarak değerlendirilirken, 192 sayılı karar tasarısının yapılan oylamada kabul edilmediği 12 Eylül 1985 tarihi de aynı şekilde karanlık bir gün olarak nitelenmiştir.⁴⁹

Ermeni lobisi tarafından sürdürülen çalışmalar sonucunda, ABD Kongresi'nde "Ermenileri Anma Günü" ile ilgili olarak konunun 23 Nisan 1987'de Temsilciler Meclisi Posta ve Sivil Hizmetler Komisyonu'nda gündeme alınması sağlanmıştır. 138 milletvekilinin imzasını taşıyan, 1988'den itibaren her yıl 24 Nisan'ın 1915–1923 yılları arasında yapıldığı iddia edilen Ermeni soykırım günü olarak Amerika Birleşik Devletleri'nde ulusal yıldönümü statüsünde anılmasını öngören, 1,5

46 *US Congressional Record*, April 8, 1986, s.S3901.

47 *US Congressional Record*, April 22, 1986, s.S4628.

48 *US Congressional Record*, April 22, 1986, s.H2101.

49 *US Congressional Record*, April 30, 1986, s.E1470.

milyon Ermeni'nin Osmanlı İmparatorluğu döneminde işlenen soykırımın kurbanları olduğunu öne süren ve söz konusu soykırımın, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından önce yapıldığını özellikle vurgulayan 132 sayılı tasarı, ABD Temsilciler Meclisi Posta ve Sivil Hizmetler Komisyonu'nun 22 Nisan 1987 tarihli toplantısında 4'e karşı 18 oyla kabul edilmiştir.⁵⁰

Tasarının Temsilciler Meclisi Posta ve Sivil Hizmetler Komisyonu'nda kabul edilmesi üzerine, Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı İnal Batu, "Amerikan yönetiminin üzerine düşeni yaptığına dair kesin belirtilerin mevcut olmasını arzu ederdik"⁵¹ diyerek, ABD yönetimine, kararın kabul edilmesi karşısında Türk Hükümeti'nin sitemini iletmiştir. Batu ayrıca, "ABD Kongresi'nde çeşitli konularda çok sayıda kararın çıktığı, bunların bir önem taşımadığı gibi ifadelerle Türkiye'yi yatıştırmak isteyenler vahim bir yanılığa içindedirler" sözleri ile de, bir süre önce yaptığı bir açıklamada, "Tasarı Kongre'den geçtiği takdirde, Türkiye bunu büyütmemelidir. Tasarının Kongre'den geçmesi dünyanın sonu demek değildir. Tasarının kabulü terörist saldırılara sempati duyulduğu anlamına gelmez"⁵² diyen ABD Savunma Bakan Yardımcısı Richard Perle'e ve onun nezdinde, Ankara'ya verdiği mesajlarda, "tasarıya taşıdığından daha fazla ağırlık atfedilmesini"⁵³ isteyen ABD yönetimine bir gönderme yapmıştır.

132 sayılı tasarinin Temsilciler Meclisi Posta ve Sivil Hizmetler Komisyonu'nda kabul edilmesinin ardından ABD Dışişleri Bakanlığı'ndan bir açıklama yapılmış, Reagan yönetiminin Temsilciler Meclisi Posta ve Sivil Hizmetler Komisyonu'nda kabul edilen Ermeni tasarısına karşı oldukları vurgulanmış ve tasarımı önlemek için her yola başvurulacağı bildirilmiştir. Dışişleri yetkilileri, Ermeni tasarısına karşı olan tavırlarını sürdürürken, bu tasarinin Temsilciler Meclisi ve Senato Genel Kurullarında gerçekleşmemesini sağlayacakları umudunda olduklarını belirtmişlerdir. Dışişleri yetkilileri yaptıkları açıklamada ayrıca, Dışişleri Bakanı Shultz'un Ermeni tasarısının kabulünü önlemek için, komisyon toplantısından önce komisyon üyeleriyle bizzat görüştüğüne de işaret etmişler, tüm yasa ve karar tasarılarının genel kurula inmesini düzenleyen tüzük komisyonunun da Ermeni tasarısını sonsuza dek bekletebileceğini söylemişlerdir. Yine Dışişleri yetkilileri, Kongre Başkanı Jim Wright'ın da Ermeni tasarısının genel kurulda oylanmasını geciktirme yetkisine sahip olduğunu vurgulamışlardır. Türkiye'nin Ermeni ta-

50 "Ermeni Tasarısı Komisyondan Geçti", *Cumhuriyet*, 23 Nisan 1987, ss.1-12.

51 "Dışişleri: Yönetim Gerekeni Yaptı mı?", *Cumhuriyet*, 24 Nisan 1987, ss.1-13.

52 "ABD ile Ermeni Krizi", *Cumhuriyet*, 5 Nisan 1987, s.1.

53 "ABD ile ...", s.1

sarisına karşı tepkisini anlayışla karşıladıklarını belirten ABD Dışişleri yetkilileri, Ermeni tasarısına yalnız Türkiye gibi yakın bir müttefikleriyle olan ilişkilerine verdikleri değer açısından değil, Türk diplomatlarını hedef alan ve ABD’de dört Amerikan vatandaşının yaşamına kasteden Ermeni terör eylemleri açısından da şiddetle karşı olduklarını vurgulamışlardır⁵⁴.

Komisyonun geçen Ermeni tasarısı ile ilgili olarak Başbakan Özal, bir yandan tasarının Temsilciler Meclisi Posta ve Sivil Hizmetler Komisyonu’ndan geçmesinin bir şey ifade etmediğini, daha birçok sürecin olduğunu, veto hakkının olduğunu, Ermeni tasarısı için ABD Başkanı’nın veto yetkisini kullanıp kullanmayacağına bakmak gerektiğini söylerken⁵⁵, diğer yandan, ABD Başkanı Ronald Reagan’a bir mesaj göndererek, yönetimi, ABD Kongresi gündemindeki 132 sayılı Ermeni tasarısı konusunda uyarmıştır.⁵⁶

Özal tarafından ABD yönetimine gönderilen uyarı mesajı, ardından dönemin Washington Büyükelçisi Şükrü Elekdağ’ın Ankara’ya çağırılması ve de Cumhurbaşkanı Kenan Evren’in ABD’ye planlanan ziyaretini ertelemesi üzerine, kendisiyle yapılan bir röportajda ABD Savunma Bakan Yardımcısı Richard Perle, Ermeni karar tasarısı gibi sorunlardan birçok Amerikalının da hoşnut olmadığını, Türkiye’nin bu sorunların Amerika ile ilişkisinin azaltılarak çözüleceğini sanmasının çok büyük hata olacağını, ancak bu sorunları çözerek rahat edebileceğini söylemiştir.⁵⁷

18 Haziran 1987 tarihinde Avrupa Parlamentosu, “Ermenilere karşı 1915–1917 yılları arasında gerçekleştirilmiş trajik eylemlerin, BM Genel Kurulu’nun 9 Aralık 1948’de tanımladığı biçimde bir soykırım” olduğunu kabul eden bir karar almıştır. 1915 “Ermeni Tehciri” olayını bir “soykırım” olarak tanımlayan Avrupa Parlamentosu, bu soykırımı Türk hükümetinin resmen tanımamasını istemiştir.⁵⁸ “Ermeni soykırımı” ile ilgili bir tasarının ABD Temsilciler Meclisi Posta ve Sivil Hizmetler Komisyonu’ndan geçmesinin akabinde, Avrupa Parlamentosu tarafından böyle bir kararın alınması, Türkiye’nin bu konudaki rahatsızlığını arttırmıştır. Çünkü Avrupa Parlamentosu tarafından alınan bu karar ile soruna ilişkin olarak Ankara’nın resmi tezleri ilk kez uluslararası bir platformda tamamen

54 “ ABD Yönetimi: Ermeni Tasarisına Karşıyız”, *Cumhuriyet*, 24 Nisan 1987, s.13.

55 “Özal: Reagan Veto Kullanacak mı Ona Bakmalı”, *Cumhuriyet*, 24 Nisan 1987, ss.1-13.

56 Sedat Ergin, “ABD’ye Uyarı”, *Cumhuriyet*, 26 Nisan 1987, s.1.

57 “Ufuk Güldemir’in Richard Perle İle Söyleşisi”, *Cumhuriyet*, 3 Mayıs 1987, s. 8.

58 “Ağır Karar”, *Cumhuriyet*, 19 Haziran 1987, ss.1-15.

reddedilmiş oluyordu. Ayrıca, yine ilk kez “soykırım” teriminin bir uluslararası forumda meşrulaştırılmasıyla, alınan karar, Ermeni tezlerinin gelecekte Birleşmiş Milletler ve ABD Kongresi’nde de destek bulması için önemli bir ilk adım oluyor, bir emsal oluşturuyordu.

Karara Türk hükümetinin tepkisi oldukça sert olmuştur. Strasbourg’da Türkiye’nin AT temsilciliği tarafından dağıtılan hükümet açıklamasında:

“Avrupa Parlamentosu tarafından sözde Ermeni sorunuyla ilgili olarak kabul edilen karar tasarısı, ırkçı içerikli ve yanlı bir tasarıdır.

Siyasi komisyonun daha önce bu konuda yetkisiz olduğunu resmen kabul etmiş olması da göz önüne alındığında, karar tarafımızdan infialle karşılanmıştır.

Bu kararla Avrupa Parlamentosu adeta bir tarih mahkemesi gibi hareket etme, kin ve taraf tutma yolunu seçmiş bulunmaktadır.

Avrupa Parlamentosu’nun ne bir mahkeme ne de bir tarih akademisi olmadığı görüşünden hareket eden siyasi grupların birçoğu, oylamaya katılmayı reddetmiş bulunmaktadır.

İnsan hakları savunuculuğunu kimseye bırakmayan bu saygıdeğer müessesenin, bazı militanların mantıksız taleplerine boyun eğmesini ve sorumsuz şekilde geçmişteki Ermeni tedhişine özür ararken, gelecekteki talihsiz girişimlere de destek sağlamış bulunmasını esefle karşılıyoruz.

Küçük bir azınlığın oylarıyla alınmış olan bugünkü sonuç, günümüz Türk toplumunun, Birinci Dünya Savaşı sırasında Doğu Anadolu’da cereyan etmiş, dolayısıyla tarihe mal olmuş olaylarla ilgili yargılarını güçlendirmekten başka bir işe yaramayacaktır.

Türk hükümeti bu kararı infialle reddeder”⁵⁹ denilmiştir.

Karar, Başbakan Turgut Özal tarafından da kınanmıştır. Kararı, ırkçı, tek yanlı ve düşmanca bir metin olarak niteleyen Özal, yaptığı yazılı açıklamada:

“Tamamen tarihi gerçeklere aykırı olan ve ülkemize karşı haksız, insafsız ve mes-

59 “İrkçi ve Yanlı Tasarı”, *Cumhuriyet*, 19 Haziran 1987, ss.1-15.

*netsiz suçlamalara yer veren bu kararın ciddiye alınması kabil değildir. Militan Ermeni örgütlerinin ve onların işbirlikçilerinin baskıları altında alındığı aşikâr olan bu karar, Avrupa Parlamentosu'nun itibarını büyük ölçüde zedelemiştir*⁶⁰ sözleriyle karar karşısında duyduğu tepkiyi açıklamıştır.

Bu olay sonrasında Özal Hükümeti, ABD Temsilciler Meclisi Posta ve Sivil Hizmetler Komisyonu'nda kabul edilen kararın, ABD Temsilciler Meclisi Genel Kurulu'nda kabul edilmesini engellemek için, sıkı bir diplomatik çalışma içine girmiş, ABD yönetimi üzerinde daha fazla baskı yapmıştır.

İki ülke ilişkilerini ilgilendiren konularda temaslarda bulunmak üzere 1987 yılı Temmuz ayı sonunda Türkiye'ye gelen ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Michael Armacost, Özal'la yaptığı görüşmenin ardından düzenlediği basın toplantısında, Ermeni tasarısı konusunda:

*"Bu tasarı Türkiye'yi doğrudan ilgilendirmiyor. Daha çok Amerika'daki iç politikayla ilgili ve tasarının hiçbir bağlayıcı yönü de yok. Geçen yıl Türk hükümeti çok tehlikeli bir propaganda ile Türk kamuoyunun hassasiyetini Kongre'ye yansıttı. Halen biz de tasarımı Komisyonunda durdurduk. Kongre'den geçmemesi için çabalarımızı sürdüreceğiz."*⁶¹ sözleri ile Ermeni tasarısı konusunda ısrarlı bir tutum benimsemiş olan Türkiye'yi yatıştırmak yoluna gitmiştir.

Ancak, Armacost'un bu açıklamalarının Türkiye tarafından kabul gördüğünü söyleyebilmek zordur. Konuyla ilgili olarak Türk Dışişleri Bakanlığı oldukça sert olarak değerlendirilebilecek bir basın açıklaması yapmıştır. Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada, böyle bir tasarının kabulünün Türk kamuoyunda uyandıracığı tepkilerin ve ABD ile ilişkilerimizde yol açacağı olumsuz gelişmelerin başta ABD Kongresi üyeleri olmak üzere, ABD yönetiminin çeşitli kademele-
rindeki yetkililere birçok defalar anlatıldığı belirtilerek:

"...Evvvelce de tarafımızdan birçok kereler izah edildiği gibi, bu karar tasarısı çarpıtılmış bir tarih görüşüne dayanmakta olup, 70 yıl öncesinin olayları konusunda bugün tarihçiler arasında dahi bir görüş birliği bulunmazken Kongre'nin bütün bu gerçekleri göz ardı ederek böyle bir kararı onaylaması halinde, hem terörizmle mücadele konusundaki ABD yükümlülüğüne ilişkin taahhütlerin inandırıcılığına büyük ölçüde gölge düşürülecek, hem de terör eylemlerini soykırım iddialarının kabulü için

60 "Ağır Tepki", *Cumhuriyet*, 20 Haziran 1987, ss.1-13.

61 "Askeri Kredi Pazarlığı", *Milliyet*, 29 Temmuz 1987, s.13.

kullanan Ermeni teröristler adeta ödüllendirilmek suretiyle, terör cesaretlendirilmiş olacaktır. Avrupa Parlamentosu'nun 18 Haziran'da aldığı sorumsuz bir kararın hemen akabinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da terör eylemlerinin yeni boyutlar kazanması, bu gerçeği bütün çıplaklığı ile ortaya koymuş bulunmaktadır. Mezkûr karar tasarısının 4 Ağustos tarihli Temsilciler Meclisi Genel Kurul gündemine alınmış olması muvacehesinde, herkesçe bilinen çeşitli çevrelerin küçük siyasi çıkarlarının sağduyuya galebe çalmayacağına olan inancımızı yine de muhafaza etmek istiyoruz. Karşılıklı itimada dayanan münasebetlerimizde bu tür yabancı unsurlarla tedavisi zor yaralar açılmasına ABD yönetiminin imkân vermeyeceğine güveniyor ve yönetimin, bu istikamette evvelce vaki taahhütleri uyarınca, kararın çıkmasına mani olmasını bekliyoruz⁶² denilmiştir.

İlgili tasarının 3 Ağustos 1987 tarihinde Temsilciler Meclisi'nde görüşülmeye başlanmasının ardından 4 Ağustos'ta ABD Dışişleri Bakanlığı bir bildiri yayınlamış ve Reagan başkanlığındaki Amerikan yönetiminin tasarıya çok kuvvetli bir biçimde karşı olduğunu açıklamıştır. Bildiride, yönetimin kesinlikle bu karara karşı olduğu, Türkiye'nin ABD'nin önemli bir müttefiki ve NATO'nun önemli bir üyesi olduğu ve de ABD'nin Türkiye ile olan ilişkide önemli ulusal çıkarları bulunduğu, 1975 yılından beri 45 Türk diplomatın öldürülmesinden sorumlu olan Ermeni teröristlerin bu kararı eylemlerini haklılaştırmak için kullanacakları vurgulanmıştır. Türkiye'de seçmenler ve liderler tarafından kendilerine yapılmış asılsız bir hakaret olarak algılanan bu kararın, ABD'nin bölgedeki stratejik çıkarlarını tehlikeye soktuğu belirtilerek, yönetimin, Meclis üyelerinin bunları göz önünde bulundurarak 132 sayılı tasarıyı reddecekleri umudunda olduğu açıklanmıştır⁶³.

Ayrıca ABD Dışişleri Bakanı George Shultz, 192 sayılı tasarının engellenmesi için 1985 yılında gerçekleştirmiş olduğu yöntemi tekrarlayarak, Meclis'in her bir üyesine, böyle bir kararın geçmesinin, ABD'nin dostu ve NATO üyesi Türkiye ile olan ilişkilere önemli zararlar vereceği yönünde yönetimin ciddi endişelere sahip olduğunu belirten bir mektup göndermiştir. Mektupta, Türkiye ile ilişkilerin korunması ve güçlenmesinde, ABD'nin büyük ulusal güvenlik çıkarlarının olduğu vurgulanarak, böyle bir kararın alınması durumunda, Türk Hükümeti ve halkının kendilerini saldırıya uğramış hissedecekleri belirtilmiştir. Shultz, ayrıca kararın kabul edilmesinin sadece Türkiye ile ilişkilere zarar vermekle kalmayacağı, bu kararın, 1975'den beri 45 Türk diplomatını öldüren Ermeni teröristlerce,

62 "Ankara'dan Washington'a Çağrı: Tasarıya Engel Olun", *Milliyet*, 2 Ağustos 1987, s.8.

63 *American Foreign Policy Current Documents 1987*, Washington: Department of State, 1988, ss.373-374.

geçmişteki ve gelecekteki eylemlerini haklı çıkarmak için kullanılacağı yönündeki ciddi endişelerini belirterek, bu nedenlerden dolayı, 132 sayılı tasarıya hayır oyu verilmesini istemiştir.⁶⁴

132 Sayılı Ermeni Tasarısı, Oylanma Süreci

Temsilciler Meclisi California üyesi Richard Lehman tarafından 24 Nisan 1988 gününün bütün Amerika'da "Ermeni soykırım kurbanlarını anma günü" ilan edilmesini öngören ve Türkiye-ABD ilişkilerindeki hassasiyetin tekrar gündeme gelmesine yol açan, 132 sayılı Ermeni soykırım tasarısı, 3 Ağustos'ta Temsilciler Meclisi'ne bağlı Usul Komitesi'nde ele alınmış, tartışmalı geçen toplantıdan sonra, 5'e karşı 8 oyla, tasarının Temsilciler Meclisi Genel Kurulu'na sevk edilmesi kararı alınmıştır. Ayrıca, tasarının bu tür tasarılarla uygulanan üçte iki çoğunlukla değil, basit çoğunlukla oylanması kararlaştırılmıştır.⁶⁵

Tasarının Usul Komitesi'nde görüşülmesinden önce, tasarının kabul edilme- si halinde, Türk-Amerikan ilişkilerinin "tamiri zor" bir darbe alacağına inanan Reagan yönetimi, Kongre üzerindeki baskılarını arttırmıştır. Yönetim yetkilileri, konuyla ilgili olarak çeşitli temsilci ve senatörlere telefon yağdırırken, Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Şükrü Elekdağ da çeşitli Kongre üyeleri ile temasa geçerek, tasarının kabulü halinde doğabilecek sıkıntıları dile getirmiştir.⁶⁶

Ermeni soykırım tasarısının, ABD Temsilciler Meclisi Usul Komisyonu'ndan geçerek Genel Kurul'a sevk edilmesi kararı, Türkiye'de sert tepkilere yol açmıştır. Böyle bir karar tasarısının Türk-ABD ilişkilerini altüst edebileceğini söyleyen SHP Genel Başkanı Erdal İnönü, yaptığı açıklamada tasarıyla ilgili olarak:

"Bu geçmişin savaşlarının yaralarını sarmak yerine, eski unutulmuş düşmanlıkları yeniden canlandırıp yeni yayılmacılık eğilimleri doğrultusunda yeni kavgalara, belki de savaşlara götürecek bir davranıştır. Bu davranış sahibi siyasetçilerin insan haklarını ve barışı koruduklarını düşünmeleri de ne kadar yanıltıldıklarını gösteriyor. ABD Temsilciler Meclisi'nden bu karar çıkar ve veto edilmezse ne kadar önemsiz gösterilirse gösterilsin eninde sonunda Türk-ABD ilişkilerini bozacak, altüst edecek sonuçlar verebilir. ABD yönetiminin bu gelişmeleri önlemesi ilk şarttır. ANAP hükü-

64 *US Congressional Record*, August 7, 1987, s.H7315.

65 "Ermeni Tasarısı İçin Karar Günü", *Cumhuriyet*, 4 Ağustos 1987, ss.1-8.

66 "Ermeni Tasarısında Karar Günü", *Milliyet*, 3 Ağustos 1987, s.8.

meti de bu gelişmeleri gerçekçi biçimde değerlendirmelidir"⁶⁷ diyerek ABD yönetimi ve Özal Hükümetine göndermede bulunurken, eski Dışişleri ve Savunma Bakanlarından Hasan Esat Işık da, UBA(Uluslararası Basın Ajansı)'ya yaptığı açıklamada, soykırım iddialarının iftira olduğunu belirterek, "Türkiye'yi soykırım ile suçlayanlarla Türkiye kendini kader birliği içinde göremez" demiştir⁶⁸.

Tasarının Temsilciler Meclisi Genel Kurulu'na sevk edilmesi kararı karşısında ve yoğun bir kamuoyu baskısı altında Ankara, Amerikan yönetimi nezdinde bir girişimde daha bulunmuştur. Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Vekili Büyükelçi Mustafa Aşula, 4 Ağustos'ta ABD'nin Ankara Büyükelçisi Robert Strausz Hupe'u makamına çağırarak, kendisine, Türk Hükümetinin, bu konuda Amerikan yönetiminin daha ciddi çaba göstermesini beklediğini bildirmiştir.⁶⁹

Temsilciler Meclisi Genel Kurulu'nun 4 Ağustos günü gündemine alınan karar tasarısı, araya başka bir tasarı girdiği için görüşülememiştir. Gündemin son sırasında bulunan tasarının ele alınması beklenirken, araya Milli Nükleer Düzenleme Komisyonu ile ilgili karar tasarısı girmiş ve öncelikle görüşülmesi kararlaştırılmıştır.⁷⁰ Temsilciler Meclisi Usul Komisyonu'ndan, Temsilciler Meclisi Genel Kurul'una basit çoğunluk oylaması ve değişiklik önerileri üzerindeki müzakerelerin iki saati geçmemesi önerisiyle gelen tasarının görüşülmesine 6 Ağustos tarihinde başlanmıştır. Tasarının görüşülmesi esastan değil usul üzerinden gerçekleştirilmiştir.⁷¹

Sözde Ermeni soykırım tasarısının Temsilciler Meclisi'nde görüşülmesi, 1985 yılında Temsilciler Meclisi'nde görüşülen ve Genel Kurul'dan geçemeyen 192 sayılı tasarının görüşülmesi sırasında yaşanan benzer tartışmalara sahne olmuştur. Oylama öncesi yapılan tartışmalarda 14 üye Ermeni tezini savunurken, 16 üye Ermeni tezine karşı olmuştur. Tasarıyı destekleyen konuşmacıların öne sürdükleri temel sav, bu tasarının kabul edilmesi ile dünyanın herhangi bir yerinde, herhangi bir kimseye karşı böylesi olayların tekrarının önüne geçilebileceğidir. Tasarının geçmemesi adına konuşan üyeler ise, bu yönde bir tasarının Meclis tarafından kabul edilmesinin, ABD'nin çok önemli bir müttefiki Türkiye ile ilişkilere vereceği zarara atıf yaparak, bunun ABD'nin ulusal çıkarlarını zedeleyeceğini vurgulamışlardır.

67 "İnönü: ABD ile İlişkiler Altüst Olur", *Cumhuriyet*, 5 Ağustos 1987, s.8.

68 "İnönü: ABD...", s.8.

69 Nur Batur, "ABD'ye Son Uyarı", *Milliyet*, 5 Ağustos 1987, s. 7.

70 "ABD ile Kritik Günler", *Cumhuriyet*, 5 Ağustos 1987, s.1.

71 Ufuk Güldemir, "ABD ile Yumuşama Günleri", *Cumhuriyet*, 9 Ağustos 1987, ss.1-8.

Temsilciler Meclisi Genel Kurulu'nda devam eden konuşmalar, temelde benzer ifadelere sahne olmuş, yapılan tartışmalar sonucunda, sunulan öneri oylamaya açılmış, oylamadan 201 hayır, 189 evet oyu çıkmış, 42 kişi oylamaya katılmamış, 1 kişi de çekimser kalmıştır. Karar olarak, usul yönünden yapılan oylama sonucunda tasarının kabul edilmediği açıklanmıştır.⁷²

Tasarının Reddi Karşısında Türkiye'nin Tutumu

Tasarının kabul edilmemesi Türkiye tarafından, Türkiye-ABD ilişkilerinin geleceği açısından olumlu bir gelişme olarak nitelenmiş, Dışişleri Bakanlığı Enformasyon Dairesi'nden yapılan yazılı açıklamada, Ermeni karar tasarısının gündeme alınmasına ilişkin önerinin 7 Ağustos'ta ABD Temsilciler Meclisi Genel Kurulu'nda usul yönünden oylanarak reddedilmesi değerlendirilmiş, yapılan açıklamada şu görüşlere yer verilmiştir:

"Türkiye öteden beri, mazide kalmış tarihi olaylar hakkında ABD Kongresi gibi siyasi kurumların bir karar almasının fevkalade yanlış olacağını, bu olayların değerlendirilmesinin tarihçilere ait bir konu olması gerektiğini, kaldı ki Türkiye'ye atfedilen iddiaların tarihçiler arasında dahi halen tartışma konusu teşkil ettiğini, Ermenilerin tartışmalı olan bu hususları tek yanlı olarak saptırmak suretiyle dünya kamuoyunu yanıltmaya yeltendiklerini vurgulaya gelmiştir.

ABD Temsilciler Meclisi'nin aldığı ret kararı, bu gerçeklerin kabul edildiğinin göstergesi ve sağduyunun art niyete galebesidir.

*Kararın bu şekilde tecelli etmiş olması, Türk-ABD ilişkilerinin geleceği açısından olumlu bir gelişmedir."*⁷³

ABD Temsilciler Meclisi'ndeki oylamanın Türkiye açısından memnuniyet verici yanı, tasarının özü görüşülmeden usul yönünden reddedilmiş olması olmuştur. Böylece Meclis, Ermeni iddialarını çarpıtmak istemediğini gösterirken, bu iddiayı savunanlar da, Kongre'yi, amaçları doğrultusunda bir propaganda platformu olarak kullanamamışlardır.⁷⁴

Tasarının kabul edilmeyişi, ABD'ye, bu tasarının kabul edilmesi halinde, Tür-

72 Ufuk Güldemir, "ABD ile...", ss.1-8.

73 Ufuk Güldemir, "ABD ile Yumuşama Günleri", *Cumhuriyet*, 9 Ağustos 1987, ss.1-8.

74 Sami Kohen, "İstenince Oluyor", *Milliyet*, 9 Ağustos 1987, s. 8.

kiye-ABD ilişkilerinin bozulacağını defalarca bildiren Türkiye açısından oldukça önemli bir gelişmedir. Alınan kararda, Reagan yönetiminin bu tasarımı engellemek için gösterdiği kararlılık rol oynamıştır. Yönetim tarafından Türkiye'ye bu konuda verilen destek, Türkiye'nin ABD açısından taşıdığı stratejik önemin, vazgeçilmezliğini göstermiştir.

Soykırım İddiaları–1988 ve 1989 Yılları Gelişmeleri

1988 yılında, ABD'de başkanlık seçimleri nedeniyle bir süre Kongre'ye herhangi bir soykırım tasarısı gelmemiştir. Dağlık Karabağ sorunu nedeniyle başlayan Ermeni-Azeri çatışmaları Ermeni diasporasının ilgisinin Kafkaslara yönelmesine neden olmuş, 1989 yılında, Sovyetlerin dağılma süreciyle birlikte, diasporadaki Ermeniler de yeniden harekete geçmişlerdir. 1989 yılı Eylül ayı sonunda Amerikan Senatosu Azınlık Grubu Başkanı Robert Dole tarafından Kongre kararı olarak hazırlanan soykırım tasarısı, Türk-Amerikan ilişkilerinde 80'lerin sonunda aylarca sürecek olan yeni bir krizi başlatmıştır.⁷⁵

Cumhuriyetçi Parti Kansas Senatörü Robert Dole'un Kongre'ye sunduğu Ermeni tasarısının ardından Türkiye karşı kampanyaya başlamış, tasarının Senato'ya sunulmasından hemen sonra, Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Nüzhet Kandemir, ABD Dışişleri Bakanlığı yetkilileri ve bazı senatörlerle görüşmüş, görüşmelerde, tasarının Kongre'den geçmesi halinde, Türk-Amerikan ilişkilerinin büyük ölçüde etkileneceğini anlatmıştır.⁷⁶

Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz da, ABD Senatosu'nda gündeme gelen karar tasarısı nedeniyle, ABD Dışişleri Bakanı James Baker'a bir mektup göndererek, tasarının yasalaşmaması için ABD yönetiminin çaba göstermesini istemiştir.⁷⁷

“Ermeni soykırımı”na ilişkin karar tasarısının ABD Senatosu Adalet Komisyonu'nda görüşülmesinin iki hafta süreyle ertelenmesi üzerine, 5 Ekim'de Türk Dışişleri Bakanlığı'ndan bir açıklama yapılarak, Ermeni tasarısının kabul edilmesi durumunda Türk-ABD ilişkileri üzerinde “fevkalade olumsuz ve telafisi mümkün olmayacak zararlı etkiler yaratacağı”⁷⁸ kaydedilmiştir.

75 Refet Yinanç, “1965'ten Günümüze Ermeni Sorunu”, *Yeni Türkiye, Ermeni Sorunu Özel Sayısı I*, Sayı 37, Yıl 7, Ocak-Şubat 2001, s. 268.

76 *Aynı Tarihi*, Ankara: Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ekim-Kasım-Aralık 1989, s. 5.

77 *Aynı Tarihi*..., s. 8.

78 *Aynı Tarihi*..., s. 14.

Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Nüzhet Kandemir ve Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz'ın girişimlerinin devamında, merkezi New York'ta bulunan Türk-Amerikan Dernekleri Federasyonu ile bu federasyona bağlı dernekler, Ermeni tasarısının geri çekilmesi amacıyla Amerikan Senatosu'na mektup ve telgraf kampanyası başlatmışlardır. Federasyon başkanı tarafından gönderilen mektupta, tasarının gündemden çekilmesi istenirken, tasarının Amerikan çıkarlarına zarar vereceği belirtilmiştir. Federasyona bağlı 27 derneğin Amerikan Senatosuna gönderdiği mektupta da, Osmanlı Arşivleri'nin bu konuda en iyi kaynak olduğu belirtilerek, tasarının desteklenmemesi çağrısında bulunulmuştur. Mektupta ayrıca, tasarının gündemden çekilmemesinin sadece Amerika'daki Türkleri değil, NATO'nun ve ABD'nin müttefiki olan Türkiye'yi de üzeceği kaydedilmiştir.⁷⁹

TBMM'de grubu olan siyasi partilerce hazırlanan ve 24 Nisan'ın sözde Ermeni soykırımını anma günü ilan edilmesini öngören karar tasarısının reddedilmesi çağrısı yapılan bir bildiri de, ABD Kongresi'ne iletilmek üzere TBMM başkanlığı'na sunulmuştur. Bildiri metninde, TBMM'nin zorlama bir soykırım tezinin siyasi amaçlarla canlı tutulmaya çalışılmasından derin üzüntü duyduğu, soykırım tasarısının kabul edilmesi halinde Türkiye-ABD ilişkilerinde telafisi imkansız yaralar açacağı vurgulanmış, tasarının kabulünün Ermeni terörünü teşvik edeceği belirtilmiştir. Bildiride, *"TBMM, ABD Kongresi üyelerini, sağduyunun sesine uymaya ve 24 Nisan 1990 tarihinin, sözde soykırımını anma günü olarak kabulünü öngören karar tasarısını bütünüyle reddetmeye davet eder."*⁸⁰ denilmiştir.

Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz da, TBMM Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmada, ABD Kongresi'ndeki soykırım tasarısı ile ilgili bilgi vermiş, Washington yönetimini uyararak, "Böyle bir tasarının kabulü, 72 kişinin ölümüne yol açan terör eylemlerinin mükâfatlandırılması olacaktır" demiştir. Yılmaz konuşmasının devamında:

"... Vahim bir husus, Türk kamuoyunun zihninde Amerikan Kongresi'nin tutumu muvacehesinde iki ülke arasındaki işbirliğinin nasıl devam edeceği konusunda ciddi bir soru işaretinin giderek kökleşmeye başlamış olmasıdır... Türkiye'nin güvenlik politikasında ABD ile olan ittifak bağlarının önemli bir yönü vardır. Ancak her demokratik ülkede olduğu gibi ülkemizde de hükümetler, milletimizin haklı olarak göstereceği tepki ve infiale kulak tıkayamazlar. Türk milletini soykırım işlemekle suçlayan bir kararın da, bu çerçevede ABD ile olan ilişkilerimizde tamiri imkânsız

79 "Kongre'ye Mektup", *Milliyet*, 8 Ekim 1989, ss.1-12.

80 "ABD ile Tamiri İmkânsız Yara", *Milliyet*, 12 Ekim 1989, ss.1-15.

yaralar açması ve sonucu önceden kestirilemeyecek gelişmeler yaratması kaçınılmaz olacaktır."⁸¹ demiştir.

24 Nisan'ın sözde Ermeni soykırımı kurbanlarını anma günü olarak kabul edilmesini öngören karar tasarısının yeniden ABD Kongresi'nin gündemine getirilmesi girişimleri karşısında Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz'ın Meclis'te yaptığı sert konuşmanın ardından, muhalefet partileri de sözde Ermeni soykırım tasarısının Kongre gündemine getirilme girişimlerini şiddetle eleştirmişlerdir. SHP Genel Başkanı Erdal İnönü, "ABD Kongresi, Türkiye-ABD ilişkilerinin bir dönüm noktasında olduğunu görmeli, kararını ona göre vermelidir" derken, DYP Genel Başkanı Süleyman Demirel de, tasarının Kongre'den geçeceğini sanmadığını belirterek, "ABD başkanı George Bush bu konudaki tavrını açıkça ortaya koymalıdır"⁸² şeklinde konuşmuştur.

Sözde Ermeni soykırımı kurbanlarını anma günü ilan edilmesi girişimleri nedeniyle Cumhurbaşkanı Kenan Evren ve Başbakan Turgut Özal, ABD Başkanı George Bush'a konuyla ilgili birer mektup göndermişlerdir. Cumhurbaşkanı Evren, mektubunda Ermenilerin siyasi amaçlarla istismar ettiği bir konuya ancak Osmanlı Arşivleri üzerinde yapılacak dikkatli bir araştırmanın ışık tutabileceğini, Türk Hükümeti'nin böyle bir araştırmayı mümkün kılmak amacıyla Osmanlı belgelerini araştırmacıların faydalanmasına sunduğunu hatırlatmış, Türkiye ile ABD arasındaki dostluğa gölge düşüren en önemli meselenin, her yıl Kongre'de yenilenen Ermeni tasarıları olduğunu belirterek, "İlişkilerimizdeki bu yabancı ve suni unsur ortadan kaldırılmadığı sürece, ülkelerimiz arasındaki işbirliğinin tatminkâr bir şekilde sürdürülmesi mümkün değildir." demiştir.

Başbakan Özal da mektubunun başında, Ermeni iddialarının geçen yüzyıla dayandığını, ortaya sürülen görüşlerin, Osmanlı Arşivleri'nin kamuya kapalı olmasından kaynaklandığını, oysa bu arşivlerin artık tüm dünyanın ve tarihçilerin incelemesine açılmış olduğunu, artık gerçekleri gün ışığına çıkarmak işinin bilim adamlarına düştüğünü belirtmiştir. Özal mektubunun devamında, Türk milleti'nin bir bütün olarak bu konuda son derece hassas olduğunu vurgulamış, Bush yönetiminde ikili ilişkilerin güçlenmiş olmasından memnunluk duymakla beraber, "bu ilişkilerin bozulması tehlikesi önceki dönemlerden daha az değildir." diyerek ABD Başkanı'nın harekete geçmesini istemiştir.⁸³

81 "ABD ile...", ss.1-15.

82 "Muhalefet ABD'den Açık Tavır İstedi", *Milliyet*, 13 Ekim 1989, s.15.

83 "Bush'tan Kesin Tutum İstendi", *Milliyet*, 14 Ekim 1989, s.9.

Ancak, sözde Ermeni soykırımı kurbanlarını anma günü girişimleri karşısında Türkiye'nin ABD'ye ilettiği mesajlar sonuç vermemiş, sözde Ermeni soykırım tasarısı, ABD Senatosu Adalet Komisyonu'nda 6'ya karşı 8 oyla kabul edilmiş, tasarının Genel Kurul'a gönderilmesi kararlaştırılmıştır⁸⁴.

ABD Senatörü Robert Dole tarafından sunulan 212 sayılı Ermeni tasarısının Adalet Komisyonu'nda kabul edilmesinin ardından Beyaz Saray ve Dışişleri Bakanlığı'ndan yazılı ve sözlü olarak bir açıklama yapılmış, hem Beyaz Saray hem de Dışişleri Bakanlığı sözcüleri tarafından okunan açıklamada şöyle denilmiştir:

"ABD Yönetimi karar tasarısına karşıdır. ABD Yönetimi Ermeni halkının trajik acılarına ve 1915-1923 yılları kurbanlarının anılması duyarlılığı içindedir. Ancak aynı ölçüde Türkiye ile güçlü ve yakın ilişkilere de önem vermektedir.

Yönetim o dönemdeki korkunç olayların uygun bir şekilde tanımlanmasıyla ilgili olarak farklı görüşlerin varlığının da bilincindedir.

*Kongre'nin, Ermeni toplumunun kaygılarını, ABD'nin hayati dostu ve müttefiki Türkiye Cumhuriyeti'ni ciddi bir biçimde incitmeyecek şekilde cevap vereceğini umuyoruz."*⁸⁵

Yapılan açıklamalardan görülmektedir ki, ABD yönetimi, Türkiye ile Ermeni-ler arasında her iki tarafı da memnun etmeye dönük bir politika izlemeye başlamıştır. Türkiye'den gelen sert tepkiler karşısında Senatör Robert Dole'un tasarısına resmen karşı olduklarını belirten Bush yönetimi, bir taraftan da, yapılan açıklamalarda, Kongre'nin Ermeni toplumunun kaygılarına Türkiye'yi incitmeyecek şekilde yanıt vermesi beklentisini dile getirerek, tasarının daha yumuşatılmış bir şekline itiraz edilmeyeceği sinyalini Kongre'ye vermiştir.

ABD'nin dış politikadan sorumlu basın sözcü yardımcısı Roman Papadukik, yabancı basın merkezinde yapmış olduğu brifingde, yönetimin tasarıya karşı olduğunu belirtmekle birlikte, "ABD yönetimi, Ermenilerin 1915-1923 yılları arasında meydana gelen olaylardan duydukları kaygılara son derece hassas bir yaklaşım içindedir"⁸⁶ derken, ABD'nin bu yeni politikasına da ışık tutmuştur.

84 "ABD'den Ermeni'ye Yeşil Işık", *Milliyet*, 18 Ekim 1989, ss.1-15.

85 "ABD Kaş Yapayım Derken Göz Çıkardı", *Milliyet*, 19 Ekim 1989, s.14.

86 "Beyaz Saray'da Ermeni Pazarlığı", *Milliyet*, 20 Ekim 1989, s.10.

Sözde Ermeni soykırımı ile ilgili karar tasarısının ABD Senatosu Adalet Komisyonu'nda onaylanması Türkiye'de sert tepkilerle karşılanmıştır. TBMM Başkanı Yıldırım Akbulut yaptığı açıklamada, tasarının Adalet Komisyonu'nda kabul edilmesini üzüntüyle karşıladığını, Adalet Komisyonu Kararı'nın ABD Senatosu'nda onaylanmayacağını ümit etmek istediğini belirtmiş, TBMM'nin sözde Ermeni soykırımı karar tasarısıyla ilgili görüşlerini ABD Kongresi'ne iletmesini ve alınacak yanlış bir kararın Türkiye-ABD ilişkilerinde telafisi zor tahribat meydana getireceğine dikkat çektiklerini hatırlatmıştır.⁸⁷

Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz da TBMM Genel Kurulu'nda Ermeni karar tasarısının Adalet Komisyonu'nda kabul edilmesiyle ilgili olarak hükümetin görüşlerini açıklamıştır. Gelişmelerin Türk-Amerikan ilişkileri açısından "vahim" olduğunu belirten ve ABD'nin SEİA çerçevesinde üstlendiği yükümlülüklerle bağdaşmayan bu tutumunu Türkiye'nin anlaması ve kabul etmesinin mümkün olmadığını bildiren Yılmaz:

*"...Bizim beklentimiz, yönetimin bu tasarının altında yatan amaçlarla birlikte reddedilmesi için esasen taahhütlerinin de gerektirdiği enerjik tutumu almasıdır. Aksi takdirde, gelişmelerden gerekli sonuçları çıkarmamız ve ilişkilerimizin tüm boyutlarında gerekli ayarlamaları yapma ihtiyacını duymamız tabii, daha doğrusu kaçınılmaz olacaktır."*⁸⁸ demiştir.

Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz, Ermeni karar tasarısı ile ilgili yaşanan gelişmelerden bir süre önce ABD'de ABD Dışişleri Bakanı James Baker ile görüşmüş, görüşmede Yılmaz, Ermeni lobisinin ABD Kongresi'ni etkileyerek, sözde soykırım karar tasarısını yeniden gündeme getireceğini, Reagan yönetiminin bu konuda harcadığı çabaları yeni yönetimden de beklediklerini söylemişti. Baker ise, bu konuda eski yönetim kadar çaba harcayacaklarını ifade etmişti.⁸⁹

Buradan hareketle Mesut Yılmaz, TBMM Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmasında, Türkiye'ye Ermeni tasarıları konusunda güvence veren ABD yönetimine taahhütlerini hatırlatarak uyarıda bulunmuş, yönetimden, verilen sözlerin yerine getirilmesini istemiştir.

Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz, Ermeni karar tasarısının ABD Senatosu Adalet

87 "Yılmaz: Vahim Gelişme", *Milliyet*, 19 Ekim 1989, s.14.

88 "Yılmaz: Vahim...", s.14.

89 "Yılmaz'dan ABD'ye Uyarı", *Milliyet*, 28 Eylül 1989, s.14.

Komisyonu'nda kabul edilmesiyle ilgili olarak TBMM Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmada, tasarinın Senato Adalet Komisyonu'nda kabul edilmesi üzerine bazı önlemler aldıklarını belirterek, " ABD yönetimini uyarıcı bir dizi önlem aldık. Tasarı Senato Genel Kurulu'nda da kabul edilirse bu önlemler kalıcı önlemlere dönüşecektir"⁹⁰ demiştir.

Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz'ın TBMM'deki konuşmasından hemen sonra Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Vekili Hüseyin Çelem de, ABD'nin Ankara Büyükelçiliği Maslahatgüzarı Grosman'ı davet ederek, tasarinın ABD Kongresi'nden geçirilmesinin vahim sonuçlar doğuracağını içeren bir mesaj iletmiştir. Washington'da Bush yönetimine de iletilen mesajda şu görüşlere yer verilmiştir:

*"Türk hükümeti ve kamuoyu, Bush yönetiminin tavrını koymasını ve karar suretinin Senato Genel Kurulu'ndan geçmesini önlemesini ikili ilişkilerimizin geleceği açısından hayati bir konu olarak görmektedir. Bush yönetiminin bugüne kadarki suskunluğundan doğan sonuçlar, giderek daha vahim bir hal almadan, yönetimin bu konuda aktif bir tutum alması beklenmektedir"*⁹¹.

Ancak, Bush yönetiminin, Türk kamuoyunun çok duyarlı olduğu Ermeni soykırımı suçlamasını ABD Kongresi'nde onaylatıp, dünyaya ilan etmeyi hedef alan tasarıya karşı hareketsiz kalması ve de ABD Dışişleri Bakanlığı ve Beyaz Saray tarafından, yönetimin bu karar tasarısına karşı olmakla birlikte, aynı zamanda "Ermeni halkının trajik acılarına ve 1915-1923 yılları arasında meydana gelen olayların kurbanlarının anılması konusunda da duyarlı olunduğu" yönünde açıklamaların yapılması karşısında, Türkiye, Ermeni tasarısının ABD Kongresi'nden geçmesini önlemek konusunda Bush hükümetinin daha aktif ve etkin tavrı almasını sağlamak ve bu alandaki beklentilerin ciddiyetini kanıtlamak amacıyla, Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz tarafından TBMM Genel Kurulu'nda ifade edilmiş olan önlemler paketinin ilk bölümünü yürürlüğe koymuştur. Alınan önlemlerin içeriği konusunda Dışişleri ve Milli Savunma Bakanlıkları'nda büyük bir gizlilik uygulanmış, bu önlemlerin gerginlik değil, gerginliğe götürecek gelişmelerin önlenmesi için geçici olarak gündeme getirildiği ifade edilmiştir. Önlemlerin Türkiye'nin ve Türk ulusunun bu konudaki tavrının açıkça anlaşılması, karar Kongre'den geçtiği takdirde, ikili ilişkilerde ne gibi tahribat olacağını idrak edilmesi için alındığı belirtilmiştir. Milli Savunma Bakanı Safa Giray, alınan önlemlere ilişkin olarak:

90 *Ayın Taribi*, Ankara: Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ekim-Kasım-Aralık 1989, s.40.

91 "Yılmaz: Vahim...", s.14.

“Bunlar, Ermeni tasarısının bugüne eriştiği aşama dikkate alınarak belirlenmiş önlemlerdir. Tasarı Senato Komisyonu’ndan geçti. Genel Kurul’a geldi. Şayet oradan da geçerse, önlemlerin ikinci basamağı yürürlüğe konur, daha yukarı gider. Umarız ki daha üst basamaklara çıkılmak zorunda kalınmasın.”⁹² sözleriyle ABD’ye bu önlemlerin kaldırılmasının Ermeni tasarısının Kongre’deki durumuna bağlı olduğu mesajını vermiştir.

Senato’da beklemekte olan, 24 Nisan 1990 tarihini sözde Ermeni soykırımının 75. yıldönümü ilan eden 212 Sayılı Karar Tasarısı’yla ilgili olarak Türkiye, duyduğu memnuniyetsizliği ABD yönetimine gerek mesajlar gerekse de uygulamaya konan önlemler paketiyle gösterirken, 212 Sayılı Karar Tasarısı’nın sahibi Senatör Robert Dole, Senato Genel Kurulu’nda bir konuşma yaparak, Ermeni tasarısının kabulü ile iki ülke ilişkilerinin bozulmaması gerektiğini, tasarının hiçbir şekilde bugünkü Türk hükümetini ve Türkiye Cumhuriyeti’ni kapsam içine almadığını belirterek, tasarının sadece Türkiye Cumhuriyeti’nden önce meydana gelmiş olayları içerdiğini söylemiştir. Tasarı konusunda gerek yönetim, gerek diğer senatörler ve gerekse de konuyla yakından ilgilenen Amerikalıları her zaman dinlemeye açık olduğunu belirten Dole:

“Bazı senatörler ile konuştum. Yönetim de lobi faaliyetlerini sürdürüyor tasarıya karşı. Bu arada Türk Büyükelçisi de birçok senatör ile temasa geçmiş. Sanki tasarının kabulü ile Türk-ABD ilişkileri büyük bir krizin içine girecekmiş havası yaratılıyor.

Tasarı ile benim amacım bu değil. Türkiye’nin NATO’ya ne kadar önemli bir ülke olduğunu çok iyi biliyorum. Ayrıca Türkiye’yi de çok takdir ediyorum. Bu yüzden tasarı hazırlanırken, Türkiye’yi suçlayıcı bir şey bulunmasın diye titiz bir şekilde hazırlandı” demiş, tasarının sadece soykırımın insanlık üzerinde ne derece etki bırakacağını ve nasıl korkunç bir olay olduğunu göstermek için hazırlandığını ifade etmiştir.⁹³

Hazırladığı tasarının Türkiye aleyhinde bir tasarı olmadığına dikkat çeken Dole’un bu açıklamalarının ardından, başta ABD Dışişleri Bakanlığı olmak üzere ABD yönetimi, Türkiye’nin Ermeni tasarısından duyduğu hoşnutsuzluğu dile getirmek üzere aldığı askeri önlemleri üzüntüyle karşıladıklarını belirtmişler ve bu önlemlerin bir an önce kaldırılması gerektiğini söylemişlerdir. Ankara ile Washington arasında, Türkiye tarafından ABD’ye uygulanan önlemlerin açıklanmamasına dair varılan anlaşmaya rağmen, Washington bu önlemlere ilişkin açıklamalarda

92 “ABD’ye Askeri Kısıtlama”, *Milliyet*, 20 Ekim 1989, s.10.

93 “Ermeni Tasarısının Sahibi Günah Çıkartıyor”, *Milliyet*, 21 Ekim 1989, s. 14.

bulunmuş, alınan önlemler kapsamında ABD donanmasına ait gemilerin Türk limanlarına girişi ile Konya Ovası'nda ABD F-16 uçaklarının bombalama eğitimi uçuşlarının geçici olarak durdurulduğu ve Türkiye'deki bazı ABD üslerinin modernizasyonunun askıya alındığı açıklanmıştır. Yine bu açıklamalara göre Türkiye, Ankara'daki ABD Büyükelçiliği ile hükümet arasında periyodik olarak yapılan askeri işbirliği konusundaki görüşmeleri de bir süre durdurmuştur. ABD Savunma Bakanlığı'ndaki yetkililer, Türkiye'nin aldığı kararların askeri işbirliği programlarını olumsuz yönde etkileyeceğini belirterek, bu önlemlerin kaldırılması için çalışmalarına başladıklarını, bu konuda Türk Hükümeti'ni ikna etmeye çalışacaklarını söylemişler, ABD Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Margaret Tutweiler de, Türkiye'nin alınan önlemleri kendilerine bildirdiğini, yönetimin Türkiye'den bu önlem kararlarını geri almasını istediğini açıklamıştır.⁹⁴

ABD yönetiminden bu açıklamalar yapılırken, Türk Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Elçi Murat Sungar, ABD yönetiminin tavrı konusunda "ihtiyatlı iyimser" olduklarını belirterek şöyle demiştir:

*"...SEİLA çerçevesinde alınan geçici önlemler, ABD yönetimini daha etkin bir davranışa yöneltmiştir. Bunu ihtiyatlı bir iyimserlik içinde kaydetmek isterim. Ancak, ABD Dışişleri Sözcüsü'nün, alınan geçici önlemleri açıklamasının nedenini anlamakta güçlük çektiğimizi de belirtmek isterim. Biz tasarının engellenmesi hususunda ABD yönetimiyle işbirliğimizi sürdüreceğiz."*⁹⁵

Bu arada Ermeni tasarısının Bush yönetimince engellenmesini sağlamak için ABD'ye karşı koyduğu geçici önlemleri kaldırmamakta direnen Türk Hükümeti, tasarının Senato Genel Kurulu'nda kabulü halinde ABD'ye ikinci ve yeni bir önlem paketi uygulayacağını, Washington Büyükelçisi Nüzhet Kandemir tarafından Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na resmen bildirmiştir.⁹⁶

Böylece Ankara, tasarının Senato Genel Kurulu'na getirilmesi durumunda ABD'ye karşı uyguladığı yaptırımların daha sert ve ciddi olan ikinci bölümünü devreye sokacak olduğunu, tasarı gündemde olduğu müddetçe de başlatılan geçici yaptırım önlemlerinin süreceği mesajını vermiştir.

94 "Washington'da Alarm Zilleri", *Milliyet*, 27 Ekim 1989, s.13.

95 "ABD'ye Ödün Yok", *Milliyet*, 28 Ekim 1989, s.8.

96 *Ayın Tarihi*, Ankara: Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ekim-Kasım-Aralık 1989, s. 63.

Amerikan Senatosu'ndaki Ermeni karar tasarısının engellenmesi yönünde Türkiye'nin ABD'ye uyguladığı askeri önlemler karşısında ABD yönetimi katından yapılan açıklamalarda söz konusu tasarının iki ülke ilişkilerinde yarattığı sıkıntılara dikkat çekilmiş, askeri yaptırımlardan duyulan rahatsızlık sürekli olarak gündeme getirilmiştir.

ABD Dışişleri Bakanlığı Avrupa İşleri Bakan Yardımcısı Raymond Seitz, Temsilciler Meclisi Avrupa ve Ortadoğu Alt Komitesi'nde "Avrupa'daki Son Gelişmeler" konulu bir oturumda yaptığı konuşmada, Senato'da beklemekte olan Ermeni karar tasarısının iki ülke ilişkilerinde sıkıntılar yarattığını söylemiş, yönetimin, Ermeni karar tasarısına ciddi bir şekilde karşı olduğunu belirtmiştir.⁹⁷

ABD Savunma Bakanı Dick Cheney de NATO Savunma Planlama Grubu toplantısında Milli Savunma Bakanı Safa Giray ile yaptığı ikili görüşmede Türkiye'nin Ermeni tasarısına karşı ABD'ye uyguladığı askeri yaptırımlardan Washington'un duyduğu rahatsızlığı Giray'a iletmıştır.⁹⁸

ABD yönetimi katından bu açıklamalar yapılırken, 212 Sayılı Ermeni Karar Tasarısı'nın sahibi Senatör Robert Dole, Senato Genel Kurulu'nda tasarımı gelecek yasama döneminde gündeme getireceğini söylemiştir.⁹⁹

Başbakanlığının son döneminde Türkiye-ABD ilişkilerindeki en önemli sorun kaynaklarından birini oluşturan 212 sayılı Ermeni Karar Tasarısı Özal'ın başbakanlığı döneminde bir sonuca ulaşmamış, onun Cumhurbaşkanı olarak görevinin ilk aylarında da Türkiye-ABD ilişkilerinde sorun oluşturmaya devam etmiştir.

ABD Kongresi'nde bulunan Ermeni karar tasarısının engellenmesi amacıyla 18 Ekim 1989 tarihinden itibaren uygulamaya konulan önlemlere ek olarak Türkiye, tasarının geçmemesi yönünde ABD'ye uyarılarda bulunmaya devam etmiştir.

Brüksel'de yapılan NATO toplantısı sırasında, ABD Başkanı George Bush ile bir görüşme yapan dönemin başbakanı Yıldırım Akbulut, Beyaz Saray'ın Ermeni tasarısı karşısında aktif rol üstlenmesini istemiştir.¹⁰⁰

97 "Ermeni Tasarısında Geri Adım", *Milliyet*, 2 Kasım 1989, s.16.

98 <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1989/kasim1989.htm>, 2 Ağustos 2006.

99 A.g.k., 2 Ağustos 2006.

100 <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1989/aramlik1989.htm>, 2 Ağustos 2006.

Cumhurbaşkanı Turgut Özal da Ocak ayında Washington'daki temasları sırasında ABD'yi Ermeni tasarısı konusunda uyarmıştır.¹⁰¹

Türkiye ile ABD arasında Ermeni tasarısı konusunda karşılıklı mesaj akışı sürerken, 20 Şubat 1990 tarihinde 212 sayılı sözde Ermeni soykırım yasa tasarısı ABD Senatosu'nda görüşülmeye başlanmıştır. 22 Şubat 1990 tarihinde yapılan oylamada sözde Ermeni soykırım yasa tasarısının gündeme alınması için gerekli yüzde 60 oy sağlanamamıştır. 49 evet oyuna karşı 49 hayır oyu sayılmış, 2 kişi ise oy kullanmamıştır.¹⁰² 27 Şubat 1990 tarihinde ABD Senatosu'nda yapılan ikinci oylamada da sözde Ermeni soykırımı karar tasarısının gündeme alınması reddedilmiştir. 48 evet oyuna karşı 51 hayır oyu kullanılmış, 1 kişi oy kullanmamıştır.¹⁰³

Senato Genel Kurulu'nda yapılan oylamalarda Ermeni tasarısının gündeme alınmasının reddedilmesinin ardından 1 Mart 1990 tarihinde ABD'nin Ankara Büyükelçisi Morton Abromowitz, Dışişleri Bakanlığı'na çağrılarak, Ermeni tasarısının engellenmesi amacıyla Türkiye tarafından ABD'ye karşı uygulanan geçici askeri önlemlerin kaldırıldığı iletilmiştir.¹⁰⁴

Sonuç

Turgut Özal'ın başbakanlık döneminin son günlerine Ermeni karar tasarısı nedeniyle gerginleşen Türk- Amerikan ilişkileri damgasını vurmuştur diyebiliriz. Ermeni karar tasarıları sorunu Özal'ın başbakanlık döneminin başlarından itibaren Türk-Amerikan ilişkilerinde sorun teşkil eden unsurlardan birisini oluşturmuştur. İlişkilerde diğer sorun konusu olan Ege, Kıbrıs, SEİA Anlaşması ve Amerikan Yardımları gibi konularda Ermeni karar tasarıları sorunu karşısında izlediği tutumdan daha ılımlı bir tutum izlemiş, sert ve ani çıkışlarda bulunmamaya özen göstermiş olan Özal, bu sorun karşısında daha sert açıklamalarda bulunmuş, sorunun çözümünde daha ısrarlı bir tutum benimsemiştir. Kuşkusuz bunda konuya karşı büyük bir hassasiyet besleyen Türk kamuoyunun yoğun ilgi ve baskısı etkili olmuştur. ABD'de Reagan yönetimi döneminde Özal Hükümeti-

101 <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1990/ocak1990.htm>, 2 Ağustos 2006.

102 http://www.senate.gov/legislative/LIS/roll_call_lists/roll_call_vote_cfm.cfm?congress=101&session=2&vote=00016, 3 Ağustos 2006.

103 http://www.senate.gov/legislative/LIS/roll_call_lists/roll_call_vote_cfm.cfm?congress=101&session=2&vote=00017, 3 Ağustos 2006.

104 <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1990/mart1990.htm>, 2 Ağustos 2006.

nin konuyla ilgili girişimleri karşılık bulmuş, Reagan yönetimi, Ermeni tasarılarının Kongre'den geçmemesi için yoğun çaba harcamıştır. Ancak ABD'de yönetim değişikliği ile birlikte işbaşına gelen Bush yönetimi bu konuda Reagan yönetiminden daha farklı bir politika çizgisini en azından başlangıçta benimsemiş, iki tarafı da memnun etme politikası içinde olmuştur. Bush yönetiminin bu politikası karşısında Özal Hükümeti tasarının Kongre'den geçmemesi için ABD'ye karşı daha çok ABD'nin Türkiye'deki askeri faaliyetlerinde ve çalışmalarında özellikle Amerikan tarafına tanınan bazı imtiyazların ve kolaylıkların kısıtlanması gibi bazı yaptırımlar uygulamak yoluna gitmiştir. Bu karşı önlemlerin uygulanması, Türk-Amerikan ilişkilerinde ciddi bir gerginliğe yol açmış, Özal'ın başbakanlığının son günleri bu gerginlik sonucunda Washington ve Ankara arasında yapılan bir dizi görüşme ve açıklamalara sahne olmuştur.

KARŞITLIĞI DERİNLEŞTİRMEK

Dr. O. Fırat BAŞ

Leh Dili ve Edebiyatı Doktoru
polska@ttnet.net.tr

Öz: *Bu çalışmada, Polonya Parlamentosu'nun, 1915-23 olaylarını Ermeni soykırımı olarak tanıyan kararının (18 Nisan 2005) olası siyasi nedenleri tartışılmaktadır. Diğer yandan, Ermeni soykırımı tezi "karşıtlığında derinleşmek" gibi bir taktik anlayış ortaya konuyor. Karşıtlık, seni aynı şekilde suçlayan birisine, "Sen de benim insanlarımı öldürmüştün" diyerek oluşturulamaz. Aksine, bu davranışta aynılaştırma. Gerçek bir karşıtlık bağnazlığın karşısına insancılık, duygunun karşısına akıl, hakaretimiz bir üslubun karşısına bilimin üstün dili çıkartılarak yaratılabilir.*

Anahtar Kelimeler: *Türkiye, Polonya, Polonya Parlamentosu Kararı, Stefan Meller, Aleksander Kwasniewski*

Abstract: *In this study, are being discussed eventually political reasons of adopting by the Polish Parliament of a resolution, in which events of 1915-23 were recognized as Armenian genocide (2005, April 18). Later on, is being presented a tactical conception, that is, "becoming deep in contrast" with thesis of Armenian genocide. Contrast can not be formulated by saying "You also killed my people" to whom, who accuses you by the same way. Contrarily, it means to be similar in behavior. A real contrast would be created by putting humanism in opposition to fanaticism – rationalism to sentimentalism – high standing language of science to a insulting manner.*

Key Words: *Turkey, Poland, Polish Parliament Resolution, Stefan Meller, Aleksander Kwasniewski*

Giriş

Polonya Meclisi, 18 Nisan 2005 tarihinde, Ermeni soykırımını tanıyan yasayı kabul etti. Bunun tamı tamına bir yıl öncesinde, 17 Nisan 2004'te Krakow'da Ermeni Haçı Soykırım Anıtı, Türkiye'den pek işitilmese de Polonya'da epeyce gürültülü bir şekilde açılmıştı. Polonya Meclisi'nin anılan bu kararı, Türk toplumunda elbette tepkiyle karşılandı ve büyük bir hayal kırıklığı yarattı, ayrıca Polonya ve Türkiye arasındaki tarihsel dostluk – ki gerçekten böyle bir dostluk vardır – duyguların şiddetini daha da arttırıyordu.

Polonya tarihinin zorlu anlarında Türkiye'nin bu ülkeye karşı olan dostça tutumu – kimilerinin iddia edilebileceği şekliyle – mutlaka her zaman Türkiye'nin çıkarlarının bir gereği olmamıştı. Burada en azından şöyle bir örnek üzerinde düşünmekte yarar var: II. büyük savaşın arifesinde Nazi Almanyası'nın Çekoslovakya'yı işgali sonrasında bu ülkenin Ankara'daki büyükelçilik binasının dönemin Reis-i Cumhuru İsmet İnönü tarafından, talebi üzerine Hitler'in Büyükelçisi von Papen'e verilmesi, İnönü'nün I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı yorgunu Türkiye'yi yeni bir savaştan sakınma siyasetinin bir gereği olarak açıklanabilirse eğer, aynı talebi Polonya Büyükelçiliği binası için yineleyen Papen'i reddedişi ancak Polonya'ya duyulan kişisel bir muabbet ve dostça duygularla gerekçelendirilebilir. Bu tutumu bir cumhurbaşkanının bir büyükelçiye, taleplerinin bir sınırı olması gerektiğini hatırlatması şeklinde yorumlamak da mümkündür. Ama bu hatırlatmayı niçin Çekoslovakya bağlamında değil de, Polonya bağlamında yapmış olduğu sorusu yine yanıtız kalacaktır. Ayrıca von Papen'in, 1939'da dünyayı titretmeye hazır bir güç olan Hitler'in Türkiye'deki temsilcisi olduğu göz önüne alındığında, üstlenilen riskin büyüklüğü kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Sonuçta Polonya'nın Ankara temsilciliği, Avrupa'da açık kalabilen ender Polonya temsilciliklerinden biri olarak faaliyetini tüm savaş yılları boyunca sürdürebilmiş ve çok önemli görevler gerçekleştirebilmişti.

Ermeni Soykırımını Tanıma Kararının Polonya'nın Değişen İç Siyaset Dengeleri Açısından Anlamı

Polonya parlamentosunun kararına ilişkin olarak Türkiye'de yapılan yorumların bir kısmı, bu sorunun Polonya'da bir iç siyaset malzemesi olarak kullanıldığı yönündeydi. Bu yorumu yapanların bazıları, belki de sadece yanılma paylarının az olacağı bir tahmin yapabilmek kaygısıyla bunları söylemiş olsa da, mutlaka bir kısmı Polonya'da bir muhafazakar sağ yükseliş olduğunu bilerek konuşmuştu. Bugün artık muhalefette olan ya da siyasetten çekilmiş bazı Polonyalı siyasetçilerin hemen kararı izleyen günlerde yaptıkları ziyaretlerde (örneğin sabık Başbakan Marek Belka'nın ziyaretinde) bu durumun bir teyidi alınmıştı: Karar, bugün bir koalisyonla iktidarda olan sağ muhafazakar dünya görüşünün temsilcisi az sayıda milletvekili tarafından bir punduna getirilerek alınmış bir karardı. Yani sağ bir karardı ve peşi sıra Türkiye-Polonya ikili ilişkilerine çok ciddi boyutlarda bir soğukluk getirmişti. Bunu, Polonya dış siyasetinde Türkiye'ye verilen önemin açık bir göstergesi olarak (ve tahmin edilebileceği gibi, ilişkileri eski düzeyine yaklaştırabilmek amacıyla), Türkiye'ye ardı ardına yapılan üst düzey ziyaretler izledi. Gerçi bu önemli siyasetçi ve devlet adamları, yasa tasarısını meclisten oldu bittiyile geçiren düşüncenin artık iktidardaki temsilcileriydi ama , bir önceki parlamen-

tonun kabul ettiği kararın sorumluluğunu üstlenmeye – kendi açılarından haklı olarak – pek istekli değildiler. İstinasız hepsi de ikili ilişkilerin büyük önemine vurgu yaptılar, alınan kararın iyi ilişkileri zedelemeyeceği umutlarını dile getirdiler, AB yolunda Türkiye’ye tam destek sözlerini yinelediler ve nihayet Ermeni meselesine ilişkin olarak, Türkiye’ye ziyarette bulunan en son Polonyalı siyasetçi, P.C. Meclis Başkanı Marek Jurek’in sözleriyle örneklendirilebilecek bir sınırın dışına pek çıkmadılar:

“Polonya hiçbir şekilde tarihsel olayları Türkiye’nin AB’ne katılımı konusunda bir şart olarak görmemektedir. Hatta, bu konunun AB ile ilişkilendirilmesinden yana da değildir. Ancak, AB’ye üye olacak tüm ülkelerin Kopenhag Kriterleri’ne uyması bizim için son derece önemlidir. Bu kriterler çerçevesinde, her ülke için geçerli olan şey, tabii Türkiye için de geçerli olan, tarih konusunda ifade özgürlüğünün sağlanmasıdır.”

Ancak bu sınırlar içerisinde kalan açıklamalar dahi Polonya’da bir kesimin eleştirilerinden payını aldı. Örneğin Polonya’nın sabık Dışişleri Bakanı, diplomaside almış olduğu birçok önemli görevin yanı sıra çok saygın bir tarih profesörü de olan Stefan Meller’in, Türkiye ziyareti sırasında ortaya koyduğu yaklaşım, “Ermeni Katliamı’nın 91. Yılı Etkinlikleri” başlıklı bir makaleye yorum getiren, internet okuyucusu bir soydaşının şu eleştirilerine neden olabildiği: “P.C. Dışişleri Bakanı Stefan M., Türkiye ziyareti sırasında (...) sorulduğunda meclisin kararı hükümeti bağlamaz (!!!) yanıtı vermiş (...) Bu soykırımı tanımadığı sürece Türkiye’nin Avrupa’da yeri yoktur. (...) Bir şey daha – Başkentimizin yetkilileri bir Haçkar (“Çiçeğe duran” Ermeni Haçı, Soykırım Anıtı) dikmeye ne zaman karar verecekler??? Wrocław’ın, Krakow’un, Rzeszow’un, Elblag’ın çoktandır var – ya biz Varşovalıların ne zaman olacak?”

İnternette yapılacak kısa bir gezintide, yukarıdaki türden birçok yorumla karşılaşmak olasıdır. Böyle üstünkörü bir araştırma, elbette ne bir kamuoyu yoklaması netliğinde sayısal sonuçlar verir ne de tüm Polonyalıların görüş açısını temsil edebilecek bir yoruma götürür. Ancak, Polonya’da Kaczynski’lerin Katolik sağ hareketini iktidara taşıyan ve Ermeni Soykırımı gibi bir meclis kararının iç politikada kullanılmasına elverişli bir tabanın varlığının ipuçlarını görünür kılmaktadır. Daha net sayısal bir sonuca milliyetçi-muhafazakar koalisyon partilerinin oy oranları üzerinden ulaşılabilir. Hak ve Adalet Partisi, Nefsi Müdafaa ve Polonya Aileleri Ligi partilerinin koalisyonu, Polonya halkının toplam %46,2’sini temsil etmektedir ve bu oranın içine girmemiş daha büyük halk kitlesinde iktidara karşı giderek artan bir hoşnutsuzluk ve muhalefet gözlenmektedir. Polonya top-

lumunda batı dışı kabul edilen toplumlara, doğuya ve özellikle de İslami doğuya karşı artan gönülsüzlük, bu makale kapsamında çok derinlerine inilmeyecek bazı siyasal (örneğin solun yolsuzluklarla itibar kaybına uğraması, Avrupa Birliği gibi uluslarüstü bir örgütlenmeye giriş), ekonomik (Avrupa Birliği politikaları ve doğudan, özellikle de Ukrayna'dan gelen ucuz işçilerin emek piyasasını Polonyalıları için daraltması), jeopolitik (ezeli rakip Rusya), tarihsel ve sosyo-psikolojik (tarihsel deneyimlerin Polonyalılık bilincinde kemikleştirdiği bazı aşağılık ve üstünlük kompleksleri) ve nihayet neredeyse tüm batı dünyası için geçerli olabilecek konjktürel (11 Eylül saldırıları) nedenlerle anlaşılabilir bir gönülsüzlüktür.

Yeni Bir Entelektüel Zemine Geçiş: “Kavga İçin Değil, Anlaşmak İçin Tartışmak”

Burada Polonya'nın eski Dışişleri Bakanı Stefan Meller'e özel bir yer ayırmak gerekecek. Bu yıl içinde Türkiye'ye yaptığı ziyarette bakan, Polonyalı ve Türk bilim adamlarından kurulacak bir çalışma grubuyla, Ermeni meselesinde iddiaların ortaklaşa araştırılması önerisini getirdi. Bu önerinin, Türk basınında çıkan haberlere göre, Türk Tarafı'nca da olumlu karşılandığı görülmektedir. Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, “olumlu bakıyoruz” yanıtını vermiş ve Ermenistan'dan yana “(...) gayet tabii ki Ermenistan'ın ne diyeceği önemli. Onlara önerilerde bulunduk. Ne yazık ki yapıcı bir tutum izlemediler, yanıt bile vermediler”, sitemini de dile getirmiştir.

Meller'in açıklamalarında, Avrupa Birliği üyeliği yolunda Polonya'nın Türkiye'ye destek olmayı sürdüreceğinin yeni bir teyidinin, bu kez, Polonya'nın destek çabalarının daha fazla sonuç getirici olabilmesi için, bir açılım önerisiyle birlikte verildiği görülüyor. Kastettiği nesnenin, Türkiye'nin imajının düzeltilmesi yolunda da çaba gösterilmesi demek olduğu düşünülebilir. Kulağa biraz incitici gelmesine rağmen, asılsız da olsa Ermeni soykırımını iddialarının Türkiye'yi ve Türk insanını lekelediği, onu – doğrudan kendi kusurlarından kaynaklanmayan bir biçimde – dünya kamuoyunun ve özellikle de batının algılamasında çarpık gösterdiği gerçeğiyle birlikte düşünüldüğünde, nesnel bir durum saptaması ve bir iyi niyet göstergesi olarak kabul edilmesi gerekir. Polonya'nın deneyimlerini paylaşmaya hazır olduğunu söylerken ise, Polonya'nın (örneğin Almanya, Ukrayna gibi) bir zamanlar kanlı bıçaklı olduğu komşularıyla ilişkileri normalleştirme sürecinde kazandığı deneyimlerini paylaşmaktan söz ediyor. Böylece, aslında Meller'in, Türk aydınlarına, bilim ve düşün dünyası insanlarına, tarihin ve insanın değerlendirilmesinde entelektüel düşüncenin yeni bir safhasına geçiş çağrısı yaptığı da düşünülebilir. Bu, her şeyden önce Polonyalı aydınların, sorunsuz bu-

günler ve yarınlar yaratmak adına, geçmişin yüklerinden elverdiğince kurtularak düşünce üretmeye geçtikleri ve böylece karşılarında da benzer yaklaşımlar yaratıkları (ya da bunun tersinin olduğu) bir zemini işaret ediyor. Bunun – bir tarihçi olduğu için Meller’in çok iyi bildiği tahmin edilebilecek – felsefi temelleri şöyle özetlenebilir: Genel anlamıyla tarihle insan ilişkisini kavramakta iki yaklaşım kullanmak mümkün. Bazıları, insan tarihin bir sonucudur (daha sert bir tanıma göre: İnsan, tarihin bir ürünüdür) der (yani bugün biri çıkıp da, 1915’te Türkler atalarımı öldürdü, bunun maddi ve manevi tazminatını bugün bana ödemeliler diye konuştuğunda, bugünü geçmişe göre yaratıyor ve yarattığı şey üzerinden kendi varlığını somutlaştırdığı için de, kendisini uzak bir geçmişin, üstelik içinde varolmadığı, dolayısıyla şöyle ya da başka türlü olmasında dahlinin olamayacağı bir geçmişin sonucu – ürünü – olarak gerçekleştiriyor demektir). Diğer yaklaşım, tarih insanı yarattığı kadar, insan da tarihi yaratır tezini ileri sürer. Bu kavrayışta, yaşayan insanın geçmişe göre bir üstünlüğü vardır, zira artık geçmişin tükettiği bir güce, yani bugünü ve yarını şöyle ya da başka türlü (belki daha huzurlu veya daha sorunlu, daha barışçıl veya daha kanlı vb. şekillerde) gerçekleştirebilme gizil gücünün tek sahibi odur. Tarihle insanın karşılıklı ilişkisi üzerine anılan bu ikinci yaklaşım için, bireyci bir görüş suçlaması getirebilecekler (ve tarih böyle okunmaz diyebilecekler), bütün kavram ve kurumlarıyla birlikte Türkiye Cumhuriyeti tasarısının, Mustafa Kemal Atatürk’ün kafasında bireysel bir görüşten ibaret olduğu bir anın da varolmuş olduğunu anımsatmak gerekir.

Ancak 2005 yılında Türkiye’nin Ermenistan’a yaptığı ve karşı tarafça reddedilen, tarihçilerden ortak bir araştırma komisyonu kuralım ve Osmanlı arşivlerini de bu araştırmacılara açalım önerisi, Türk aydınlarının, Meller’in önerisi olmaksızın da, uzlaşma getirebilecek bir entelektüel zemine zaten yönelmiş olduklarını göstermektedir. Yazılmakta olan metin açısından kilit anlamda olan da budur, zira tam da bu noktada gerçek anlamda bir karşıtlığın kurulmaya ve her şekilde Türkiye’nin lehine olacak bir yönde derinleştirilmeye başladığını görüyoruz. Karşıtlık, sen beni 1915’te öldürdün diyene, sen de beni kesmiştin demek değildir. Karşıtlık, şişirildiği tarafsız araştırmacılarca da kabul edilen “1,5 milyon kurban” teziyle insani varlığı sayısal bir rakama dönüştüren yaklaşıma, ölenlerin sayısı “300 binden ibarettir” şeklinde, kuşkusuz daha doğru rakamlara dayalı, ama ilkinden hiç de daha insancıl olmayan bir yanıt vermek değildir. Aksine bu aynılaşmaktır. Gerçek bir karşıtlık, biraz aşağıda bazı örnekleri irdelenecek, bilimden ve akılcılıktan uzak, hakaret dozu yüksek, saplantılı ve gerici bir propaganda üslubunun karşısına tam karşıtını çıkartabilmektir. Uzlaşmazlığın karşısına uzlaşmayı, duygunun karşısına aklı, hakaretin karşısına bilimin seviyeli dilini, nefretin karşısına insancılığı vb. sürmektir. Bu hamlesiyle Türkiye, karşıtlığı hem mese-

lenin çözümü hem de her şekilde kendi lehine olumlu şekilde derinleştirebilme önceliğini Ermenistan'ın elinden almış oluyor. Bu yönde ilerleme, Ermeni tezleri savunucularının sert üslupta ve uzlaşmazlıkta giderek yalnız kalmaları, daha da derinleşmeleri sonucunu getirebilir ki, bu da uluslararası kamuoyunda Türk tarafının tezlerinin dinlenebilirliğini arttıracaktır.

Türkiye'nin lehine başka bir not daha düşerek, taraflardan böyle bir manevra yapabilme becerisindeki tek tarafın, zaten Türkiye'den başkası olamayacağını da vurgulayalım. Ermeni soykırımı tezini savunanların çoğunluğunda – Ermeni halkı ve aydınlarının bütünü elbette tenzih ederek – kemikleşmiş, takıntı halinde bir nefretin aklın önüne geçtiği gözlemlenebilir. Oysa sadece takıntısız işleyen düşünce, durumların gerektirdiği esneklikte hareket edebilecek yetidedir. Diğer taraftan Türk toplumunda – en azından büyük bir kısmında – (70'li ve 80'li yıllardaki ASALA terörüne rağmen) böyle derine kök salmış bir nefretin görülmemesi, soykırım yapıldı tezlerini daha da zayıflatan bir kanıttır. Zira soykırımcı bir halkın, soykırımı uğratmaya çalıştığı bir halka karşı toplumsal bilinçaltında daha derin ve daha yaygın bir nefret taşıması gerekirdi.

Rusya Faktörü

Bu başlık altında, Polonya Meclisi'nin soykırımı tanıma kararının, Polonya'daki iç siyaset hesaplarından bağımsız olarak, dış siyaset stratejisi açısından da bir anlamı olup olamayacağı üzerine düşünce üretilmeye çalışılmaktadır. Bu stratejik yaklaşımı açıklayabilmek için, sabık Cumhurbaşkanı Aleksander Kwasniewski'nin geçen yıl Polonya televizyonunda yayınlanan bir söyleşisine başvuracağız. Söyleşinin şöyle bir arka cephesi var: Geçen yıl Polonya kamuoyunda, II. Dünya Savaşı'nın sona erişinin 60. yılında Moskova'da yapılacak kutlamalar öncesinde, Polonya Cumhurbaşkanı'nın bu kutlamalara katılıp katılmaması gerektiğine dair bir tartışma gündeme oturmuştu, zira katılınıldığı takdirde bir takım protokol sıkıntılarının (Polonya'nın protokolde geri plana itilmesinin) yaşanacağı öngörülüyordu. Öngörüler ve hatta daha da fazlası gerçekleşti. Geçit töreni sırasında Polonya Cumhurbaşkanı protokol tribününün arkalarında bir yere oturturuldu, sonra Putin konuşmasında Hitler'e karşı savaşan tüm devletlerin adını teker teker sayarken, Polonya'nın adını bile anmadan, onu "faşizm karşıtı güçler" başlığı altında geçirtti; Kwasniewski bunları yaşarken, Polonya Halk Cumhuriyeti'nin (yani II. Cumhuriyet diye bilinen komünist Polonya'nın) son Devlet Başkanı General Jaruzelski, Putin tarafından Zafer'in 60. Yılı Madalyası ile onurlandırıldı. Ülkeye dönüşünün hemen sonrasında Kwasniewski, eleştirilen başka icraatlarının yanı sıra, özellikle Moskova kutlamalarına katılma gerekçelerini de savunmak

için ekrana çıkmıştı. Bu noktada Polonya'nın demokrasi geleneğinden övgüyle söz etmeye değer, zira iki gazetecinin Cumhurbaşkanı'na yönelttikleri sorular, bir cumhurbaşkanına bu tonda yöneltmeleri pek alışıldık olmayan, oldukça sert sorulardı. Yine bu noktada Kwasniewski'nin kendine hakimiyetinden ve entelektüel hazırlığından da övgüyle söz etmek gerekecek, zira en sert sorular karşısında bile asla sınırlarına yenilmiyordu ve elbette dışışleri kurmayları tarafından (belki üzerinde yıllarca çalışılarak) oluşturulmuş, (partiler ve ideolojik tercihler üstü olması gereken) Polonya dış siyaset stratejisine bizzat entelektüel katkı sağlamış ya da en azından bu stratejiye tamamen hakim olduğu izlenimi uyandırıyor. Örneğin, "bir gerçekliği değiştirebilmek için, o gerçekliğin içinde bulunmak" gerekir mealinde, dış siyasette duygulardan çok, aklın yönetiminde olunması gerektiğine işaret eden (ve böylece Moskova'ya gidişini de açıklayan) bir ilkeyi savunuyordu. Peki, Polonya için bu gerçeklik Rusya özelinde nasıl görünüyor? Sabık Cumhurbaşkanı, Rusya'da Polonya karşıtı bir aydınlar grubunun varlığından bahsetti. Bu grubun kamuoyunu etkileyebilme gücünü ve temsil ettiği düşüncenin yaygınlığını kestirmek güçtü. Grup, bazı yayın organlarına sahipti ve Kwasniewski, bu Polonya karşıtı düşünce çizgisinde bir gazeteden uzunca bir makalenin Lehçe'ye çevirisini okudu. Polonya'ya yönelik eleştirilerle (hatta bazen küçültücü ifadelerle) uzayıp giden makale, şöyle bir son cümleye gelip dayanıyordu: "Biz bu adamlarla (Polonyalılarla) iş yapacağımıza, gider İstanbul'dakilerle iş yaparız, hiç değilse onlar adam gibi adam!" Kwasniewski'nin özel bir önem verdiği ve tehlikeli gördüğü cümle de buydu. Yaptığı yorum, "Rusya'nın, örneğin burada olduğu gibi Türkiye'yle ya da örneğin Almanya ile teke tek ilişkiler kurmasına imkan vermemeliyiz. Kuracaksa bir bütün halinde Avrupa Birliği ile kurmalı. Avrupa'nın Rusya'ya karşı ortak bir politikası olmalı. Bunu talep ediyoruz ve bunun olması için çalışmalıyız", mealindeydi.

Bu söylediklerinin daha açık anlamı, Polonya'nın Avrupa Birliği'nden ortak bir dış siyaset kurumu talep ettiği'dir. Avrupa yolunda Türkiye'ye verdiği kesintisiz desteğin ana motivasyonlarından biri de, Avrupa Birliği'nin, eğer gün gelip de Polonya'nın talep ettiği şekilde bir ortak dış siyaseti olabilirse, bunda Türkiye'nin üstlenebileceği büyük rol olmaktadır. Ama aynı strateji, bu kez çelişik olarak, Polonya Meclisi'nin soykırımı tanıyan yasası için de bir açıklamadır. Polonya bu kararıyla Avrupa Birliği Parlamentosu'yla, Fransa, İtalya, Yunanistan, İsviçre vb. Avrupa ülkeleriyle aynı tutumda buluşmuş oluyor, zira bir durum ya da nesneye karşı ortak tutum benimsenmesi talep edilirken, başka bir durum ya da nesneye karşı ortak tutuma uymak gibi bir diyet mutlaka ödenir.

Ancak Polonya'yı Avrupa'nın ve dünyanın soykırım korosuna katan (özellikle de Avrupa Birliği ile ortak bir tutumda birleştiren) kararın, bugün Avru-

pa Birliği ile çelişen söylem ve icraatlarıyla Birlik ülkelerinde endişe uyandıran milliyetçi-muhafazakar görüş tarafından alınmış olması da bir başka çelişki. Örneğin, Meller'den sonra Dışişleri Bakanı görevine Anna Fotyga'nın atanması, "International Herald Tribune" tarafından, o zamanki Başbakanı Kazimierz Marcinkiewicz'e nazaran daha çok milliyetçi ve daha az Avrupa yanlısı bir dış siyaset izlenmek yanlısı Cumhurbaşkanı Lech Kaczynski'nin zaferi olarak yorumlanıyordu: "Polonya'nın muhafazakar Cumhurbaşkanı Lech Kaczynski, en yakın danışmanlarından birini Dışişleri'nin başına atayarak, Polonya dış siyaseti üzerindeki kontrolü kendi başbakanının elinden alma mücadelesine başladı." Polonyalı ve Alman birçok dış siyaset uzmanının görüşleriyle desteklenen haberde, genel anlamda Avrupa yanlısı bir siyaset izlemek ve özellikle de Almanya ile ilişkilerin düzeltilmesi uğraşındaki Marcinkiewicz'den farklı olarak, Cumhurbaşkanı'nın yürüttüğü "gittikçe daha fazla milliyetçi siyasetin", çok yakın gelecekte Polonya'nın Almanya ve AB ile ilişkilerinde sıkıntılar doğuracağı öngörülüyordu. Bazı Alman siyasetçiler, "bu milliyetçi trendler devam edecek olursa, Polonya'nın kendi doğu siyaseti (yani Avrupa Birliği'nin Ukrayna ve Beyaz Rusya'yla genişlemesi) için AB'nde destek bulma şansının kalmayacağı" görüşündeler.

Özetle, Polonya'nın, sadece Türkiye ile olan ilişkilerinde değil, ama başka birçok alanda da (örneğin AB'nin genişleme yönüne ilişkin tutumunda) attığı adımlarda Rusya faktörü belirleyici olmayı sürdürmektedir ve Polonya coğrafyasını değiştiremeyeceğine göre (ya da Rusya bu ülkede güven uyandırabilecek bir siyasete geçmediği sürece), bu böyle olmaya da devam edecek gibi görünmektedir.

Metin İncelemesi

Ermeniler, 18.yy sonuna kadar çok uluslu bir yapıya sahip Polonya tarihinde, Osmanlı tarihinde oynadıkları role ve edindikleri konuma yakın bir rol ve konum edinmişlerdir. Ticarete, diplomaside, entelektüel beceri gerektiren uğraşlarda başarılı ve iktidarın güvenebileceği insanlardı. XV. yy.'da Osmanlı'ya gönderilen ilk elçilerden birinin, Ermeni Gregor olduğunu söyleyerek yukarıdaki çıkarıma bir örnek verilebilir. Bugün Polonya'nın, geçmiş yüzyıllardan bugüne Polonya'yı yurt bellemiş, ama kültürel ve milli kimliklerini de unutmamış, ayrıca 1989 sonrasında ikinci bir göç dalgasıyla gelmiş çok sayıda (40 bin) Ermeni yurttışı var. Polonya'daki bu Ermeni toplumunun, Batı Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nden aşına olunan, Türkiye karşıtı lobi oluşturma faaliyetlerine, geçtiğimiz yüzyılın 90'lı yıllarında (yani soğuk savaşın bitişiyle birlikte) başladığını söylemek yanlış olmaz, zira 89 öncesinin Sovyet politikasına bağlı komünist iktidarının, milliyetin üzerinde bir üst kimlik (emekçi sınıfa aidiyet) yaratmak

amacında olduğu için, bu türden milliyetçi çıkışlara çok özel ve Parti politikasına uygun bazı gerekçeler haricinde pek alan bırakması düşünülemez. Bugün Polonya'daki Ermeni cemaati, birbirleriyle koordineli şekilde hareket eden, soykırım iddialarını gündemde tutacak sergi, konferans, her 24 Nisan'da soykırımı anma gösterileri vb. etkinlikler düzenleyen ya da bu konuda kitaplar, makaleler vs. yayınlayan, internet sitelerine ve yayınevlerine sahip bazı kültür dernekleri ve Ermeni Kilisesi çatısı altında toplanmış durumda. Bu oluşumlarca sürdürülen faaliyetin Polonya toplumunda etkilerinin olduğunu, soykırımı tanıyan kararın Polonya meclisinden geçmiş oluşu zaten kanıtıyor. Siyasete etki edebilecek bir baskı grubuna dönüşükleri açık. İşte Meller, "Parlamentonun bu konu ile ilgili bildirdiği görüşte Ermeni kökenli siyasilerin etkili" olduklarını söylerken ya da sabık Senato Başkanı Longin Pastusiak, "Polonya Meclisi'nin Ermeni lobisinin çok yoğun baskına dayanamadığını, ancak kendisinin boyun eğmediğini" söyleyip övünürken, bu durumu açık ediyorlar. Gerçi Polonya'daki Ermeni cemaatinin bu gücünün kaynağını, doğrudan kendisinde değil, ancak dünyanın dört bir yanına dağılmış, belki Ermenistan'ı bile aşkın bir siyasi ve ekonomik güce sahip Ermeni Diasporası'nın bir parçası oluşunda aramak daha doğru bir yaklaşımdır.

Ermeni tezlerinin Lehçe'deki retoriğinin, seçilmiş bazı metinlere dayalı ve bu metinlerin ne anlattıklarından bağımsız olarak (zira ne anlattıklarını araştırmak tarihçilerin işi) yapılan analizi, Türkiye için dezavantajlar doğuran bir üslup sorunuyla, aslında bir üslup tuzağıyla karşı karşıya olunduğunu göstermektedir. Hıristiyan ideolojisine haddinden fazla batmış bu metinlerde, taraftar toplayıcı bir duygusal alt metin yaratmaya bilinçli bir özen gösteriliyor. Oysa, örneğin güneşin her sabah doğudan doğuşu gibi bir gerçeği başkalarına anlatabilmek için, illa da onların yüreklerine seslenmek şart değil. Öyleyse dini sembollere, "Hıristiyan çilekeşliğine" sayısız gönderme yapan bu alt metin ne işe yarıyor? Yoksa Ermeni katliamı tezi, güneşin doğudan doğuşu kadar nesnel bir gerçeklik değil mi, yoksa ancak inançla aşılabilecek bazı karanlık noktaları mı var?

2005 yılında çeşitli anma etkinlikleri düzenleyecek Ermeni Organizasyon Komitesi'nin "Polonyalılara ve Ermenilere Çağrısı". Hz. İsa'nın doğumunun 2005., Ermeni miladının ise 1455. yılında "tüm dünyada Ermenilerin iki önemli yıldönümünü idrak edecekleri" duyuruluyor. Bunlardan ilki Aziz Mesrop Maştotz tarafından Ermeni Alfabesi'nin türetilmesi, ki bu alfabe "yardımıyla Eski Ermenice'ye, "grammar"a, Kitabı Mukaddes ve Kilisenin Babalarının el yazmaları tercüme edilmiştir." Yani kutsal kitaplar dışında, bu alfabeyle yapılan her şey daha az önemli, böylece izleyen paragraftaki anlama bir derinlik kazandırılıyor. Şöyle: "Bunlardan ikincisi, Türk Hükümeti'nin Hıristiyan Ermeni halka yaptığı soykı-

rımın 90. yıldönümü. 24 Nisan 1915'te başlatılan bu insanlık suçu neticesinde, 4000'i Ermeni geleneği Katolik Kilisesi'nin ve Ermeni Apostolik Kilisesi'nin piskoposları ve rahipleri olmak üzere 1,5 milyon savunmasız Ermeni öldürüldü." Bu satırların yazarı, insanlık suçunun kime karşı işlenirse işlensin büyük bir suç olduğunu mutlaka biliyor, ama söze "Hıristiyanlar öldürüldü, din adamları katledildi" diye başlayınca (yani konuyu medeniyetler çatışması ve din savaşları formülü içine sokuverince), bunun cepheyi nasıl genişleteceği ve Polonya toplumu gibi koyu Katolik (yukarıda açıklanmaya çalışıldığı gibi gittikçe daha da muhafazakar bir renk kazanan) bir toplumda nasıl akli geri plana itici ve duygusal bir tepki doğurabileceğinin bilgisine de sahip. Bilgisi bununla sınırlanmıyor. Krakow'daki Ermeni Soykırımı Anıtı'nın "Ermeni cemaatine yönelik olarak (...) Polonya Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Jan Truszczyński tarafından başlatılan saldırgan kampanyaya rağmen, ayrıca Krakow Belediye Başkanı Jacek Majchrowski'nin, Vali Jerzy Adamik'in ve Malopolskie Vilayeti Meclis Başkanı Janusz Sepiol'un kararsız tutumlarına rağmen" açıldığını yazarken, sorunu tüm Hıristiyan toplumlarının sorunu, dolayısıyla her inançlı Hıristiyan'ın kayıtsız şartsız karşı çıkması gereken bir inanç sorunu haline getirmeyi, etkili bir psikolojik baskı aracı olarak kullanmayı da deniyor. Son darbe, tüm Katoliklerin manevi lideri olmakla birlikte özellikle Polonyalılar gözünde bir aziz katında görülen Polonyalı Papa'ya övgüler düzülerek vuruluyor. Papa II. Jean Paul'e (yani Türklerin öldürmeye çalıştıkları Papa'ya), 2001 yılında Erivan'daki Ermeni Soykırımı Anıtı'na yaptığı ziyaret ve 1915 Ermeni tehcirini 20. yy.'ın ilk soykırımı ilan eden deklarasyonu II. Katolikos Garegin'le birlikte imzalamasından ötürü, Polonya Ermeni cemaatinin minnettarlığını sunuluyor.

"Türk barbarlığına karşı" yazılmış ikinci bir metinde ise Polonya toplumunun dini ve ulusal bilinçaltının daha da derinlerine gönderme yapılmış. Ermenistan'ın dünyada "Hıristiyanlığı resmi dini olarak tanıyan" ve "Hıristiyanlığın savunulmasında ilk savaşı veren ülke" olduğuna vurgu yapıldıktan sonra, "İslam denizinde bir ada olarak" tarih boyunca barbar İslam toplumlarının baskılarına göğüs gererek "inancına asırlarca sadık kaldığından" bahsediliyor. Sonra Fransız yazar Anatol France'ın 1915'te yazdıklarından bir alıntı: "Ermenistan'ın katli, sadece Avrupa'nın Asya'daki kız kardeşi oluşundandır, buna karşın Avrupa bu kardeşliği inkar ediyor ve ellerindeki pislği yıkıyor." Bütün bunların, insanlığın günahlarının affı için İsa'nın çarmıhta çektiği acılara ve bunun Polonya'nın Milli Şairi Adam Mickiewicz tarafından (Polonya esaret altındayken) yapılmış çoğul uyarlamasına, yani "Halkların İsa'sı" mitine bağlanabilecek bir alt metni var ve özetle şöyle okunabilir: Polonya halkı emperyalist devletlerin günahlarını bağışlatmak için bir zamanlar nasıl çarmıhta acı çekmişse, Ermeni halkı da Hıristiyanlığın bekası için çarmığa gerilmiştir.

Bu tür metinlerin, adaletin nihayet yerine getirilmesini, gerçeklerin ortaya çıkmasını ve Ermeni halkının çektiği acılarının unutulmamasını talep ederken sık sık başvurdukları bir başka argüman da, Hitler'in 1939'da Polonya'ya saldırmadan önce söyledikleri: "Kadınları, ihtiyar ve yaşlıları acımadan öldürün" – buyurmuş Hitler – "bugün Ermeni katliamını hatırlayan kim var?" Ancak Hitler, iyi bir referans noktası değil. Hitler'in, tarihin de apaçık gösterdiği şekilde, düşüncelerinde büyük yanlışlar içerisinde olduğunu unutmamak gerekiyor. Burada da yanlış. Hatırlanır. O yüzden, bugün tarihi gerçekleştirenlerin, söyledikleri her sözün hiç değilse bir 67 yıl daha hatırlanabileceğini iyice bilerek, Hitler'i aşkın, ondan üstün sözler söylemesi gerekir. Bu metin, tümüyle bu kaygıyla yazılmaktadır.

Yukarıda incelenen metinler, Türkiye'nin tezlerini savunmakta bir dezavantaja sahip olduğunu gösteriyor, zira Türkiye, Polonya toplumuna hiçbir zaman onlar kadar yakın bir dille, ortak sembollerle konuşamayacak. Buna rağmen içlerinde Türkiye için bir avantajı da barındırıyorlar. En azından gerçek bir üslup karşıtlığı yaratmak gerektiğini gösterdikleri için böyle, çünkü bu metinlerin, (içeride bir kamuoyu oluşturmanın yanı sıra) tezlerini güçlendireceğini bilerek dışarıda yöneldikleri asıl hedef, kendilerini karşıdan tamamlayacak, bütünleyecek metinlerdir. Daha basit bir tanımlamayla; "papazlarımızı öldürmüştün" suçlaması, "sen de bizim imamlarımızı öldürdün" suçlamasıyla tamamlanmayı talep eder. Böyle bir bütünleşme ise ne konunun açıklığı kavuşması ne de Türkiye ve Ermenistan için ve hatta ne de tüm dünya için hayırlıdır. Hitler'in dünyasının aşılamadığını gösterir.

Sonuç

Polonya Meclisi'nin Ermeni soykırımını tanıma kararının olası nedenlerini tartışmak üzere kaleme alınan bu makale, haddini belki bir parça aşarak Ermeni tezleri karşıtlığında derinleşmek ya da en azından tamamen karşıt bir üslup yaratmak şeklinde özetlenebilecek bir taktik anlayış üzerinde akıl yürütmektedir. Böyle bir değişikliğin, Türk tezlerini dünya kamuoyunda daha dinlenir hale getirebileceği düşüncesi işlenmektedir. Bu üslup farklılığının herkese iyice hissettirilebilmesi için, tüm dünya ülkelerinden istekli bütün araştırmacılarla ortak çalışma yürütülmesi fikri ve bu arada Polonya sabık Dışişleri Bakanı'nın ortak komisyon kuralım önerisi, olumlu değerlendirilmiştir.

Çok bilinen bir felsefe tezi, gerçekliği oluşturan öğelerin birbirlerini tamamlayan, birbirlerine benzer öğelerle tamamlanmaya yöneldiğini söyler. Tıpkı "papazlarımızı öldürmüştün" suçlamasının, "sen de bizim imamlarımızı öldürdün"

suçlamasıyla tamamlanmaya yönelişi gibi. Üslup değişikliğinin karşı taraftan, Ermenistan'dan ve hatta Ermeni Diasporası içerisinde ne sayıda kendine benzer ögeyi, yani propaganda üslubuna yüz vermeyen ve sadece gerçeğe ulaşmayı hedefleyen aydını kendiyile bütünleşmeye çekebileceğini kestirmek zor. Ancak böyle bir bütünleşme ve yürütülecek ortak çalışma olasılığı, bu metnin ülküsellikten kurtulduğu yerdir, zira bu durum örneğin Türkiye'nin tezleri için önemli olduğu varsayılan Rus arşivlerinden daha çok bilgi ve belgeye ulaşabilmek gibi bir somut sonuç getirebilir. Ayrıca beraberce bir hedefe yürümek de, yeni bir tarih gerçekleştirmek demektir. Çünkü insan tarihin ürünü olduğu kadar, tarih de onun ürünüdür ve daha iyi (en azından Hitler'in gerçekleştirdiğinden daha iyi) bir tarihi gerçekleştirebilmenin gizil gücü ondadır.

FRANSIZ ARŞİV BELGELERİ IŞIĞINDA FRANSIZ DOĞU LEJYONU'NUN KURULUŞU VE FAALİYETLERİ (KASIM 1916 – MAYIS 1917)

Mustafa Serdar PALABIYIK

Araştırma Görevlisi
ODTÜ Uluslararası İlişkiler Bölümü
spalabiyik@gmail.com

Öz: *Bu makale Kasım 1916'dan Temmuz 1917'ye kadar Doğu Lejyonu ile ilgili gelişmeleri incelemek üzere kaleme alınmıştır. Bu dönemde Doğu Lejyonu küçük bir frarı Ermeni topluluğundan büyük bir askeri birliğe dönüştürülmüş ve Osmanlı topraklarına saldırmaya hazır hale getirilmiştir. İşte bu makale bu dönüşümü analiz etmek ve detaylarını ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede makalenin özünü Fransa'nın Doğu Lejyonu'na asker toplama çabaları oluşturmaktadır. Fransız arşiv belgelerine dayanarak Fransızlar aracılığı ile Kuzey ve Güney Amerika'ya gönderilen delegelerin faaliyetleri, bunların asker toplamak için yürüttükleri propaganda etkinlikleri, Fransız Dışişleri Bakanlığı ile Savaş Bakanlığı arasında Doğu Lejyonu'nun hukuki statüsü ile ilgili yaşanan tartışmalar ve Kıbrıs'ta bu Lejyon için kurulan Monarga kampı ile ilgili detaylar bu makalede işlenecek olan başlıca konulardır.*

Anahtar Kelimeler: *Doğu Lejyonu, Fransa, Ermeni Sorunu, Monarga Kampı, Amerika Birleşik Devletleri*

Abstract: *This article is written in order to examine the developments regarding the Eastern Legion from November 1916 to May 1917. This period is significant because of the transformation of the Eastern Legion from a small fugitive community to a full scale military batallion which had become ready for attacking the Ottoman Empire. This article aims to analyze this transformation and to illuminate the details about that. Within this framework, the substance of this article was the French attempts to provide volunteers for the Eastern Legion. Main themes of the article are the activities of the delegates sent by France to North and South Americas, the propaganda facilities that were organized by these delegates to attract volunteers, the discussions between the French Foreign Ministry and the Ministry of War on the legal status of the Eastern Legion and the details about the Monarga camp established for the Legion in Cyprus.*

Key Words: *Eastern Legion, France, Armenian Question, Monarga Camp, United States of America*

Giriş

Bu makale *Review of Armenian Studies* dergisinin 10. sayısında yayımlanan 'Establishment and Activities of the French Legion d'Orient (Eastern Legion) in the Light of French Archival Documents' (Fransız Arşiv Belgeleri Işığında Fransız Doğu Lejyonu'nun Kuruluşu ve Faaliyetleri) başlıklı makalenin devamı niteliğindedir. Bir önceki makalede 19. yüzyılın son çeyreğinden 1916 yılının son aylarına kadar Ermeni-Fransız ilişkilerinin genel bir değerlendirmesi yapılmıştı. Buna göre 1880'lerden itibaren çeşitli Fransız kentlerinde kurulan Ermeni komitelerinin faaliyetleri incelenmiş, Fransız yöneticilerin bu faaliyetlere göz yumduğu, hatta desteklediği belgeleriyle gözler önüne serilmiş ve Ermeni komitelerinin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermeni isyanlarındaki rolü üzerinde durulmuştu. Ayrıca Musa Dağı olaylarından sonra Fransız gemileri ile Musa Dağı'ndan kaçırılan Ermenilerin Mısır'daki Port Said'de kurulan bir kampa nasıl yerleştirildikleri, bu Ermenilerden Osmanlı İmparatorluğu'na karşı kullanılmak üzere bir askeri birlik oluşturma fikrinin nasıl ortaya çıktığı ve Doğu Lejyonu adı verilen bu birliğin nasıl kurulduğu incelenmişti. Diğer bir deyişle bu ilk makale 1916 yılının Kasım ayında Doğu Lejyonu'nun resmen kurulması ile noktalanmıştı.

Bu makalede ise bu noktadan hareketle Kasım 1916'dan Temmuz 1917'ye kadar Doğu Lejyonu ile ilgili gelişmeler incelenmektedir. Bu dönemde Doğu Lejyonu küçük bir firari Ermeni topluluğundan büyük bir askeri birliğe dönüştürülmüş ve Osmanlı topraklarına saldırmaya hazır hale getirilmiştir. İşte bu makale bu dönüşümü analiz etmek ve detaylarını ortaya çıkarmak üzere kaleme alınmıştır. Bu çerçevede makalenin özünü Fransa'nın Doğu Lejyonu'na asker toplama çabaları oluşturmaktadır. Fransız arşiv belgelerine dayanarak Fransızlar aracılığı ile Kuzey ve Güney Amerika'ya gönderilen delegelerin faaliyetleri, bunların asker toplamak için yürüttükleri propaganda etkinlikleri, Fransız Dışişleri Bakanlığı ile Savaş Bakanlığı arasında Doğu Lejyonu'nun hukuki statüsü ile ilgili yaşanan tartışmalar ve Kıbrıs'ta bu Lejyon için kurulan Monarga kampı ile ilgili detaylar bu makalede işlenecek olan başlıca konulardır.

Makalede işlenen bütün konularla ilgili belgeler Fransa Dışişleri Bakanlığı'nın arşivlerinden temin edilmiştir. Bu makalede özellikle bu arşivin 891 ve 892 numaralı Doğu Lejyonu ile ilgili dosyalarında bulunan belgeler tetkik edilmiştir. Belgeler kronolojik olarak tasnif edildiğinden bu makale de kronolojik bir yapıda ilerlemektedir. Bu iki ciltte bulunan yaklaşık 400 belge dikkatle incelenmiş ve belgelerden edinilen bilgiler yorumlanarak bu makale hazırlanmıştır. Kısacası

makalede incelenen konular sıradan bir beyin fırtınası neticesinde bir araya getirilmiş ikincil kaynaklara dayalı yorumlara değil, detaylı bir biçimde tetkik edilmiş ve belgelendirilerek tasnif edilmiş birincil kaynaklardan temin edilen bilgilere dayanmaktadır. Zira makalenin yazarı ancak bu çeşit bir metodoloji ile tarihin karanlık sayfalarının aydınlatılabileceğine inanmaktadır.

1. Albay Romieu'nun 4 Aralık 1916 Tarihli Raporu: Doğu Lejyonu'nun Yapısı ve Sorunları

1916 yılının son günlerinde Doğu Lejyonu'nu kurmakla görevlendirilen Albay Romieu Fransa Dışişleri Bakanlığı'na uzunca bir rapor göndermişti. Bu raporda öncelikle Doğu Lejyonu'nun Kıbrıs'ta nerede kurulduğu, ilk etapta kaç kişiden müteşekkil olduğu, kampın iagesinin ve diğer askeri ihtiyaçlarının ne şekilde karşılandığı gibi temel bilgiler verilmekteydi. Bu rapordan anlaşıldığı üzere, Doğu Lejyonu'nun kampı Kıbrıs'ta Famagusta'ya 24 km, Trikomo'ya 2 kilometre mesafedeki Monarga'da kurulmuştur. Kampta halihazırda geçmiş yaşamlarında duvarcı ustası veya marangoz olarak çalışmış 54 Ermeni bulunmaktadır. Kampın sakinlerinin kıyafetleri ve diğer bazı ihtiyaçları Port Said ve İskenderiye'deki İngiliz dükkanlarından temin edilmektedir. Romieu bu arada Lejyon için adaya 600 tüfek getirildiğini de vurgulamaktadır. Rapora göre Ermeni gönüllüleri henüz askeri eğitime başlamışlardır; askeri eğitim için Fransız subayların adaya gelmesi beklenmektedir.¹

Bu genel bilgilendirmenin ardından raporda bahsedilen ikinci önemli konu Doğu Lejyonu'nun nüvesini teşkil eden Cebel Musa Ermenilerinin, Lejyonun tam anlamıyla teşekkülü için yeterli görülmemesi üzerine Mısır'da bulunan Ermeni komitelerinden temsilcilerin Amerika'ya gönderilerek burada yaşayan Ermeni ve Suriye asıllı kişilerden gönüllü toplanması hususudur. Romieu, Ermeniler arasındaki siyasi bölünmenin etkilerinin farkında olduğu için Dış İşleri Bakanlığı'na Amerika kıtasına gönderilebilecek Ermenilerin isimlerini verirken, bunların bu kıtada bulunan farklı siyasi görüşteki Ermenilere hitap edebilmeleri ve Ermeniler arasındaki siyasi farklılıkların Osmanlı karşıtlığı ile törpülediğinin yansıtılabilmesi için farklı Ermeni siyasi gruplarından seçilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Buna göre, raporda Ramgavar Partisi'nden (Ermeni Demokrat Partisi) M. M. Tekyan ve Hınçak Komitesi'nin iki ayrı fraksiyonunun başkanları M. M. Anslanian ve Sapaghulian'ın isimleri böyle bir görev için zikredilmiştir.

¹ Fransa'nın Mısır Ortalçisi Defrance'tan Fransa Dışişleri Bakanı Aristide Briand'a Albay Romieu'nün 4 Aralık 1916 tarihli raporunu içeren mektup, 18 Aralık 1916, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 891, *Turquie: Legion d'Orient II (Décembre 1916- Mai 1917)*, Sayfa no: 20.

Raporun belki de en ilginç yönü Romieu'nun Hınçak Komitesi temsilcileri hakkında bu temsilcilerin 1895'teki Ermeni terörist faaliyetlerine (*actes du terrorisme Arménien*) karıştıkları ve Zeytun isyanında rol oynadıklarını açıkça belirtmesidir.² "Terörizm" gibi ciddi bir suçlamanın bizatihi Doğu Lejyonu'nun Fransız Komutanı'ndan gelmesi ise son derece dikkat çekicidir.

Raporda sözü edilen bir diğer önemli husus da Doğu Lejyonu'na sadece Ermenilerden değil Suriyelilerden de gönüllü alınmasına ilişkindi.³ Bu çerçevede Romieu'nun raporuna istinaden Dışişleri Bakanı tarafından hazırlanan bir notta Lejyona yalnızca Ermenilerin değil Suriyelilerin de alınacağı belirtiliyordu. Notta ayrıca Suriyelileri Lejyona dahil etmek üzere Dr. Lakkat adında bir Suriyelinin görevlendirildiği, özellikle Güney Amerika'da kalabalık olan Suriyeli toplulukları askere almak yoluyla Lejyondaki asker sayısını arttırmanın mümkün olduğu belirtilmekteydi.⁴

Kısacası bu raporun en önemli özelliklerinden biri Doğu Lejyonu'nda yalnızca Ermeni kökenli değil, Arap kökenli Osmanlı vatandaşlarının da bulunacağı'nın altının çizilmesi idi. Lejyona Müslüman ve Hıristiyan Araplardan da asker alınabilecekti. Bu noktada dikkat çeken bir başka husus da Fransız arşiv belgelerinde "Arap" ibaresinin kullanılmamasıdır. Bunun yerine "Suriyeli" (*syrien*), "Lübnanlı" (*libanais*), "Maruni" (*maronite*), "Ensari" (*ansari*) gibi coğrafi bölge veya aşiret isimleri kullanılmaktadır. Fransa'nın Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Suriye ve Lübnan devletlerinin kurulmasına ön ayak olmasının arka planı bu detaylı sınıflandırmada bulunabilir. Diğer bir deyişle bu sınıflandırma Fransa'nın daha 1916 gibi erken bir tarihte bile Osmanlı İmparatorluğu'nun gelecekte akıbeti ile ilgili planları olduğu şeklinde yorumlanabilir. Diğer bir ilginç nokta da Fransa'nın Müslüman ve Hıristiyan Arap ayrımı yapmamasıdır. Nitekim birçok Müslüman Arap kökenli Osmanlı vatandaşı da Doğu Lejyonu'na katılarak Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaşmıştır. Kısacası bütün bu farklı dini ve etnik kökenden gelen gönüllüler tek bir ortak noktanın, yani Osmanlı karşıtlığının çerçevesinde toplanmışlardır.

Raporunun sonuç kısmında Albay Romieu dört bölükten müteşekkil bir bir-

2 Aynı belge, Sayfa no: 25.

3 Fransa'nın Mısır Ortalçisi Defrance'tan Fransa Dışişleri Bakanı Aristide Briand'a Albay Romieu'nün 4 Aralık 1916 tarihli raporunu içeren mektup, 18 Aralık 1916, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 891, *Turquie: Legion d'Orient II (Décembre 1916- Mai 1917)*, Sayfa no: 26.

4 Fransa Dışişleri Bakanlığı Kabine Notu, 7 Aralık 1916, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 891, *Turquie: Legion d'Orient II (Décembre 1916- Mai 1917)*, Sayfa No: 3.

lik oluşturacağını, bunlardan ikisinin Cebel Musa Ermenileri tarafından, birinin Mısır'daki Ermeni gönüllüleri, Osmanlı tebası olan Ermeni kökenli asker kaçakları ve Hindistan'da bulunan Ermeni savaş esirleri tarafından, sonuncusunun da Mısır'daki Lübnanlı gönüllülerden kurulacağını belirtmekteydi.⁵ Diğer bir deyişle 1916 Aralığının başında Doğu Lejyonu'nun askeri yapısı kesin olmamakla beraber planlanmaya başlamıştı.

2. Doğu Lejyonu'na Amerika'dan Gönüllü Temin Edilmesi Girişimleri

Doğu Lejyonu'nun ilk etapta en önemli sorunu gönüllü sayısının yetersizliği idi. Bu sorunun halledilmesi için bazı yeni girişimleri gerekli gören Fransız yetkililer gönüllü toplanması için – Albay Romieu'nun raporuna istinaden – Amerika'ya bir Ermeni komitesi gönderilmesini kararlaştırmışlar⁶ ve bu çerçevede Ramgavar Partisi'nden M. M. Tekyan, Hınçak Partisi'nden Sapahgülian ve Taşnak Partisi'nden Ardabast Khatchig Hanemyan'dan müteşekkil bir komitenin Amerika kıtasına gönderilmesini karara bağlamışlardır.⁷ Daha sonra Ramgavar Partisi'nden Tekyan yerine Mihran Damadyan delege olarak seçilmiştir.⁸ Daha önce de belirtildiği üzere bütün bu delegeler daha önce Osmanlı Devleti'ne karşı gerçekleştirilen isyan hareketlerinin kışkırtıcılığını yapmış, Osmanlı karşıtı görüşleri ile tanınan Ermenilerdir.

Bu kararın hemen ardından Fransa'nın Washington, Buenos Aires, Rio de Janeiro, Montevideo, Caracas temsilcilikleri Ermeni komitesinin seyahati hakkında bilgilendirilmiş ve bu kentlerde görev yapan temsilcilerden gönderilecek olan delegelere ellerinden gelen yardımın yapılması talep edilmiştir.⁹ Doğu Lejyonu ile ilgili benzer bir bilgilendirme de Fransa'nın St. Petersburg Büyükelçisine

5 Fransa'nın Mısır Ortaelçisi Defrance'tan Fransa Dışişleri Bakanı Aristide Briand'a Albay Romieu'nün 4 Aralık 1916 tarihli raporunu içeren mektup, 18 Aralık 1916, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 891, *Turquie: Legion d'Orient II (Décembre 1916- Mai 1917)*, Sayfa no: 30.

6 Fransa Dışişleri Bakanlığı'ndan Fransa'nın Mısır Ortaelçisi Defrance'a, 7 Aralık 1916, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 891, *Turquie: Legion d'Orient II (Décembre 1916- Mai 1917)*, Sayfa no: 1.

7 Fransa'nın Mısır Ortaelçisi Defrance'tan Fransa Dışişleri Bakanlığı'na şifreli telgraf, 10 Aralık 1916, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 891, *Turquie: Legion d'Orient II (Décembre 1916- Mai 1917)*, Sayfa no: 6

8 Fransa Dışişleri Bakanlığı'ndan Fransa'nın Washington Büyükelçisi Jusserand'a telgraf, 2 Şubat 2007, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 891, *Turquie: Legion d'Orient II (Décembre 1916- Mai 1917)*, Sayfa no: 99.

9 Fransa Dışişleri Bakanlığı'ndan Washington, Rio de Janeiro, Montevideoi Buenos Aires ve Caracas temsilciliklerine gizli telgraf, 13 Aralık 1916, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 891, *Turquie: Legion d'Orient II (Décembre 1916- Mai 1917)*, Sayfa no: 16.

yapılmıştır.¹⁰ Ancak bu delegeler hakkında yürütülen yazışmalar gizli tutulmuştur. Özellikle Amerika'ya gönüllü toplamak amacıyla bir komite gönderilmesinin Amerikalı yetkililer tarafından öğrenilmemesi için çaba harcanmıştır. Bütün bu yazışmaların ardından Hanemyan ve Sapahgolian 2 Ocak 1917 tarihinde Amerika'ya yapacakları seyahatin ilk aşaması olarak Port Said'den Marsilya'ya hareket etmişlerdir.¹¹

Bu yolculuğun hemen ardından 11 Ocak'ta Fransa Dışişleri Bakanı Aristide Briand¹² Fransa'nın Washington Büyükelçisi Jules Jean Jusserand'a¹³ Hınçak Komitesi temsilcisi Sapahgolian ve Taşnak Komitesi temsilcisi Hanemyan'ı tanıtan ve bu iki Ermeni'nin Amerika'ya doğru yola çıkacağını bildiren bir telgraf göndermiştir. Bu telgrafta Sapahgolian'dan "değerli bir hatip" ve "Türkiye'de yaşayan Ermenilerin çıkarlarını savunan" biri olarak söz edilmektedir.¹⁴ Jusserand'a gönderilen bir diğer telgrafta ise Mihran Damadian ve Hanemyan'ın Osmanlı, Sapahgolian'ın ise İran vatandaşı olduğu belirtilmiştir.¹⁵ Diğer bir deyişle Damadian ve Hanemyan vatandaşı buldukları devlet ile savaşmak üzere asker toplamak amacıyla Yeni Dünya'ya doğru yola çıkmaktadırlar.

Albay Romieu'nun 19 Ocak 1917 tarihli raporunda ise Mihran Damadian hakkında daha detaylı bilgi verilmektedir. Buna göre Damadian'dan çok çalışkan, mütevazı ve enerjik bir kişi olarak bahsedilirken, eskiden Van bölgesindeki Ermeni okullarının müdürlerinden biri olduğu belirtilmiş ve Sason isyanlarında önemli rol oynadığı belirtilmiştir.¹⁶ Fransa'nın Ermeni delegelerinin neredeyse tamamını

10 Fransa Dışişleri Bakanlığı'ndan Fransa'nın St. Petersburg Büyükelçisi'ne gizli telgraf, 17 Aralık 1916, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 891, *Turquie: Legion d'Orient II (Decembre 1916- Mai 1917)*, Sayfa no: 17.

11 Fransa'nın Mısır Ortalçisi Defrancé'tan Fransa Dışişleri Bakanlığı'na şifreli telgraf, 8 Ocak 1917, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 891, *Turquie: Legion d'Orient II (Decembre 1916- Mai 1917)*, Sayfa no: 45.

12 Aristide Briand (1862-1932): Nobel Ödüllü Fransız devlet adamı. Hukuk eğitimi alan Briand 1909 yılından 1929 yılına kadar geçen yirmi yıl içerisinde on defa Başbakan olarak görev yapmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında 29 Ekim 1915'ten 20 Mart 1917 Başbakanlığın yanısıra Dışişleri Bakanı olarak da görev yapmıştır.

13 Jules Jean Jusserand (1855-1932): Fransız yazar ve diplomat. 1876 yılında Fransa Dışişleri Bakanlığı'na giren Jusserand 1878'de Londra'ya başkonsolos olarak atanmıştır. 1890 yılında Kopenhag, 1902 yılında da Washington Büyükelçisi olarak tayin edilen Jusserand 1925 yılına kadar 23 yıl süreyle bu görevde kalmıştır.

14 Fransa Dışişleri Bakanı Aristide Briand'dan Fransa'nın Washington Büyükelçisi M. Jusserand'a telgraf, 11 Ocak 1917, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 891, *Turquie: Legion d'Orient II (Decembre 1916- Mai 1917)*, Sayfa no: 65.

15 Fransa Dışişleri Bakanlığı'ndan Fransa'nın Washington Büyükelçisi Jusserand'a telgraf, 2 Şubat 2007, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 891, *Turquie: Legion d'Orient II (Decembre 1916- Mai 1917)*, Sayfa no: 99.

16 Fransa Savaş Bakanı'ndan Fransa Dışişleri Bakanı Aristide Briand'a Albay Romieu'nün 19 Ocak 1917 tarihli

komitacı ve ihtilalci Ermenilerden seçmiş olması da son derece manidardır.

Amerika'ya gönüllü toplamak için delege gönderilmesi Fransa'nın askeri kaynaklar bakımından içinde bulunduğu sıkıntıyı göstermesi açısından son derece dikkat çekiciydi. Özellikle Kasım 1918'de sona eren kanlı Somme Savaşı Fransa'nın askeri kaynaklarını büyük ölçüde tüketmişti. Bir ara bu sıkıntı öyle ciddi bir boyuta ulaşmıştı ki, hemen her fırsat dikkatle değerlendiriliyordu. Öyle ki, bu dönemde Fransa yalnızca Amerika'daki Ermeni ve Suriyeliler ile değil İngilizler tarafından esir alınan Suriye kökenli Osmanlı vatandaşları ile de ilgileniyordu. Fransa Dışişleri Bakanlığı'ndan Fransa'nın Londra Büyükelçisi Paul Cambon'a¹⁷ gönderilen bir mektupta Briand, Doğu Lejyonu konusunda bilgi verdikten sonra Büyükelçi'den İngiliz ordusunun elinde tutsak bulunan Suriyelilerden Osmanlı ordusuna karşı savaşma arzusu içinde olanların Fransız ordusunun emrine verilmesi hususunda girişimde bulunmasını istemekteydi.¹⁸ Kısacası kendi birliklerini Almanya'ya karşı yürüttüğü savaşta kullanan Fransa Ortadoğu'ya Fransız askeri göndermek yerine bu bölgeden topladığı gönüllülerle Osmanlı Devleti'ne saldırıyı daha uygun bulmuştu.

3. Doğu Lejyonu'nun Yapısal Sorunları: Hukuki Statü Tartışmaları

Birinci Dünya Savaşı'nın ağır ekonomik koşulları altında ezilen Fransa Doğu Lejyonu için fazla ödenek ayıramamıştı. Fransa'nın Kahire'deki Orta Elçisi Albert Defrance¹⁹ Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği şifreli bir telgrafta Albay Romieu'nün Savaş Bakanlığı'ndan Doğu Lejyonu'nun örgütlenmesine ilişkin bir proje ve bazı talimatlar aldığını, buna göre Lejyondaki askerlere maaş ve yiyecek giderleri olarak günde 2 franklık bir ödeme yapılacağını ancak bu ödemenin son derece yetersiz olduğunu dile getiriyordu.²⁰ Dahası gönüllüler yaralanma, hastalık veya

raporunu içeren telgraf, 6 Şubat 1917, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 891, *Turquie: Legion d'Orient II (Décembre 1916- Mai 1917)*, Sayfa no: 108-109.

17 Paul Cambon (1843-1924): Fransa Bilimler Akademisi Üyesi Fransız Diplomat. Paul Cambon 1882'da Fransa'nın Tunus Ortaelçisi, 1886'da Madrid, 1890'da İstanbul ve 1898'de Londra Büyükelçisi olarak atanmıştır. Bu deneyimli diplomat Birinci Dünya Savaşı boyunca Londra Büyükelçiliği görevini sürdürmüştür.

18 Fransa Dışişleri Bakanlığı'ndan Fransa'nın Londra Büyükelçisi Paul Cambon'a telgraf, 13 Aralık 1916, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 891, *Turquie: Legion d'Orient II (Décembre 1916- Mai 1917)*, Sayfa no: 14.

19 Albert Defrance, Fransa'nın Müttefik Yüksek Komiseri olarak Kasım 1918'de İstanbul'a atanan Franchet D'Esperey'den sonra 30 Ocak 1919'dan Aralık 1920'ye kadar Fransız Yüksek Komiseri olarak görev yapacaktır. İstanbul'un 16 Mart 1920 tarihindeki işgali Defrance'ın Komiserliği döneminde gerçekleşecektir.

20 Fransa'nın Mısır Ortaelçisi Defrance'tan Fransa Dışişleri Bakanlığı'na şifreli telgraf, 10 Aralık 1916, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 891, *Turquie: Legion d'Orient II (Décembre 1916- Mai 1917)*, Sayfa no: 7

kaza sonucu iş yapamaz hale gelirlerse hem kendileri hem de aileleri herhangi bir emeklilik ikramiyesinden veya benzer bir ödemeden de mahrum kalacaklardı.²¹ Defrance bu düzenlemelerin gönüllüleri Lejyona katılmaktan vazgeçireceğini düşünüyor ve özellikle İngiltere'nin gönüllü askerlikle ilgili uygulamaları ile karşılaştırıldığında Fransız ordusu için çarpışacak gönüllülere sağlanan hizmetlerin azlığından yakınıyordu.²²

Dışişleri Bakanlığı Defrance'ın bu telgrafını Savaş Bakanlığı'na göndermişti. Telgraf Savaş Bakanlığı'nda tepki ile karşılandı. 12 Aralık 1916 tarihinde Savaş Bakanlığı koltuğuna oturan ve Cezayir, Endonezya, Madagaskar ve Fas gibi pek çok Fransız dominyonunda görev yapan deneyimli bir asker olan General Hubert Lyautey'in²³ emriyle yazılan mektup, Defrance'ın bazı hatalarını Dışişleri Bakanı Briand'a bildirmektedir. Buna göre Defrance bir kavram karmaşası yaşıyordu. Mektupta 16 Ağustos 1915 tarihli askerlik kanununa atfen Fransa'nın savaş halinde olduğu ülkelerin vatandaşlarının Fransız ordusuna dahil edilemeyeceği, dolayısıyla Doğu Lejyonu'nun Defrance'ın zannettiği gibi doğrudan Fransız ordusuna bağlı bir birlik olmadığı ancak yedek kuvvet olarak nitelendirilebileceği belirtilmekteydi. Diğer bir deyişle Fransa Osmanlı Devleti ile savaş halinde olduğundan Osmanlı vatandaşı olan Ermenilerin ve Suriyelilerin Fransız Ordusu'na resmen kabul edilmeleri hukuken mümkün değildi. Bu nedenle bu Lejyonun askerleri diğer tüm yedek kuvvetlere ödendiği gibi günde 2 frank almaktaydı. Aynı şekilde yaralanma, hastalık veya kaza durumunda iş göremez hale gelen askerlere herhangi bir tazminat veya ikramiye ödemesi yapılmaması da bunların yedek kuvvet olarak değerlendirilmesinin bir sonucuydu; yoksa Ermenilere herhangi bir ayrımcılık yapılmıyordu.²⁴

Kısacası, Savaş Bakanlığı Dışişleri Bakanlığı'nın eleştirilerine tepkisini Fransız ordusunun mevcut hukuk kurallarına göre işlediğini belirterek gösteriyordu. Dışişleri Bakanı Briand'ın Savaş Bakanı'na yazdığı cevabi mektubunda ise bu sorunun Ermeniler tarafından ayrımcılık olarak algılandığı; zira mevcut düzen-

21 Aynı sayfa.

22 Aynı sayfa.

23 Louis Hubert Gonzalve Lyautey (1854-1934): 1873 yılında meşhur Fransız askeri akademisi Saint-Cyr'den mezun olan Lyautey bu tarihten 1907 yılına kadar Cezayir, Hindin ve Madagaskar'da görev yapmıştır. 1907-1912 yılları arasında Fas'ın Fransız Valisi olarak görev yapan Lyautey 1912-1925 yılları arasında Fas'taki Fransız mandasının askeri idarecisi olarak atanmıştır. Bu arada 1917 yılında üç aylığına (12 Aralık 1916 – 14 Mart 1917) Fransa'ya geri çağırılmış ve bu dönemde Savaş Bakanlığı'na getirilmiştir.

24 Fransa Savaş Bakanı Hubert Lyautey'den Fransa Dışişleri Bakanı Aristide Briand'a mektup, 24 Aralık 1916, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 891, *Turquie: Legion d'Orient II (Décembre 1916- Mai 1917)*, Sayfa no: 39-40.

lemelerin aynı dinden olan diğer Fransız ordusu mensuplarının tazminat ve ikramiye gibi ayrıcalıklardan yararlanırken Ermenilerin bundan mahrum bırakılması anlamına geldiği belirtiliyor ve şu sözler sarfediliyordu: “Doğu Lejyonu’nu ortaya çıkarmayı başarabilmek, askere alma sürecini iyileştirmek için yapılacaklar konusunda anlayışa varmak için yapacağımız fedakarlıklara bağlıdır.”²⁵ Briand ayrıca Amerika’ya gönüllü toplamak için delegeler gönderildiği şu günlerde bu aksaklıkların giderilmesinin önemini dile getiriyordu.²⁶

Fransa’da bu iki siyasi kurum arasındaki tartışma devam ederken 1917 yılının ilk günü Albay Romieu Kahire’den Defrance aracılığı ile Dışişleri Bakanlığı’na Doğu Lejyonu’nun durumunu yansıtan yeni bir rapor göndermiştir. Bu raporda kumandanlığını Yüzbaşı Bouffe’nin üstlendiği Kıbrıs’taki Monarga kampında halihazırda 300 silahlı ve teçhizatlı Ermeni bulunduğunu, bunların yüz kişiden oluşan birliklere bölündüğünü, üç hafta içerisinde bu rakamın 450’ye çıkacağını bildirmiştir. Kahire’deki Ermeni komitelerinin topladığı 150 gönüllüden Cebel Musa kökenli 42’sini Lejyona dahil edilmek üzere seçtiğini belirten General Romieu İngiliz yetkililerle iletişime geçilerek İngilizlerin El Arış ve Magdaba esir kamplarında savaş tutsağı olarak tutulan Ermenilerin²⁷ Doğu Lejyonu’nun emrine verilmesi hususunda bilgilendirildiğini dile getirmiştir.²⁸ Ermeni kökenli esirler Fransa’nın dikkatini fazlasıyla çekmiş olacak ki, 23 Ocak’ta Defrance Dışişleri Bakanı Briand’a gönderdiği telgrafta Mezopotamya ve Hindistan’daki kamplarda tutuklu bulunan Ermenilerin sayısının 200’den fazla olduğunu belirtmiştir. Defrance ayrıca Mısır Ermenilerinden Thogrom’un Hindistan’a giderek bu esirleri ziyaret ettiğini ve esirlerin Doğu Lejyonu’na katılmak konusunda istekli olduklarını belirttiğini yazmıştır.²⁹ Diğer bir deyişle, Defrance esir Ermenilerle doğrudan bir bağ kurmak ve propaganda neticesinde bunları yeniden savaşa dahil etmek için bizzat bir Ermeniye Hindistan’a göndermiştir. Ancak bu Ermenilerin tamamının sağlık durumu askere alınmaya müsait değildir, dolayısıyla yalnızca sağlıklı olanların teslim alınıp Lejyona kaydedilmesi gerektiği dile getirilmiştir.³⁰

25 Fransa Dışişleri Bakanı Aristide Briand’dan Fransa Savaş Bakanlığı’na mektup, 2 Şubat 1917, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 891, *Turquie: Legion d’Orient II (Décembre 1916- Mai 1917)*, Sayfa no: 98.

26 Aynı sayfa.

27 Bu Ermeniler Osmanlı Ordusu safarında İngiltere’ye karşı çarpışırken esir düşen Ermenilerdir.

28 Fransa’nın Mısır Ortaelçisi Defrance’tan Fransa Dışişleri Bakanı Aristide Briand’a Albay Romieu’nün 1 Ocak 1917 tarihli raporunu içeren mektup, 9 Ocak 1917, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 891, *Turquie: Legion d’Orient II (Décembre 1916- Mai 1917)*, Sayfa no: 50.

29 Fransa’nın Mısır Ortaelçisi Defrance’tan Fransa Dışişleri Bakanı Aristide Briand’a telgraf, 23 Ocak 1917, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 891, *Turquie: Legion d’Orient II (Décembre 1916- Mai 1917)*, Sayfa no: 78.

30 Aynı sayfa.

General Romieu Dışışleri Bakanlığı'na 19 Ocak 1917'de bu kez Doğu Lejyonu'na katılacak olan Suriyelilerle ilgili bir rapor göndermiştir. Romieu Suriyelilerden oldukça şikayetçidir, zira Kıbrıs'a gelerek Monarga kampına bir buçuk kilometre mesafede kamp kuran 50 Suriyeli Ermenilerin aksine çalışmak ve talim yapmak istememektedirler. Hatta 12 Ocak tarihinde bunlardan beş tanesi kamp-tan kaçmışlardır. Savaş Bakanlığı'nın Dışışleri Bakanlığı'na yazdığı bir yazıda Romieu'nun Suriyeliler konusunda daha dikkatli olması konusunda uyarılması bildirilmiştir.³¹

Bu arada Albay Romieu'nun başarıları da Fransız siyasi ve askeri çevrelerinde takdirle karşılanmaktadır. Fransa'nın Hicaz'daki Askeri Misyon Şefi Albay Edouard Bremond, Albay Romieu hakkında Dışışleri Bakanlığı'na bir rapor göndermiş ve kendisinden övgüyle bahsetmiştir. Bu raporda Romieu'nün azmine vurgu yapılmış, bu kadar kısa sürede bu Lejyonu derleyip toparlaması takdir edilmiştir. Ayrıca kamptaki Ermenilerin heyecanlı ve enerjik olduklarından bahsedilmiş, Ermeni ırkının cesur, zeki ve Fransız subayların direktifleri altında güçlü bir birlik oluşturacak karakterde olduğu vurgulanmıştır. Suriyeliler ile ilgili olarak daha olumsuz yorumlara yer verilmektedir. Buna göre Suriyeliler arasındaki mezhep çatışmaları bu ırkın Ermeniler kadar etkin bir güç olmasını engellemektedir.³²

Bu arada 6 Ocak 1917 tarihinde gizli kaydıyla Savaş Bakanlığı Doğu Lejyonu'nun kuruluşu ile ilgili bir talimatname yayınlamıştır. Bu talimatnamede 15 Kasım 1916 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu tebasından, özellikle de Ermenilerden, Suriyelilerden ve Araplardan müteşekkil bir destek birliği oluşturulduğu, bu birliğin tamamen gönüllülük esasına göre teşkil edildiği, birliğin merkezinin Kıbrıs'ta Fransız subayların idaresinde kurulduğu belirtilmektedir.³³ Doğu Lejyonu'nun hukuki alt yapısını ise 26 Kasım 1916 tarihli ve 7.966 9/11 sayılı talimatname oluşturacaktır.

Bu hukuki düzenlemeler Dışışleri Bakanlığı ve Savaş Bakanlığı arasında Doğu Lejyonu'nun hukuki statüsü üzerinde yaşanan tartışmaları sona erdirememiştir.

31 Fransa Savaş Bakanı'ndan Fransa Dışışleri Bakanı Aristide Briand'a Albay Romieu'nün 19 Ocak 1917 tarihli raporunu içeren telgraf, 6 Şubat 1917, Fransa Dışışleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 891, *Turquie: Legion d'Orient II (Decembre 1916- Mai 1917)*, Sayfa no: 105.

32 Fransa'nın Hicaz'daki Askeri Misyon Şefi'nden Fransa Dışışleri Bakanlığı'na mektup, 12 Şubat 1917, Fransa Dışışleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 891, *Turquie: Legion d'Orient II (Decembre 1916- Mai 1917)*, Sayfa no: 118.

33 Fransa Savaş Bakanlığı'nın 6 Ocak 1917 tarihli 'Instruction sur les Conditions de Reception en France des Volontaires d'Origine Ottomane Destines a la "Legion d'Orient"' başlıklı talimatnamesi, Fransa Dışışleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 891, *Turquie: Legion d'Orient II (Decembre 1916- Mai 1917)*, Sayfa no: 75.

Aslında her iki Bakan da koltuklarını Mart 1917'de yeni bakanlara devretmişlerdir. 14 Mart tarihinde Savaş Bakanı Hubert Lyautey yerini Lucien Lacaze'ye, 20 Mart'ta da Dışişleri Bakanı Aristide Briand yerine Alexander Ribot'a bırakmıştır. Tartışma yeni Bakanlar arasında da devam etmektedir. Savaş Bakanlığı'nın Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 25 Mart 1917 tarihli mektupta Lacaze Ribot'un bu konudaki ısrarını boşa çıkartarak Ermeniler ve Suriyeliler'i diğer askerlerle aynı statüye getirmenin hem 16 Ağustos 1915 tarihli askere alma kanunu hem de bu kanunun Senato'da görüşüldüğü 3 Temmuz 1915 tarihli toplantıda kanunla ilgili açıklamalara göre mümkün olmadığını dile getirmiştir.³⁴ Bu nedenle bu askerlerin ailelerine her hangi bir ödeme yapılamayacaktır. Ancak yaralanma sonucunda tamamen iş göremez duruma gelen askerlerin eşlerine 500 frank, babalarına 400 frank, annelerine 200 frank, 18 yaşından küçük erkek çocuklar için 150 frank ve 18 yaşından küçük evli olmayan kız çocuklar için 100 frank ödenmesi kararlaştırılmıştır.³⁵ Bu düzenleme Dışişleri ve Savaş Bakanlıkları arasındaki uzlaşmayı simgelemektedir.

4. Amerika Kıtasındaki Gönüllü Toplama Faaliyetleri

Bir taraftan Fransa'da Doğu Lejyonu'nun hukuki statüsü ile ilgili tartışmalar yaşanırken diğer taraftan 1917 yılının Şubat ayında Ermeni delegeler Amerika'ya varmış ve gönüllü asker toplamak için girişimlere başlamışlardır. Ancak ortada çok ciddi bir sorun vardır. Amerika Birleşik Devletleri henüz Birinci Dünya Savaşı'na dahil olmadığından³⁶ Amerikan kanunlarına göre savaşan tarafların Amerikan toprakları dahilinde gönüllü asker toplamaları, Amerika'yı da savaşa taraf yapacağından kesinlikle yasaktır. Bu nedenle Fransa'nın Washington Büyükelçisi Jusserand Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği bir mektupta kendisinden istenilenler konusunda şaşkınlığını dile getirmekten çekinmemektedir:

“Birleşik Devletler ve Almanya arasında bir savaşın kesin olmamakla beraber ihtimal dahilinde olduğu şu günlerde bizi zor durumda bırakacak her türlü girişimden uzak durmamız çıkarımız gereği iken, yerine getirmekle görevlendirildiğim talimatların – doğal bir şeymiş gibi - akredite olduğum ülkenin kanunlarını ihlal etmeyi de içerdiğini son derece büyük bir şaşkınlıkla öğrenmiş bulunuyorum.”³⁷

34 Fransa Savaş Bakanı'ndan Fransa Dışişleri Bakanı'na mektup, 25 Mart 1917, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 891, *Turquie: Legion d'Orient II (Décembre 1916- Mai 1917)*, Sayfa no: 159.

35 Fransa Savaş Bakanı'ndan Fransa Dışişleri Bakanı'na mektup, 25 Mart 1917, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 891, *Turquie: Legion d'Orient II (Décembre 1916- Mai 1917)*, Sayfa no: 160.

36 Amerika Almanya'ya 6 Nisan 1917'de savaş ilan ederek Birinci Dünya Savaşı'na dahil olmuştur.

37 Fransa'nın Washinton Büyükelçisi Jusserand'dan Fransa Dışişleri Bakanlığı'na mektup, 11 Şubat 1917, Fransa

Jusserand aynı zamanda Amerika'daki Ermeni ve Lübnanlıların Türk ve Alman ajanlar tarafından izlendiklerini dolayısıyla askere alma kampanyasının gizliliğinin uzun süre sürdürülmesinin mümkün olmadığını dile getirmektedir.³⁸ Jusserand bu mektuptan yaklaşık bir hafta sonra yazdığı bir diğer mektupta uyarılarını yinelemekte ve İngilizlerin Mısır gibi neredeyse kendilerine tamamen bağlı bir ülkede bile Ermenilerin askere alınmasını bu kadar desteklemediklerini belirtmektedir.³⁹ Dışişleri Bakanlığı ise Jusserand'a Fransa'nın Doğu Lejyonu ile ilgili Ermenilerin bu girişimine kayıtsız kalamayacağı, Fransa'nın "iki Amerika'da" bulunan temsilcilerinin bu konuda Ermeni delegelerine göstereceği yardımın buldukları ülkelerin kanunlarının ihlaline yol açmayacağını belirterek Fransa'nın bu delegelere yardımcı olması gerektiğinin altını çizmiştir.⁴⁰ 2 Mart 1917 tarihinde Jusserand Ermeni delegelerle görüşüğünü ve onları Amerikan hukuk kurallarını ihlal edecek ve Fransa'nın başını derde sokacak girişimlerden kaçınmalarını tavsiye ettiğini bildirmektedir.⁴¹

Jusserand'ın ortaya koyduğu tehlike aslında çok ciddidir. Savaş kurallarına göre savaşa taraf olmayan ülkelerden birinde savaşı taraflardan biri için asker toplama faaliyetleri yürütülürse o ülke savaşa dahil olmuş sayılabilirdi. Diğer bir deyişle eğer Fransa tarafından gönderilen delegeler Fransa Ordusu'nda savaşmak üzere Amerika'da gönüllü toplayacaklarsa ve bu durum açığa çıkarsa ABD savaşa dahil olmuş muamelesi görebilirdi.

5. Amerika'da Suriyeli Gönüllülerin Askere Alınması

1917 yılının Şubat ayında Ermeni delegeler Amerika'ya ayak basarken aynı zamanda Fransa'da Amerika'daki Suriyelilerin de askere alınması konusunda Ermenilerin izlediği yolun izlenmesi ve Amerika'ya Suriyeli delegelerin gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Bu delegelerin seçimi için Fransa'nın Kahire'deki Ortaelçisi

Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 891, *Turquie: Legion d'Orient II (Décembre 1916- Mai 1917)*, Sayfa no: 110.

38 Aynı sayfa

39 Fransa'nın Washinton Büyükelçisi Jusserand'dan Fransa Dışişleri Bakanlığı'na mektup, 20 Şubat 1917, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 891, *Turquie: Legion d'Orient II (Décembre 1916- Mai 1917)*, Sayfa no: 110.

40 Fransa Dışişleri Bakanlığı'ndan Fransa'nın Washinton Büyükelçisi Jusserand'a mektup, 22 Şubat 1917, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 891, *Turquie: Legion d'Orient II (Décembre 1916- Mai 1917)*, Sayfa no: 119.

41 Fransa'nın Washinton Büyükelçisi Jusserand'dan Fransa Dışişleri Bakanlığı'na mektup, 2 Mart 1917, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 891, *Turquie: Legion d'Orient II (Décembre 1916- Mai 1917)*, Sayfa no: 128.

Defrance'ın görevlendirilmesine karar verilmiş, halihazırda iki Arap delege ile irtibata geçildiğini ve bunların birinin bu görevi kabul ettiği belirtilmiştir.⁴²

Amerika'daki Suriyeliler Fransa'nın hedefindeki tek Suriyeli topluluk değildi. Fransa daha düşük bir maliyetle Mısır'daki Suriyelilerden asker yazma girişimlerine başlamak istiyordu. Ancak Bakanlık, Mısır İngilizlerin işgali altında olduğundan Mısır topraklarında asker toplayabilmek için İngiltere'nin müstesnasını almak zorundaydı. Bu çerçevede Fransa'nın Londra Büyükelçisi Paul Cambon'dan bu konuda İngiliz Hükümeti'nin bilgilendirilmesi talep edildi. 28 Şubat 1917'de Cambon'un Fransa Dışişleri Bakanı Aristide Briand'a yazdığı bir mektupta, kendisinden talep edilen İngiliz Hükümeti'nin Doğu Lejyonu'nun kurulması konusunda bilgilendirilmesi görevini yerine getirdiğini, ancak İngilizlerin bu birliğe herhangi bir destek vermelerinin savaş koşulları altında mümkün olmadığını dile getiriyordu.⁴³ Diğer bir deyişle İngilizler bu işe sıcak bakmıyor, hatta kendi güvenlikleri için bir tehdit oluşturabileceğini düşünüyorlardı. Fransa'nın Kahire Ortaelçisi Defrance da 6 Mart tarihinde Dışişleri Bakanı Briand'a gönderdiği mektubunda İngiliz Hükümeti'nin bilgilendirildiğini haber aldığını, bundan dolayı Mısır'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Francis Reginald Wingate⁴⁴ ile Mısır'daki Suriyelilerin askere alınması konusunda görüşüğünü ancak Yüksek Komiserin cevabının olumsuz olduğunu belirtmektedir.⁴⁵ Bu olumsuz cevabı aldıktan sonra Defrance Albay Romieu'ya bu girişimden en azından şimdilik vazgeçilmesini bildirmiştir. Wingate Defrance'a Mısır'daki Suriyelilerin İngiliz İşçi Birlikleri için kullanılabilceğini, bu yüzden bu işgücünden mahrum kalmak istemediklerini bildirmiştir.⁴⁶

İngiltere'nin bu olumsuz cevabını telafi edebilmek için Fransa yüzünü yeni-

42 Fransa Dışişleri Bakanlığı'ndan Fransa'nın Londra Büyükelçisi Paul Cambon'a mektup, 19 Şubat 1917, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 891, *Turquie: Legion d'Orient II (Décembre 1916- Mai 1917)*, Sayfa no: 117.

43 Fransa'nın Londra Büyükelçisi Paul Cambon'dan Fransa Dışişleri Bakanı Aristide Briand'a mektup, 28 Şubat 1917, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 891, *Turquie: Legion d'Orient II (Décembre 1916- Mai 1917)*, Sayfa no: 127.

44 Sir Francis Reginald Wingate (1861-1953): 1880 yılında Topçu Teğmeni olarak İngiliz ordusuna giren Wingate 1881-1889 yılları arasında Hindistan Yemen, Mısır ve Sudan'da görev yapmıştır. 1889 yılında Sudan'daki İngiliz Birliği'ne atanmış Wingate on yıl sonra İngiltere'nin Sudan Valisi olmuş ve 1917 yılına kadar bu görevde kalmıştır. Arapçayı mükemmelen konuşan Wingate 1917-1919 yılları arasında Mısır Valisi olarak görev yapmıştır.

45 Fransa'nın Mısır Ortaelçisi Defrance'tan Fransa Dışişleri Bakanı Aristide Briand'a mektup, 6 Mart 1917, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 891, *Turquie: Legion d'Orient II (Décembre 1916- Mai 1917)*, Sayfa no: 129.

46 Aynı belge, sayfa no: 130.

den Amerika kıtasına dönmüştür. Fransa'nın Rio de Janeiro Ortaelçisi Paul Claudel Dışişleri Bakanı Briand'a yazdığı mektupta Brezilya'da bulunan Suriyeliler Komitesi'nin Başkanı olan M. Trad'ın bildirdiğine göre Brezilya'nın güney bölgelerinde 8 ila 10 bin Suriyelinin yaşadığını ifade etmektedir.⁴⁷ Ancak Claudel'e göre ilk heyecan geçtiğinde gönüllü toplama işleminin büyük zorluklara gebe olduğu anlaşılmıştır; zira Brezilya'da yaşayan Suriyelilerin silah kullanma vb. askeri pratiklerle bir alakaları yoktur. Yine de mektubun yazıldığı güne kadar yaklaşık 200 Suriyeli Doğu Lejyonu'na katılmak üzere isimlerini yazdırmışlardır.⁴⁸

Claudel bir başka ilginç bilgi daha vermektedir. Savaş için Amerika kıtasından gönüllü toplama pratiği yeni bir pratik değildir. Halihazırda Arjantin'de bir Çek Komitesi Çek kökenli Arjantin vatandaşlarını Avusturya'ya karşı savaşmak için örgütlemektedir.⁴⁹ Claudel benzer bir çabanın Brezilya'da yürütülmesinin daha kolay olduğunu zira Osmanlı Devleti'nin Sao Paulo'da yetkileri tam olarak tanımlanmamış bir temsilcisinin dışında bölgede herhangi bir temsilcisinin bulunmadığını dile getirmektedir.⁵⁰ Claudel mektubuna Fransa'nın Bahia ve Sao Paulo Konsoloslarının ilgili raporlarını da eklemiştir. Buna göre Bahia Konsolosu Orlandi, Michel Chalhoub adlı bir Lübnanlı'nın derhal üç Suriyeliden oluşan bir komite kurarak Doğu Lejyonu için asker toplamaya başladığını belirtmektedir.⁵¹ Sao Paulo Konsolosu Birlé ise Sao Paulo'da Suriye Vatanseverler Cemiyeti adında bir organizasyonun yaklaşık 200 gönüllü topladığını dile getirmektedir.⁵²

Bu arada 1917 yılının Mart ayının başlarında Amerika'ya gönüllü asker toplamak üzere gidecek olan Suriyeli delegeler de belirlenmişti. Dışişleri Bakanı Briand'ın Fransa'nın Kahire Ortaelçisi Defrance'a gönderdiği mektupta Şeyh Yusuf Kazen ve Cemil Merdan Bey'in Suriyelileri temsilen Amerika'ya gönderilmek

47 Fransa'nın Rio de Janeiro Ortaelçisi Paul Claudel'den Fransa Dışişleri Bakanı Aristide Briand'a mektup, 10 Mart 1917, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 891, *Turquie: Legion d'Orient II (Décembre 1916- Mai 1917)*, Sayfa no: 138.

48 Aynı sayfa.

49 Aynı belge, sayfa no: 139.

50 Aynı sayfa.

51 Fransa'nın Bahia Konsolosu Orlandi'den Fransa'nın Rio de Janeiro Ortaelçisi Paul Claudel'e mektup, 22 Şubat 1917, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 891, *Turquie: Legion d'Orient II (Décembre 1916- Mai 1917)*, Sayfa no: 140.

52 Fransa'nın Sao Paulo Konsolosu Birlé'den Fransa'nın Rio de Janeiro Ortaelçisi Paul Claudel'e mektup, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 891, *Turquie: Legion d'Orient II (Décembre 1916- Mai 1917)*, Sayfa no: 142.

üzere Fransa'ya davet edildiği belirtilmekteydi.⁵³ Defrance da cevabi mektubunda her iki Suriyeli'nin de Fransa'nın teklifini kabul ettiğini ve Paris'e gitmek üzere yola çıktıklarını, kendilerine kişi başı 2000 frank ödendiğini yazmaktaydı.⁵⁴

Defrance İngilizlerin Mısır'daki Suriyelilerin Doğu Lejyonu'na katılması konusundaki katı tavırlarından vazgeçmeye başladıklarını ifade eden bir mektubu 28 Mart tarihinde yeni Dışişleri Bakanı Ribot'a göndermekteydi. Buna göre Kahire'nin önde gelen Suriyelilerinden biri Sir Francis Reginald Wingate'i ziyaret etmiş ve Suriyelilerin Fransızların safında çarpışabilmeleri için müsaade istemişti. Wingate'in buna cevabı şöyle olmuştu: "Sizi temin ederim, Fransızlar bizimle anlaşmaya çalışmaktan başka bir şey yapmıyorlar, biz de Fransızlarla anlaşmaya varmak için çalışmaktan başka birşey yapmıyoruz."⁵⁵ Yine de Dışişleri Bakanlığı İngilizlerin Mısır'daki Suriye kökenlilerin askere alınmasına yanaşmadıklarından şikayet etmektedir ve İngiltere'nin bu tavrını Fransa'nın Suriye politikasına karşı önyargılı bir kampanya (*une campagne préjudiciable à notre politique en Syrie*) olarak nitelendirmektedir.⁵⁶

Bu arada Fransa'da yaşayan Ermeni ve Suriyeliler de Dışişleri Bakanlığı'na başvurarak Fransa'da Doğu Lejyonu için gönüllü toplamak istediklerini belirtmişlerdir. Marsilya'da yaşayan Sahatjian adındaki bir Ermeni ile Paul Daher adındaki bir Suriyeli Marsilya bölgesindeki gönüllü Ermeni ve Suriyelilerin Doğu Lejyonu'nda dahil edilmeleri konusunda bölgedeki askeri yetkililere başvurmuşlardır.⁵⁷

18 Mayıs tarihinde Dışişleri Bakanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na yazılan bir mektupta Suriyeli Dr. Cesar Jean Lakkah'ın, Maruni Şeyhi Yusuf Kezen ve Lübnanlı Müslüman Merdan Bey'in Güney Amerika'daki Suriyelileri Doğu Lejyonu'na dahil etme projesine yardım etmek üzere Güney Amerika yolculuklarının ilk ayağı

53 Fransa Dışişleri Bakanı Aristide Briand'dan Fransa'nın Kahire Ortaelçisi Defrance'a mektup, 13 Mart 1917, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 891, *Turquie: Legion d'Orient II (Décembre 1916- Mai 1917)*, Sayfa no: 150.

54 Fransa'nın Kahire Ortaelçisi Defrance'tan Fransa Dışişleri Bakanı Aristide Briand'a, 17 Mart 1917, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 891, *Turquie: Legion d'Orient II (Décembre 1916- Mai 1917)*, Sayfa no: 155.

55 Fransa'nın Kahire Ortaelçisi Defrance'tan Fransa Dışişleri Bakanı'na mektup, 28 Mart 1917, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 891, *Turquie: Legion d'Orient II (Décembre 1916- Mai 1917)*, Sayfa no: 161.

56 Fransa Dışişleri Bakanlığı'ndan Fransa'nın Kahire Ortaelçisi Defrance'a mektup, 16 Nisan 1917, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 891, *Turquie: Legion d'Orient II (Décembre 1916- Mai 1917)*, Sayfa no: 176.

57 Fransa Dışişleri Bakanlığı'ndan Fransa Savaş Bakanlığı'na mektup, 11 Mayıs 1917, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 891, *Turquie: Legion d'Orient II (Décembre 1916- Mai 1917)*, Sayfa no: 194.

olan Lizbon'a doğru yola çıkacağını belirtmiştir.⁵⁸ Mektup ayrıca bu komitenin toplayacağı gönüllülerin Fransa'ya nasıl getirileceği konusunda da bir takım öneriler içermektedir. Buna göre Fransa'nın Güney Amerika'daki temsilcilerinin gönüllülerin Lejyona katılmak istediklerine dair belgelerini düzenleme yetkisi yoktur. Dolayısıyla bu sorumluluk bölgesel komitelere aittir. Toplanan gönüllüler askere alınmak için gereken fiziksel koşulları sağlayıp sağlamadıklarının anlaşılması için tıbbi muayeneden geçirilecektir. Gönüllüler onları Güney Amerika'dan Fransa'ya taşıyacak olan gemilerin dördüncü sınıf kamaralarında, komite üyeleri ise üçüncü sınıf kamaralarında yolculuk edeceklerdir. Komiteler gönüllülerin isim, soy isim, yaş ve yolculuk ücretlerini içeren bir listeyi Fransız Konsolosuna teslim edeceklerdir. Gönüllüler Fransa'ya vardıklarında Dışişleri Bakanlığı durumu hem Savaş Bakanlığı'na hem de Fransadaki Ermeni ve Suriye Komitelerinin liderlerine bildirecektir. Eğer yolcuların niteliğinin gizliliğinin ortadan kalkma riski varsa bu gönüllülerin gönderildikleri gemilerle önemli evraklar vs. gönderilmeyecektir. Fransa'ya vardıklarında gönüllüler üç limandan (Bordeaux, Marsilya veya Le Havre) birinde indirilecek, bu limanlardaki karşılamada Suriye ve Ermeni komitelerinin temsilcileri bulunacaklardır. Bu temsilciler adı geçen kentlerde yaşayan saygın Ermeni ve Suriyelilerden belirlenecektir.⁵⁹ Liman görevlileri her sevkiyatta Dışişleri Bakanlığı'na gelen yolcuların sayılarını ve onları taşıyan gemilerin isimlerini telgraf vasıtasıyla göndereceklerdir. Bu telgraflar derhal Savaş Bakanlığı'na ve Suriye ve Ermeni Komitelerine gönderilecektir.⁶⁰

Aynı gün Dışişleri Bakanlığı tarafından Amerika kıtasındaki Fransız temsilciliklerine çekilen telgrafta Suriyeli delegelerin Amerika'ya gönderildiği belirtilmekte ve gereken kolaylığın gösterilmesi istenmektedir. Bu arada Dr. Lakkah hakkında ilginç bir detay dikkat çekmektedir. Telgrafta Dr. Lakkah'ın Fransa'nın en büyük nişanları olan "Légion d'Honneur" ve "la Croix de Guerre" nişanları ile taltif edildiği belirtilmektedir.⁶¹

58 Fransa Dışişleri Bakanlığı'ndan Fransa Savaş Bakanlığı'na mektup, 18 Mayıs 1917, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 891, *Turquie: Legion d'Orient II (Décembre 1916- Mai 1917)*, Sayfa no: 205.

59 Nitekim, Dışişleri Bakanlığı 4 Haziran tarihinde Bordeaux Valisi'ne gönderilen telgrafta Bordeaux'ya gönderilen Ermenileri karşılamak üzere bu kentte yaşayan saygın bir veya iki Ermeni'nin belirlenmesini talep ediyordu. Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 892, *Turquie: Legion d'Orient III (Juin 1916 – Octobre 1917)*, Sayfa no: 13. Suriye Merkezi Komitesi Başkanı Şükrü Ganem Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir mektupta Bordeaux'da bu iş için Doktor Samné adında saygın bir Suriyelinin belirlendiğini yazıyordu. Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 892, *Turquie: Legion d'Orient III (Juin 1916 – Octobre 1917)*, Sayfa no:19.

60 Fransa Dışişleri Bakanlığı'ndan Fransa Savaş Bakanlığı'na mektup, 18 Mayıs 1917, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 891, *Turquie: Legion d'Orient II (Décembre 1916- Mai 1917)*, Sayfa no: 205

61 Fransa Dışişleri Bakanlığı'ndan Fransa'nın Amerika'daki Konsolos ve Diplomatik Temsilcilerine telgraf, 18 Mayıs 1917, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 891, *Turquie: Legion d'Orient II (Décembre 1916- Mai 1917)*,

19 Mayıs 1917'de Fransa'nın Kahire Ortalçisi Defrance Dışişleri Bakanlığı'na bir telgraf çekerek Boston'da bulunan Ermeni delegesi Hanemyan'ın Doğu Lejyonu'na katılmak üzere 5000 kişi toplayabileceğini ancak bu gönüllülerin sevkiyatında zorluklar yaşanabileceğini, bu nedenle de Dışişleri Bakanlığı'nın yardımını istediklerini dile getirdiğini belirtmiştir.⁶² Dışişleri Bakanlığı ise cevabi telgrafında Hanemyan'ın topladığı gönüllülerin sevkiyatı için en kısa zamanda gereken tedbirlerin alınacağını bildirmiştir.⁶³ Yine de 5000 rakamı son derece abartılı bir rakamdır ve gerçekten de Hanemyan'ın bir anda 5000 gönüllü toplayamayacağı kısa süre sonra açığa çıkacaktır.

20 Mayıs 1917 tarihli bir diğer telgrafında ise Defrance Dışişleri Bakanlığı'na Port Said'de bulunan ve Cebel Musa Ermenilerinin yerleştirildiği kampın Fransız idaresine bırakılması için girişimde bulunulmasını tavsiye ediyordu. Buna göre kampta yaşayan erkeklerin çoğu Kıbrıs'a gönderilmiş ve Monarga kampında eğitime tabi tutulmuşlardı. Dolayısıyla kampta büyük ölçüde kadınlar ve çocuklar yaşıyordu. Bu insanlar İngiltere'nin idaresini değil Fransa'nın idaresini talep ediyorlardı. Dolayısıyla bunlara Fransız fikirlerinin ve dilinin öğretilmesi tavsiye ediliyordu.⁶⁴ Kumandan Romieu da aynı fikirleri paylaşıyordu. Defrance'a gönderdiği bir mektupta Cebel Musa Ermenilerinin Doğu Lejyonunun en disiplinli birliğini oluşturduklarını, bunların geride bıraktıkları ailelerinin Fransızlar tarafından himaye edilmesinin uygun olacağını dile getirmekteydi.⁶⁵

22 Mayıs tarihinde Savaş Bakanlığı'nın Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir mektupta Amerika'dan yeni dönen Suriyeli delegelerden biri olan Zeki Arnouk'un Pennsylvania'da yaşayan Ensarilerin⁶⁶ şeyhi olan Abdülhamid'in Doğu Lejyonu'na 500 gönüllü ile destek vermek istediğini bildirdiği belirtilmektedir.⁶⁷ Savaş Bakanlığı'nda Abdülhamid'e bu desteğinden dolayı her 100 Ensari gönüllü için

Sayfa no: 208.

62 Fransa'nın Kahire Ortalçisi Defrance'tan Fransa Dışişleri Bakanı'na telgraf, 19 Mayıs 1917, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 891, *Turquie: Legion d'Orient II (Décembre 1916- Mai 1917)*, Sayfa no: 209.

63 Fransa Dışişleri Bakanlığı'ndan Fransa'nın Kahire Ortalçisi Defrance'a telgraf, 20 Mayıs 1917, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 891, *Turquie: Legion d'Orient II (Décembre 1916- Mai 1917)*, Sayfa no: 218.

64 Fransa'nın Kahire Ortalçisi Defrance'tan Fransa Dışişleri Bakanı'na telgraf, 20 Mayıs 1917, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 891, *Turquie: Legion d'Orient II (Décembre 1916- Mai 1917)*, Sayfa no: 221.

65 Albay Romieu'dan Fransa'nın Kahire Ortalçisi Defrance'a mektup, 19 Mayıs 1917, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 891, *Turquie: Legion d'Orient II (Décembre 1916- Mai 1917)*, Sayfa no: 222

66 Lübnan, Filistin ve Suriye civarında yaşayan Şii aşireti.

67 Fransa Savaş Bakanlığı'ndan Fransa Dışişleri Bakanlığı'na mektup, 22 Mayıs 1917, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 891, *Turquie: Legion d'Orient II (Décembre 1916- Mai 1917)*, Sayfa no: 227.

1200 frank olmak üzere toplam 6000 franklık bir ödeme yapılması kararlaştırılmıştır.⁶⁸

Fransa'nın Rio de Janeiro Ortaelçisi Claudel Dışişleri Bakanlığı'na çektiği bir telgrafta 22 Suriyeli gönüllünün Samara adlı vapurla Fransa'ya gönderildiğini bildirmektedir.⁶⁹ İki gün sonra gönderdiği bir diğer telgrafta ise Claudel, Fransa'nın Rio de Janeiro Konsolosu'nun kendisine Suriyelilerin askere alınması ile ilişkili olarak Fransız temsilcilerinin yetkili olmadıklarını belirttiğini dile getirmiş, ancak sayıları giderek artan gönüllülerle ilgili düzenlemelerin acilen yapılması gerektiğini Dışişleri'ne bildirmiştir. Bu telgrafında ayrıca on iki Suriyeli gönüllünün Santos'ta sevk edilmeyi beklediğini yazmıştır.⁷⁰ Fransa'nın New York Konsolosu Liebert ise 2 Haziran'da 4 Suriyeli'nin Touraine gemisi ile Bordeaux'ya doğru yola çıktığını bildirmiştir.⁷¹ 26 Haziran'da ise New York'dan Bordeaux'ya Chicago vapuru ile bir Suriyeli, Rio de Janeiro'dan Ceylan vapuru ile Le Hâvre'ye 20 Suriyeli gönderilmiştir.⁷²

Bu arada Doğu Lejyonu'nun Komutanı Albay Romieu Savaş Bakanlığı'na gönderdiği gizli raporunda Doğu Lejyonu'na katılmak üzere Kıbrıs'a gelen Ermenilerle ilgili olarak şunları yazıyordu: “Bence son gelişmeler göz önüne alındığında yeni Ermeni gönüllüleri ve Mısır Suriyelilerini daha fazla beklenmemelidir. Zaten son gelenler çok düşük bir değere sahiptir [*de valeur très médiocre*]. Marsilya'dan altı Ermeni gelmiştir. Bunların bu kentte yaşayan ikisi buraya gelmeden önce hapse düşmüş çok kötü Fransız vatandaşlarıdır. Bu yüzden onların Fransa'ya geri gönderilmelerini ve Fransada göz altına alınmalarını istemek zorunda kaldım.”⁷³

68 Fransa Savaş Bakanlığı'nın karar metni, 22 Mayıs 1917, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 891, *Turquie: Legion d'Orient II (Décembre 1916- Mai 1917)*, Sayfa no: 228.

69 Fransa'nın Rio de Janeiro Ortaelçisi Paul Claudel'den Fransa Dışişleri Bakanlığı'na telgraf, 26 Mayıs 1917, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 891, *Turquie: Legion d'Orient II (Décembre 1916- Mai 1917)*, Sayfa no: 233.

70 Fransa'nın Rio de Janeiro Ortaelçisi Paul Claudel'den Fransa Dışişleri Bakanlığı'na telgraf, 28 Mayıs 1917, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 891, *Turquie: Legion d'Orient II (Décembre 1916- Mai 1917)*, Sayfa no: 236.

71 Fransa'nın New York Konsolosu Liebert'ten Dışişleri Bakanlığı'na telgraf, 2 Haziran 1917, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 892, *Turquie: Legion d'Orient III (Juin 1916 – Octobre 1917)*, Sayfa no: 2.

72 Fransa Dışişleri Bakanlığı'ndan Fransa Savaş Bakanlığı'na mektup, 26 Haziran 1917, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 892, *Turquie: Legion d'Orient III (Juin 1916 – Octobre 1917)*, Sayfa no: 32.

73 Fransa Savaş Bakanlığı'ndan Fransa Dışişleri Bakanlığı'na Albay Romieu'nun 1 Mayıs 1917 tarihli gizli raporunu içeren gizli telgraf, 28 Mayıs 1917, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 891, *Turquie: Legion d'Orient II (Décembre 1916- Mai 1917)*, Sayfa no: 238.

Fransa Dışişleri Bakanlığı'ndan Fransa'nın New York Konsolosluğu'na çekilen bir telgrafta *Al-Hoda* adlı bir derginin 28 Nisan ve 3 Mayıs tarihli sayılarında Doğu Lejyonuna katılacak olan Suriyeli gönüllülerin fotoğraflarının yayınlandığı belirtilmekte ve bu tür yayınların Türklerin Suriyeliler üzerindeki nefretini körükleyeceğinin altı çizilmektedir.⁷⁴ Dışişleri Bakanlığı'nın bu uyarısının ardından Konsolos Liébert Amerika'daki ileri gelen Suriyelilerden biri olan M. Mokarzel'i uyarılmış, bu propaganda faaliyetinin gelecekte tekrarlanmaması konusunda kendisinden söz almıştır.⁷⁵

13 Haziran 1917'de Dışişleri Bakanlığı'ndan İçişleri Bakanlığı'na gönderilen bir mektupta Fransa'ya gelen gönüllü Ermeni ve Suriyelilerin önemli bir kısmının tıbbi kontrollerde askerlik yapmaya elverişli olmadıkları, bu gönüllülerin geri gönderilmesi ile ilgili olarak bazı düzenlemeler yapılması gerektiği belirtilmekteydi.⁷⁶

Bu arada Amerika'dan Fransa'ya yapılan bu gönüllü sevkiyatının masrafları ilk olarak bölgesel komiteler tarafından karşılanıyor; daha sonra bölgesel komiteler yapılan masrafların belgelerini Fransa Dışişleri Bakanlığı'na sunuyor, ve bu masraflar bizzat Fransa devletinin bütçesinden karşılanıyordu. Örneğin Lübnan İlerleme Ligi adlı bölgesel komite 21 Nisan 1917'de Rochembeau vapuru ile New York'tan Bordeaux'ya üç Lübnanlı göndermiş⁷⁷, bu Lübnanlıların toplam 431,91 frank tutan yolculuk masrafları Lübnan İlerleme Ligi tarafından fatura edilmiştir.⁷⁸ Benzeri bir fatura Joseph Frangieh ve Saideh Kabalam Michel adlı iki Lübnanlının yolculuk masraflarının ödenmesi için Dışişleri Bakanlığı'na gönderilmiş⁷⁹, Dışişleri Bakanlığı da 314,44 frank tutan bu faturayı Savaş Bakanlığı'na iletmiştir.⁸⁰

74 Fransa Dışişleri Bakanlığı'ndan Fransa'nın New York Konsolosluğu'na telgraf, 4 Haziran 1917, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 892, *Turquie: Legion d'Orient III (Juin 1916 – Octobre 1917)*, Sayfa no: 4.

75 Fransa'nın New York Konsolosu Liebert'ten Dışişleri Bakanlığı'na telgraf, 9 Haziran 1917, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 892, *Turquie: Legion d'Orient III (Juin 1916 – Octobre 1917)*, Sayfa no: 8.

76 Fransa Dışişleri Bakanlığı'ndan Fransa İçişleri Bakanlığı'na mektup, 13 Haziran 1917, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 892, *Turquie: Legion d'Orient III (Juin 1916 – Octobre 1917)*, Sayfa no: 15.

77 Fransa'nın New York Konsolosu Liebert'ten Dışişleri Bakanlığı'na telgraf, 11 Temmuz 1917, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 892, *Turquie: Legion d'Orient III (Juin 1916 – Octobre 1917)*, Sayfa no: 56.

78 Lübnan İlerleme Ligi'nin 2 Temmuz 1917 tarihli yolculuk faturası, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 892, *Turquie: Legion d'Orient III (Juin 1916 – Octobre 1917)*, Sayfa no: 57.

79 Lübnan İlerleme Ligi'nin 30 Haziran 1917 tarihli yolculuk faturası, Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 892, *Turquie: Legion d'Orient III (Juin 1916 – Octobre 1917)*, Sayfa no: 62.

80 Fransa Dışişleri Bakanlığı'ndan Fransa Savaş Bakanlığı'na mektup, 13 Temmuz 1917, Fransa Dışişleri Bakanlığı

Sonuç

Bu makalede Kasım 1916'dan Mayıs 1917'ye kadar Doğu Lejyonu'nun küçük bir topluluktan büyük bir askeri birliğe dönüşme süreci işlenmiştir. Bu süreçte yaşanan dikkat çekici gelişmeler aşağıda özetlenmiştir:

- Bu dönemde Fransa'nın ciddi bir asker sıkıntısı vardır. Özellikle savaşın ilk iki yılının sonunda Fransız ordusunun seçkin birlikleri Fransa-Almanya sınırında yapılan savaşlarda ciddi kayıplara uğramıştır. Dolayısıyla Fransa Ortadoğu'daki savaş siyaseti için Fransız birliklerini kullanmak yerine bölgede yaşayan ve ortak noktası Osmanlı hakimiyetine karşı çıkmak olan unsurları kullanmayı tercih etmiştir. Bu nedenle önceleri Cebel Musa Ermenilerinden müteşekkil olması planlanan Doğu Lejyonu'na Ermenilerin yanı sıra Müslüman ve Hıristiyan Suriyeliler ve Lübnanlılar da dahil edilmiştir.
- Fransa yalnızca Ortadoğu'daki Ermeni ve Suriyelileri değil 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın başında Amerika kıtasına göç ederek burada ciddi sayılarda topluluklar tesis etmiş olan Ermeni ve Suriyelileri de değerlendirmeyi amaçlamıştır. Bu nedenle Amerika'ya gönderilmek üzere Ermeni ve Suriyeli delegasyonları oluşturmuş, bunların bütün masraflarını karşılayarak Amerika'da propaganda faaliyetlerine girişmesine vesile olmuştur.
- Bu delegasyonları teşkil eden Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğu'nun son 30 yılına damgasını vuran Ermeni isyanlarının bazılarının kışkırtıcısı olduğu Fransızlar tarafından bilinmektedir. Hatta Fransız yetkililer bu Ermenilerin "terörist" faaliyetler içinde bulduklarından bile haberdardır ve bunu bizzat dile getirmektedirler.
- Fransa'nın Amerika'da gönüllü toplama hareketine girişmiş olması aslında uluslararası hukuk kurallarına aykırıdır. Zira savaşan taraflardan birinin savaşa dahil olmayan üçüncü bir ülkede asker toplaması o ülkeyi de savaşan taraflardan biri haline getirecektir. Bu nedenle gönüllü toplama işi büyük bir gizlilikle yürütülmeye çalışılmıştır. Yine de ABD'nin bu işten tamamen habersiz olduğunu düşünmek zordur. Buna rağmen bu duruma ses çıkarmayarak savaşa Müttfiklerin yanında gireceğinin sinyallerini vermektedir.
- Fransa'da Dışişleri ve Savaş Bakanlıkları arasında Doğu Lejyonu'nun hukuki

statüsü ile ilgili bir çekişme yaşanmaktadır. Dışişleri Bakanlığı Ermenilerin diğer Fransız askerleri ile eşit statüde orduya alınmalarını isterken Savaş Bakanlığı Fransa'nın hukuki düzenlemeler gereği savaştığı ülkelerden birinin vatandaşlarını Fransız Ordusu'na dahil edemediği için Ermenilere diğer Fransız askerileri ile aynı hakların verilemeyeceğini belirtmiştir.

- Bu arada müttefik olmalarına rağmen Fransa ve İngiltere arasında da asker toplama konusunda bir çekişme olduğu açıktır. Fransızların Mısır'da bulunan Suriyelileri askere alma girişiminin İngilizler tarafından engellenmesi de bunun bir kanıtıdır.

ERMENİSTAN'IN DEMOGRAFİK YAPISI ve ERMENİSTAN'DA AZINLIKLAR

Yıldız DEVECİ BOZKUŞ
ASAM, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Uzmanı
ydeveci@eraren.org

Öz: *Bu makalede Ermenistan'ın tarihteki demografik yapısından hareketle, geçmişten günümüze Ermenistan coğrafyasında hangi toplulukların yaşadığı, günümüzde Ermenistan'daki etnik azınlıkların genel durumu ve söz konusu azınlıkların eğitim, kültürel, sosyal ve siyasal alanlarda karşılaştıkları sorunlar incelenecektir. Ayrıca ülkedeki azınlıkların hangi dönemlerde bu coğrafyaya geldikleri, bölgeye geliş nedenleri ve bugünkü durumları üzerinde durulacaktır.*

Anahtar Kelimeler: *Ermenistan'da Azınlıklar, Yezidi Kürtler, Ermeniler, Türkler, Azeri Türkleri, Ruslar*

Abstract: *This article aims to examine the communities of the Armenian region throughout the history with respect to the historical demographic structure of Armenia. Ethnic minorities in the Armenia will be generally discussed and the educational, cultural, social and political problems they face will be examined. Additionally historical settlement of minorities in the region, their reasons for coming and their current situation will be analyzed.*

Key Words: *Ethnic Minorities in Armenia, The Kurdish Yezidis, Armenian, The Turks, The Azerbaijanis, The Russians*

Giriş

Makalenin birinci bölümünde Ermenistan'ın demografik yapısı genel olarak ele alınarak, geçmişte burada hangi toplulukların yaşadığı, Rusların bölgeyi işgalinin ardından buradaki nüfus değişimleri ve Ermenilerin burada yaşayan diğer toplulukları bölgeden sürmeye yönelik faaliyetleri ele alınacaktır. Daha sonra bugünkü Ermenistan coğrafyasına geçmişte hangi toplulukların geldiği ve söz konusu toplulukların bölgeye geliş nedenleri üzerinde durulacaktır. Ayrıca geçmişten günümüze azınlıkların Ermenistan'da ne tür ayrımcılıklara maruz kaldıkları, eğitim, kültürel ve sosyal alanlardaki temel hak ve özgürlükler konusunda karşılaştıkları kısıtlamalar üzerinde de durulacaktır.

Sonuç bölümünde ise resmi kaynaklarda ve bazı Ermeni yazarların eserlerinde ülkedeki azınlıkların konumu ve yaşam standartları hakkında edinilen bilgilere dayanılarak Ermenistan yönetiminin azınlık politikaları değerlendirilmeye çalışılacaktır.

I.Ermenistan'ın Demografik Yapısı

Günümüzde Ermenistan'da on iki etnik azınlık topluluğu yaşamaktadır. Bunlardan beşi diğer etnik gruplara oranla daha yoğundur. Nüfusun neredeyse %97'sinin Ermenilerden oluştuğu ülkede azınlıklar nüfusun %3'lük bir bölümünü temsil etmektedirler. Söz konusu azınlık grupları içerisinde Yezidiler, Ruslar, Asuriler, Yunanlılar, Yahudiler, Beyaz Ruslar, Polonyalılar, Molokanlar (Malakanlar), Almanlar ve Ukraynalılar bulunmaktadır. Görüldüğü gibi bu etnik gruplar içerisinde Türkler yer almamaktadır. Ancak Ermenistan Cumhuriyeti kurulmadan önce Erivan eyaletinin tarihteki yerine baktığımızda geçmişte burada Türklerin yaşadığı ve hatta nüfusun yarısından çoğunun Türk olduğu görülmektedir.

Ermenistan'daki azınlıklara değinmeden önce Erivan (Revan) eyaletinin tarihteki demografik yapısına değinmekte yarar vardır. Erivan Ruslar tarafından işgal edilmeden önce burada 143.000 kişi yaşamakta ve toplam nüfusun %82,4'ini Müslüman ahali oluşturmaktaydı.¹ Ancak Bournoutian Türk-Rus savaşı öncesi Erivan vilayetindeki Müslüman ve Ermeni nüfusunu ikiye ayırmış ve Müslüman gruplar içerisinde Türkler, İranlılar, Tatarlar ve Kürtleri bu gruba dahil etmiştir. Yazar Müslüman nüfusun toplamda 117.849'a tekabül ettiğini, bu dönemdeki Ermeni nüfusunun ise 25.151 olduğunu belirtmektedir.² 1829-1831 yılı istatistiklerine göre ise işgal sonrası Ermenilerin bölgeye göç etmesiyle birlikte buradaki Ermeni nüfusunda önemli bir artış gözlenmiştir.³ Bournoutian bölgede 1832 yılındaki Ermeni nüfusunun 82.377 olduğunu, Müslüman nüfusunun ise 82.073 olduğunu belirtmektedir. 1850'li ve 1870'li yıllarda da yine Osmanlı topraklarından bölgeye Ermeni göçünün yaşanmasıyla buradaki Ermeni nüfusu Müslüman nüfusa oranla çoğunluk konumuna gelmiştir.

- 1 George A. Bournoutian, "The Ethnic Composition and the Socio-Economic Condition of Eastern Armenia in the First Half of the Nineteenth Century", Ronald Grigor Suny, Der., *Transcaucasia, Nationalism, and Social Change, Essays in the History of Armenia, Azerbaijan, and Georgia*, The University of Michigan Press, 1996, s. 77.
- 2 George A. Bournoutian, "The Ethnic Composition...", s. 77.
- 3 Hatem Cabbarlı, "Geçmişten Günümüze Ermenistan'da Azerbaycan Türkleri", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 4, Aralık 2001, Ocak-Şubat 2002, s.129.

1905 yılı içindeki Ermeni komitecilerinin, bütün Güney Kafkasya'da olduğu gibi, burada da yaptıkları katliam ve baskılar yüzünden, Türk ahalinin azalması sonucu, 1914 yılına kadar şehrin nüfusunun artmadığı gözlenmiştir.⁴

1917 Bolşevik devrimi sonrasında, 1918 yılında güney Kafkasya'nın Ruslardan ayrılması sonucu, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'dan oluşan cumhuriyetler kurulmuş, Erivan'da Ermenistan dâhilinde kalmıştır. 1920 yılında Türk birliklerinin Kars ve Gümrü'yü aldıktan sonra imzalanan antlaşmalara göre⁵, Erivan Türklerinin, mübadele yolu ile Türkiye'ye gitmelerine izin verilmiştir.⁶ Böylece 1920'li yıllardan itibaren Ermenistan'daki Türk nüfusunun büyük bir kısmı baskı ve zorlamalar nedeniyle Türkiye'ye gelmeye başlamıştır.

19. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı ve İran topraklarından Kafkasya'ya Ermeni göçü devam etmiş ve Erivan eyaletindeki Ermeni nüfusu artarken buradaki Türk nüfusu ise hızla azalmaya başlamıştır.

Sonuç olarak 19. yüzyıldan itibaren Erivan eyaletine gelmeye başlayan Ermenilerin, 1918 yılında Ermenistan Cumhuriyetini kurduktan sonra buradaki nüfusun Ermenileştirilmesi için ilk olarak bölgede yaşayan yerli halkı topraklarından zorla göç ettirdiği anlaşılmaktadır. Günümüzde bir çok uluslar arası hukuk kuruluşu ve insan hakları normlarının ihlal edilerek Ermenistan'ın Ermenileştirilmesi politikasının başta Azeri Türkleri olmak üzere ülkedeki diğer etnik gruplara yönelik olarak halen devam etmekte olduğu da görülmektedir.

Azeri Türkleri

Mevcut Ermenistan ülkesinin, Rus işgali öncesinde mutlak çoğunluğu oluşturan Türk ve Müslüman nüfusun arındırılması esas olarak dört aşamada gerçekleşmiştir. Bunlar: 1905-1907; 1918-1920; 1948-1953; 1988-1990 dönemleridir. 1801'de Gürcü Krallığı'nın Rusya tarafından ilhak edilmesiyle birlikte

4 Sebahattin Şimşir, "1905 Revan Olayları Işığında Ermenilerin Türklere Karşı Katliamları", *Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri*, Ankara: ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2007, s. 224.

5 2 Aralık 1920 tarihinde imzalanan Türkiye-Ermenistan Barış Antlaşması'nın (Gümrü Antlaşması) 11. Maddesi gereğince "Ermenistan Cumhuriyetinin toprakları üzerinde yaşayan Müslüman halkın haklarını korumak ve onların dinsel ve kültürel özellikleri içinde gelişmelerini sağlamak için, toplumsal biçimde örgütlenmelerini, müftülerin doğrudan doğruya Müslüman toplumunca seçilmesini ve yerel müftülerin seçecekleri Baş müftünün memurluk görevinin Türkiye Büyük Millet Meclisi Şer'iye Vekaletince onaylanmasını kabul ederek yükümlenir" ibaresi yer almaktadır. İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları* I.Cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000, s.21.

6 Sebahattin Şimşir, "1905 Revan Olayları...", s. 224.

Kafkasya'daki Azerbaycan Türk hanlıklarının Çarlık Rusya tarafından işgali başlamış sırasıyla Gence, Karabağ, Şeki, Bakü, Kuba hanlıkları Rusya'nın egemenliği altına girmiştir. Osmanlı-Rus Savaşı sonunda imzalanan Bükreş Anlaşması ile Ruslar Kafkasya'da güçlenmeye başlamış ve Ruslarla Kaçarlar arasında imzalanan Gülistan ve Türkmençay Antlaşmaları ile Ruslar Revan (Erivan) ve Nahçıvan hanlıklarını ele geçirmiştir. Osmanlı-Rus savaşı sonucunda imzalanan Edirne antlaşmasıyla birlikte Osmanlının da Türkmençay antlaşmasını kabul etmesi Rusların Güney Kafkasya'ya hakim olmasını sağlayan son savaş olmuştur.⁷ Ruslar başta Gülistan ve Türkmençay olmak üzere bu iki antlaşma sonucu elde ettiği bölgelerde kısa sürede bir 'Ermeni vilayeti' oluşturmuştur. George A. Bournoutian söz konusu dönemde Ermeni Vilayeti'nde işgal öncesi 117 bin Müslüman (yüzde 82,4), 25 bin Ermeni (yüzde 17,6) olmak üzere toplam 143 bin kişinin yaşadığını ileri sürmektedir.⁸

Rusya'nın İran ve Anadolu'da yaşayan Ermenileri Kafkasya'da bir araya getirmesi sonucu bölgenin etnik nüfusu kısa sürede değişmiş ve 1832'ye gelindiğinde Ermeni Vilayeti'nin nüfusunun 164 bine ulaştığı ve bunun da yarısının Ermeniler'den ibaret olduğu görülmektedir. G. Bournoutian, Rus işgali sonucunda bölgeden göç ettirilen Müslüman nüfusunu da göz önünde bulundurarak, yalnız 35 bin Müslüman bölgeden göç ettikten ve 56 bin Ermeni bölgeye getirildikten sonra Ermenilerin Ermeni Vilayetinde bir çoğunluk oluşturabildiklerini belirtmektedir.⁹

Rusya'nın Güney Kafkasya'ya hakim olmasıyla başlayan süreçte burada yaşayan Müslüman nüfusun çeşitli baskılarla Osmanlı ve İran'a göç etmek zorunda bırakıldığı buna karşılık Osmanlı ve İran'da yaşayan Ermenilerin ise Kafkasya'ya göç ettirildiği anlaşılmaktadır. Söz konusu dönemde gerçekleştirilen Gülistan, Türkmençay ve Edirne Antlaşmaları'nda da Ermenilerin ilhak edilen yeni topraklara göç ettirilmesi hususuna değinildiği görülmektedir.

Edirne Antlaşması'nın 13. maddesine göre Ruslar tarafından Türkiye'nin işgal edilen arazilerinde yaşayan Ermenilere 18 ay zarfında, taşıyabilecekleri emlakları ile Rusya vatandaşlığına geçme hakkı, Rusya'nın isteği üzerine verilmiştir.

7 Kamil Ağacan, "Bir Etnik Temizlik Örneği", *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, Sayı: 2, Mart 2007, s.189-224.

8 George A. Bournoutian, "The Ethnic Composition and the Socio-Economic Condition of Eastern Armenia in the First Half of the Nineteenth Century", Ronald Grigor Suny, Der., *Transcaucasia, Nationalism, and Social Change, Essays in the History of Armenia, Azerbaijan, and Georgia*, The University of Michigan Press, 1996, ss.69-86.

9 George A. Bournoutian, "The Ethnic Composition ...", s.79.

Edirne Antlaşması gereğince, Rusların Kars, Ardahan, Beyazıd, Erzurum ve diğer bölgelerden geri çekilmesi, Türklere ihanet eden Ermenileri son derece sıkıntılı bir duruma sokmuştu. Ermeniler yaptıkları ihanetlerden dolayı Osmanlı Devleti tarafından cezalandırılacaklarını düşünüyorlardı. Rus-Kafkas Ordusu Komutanı General Paskyeviç Ermenileri bu durumdan kurtarmak için, onları yeni işgal edilmiş bölgelere göç ettirmeyi ve böylece Osmanlı Devleti ile sınır olan bölgelerde Hıristiyanların sayı üstünlüğünü sağlamaya karar vermiş ve 18 aylık sürenin sonunda toplam 14.044 hane Ermeninin Kafkasya'nın çeşitli bölgelerine Ruslar tarafından göç ettirildiği kaydedilmiştir.¹⁰ Mevcut Ermenistan bölgesine bir diğer Ermeni göçü de 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında yaşanmıştır. 1890'lı yıllarda meydana gelen Ermeni isyanları esnasında 400 bin Ermeninin Kafkasya'nın çeşitli bölgelerine yerleştiği¹¹ ve resmî olarak Rus yetkililer tarafından göç ettirilen Ermenilerin yanı sıra binlerle Ermeni ailesinin kendi başına Güney Kafkasya'ya yerleştiğini de bildirmektedir.

1905 yılında ise Rus devrimiyle birlikte Taşnaksütyun partisi üyeleri terörizm faaliyetlerinde bulunmaya başlamış ve Kafkasya'da yaşayan Müslümanlara yönelik çeşitli saldırılarda bulunmaya başlamışlardır. Ermenistan ordusunda subay olarak görev yapmış olan Ohannes Apresyan bu durumu şöyle özetlemiştir: "1905 Türk-Ermeni savaşında biz Ermeniler çok daha iyi dövüştük. Bizimkilerin çoğu Rus ordusunda askerlik yapmış ve talim görmüş insanlardı. Keza bizler zengindik ve daha iyi silahlanmıştık. Türkler Rusya'da askere alınmazlar ve askeri eğitim görmezlerdi. Fakir insanlardı ve bıçaklarından başka bir silahları da pek yoktu".¹² Söz konusu saldırılar sırasında kaç kişinin öldüğü bilinmemekle beraber 3100 ile 10.000 kişinin öldüğü tahmin edilmektedir.

Rus işgali öncesinde, 1827'de nüfusunun yüzde 82'sini Türk ve Müslümanların oluşturduğu bugünkü Ermenistan ülkesi, uygulanan etnik temizlik politikası sonucunda tamamen Türk ve Müslüman nüfustan arındırılmıştır. Bu süre içinde üst üste 520-550 bin arasında Türk ve Müslüman ya öldürülmüş ya da göç etmek zorunda bırakılmıştır.¹³

10 Yavuz Aslan, "Rus İstilasından Sovyet Ermenistanı'na Erivan (Revan) Vilayeti'nin Demografik Yapısı (1827-1922)", *Yeni Türkiye* (Ermeni Sorunu-II), Yıl 7, Sayı 38, Mart-Nisan 2001, ss.1017-1028, s.1019.

11 Yavuz Aslan, "Rus İstilasından Sovyet...", s.1023.

12 Leonard Ramsden Hartill, *Bir Ermeninin Anılarında Azerbaycan Olayları, (1918-1922)*, Çev. Sipahi Çataltepe, İstanbul: Kastaş Yayınları, 1990, s. 22'den Kamil Ağacan "Bir Etnik Temizlik Örneği", *Uluslar arası Suçlar ve Tarih*, Sayı: 2, 2007, s.189-224.

13 Kamil Ağacan, "Bir Etnik Temizlik...", s.189-224.

Yıllar	Öldürülen ve Göç Etmek Zorunda Bırakılan Türk ve Müslüman Nüfus
1828	35 bin
1905-1906	Bilinmiyor
1918-1920	220-249 bin
1948-1953	53 bin
1988-1989	208-217 bin
Toplam	516-554 bin

Sonuç olarak Rusya'nın Osmanlı ve İran topraklarında yaşayan Ermenileri Kafkasya coğrafyasında bir araya getirmesinin asıl nedeninin bir Ermeni coğrafyası yaratmaktan çok o dönemde Osmanlı ve İran'a karşı bölgede güvenlik koridoru oluşturmak olduğunu söylemek mümkündür. Rusların bugünkü Ermenistan bölgesini işgal etmeden önce burada Ermeni nüfusundan çok Türklerin yaşadığı, Rusların bölgeyi işgaliyle birlikte Rus politikalarına uygun olarak buraya Ermeni nüfusun yerleştirildiği görülmektedir. Bu nüfus bugünkü Ermenistan dediğimiz coğrafyada yaşayan Müslümanların bir kısmını öldürerek bir kısmını da çeşitli baskılarla bu topraklardan sürmüştür. Bu tür politikalar sonucu günümüzde Ermenistan'da neredeyse hiç Türk nüfusu kalmamış olup, Ermenistan nüfusu bilinçli bir şekilde homojenleştirilmiştir.

Yezidiler

Kafkasya'da yaşayan Yezidi topluluğunun kökenleri Kafkasya'nın Çarlar tarafından fethedildiği tarihe kadar gitmektedir. Ermenistan'daki Yezidi nüfusunun 18. yüzyıldan itibaren kaydedildiği görülmekle birlikte bu dönemde bölgedeki Yezidilerle ilgili önemli bilgileri 1830'larda o dönemde Erivan'daki bir okulun müdürü olan Ermeni Edebiyatının öncülerinden Haçatur Abovyan tarafından yapılan araştırmalar oluşturmaktadır. Abovyan, Yezidi ve Ermeni toplulukların arasında bulunan tarihsel dostluklarının yanı sıra her iki topluluğun ortak pek çok geleneğinden hareketle Yezidi dininin onuncu yüzyılda Ermeni Kilisesi içinde meydana gelen bir sapkınlıktan türemiş olduğuna inanmıştır.¹⁴

1860'lara gelindiğinde ise Çar'ın serfliği ortadan kaldıran ve Kafkaslar'da aşiret reislerinin daha önce elinde bulundurdukları yetkiyi kısıtlayan bir dizi kararnenin yürürlüğe girmesiyle birlikte bürokratik yönetimin yararları ve zararlarının

¹⁴ John S. Guest, *Yezidilerin Tarihi*, Çev. İbrahim Bingöl, İstanbul: Avesta Yayınları, 2001, s.326.

Yezidilere kadar ulaştığı görülmektedir. 1874'te Yezidiler hakkında, bir Ermeni hukukçu olan Solomon Adamovitch Yegiazarov tarafından gerçekleştirilen etnografik-adli bir araştırmaya göre, bu dönemde Erivan eyaletinde yaklaşık 8 bin Yezidi'nin yaşadığı hesaplanmıştır.

1897 yılında yapılan imparatorluğa ait bir nüfus sayımında ise, Çarın uyuğu olan toplam 14.726 Yezidinin bölgede yaşadığı tespit edilmiştir. Rusya ile Mart 1918 yılında imzalanan Brest-Litovsk antlaşmasının ardından da bir kısım Yezidinin Ermenistan'a göç etmeye başladığını belirten Guest, bu dönemde Osmanlı'nın Alexandropol'ü ele geçirdiği sırada aralarında 700 Yezidi süvarinin de olduğu 4 bin kişiden oluşan bir Ermeni kuvvetinin Sardarabad'da güney kolu kontrol altında tuttuğundan bahsetmektedir. Bu dönemde Yezidilerin Ermenilere büyük oranda yardımda bulduklarına değinen yazar, 1918-1920 yılları arasında kurulan ilk Ermeni Cumhuriyeti'nin parlamentosunda¹⁵ Yezidilerin bir milletvekili ile temsil edildiğini ve bu milletvekilinin Sürmeli'den Timurlu Yusuf Beg olduğunu belirtmektedir.¹⁶

1920'li yıllarda ise ilk kez Ermenistan'da Yezidi çocukları için bir ilkokul açıldığı ve ders kitaplarının basıldığı da bilinmektedir.¹⁷ Sovyetler Birliği döneminde 1926 yılında yapılan bir nüfus sayımına göre Sovyetler'de toplam 14.523 Yezidi Kürt nüfusu olduğu kaydedilmiştir.¹⁸

Sovyetler Birliğinin giderek zayıflaması ve yıkılmasıyla birlikte Ermenistan'daki Yezidi toplumunun aşiret yapısı da git gide şeyh, pir ve müritlerden oluşan ve birbirine sıkıca kenetlenmiş bir yapı doğrultusunda evrimleşmiştir. 1989 yılına kadar yapılan tüm nüfus sayımlarında kendilerini Kürt kategorisine koymaya devam eden Yezidiler, Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgaliyle birlikte bir çok Müslüman Kürt grubuyla birlikte Ermenistan'ı terk etmek zorunda kalmışlardır.

2001 yılında yapılan sayıma göre Ermenistan'daki Yezidi nüfusunun 55 bin olduğu bu nüfusun yaklaşık olarak 5 bininin Erivan'da yaşadığı, geriye kalan nüfusun ise daha çok Aragats, Armavir, Aşarak, Talin, Artaşat, Abovyan, Eçmi-

15 Garnik Asatryan ve Victoria Arakelova, "The Ethnic Minorities of Armenia", http://www.osce.org/documents/oy/2002/01/148_en.pdf, s. 11.

16 John S. Guest, *Yezidilerin Tarihi...*, s. 331.

17 Garnik Asatryan and Victoria Arakelova, "The Ethnic Minorities ...", s.10.

18 John S. Guest, *Yezidilerin Tarihi...*, s. 333.

yazın ve Masis bölgeleriyle Erivan çevresindeki bazı köylerde yaşadıkları kaydedilmiştir.¹⁹ Ayrıca Sert ve Redvan arasında kalan ve bu bölgeye yakın köylerde de yine Yezidi nüfusuna rastlamak mümkündür.²⁰ 1990'da Ermenistan parlamentosu Yezidilerin devlet anayasasında farklı bir ulus olarak tanımlanması kararı almıştır. Bu tarihten itibaren Yezidilerin Kürt olmadığı tezi hükümet tarafından ısrarlı bir şekilde işlenerek sık sık gündeme getirilmiştir.²¹ Ermenistan'da Müslüman Kürtlerle Yezidi Kürtlerin bu şekilde ayrıştırılmasının zaten çok küçük bir nüfusa sahip olan azınlıkların hükümet yoluyla kendi aralarında bölünmelerinin sağlandığı görülmektedir.²²

Sonuç olarak Kafkasya'daki bu küçük Yezidi topluluğunun geçmişte başta Ruslar olmak üzere Osmanlılarında yanında yer almış oldukları ancak değişen dengeler doğrultusunda kendilerinin de taraf değiştirmek zorunda kaldıkları dönemlerin olduğu görülmektedir. Ayrıca savaş sırasında Ermeni ordularında da görev alan Yezidilerin geçmişte bugünkü konumlarına oranla daha aktif oldukları da anlaşılmaktadır. Bir çok Kafkas ülkesinde yaşayan Yezidilerin Ermenistan'a göç ediyor olmasına rağmen²³ ülkedeki Yezidi nüfusunun giderek azalma eğilimi göstermesi Ermenistan yönetiminin azınlık politikalarıyla doğrudan bağlantılıdır. Özellikle Ermenistan'a oranla ekonomik yönden daha iyi durumda olan Gürcistan'da yaşayan Yezidilerin Ermenistan'a gelme eğilimi içinde olması ise kendi içinde çelişki arz etmektedir.²⁴ Buna rağmen son yıllarda zor yaşam koşulları ve Ermenistan Hükümetinin baskıları nedeniyle birçok Yezidin başka ülkelere özellikle de Rusya'ya göç ettiği de bilinmektedir. SSCB'nin dağılmasıyla birlikte ortaya çıkan ekonomik problemler ve Ermenistan'daki diğer toplumları dışlamaya yönelik milliyetçi hareketlerin kuvvetlenmesi nedeniyle Avrupa'ya göçün arttığı da görülmektedir. Özellikle Yezidilerin rahatsızlıklarını dile getirebilecekleri herhangi bir resmi kurum ya da kuruluşun olmaması ve günümüzde Ermenistan parlamentosunda herhangi bir Yezidi temsilcisinin bulunmaması Yezidilerin yaşam koşullarını zorlaştıran bir başka etkidir. Nitekim günümüzde Ermenistan'da sadece Ermenistan Cumhuriyeti Bakanlar Konseyinin Dini İlişki-

19 Faik Bulut, *Orta Doğu'nun Solan Renkleri*, İstanbul: Berfin Yayınları, 2006, s. 273.

20 J. W. Crowfoot, "Asia Minor: Religion", *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, Cilt. 1, 1901, s. 145.

21 Garnik Asatryan ve Victoria Arakelova tarafından hazırlanan "The Ethnic Minorities of Armenia" adlı raporda da Ermenistan'daki Yezidiler ile Müslüman Kürtler farklı birer etnik grup olarak ele alınmıştır.

22 Nicolas Landru, "The Yezidi Kurds from Tblisi", 20 Aralık 2006, http://www.caucas.com/home_eng/breve_contenu.php?id=286, s. 1.

23 Nicolas Landru, "The Yezidi Kurds...", s. 2.

24 Nicolas Landru, "The Yezidi Kurds...", s.2.

ler Komitesinin altında Yezidi Dini Temsilciliği sıfatıyla Yezidilerin temsil edildiği bir resmi kurum bulunmaktadır.

Gerek Ermenistan hükümetinin azınlık politikaları nedeniyle ve gerekse de Yezidilerin kendi içlerine kapanık bir topluluk olmaları nedeniyle, çok az bir grup Yezidi devlet dairelerinde önemli görevlerde yer almışlardır. Özellikle son dönemlerde Ermenistan'daki Sivil Toplum Örgütlerinin de katkısıyla Yezidilerin daha da toplumla iç içe yaşamaları ve siyasi yapı içerisinde yer almalarının sağlandığı görülmektedir. Ermenistan'da Yezidilerle ilgili bilimsel araştırmalar Erivan Devlet Üniversitesi bünyesinde faaliyet gösteren İran Çalışmaları Bölümünde ve Kafkasya İran Çalışmaları Merkezinde yürütülmektedir. Bu merkezlerde daha çok Yezidilik, Yezidi Dini, Yezidi Tarihi ve Kültürü konuları incelenmektedir.

Asuriler

Ermenistan'daki ikinci etnik grup olan Asuriler ise çoğunlukla Ortodoksluk dinine mensupturlar. Ermenistan'daki Asuri nüfusunun varlığı 1826-1828'li yıllarda yapılan Rus-İran savaşları dönemine kadar gitmektedir. Asuriler Rus-İran savaşları sırasında Rus otoritelerinin izniyle kısa sürede İran'daki Urumiye bölgesinden Ermenistan'a göç etmeye başlamışlardır.

Ermenistan'daki Asuri nüfusu 1980 yılında yapılan bir sayıma göre 9.000 olarak kaydedilmiştir. Ekonomik nedenlerle başlayan göçün ardından Ermenistan'da Asuri nüfusu azalmış yaklaşık olarak 8.000 kişi kalmıştır. Bu nüfusun ise 500'ünün Erivan'da yaşadığı bilinmektedir.²⁵

Ermenistan'daki Asurilerin genel olarak tarım, bahçe işleri ve şarapçılık mesleklerinde çalıştıkları görülmekle beraber, büyük bir grup Asurinin ise daha çok entelektüel tabakayı oluşturduğu ve devletin çeşitli birimlerinde görev aldıkları saptanmıştır. Ermenistan'da devlet işlerinde de görev alan Asurilerin bu yönünün diğer azınlıklardan farklı olarak topluma entegre olduklarını göstermesi bakımından dikkat çekici olduğunu söylemek mümkündür.

Asurilerin yakın dönemde karşılaştıkları temel sorun ülkedeki diğer etnik azınlıklar gibi başta işsizlik ve eğitim problemidir. Ayrıca sağlık, sosyal ve kültürel alanlardaki kısıtlamalarla da karşı karşıya kalan Asurilerin siyasi alanda da resmi bir temsilcileri bulunmamaktadır.

²⁵ Garnik Asatryan and Victoria Arakelova, "The Ethnic Minorities of Armenia", http://www.osce.org/documents/oy/2002/01/148_en.pdf, s. 5.

Asuri çocukları Ermenistan'daki resmi okullarda seçmeli ders olarak Asur dilini öğrenebilmektedir ancak bu derslerin belirli saatlerle sınırlandırılmış olması söz konusu dilin öğrenilmesini oldukça zorlaştırmaktadır. Buna karşın neredeyse ülkedeki tüm Asuri topluluğunun Ermenice ve Rusçayı akıcı bir şekilde kullanabildiğini söylemek mümkündür. Asuriler ülkede resmi tek sosyal ve kültürel faaliyet olarak ancak Ermenistan Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanı'nın izniyle, Erivan Devlet Üniversitesi'nin Doğu Bilimleri Bölümü adı altında bir araya getirdikleri toplantılarda gerçekleştirebilmektedirler.

Ermenistan'da diğer etnik azınlıklardan farklı olarak Asuriler ile Ermeniler arasında evliliklerin gerçekleştiği ve her iki toplumda da bu tür evliliklere karşı herhangi bir negatif tutumun olmadığı da görülmektedir. Bu tür evliliklerin oluşumunda, Diasporadaki Ermeni-Asuri yakınlaşmasının önemli bir etkisinin olduğu düşünülmektedir. Bir diğer neden ise, Ermenilerin diğer etnik gruplara oranla Asurileri daima kendilerine daha yakın görüyor olmalarından kaynaklanmaktadır. Bu yakınlığın önemli nedenleri arasında ise tarihte ortaya çıkan çoğu Ermeni ayaklanmalarında Asurilerin Ermenilerin yanında yer almış olmaları gelmektedir.²⁶

Yunanlılar

Transkafkasya'daki Yunanlıların geçmişi M. Ö. 1. ve 2. yüzyıllarda başlayan ve 13. yüzyıla kadar devam eden göç dalgasına dayanmaktadır. Ancak Ermenistan'daki Yunanlı nüfusunun çekirdeğini ise Ermenistan'a 18. yüzyılda gelen maden işçileri oluşturmuştur. Bu dönemde aralarında Türkiye'nin de bulunduğu ülkelerden Ermenistan'a gelen Yunanlı maden işçilerinin ilk göçlerinin ekonomik nedenlerle olduğu anlaşılmaktadır.

Ermenistan'daki Yunanlılar Eski Yunan dilinin uzantısı olan Pontus dilinin bir dialektiğini kullanmaktadırlar. Ermenistan'daki tüm Yunanlılar, hem Ermenice hem de Rusça dillerini akıcı bir şekilde kullanmaktadır. Bugün Ermenistan'daki Yunanlı nüfusu yaklaşık olarak 6000 civarındadır ve çoğunlukla Erivan, Alaverdi, Lori, Noyemberian ve Gümrü'de yaşamaktadırlar.

Yunanlıların Ermenistan'da çalıştıkları temel alanlar arasında tarım, bahçecilik ve el sanatları gelmektedir. Şehirdeki Yunanlı nüfus ise çoğunlukla bakır endüstrisinde faaliyet göstermektedir. Ayrıca diğer azınlıklardan farklı olarak yönetimde

²⁶ Garnik Asatryan ve Victoria Arakelova, "The Ethnic Minorities...", s. 6.

de yer alan Yunanlıların, daha çok Pontus adı altında çeşitli sivil toplum örgütleri kurdukları ve yönetim tarafından desteklendikleri görülmektedir.

Ermenistan'daki Yunan azınlığının da Asuriler gibi yönetimle iyi ilişkiler içinde olduğu görülmektedir. Bunun nedeni ise Asurilere oranla daha büyük bir Türk düşmanlığı taşıyan Yunanlıların Ermeni yönetimi tarafından daha çok desteklenmesinden kaynaklanmaktadır. Nitekim aynı desteğin karşılıklı olarak Yunanistan'daki Ermeni azınlığına gösterildiği de bilinmektedir.

Gürcüler

Gürcüler tarihi geçmişleri nedeniyle Ermenilerle daima yakın bir ilişki içerisinde olmuşlardır. Ermenilerle Gürcülerin ortak tarihlerindeki karmaşıklıktan farklı olarak, Güney Kafkasya'daki bu iki yerli millet kültürel ve bölgesel özellikler bakımından benzerlik gösterirler. Günümüzde Ermenistan'da Gürcülerin sadece Erivan ve civarında yaşadıkları ve nüfuslarının 100 civarında olduğu tahmin edilmektedir.

Ayrıca genellikle ülkedeki bu küçük Gürcü grubunun entelektüellerden oluştuğu yönetim tarafından pek de desteklenmedikleri bilinmektedir. Ülkede Gürcü azınlıklarla Ermeniler arasında evliliklerinin de olduğu ve bu grubun herhangi bir göç dalgası yaşamadığı ve buradaki nüfusun daha çok ticaretle geçindiği tahmin edilmektedir.

Yahudiler

Transkafkasya'ya Yahudilerin geliş tarihleri M.Ö. 3. ve 4. yüzyıllara dayanmaktadır. Özellikle Rus-İran savaşlarının ardından 19. yüzyıldan itibaren Rusya'nın da Ermenilere destek vermesiyle birlikte İran'ın Urumiye ve Salmast bölgelerinden Ermenistan'a Yahudi göçü olmuştur. İran'dan göç eden Yahudiler daha çok Kürt Yahudilerinin alt etnik gruplarını oluşturmakta ve Asurca dilini kullanmaktaydılar.

1897 yılında yapılan bir nüfus sayımına göre Erivan'daki Kürt Yahudi nüfusu 924 olarak hesaplanmıştır.²⁷ Söz konusu dönemde Yahudilerin kendilerine ait bir sinagoglarının varlığından da bahsedilmektedir. Günümüzde Ermenistan'daki

²⁷ Garnik Asatryan and Victoria Arakelova, "The Ethnic Minorities of Armenia", http://www.osce.org/documents/oy/2002/01/148_en.pdf, s. 9.

Yahudi nüfusu köken itibariyle net olmamakla birlikte, 1989 yılında yapılan bir nüfus sayımında 676 olarak kaydedilmiştir.

Sayısal olarak önemli bir nüfusa sahip olmayan Yahudilerin yaklaşık olarak 100'e yakınının Ermenistan'da bilimsel alanlarda çalıştığı saptanmıştır. Daha çok başkent Erivan ve çevresinde yaşayan Yahudilerle Ermeniler arasında evliliklerinde gerçekleştiği görülmektedir.

Kürtler

Kafkasya'da Kürtler 10. yüzyıldan itibaren görülmeye başlanmış ve bu dönemde Kürtlerin Kafkasya'ya verimli toprakları keşfetmek amacıyla göç ettikleri kaydedilmiştir.²⁸ Günümüzde Ermenistan'da daha çok Azerbaycan'la sınır olan bölgelerde Kürtler yaşamakta ve Karabağ savaşıyla birlikte ülkedeki Azeri Türk nüfusu gibi Kürtlerin de nüfusu hızla azalma göstermektedir. Her ne kadar Ermeni kaynakları söz konusu azalmayı, Kürtlerle Azeriler arasında yapılan evlilikler ve kültürel benzerlikler nedeniyle yapılan göçlere bağlasa da, aslında bu azalmanın Karabağ savaşıyla doğrudan bağlantılı olduğu bilinmektedir.

Günümüzde Ermenistan'da özellikle Kürt entelektüellerinin daha çok şehirlerde yaşadığı diğer Kürt nüfusunun ise köylerde yaşamlarını sürdürdüğü bilinmektedir. Köylerde yaşayan Kürt nüfus Ermenistan'daki diğer bir çok etnik grup gibi tarım ve hayvancılıkla uğraşmakta, şehirdeki entelektüeller ise daha çok mühendis, avukat, doktor ve çeşitli bilim alanlarında görev almaktadırlar.

Sovyet döneminden itibaren yayınlamaya başladıkları "Ria Taza" -"Yeni Yol" isimli bir gazetelerinin yanı sıra, Kürtçe yayın yapan bir radyoları da bulunan Ermenistan'daki Kürtlerin temel sorunları arasında eğitim ilk sırada yer almaktadır. Diğer etnik grupların eğitimi için herhangi bir girişimde bulunmayan Ermenistan yönetiminin son dönemde UNICEF'in de desteğiyle ülkedeki Kürt azınlık için okul kitaplarının hazırlanması için bazı çalışmalar başlattığı görülmektedir.

Ermenistan Birleşik Yazarlar Birliği departmanında da Kürt Yazarlar birliği adı altında bir birimin oluşumunu destekleyen Ermenistan yönetiminin, son dönemlerde Kürt dilinin problemlerinin çözümüyle yakından ilgilendiği, Erivan Devlet Üniversitesinde Kürt dili, tarihi, edebiyatı vb. konular üzerine bir çok araştırmaların yapılmasını desteklediği bilinmektedir.

28 Lokman I. Meho, "The Kurds and Kurdistan: A General Background", *Kurdish Culture and Society* <http://www.slis.indiana.edu/faculty/meho/meho-bibliography-2001.pdf>

Ermenistan'daki bazı otoritelerin buradaki Kürt azınlığın Türkiye'yi desteklediği iddiasıyla zaman zaman Kürt azınlığa kötü muamelelerde bulunduğu ve burada zaten zor koşullar altında yaşamaya çalışan Kürt nüfusunun hayatlarının daha da zorlaştırıldığı bilinmektedir.²⁹ Öyleki ekonomik durumu iyi olan bir çok Kürt azınlığın söz konusu baskılar nedeniyle Ermenistan'ı terk ettiği, kalan nüfusun ise ekonomik nedenlerle herhangi bir yere gidemedikleri ve köylerde yaşadıkları görülmektedir.

Ermenistan'da diğer bir çok azınlık topluluğu gibi kendilerine ait okulları olmayan Kürt azınlığın Ermeniceyi zorunlu ders olarak aldığı ve sadece bazı okullarda seçmeli ders olarak Kürtçenin Kırmanci lehçesini öğrenebildiği anlaşılmaktadır.³⁰

Ermenistan'ın Karabağ'ı işgaliyle başlayan süreçte 1990'lı yıllarda bazı Ermeni milliyetçileri ülkedeki Yezidi Kürt ve Müslüman Kürt nüfusunun birbirinden farklı olduğu iddiasını ortaya atmış ve bu yolla iki topluluk arasında problem yaşanmasına neden olmuştur.³¹ Bilinçli olarak yapılan bu ayrıştırmaya diğer etnik gruplarda da rastlamak mümkündür. Söz konusu iddiayla birlikte Ermenistan'da yaşayan Müslüman Kürtlerle Yezidi Kürtler arasında çekişmeler yaşanmış ve bu sorun daha ileri boyutlara götürülmüştür. Öyleki artık "Ermenistan'da yaşayan tüm Müslüman Kürtlerin 1915-1918 yılları arasında Türklerle işbirliği yaptığı ve Ermenilere soykırım uyguladığı" konuları gündeme getirilmiş ve bu nedenle Yezidi Kürtlerin Müslüman Kürtlerden ayrıştırılması gereği üzerinde durulmaya başlanmıştır.

Bu iddialarla birlikte toplumda giderek Müslüman Kürtlere yönelik nefret artmış ve Yezidi Kürtlerin Müslüman Kürtlerden net bir şekilde ayrıştırılması sağlanmış ve burada yaşayan Müslüman Kürtler sürgün edilmeye başlanmıştır. Ülkede Müslüman Kürt nüfusunun yok edilmesinin ardından şimdi de hedef tahtasında Yezidi Kürtler görülmektedir.

29 The Situation of the Yezidis in Armenia, http://www.findarticles.com/p/articles/mi_m0SBM/is_44/ai_n13810090

30 Garnik Asatryan and Victoria Arakelova, "The Ethnic Minorities of Armenia", http://www.osce.org/documents/oy/2002/01/148_en.pdf, s. 13.

31 The Office of Research and Analysis of the Armenian Assembly of America, "Kurds in Armenia", *Kurdish Life*, İlk Bahar 1995, <http://www.xs4all.nl/~tank/kurdish/htdocs/lib/armen.html>

Almanlar

Transkafkasya'daki Almanların geçmişi 1817-1819 yıllarına dayanmaktadır. Bu dönemde Wurthenberg tarafından esinlenen dünyanın sonunun Ağrı Dağının eteklerinin olduğunu düşünen bir grup Alman bu dönemde ilk kez bu topraklara adım atmıştır. Daha sonra çeşitli milletlerden toplulukların bölgeye geldiği sıralarda söz konusu uluslarla birlikte Almanlar da buraya gelmişlerdir.

Günümüzde Ermenistan'da sadece Almanların yaşadığı bir bölge olmamakla beraber, bir çok Almanın Erivan'da, diğer kısmının ise Vanadzor, Gümrü, Armarvir, Abovyan, Garni gibi şehirlerde yaşadıkları saptanmıştır.

Yine Almanlarında şehirlerde yaşayan kısmı diğer etnik gruplar gibi entelektüel sınıfta yer almakta, köyde yaşayan grup ise çiftçilikle uğraşmaktadır. Ermenistan'daki bir çok Alman daha çok Rusça konuşmaktadır. Devlet okullarında yabancı dil olarak Almanca ders alma hakkına sahip olan Alman azınlığın, dilleriyle ilgili problemlerinin daha çok ekonomik nedenlere bağlı olduğu görülmektedir.

Polonyalılar

Ermenistan'daki Polonyalıların tarihi geçmişi 19. yüzyıla dayanmaktadır. Bu dönemde Rus ordularında görev almak için Transkafkasya'ya gelen Polonyalıların, bir kısmının buralarda aile kurmasıyla birlikte burada yaşamaya başlamışlardır.³² Birinci Dünya Savaşı yıllarında savaş nedeniyle de bir çok Polonyalının bölgeye geldiği bilinmektedir. Ayrıca eski sosyalist sistem içerisinde de bazı Polonyalılar Erivan'a gelmek zorunda bırakılmış ve burada Ermenilerle yapılan evlilikler sonucu buraya yerleşmişlerdir. Son dönemlerde ise, Ermenistan'dan Polonya'ya giden Ermenilerin evlilik yoluyla Polonyalıları Ermenistan'a getirdikleri yönünde iddialarda bulunmaktadır.

Sovyet döneminde Ermenistan'a daha çok çalışma amaçlı gelen Polonyalıların, günümüzde Ermenistan her halkın ana dilini, kültürünü, sanatını koruyup geliştirmesi gerekliliği üzerinde durmaktadır. Bu amaçla başkent Erivan'da bu tür sosyal faaliyetlerini yürütmek için bir ofis açmışlardır.

³² Garnik Asatryan and Victoria Arakelova, "The Ethnic Minorities of Armenia", http://www.osce.org/documents/oy/2002/01/148_en.pdf, s. 15.

Polonyalıların Ermenistan'daki temel sorunları dağınık halde yaşıyor olmalarıdır. Ermenistan'daki Kürtler gibi tek bir bölgede yoğunlaşmamış olmaları, bir araya gelmelerini zorlaştırarak örgütlenmelerini engellemektedir.

Ermenistan'daki Polonyalı nüfusu önemsiz olmakla beraber net bir rakamdan bahsetmek mümkün değildir. Daha çok şehirlerde yaşayan Polonyalılar, Erivan, Gümrü, Spitak, Vanadzor ve Eçmiadzin gibi şehirlerde yaşamaktadırlar.

Buradaki Polonyalılar genellikle Rusça konuşmakla beraber birçoğu akıcı bir Ermenice de konuşabilmektedir. Ermenistan'da Polonyalıların herhangi bir hakkı yoktur ve son birkaç yüzyılda Polonyalıların kültürlerine ilginin arttığı söylenmektedir.

Ülkedeki Polonyalıların çoğu entelektüel sınıfını oluşturmakta ve eğitim, hukuk, müzik ve mühendislik alanlarında görev almaktadırlar. Ermenilerle evlilikler yapan Polonyalıların göç oranları ise oldukça düşüktür. Ermenistan'daki diğer etnik gruplar içerisinde özellikle Kürtlerle iyi ilişkiler içinde olan Polonyalılar, burada yaşayan diğer gruplarla ilişkilerin geliştirilmesine önem vermekte ve bu yolla tüm azınlıkların sorunlarının ortak yolla çözülebileceği inancını taşımaktadırlar.

Erivan'da kurdukları bir ofiste Polon dili kursları ve Polon kültürüne yönelik çeşitli etkinlikler yapan Polonyalıların bir de "Poki Mişemi" adıyla çıkarmış oldukları üç aylık bir dergileri bulunmaktadır.

Ruslar

Ermenistan'da yoğun olarak bulunan bir diğer etnik grup da Ruslar'dır. Ermenistan'daki toplum yapısına diğer etnik gruplara oranla daha uyumlu olan Ruslar, Ermenistan'a 19. yüzyıldan itibaren gelmişlerdir. Söz konusu dönemde Rus nüfusunun buraya gelmesinin temel nedenleri arasında, buradaki nüfusun Ruslaştırılması politikaları ilk sırada yer almaktadır. Özellikle Soğuk Savaş döneminde artan Rus nüfusu, 1970 yılında yapılan bir sayıma göre 70.000'e ulaşmıştır.

Sovyetler Birliğinin dağılma süreciyle birlikte Ermenistan'daki Rus azınlığının da, başta ekonomik nedenler olmak üzere buradan, Rusya'ya göç etmeye başladığı ve nüfusun 51.000'e düştüğü saptanmıştır. Günümüzde söz konusu göçlerin halen devam ettiği bilinmekle beraber, ülkede yaklaşık olarak 8.000 kişilik bir Rus azınlığının varlığından söz etmek mümkündür.

Ermenistan'daki Rus azınlığının statülerinin diğer etnik gruplara oranla daha iyi olduğu görülmektedir. Bilindiği gibi günümüzde halen Ermenistan'da Rus Dili ve Rusça eğitim oldukça yaygın bir şekilde faaliyet göstermektedir. Ayrıca basın alanında da çoğunlukla eski resmi dil olan Rusçanın, radyo ve televizyon programlarında da halen yoğun bir şekilde kullanıldığı bilinmektedir. Ayrıca son dönemlerde,- Ermenistan'da kurulan ve Rusça eğitim veren Slav Üniversitesi'nin ve Rus Dili ve Edebiyatı bölümlerinin kurulduğu Erivan Devlet Üniversitesi ile Briusov Dil Üniversitesi'nin de bu konularda oldukça yoğun bir çaba içinde oldukları da saptanmıştır.

Sonuç olarak, Ermenistan'daki Rus azınlığın diğer etnik gruplara oranla herhangi bir sorunla karşılaşmadıklarını söylemek mümkündür. Kendi dillerinde eğitim hakkına sahip olan Rus azınlığı kendi dillerini ve kendi kültürlerini koruma ve devam ettirme konularında da yönetimle önemli bir sorun yaşamamaktadırlar.

Ukraynalılar

Bir diğer etnik grup olan Ukraynalılar için Ermeniler "Malorossy" Küçük Ruslar anlamına gelen bir kelime kullanmaktadırlar. Ermenistan'a ilk Ukraynalı göçleri Sovyetler Birliği döneminde Ukraynalı entelektüellerin (bilim adamları, doktorlar, mühendisler, eğitimciler, vb.) sürülmesi ile gerçekleşmiştir. Bugün Erivan, Gümrü ve Vanadzor gibi kentlerde yaklaşık 8300 kişilik bir Ukraynalı azınlığından bahsetmek mümkündür. Bu azınlığın yaklaşık yarısı bir önceki nesil gibi mühendis, doktor, iktisatçı ve hukukçu olarak çalışmaktadırlar.

Ermenistan'da yaşayan Ukraynalılar diğer etnik azınlıklara oranla son derece milliyetçi bir tutum sergilemektedirler. Bu yolla Ermenistan'da aktif bir Ukrayna diasporası oluşturmayı amaçlayan grup bu nedenle, Ukrayna dilinin öğretilmesini amaçlayan kursların açılması için büyük çaba sarf etmiştir. Ayrıca Ermenice ve Ukraynaca olarak çift dilli hazırlanan "Dnipro" adlı bir gazetede çıkarmaktadırlar.

Molokanlar (Malakanlar)

Rus kökenli bir azınlık grubu olan Molokanlar diğer etnik gruplardan farklı bir konuma ve sosyal yapıya sahiptirler. 17. yüzyıldan itibaren Rus-Ortodoks

Kilisesi'nden ayrılan³³ ve Kırım, Orta Asya, Sibiryaya ve Transkafkasya gibi çevre bölgelerine sürülen Molokanlar, günümüzde Ermenistan'ın Erivan ve Sevan Kentlerinde yaşamaktadırlar. Yaklaşık olarak 5000 kişilik bir nüfusa sahip olan bu grup, daha çok köylerde ve dışarıya kapalı bir yaşam tarzı sürdürmektedir.

Ermenistan'ın bağımsızlığını ilan ettiği yıllarda 12.000 nüfusa sahip olan Molokanlar'ın günümüzdeki nüfusunun UNICEF tarafından yapılan bir sayımda 5.000 olduğu saptanmıştır.³⁴ Her ne kadar Ermenistan yönetimi söz konusu nüfusun azalma nedenini göçe bağlasa da, aslında bunu doğrudan yönetimin azınlık politikaları ile bağlantılandırmak mümkündür.

Kendi kültürel özelliklerini günümüzde halen devam ettirmekte olan Molokanlar, daha çok tarım ve el sanatları gibi işlerde çalışmaktaydılar. Ancak Sovyetler Birliği döneminde toprakları da ellerinden alınan Molokanlar, şehirlere göç etmek zorunda kalmışlardır. Son derece ilginç geleneklere sahip olan Molokanların Ermenistan'da karşılaştıkları en büyük sorun ülkedeki sosyal yapıya entegre olamamalarıdır. Zorunlu eğitim dışında çocuklarının Ermeni okullarında eğitim görmesine karşı olan Molokanlar toplumdan izole bir yaşam sürdürmektedirler. Ayrıca ülkede herhangi önemli bir görevde yer almayan bu grubun resmi düzeyde bir temsilcileri de bulunmamaktadır. Günümüzde Ermenistan'da, Molokanlar Ermenice yerine sadece Rusça ile iletişimlerini sağlamaktadırlar.

Diğer Etnik Gruplar

Yukarıda değinilen etnik gruplar dışında Ermenistan'daki yaşayan diğer azınlık gruplarının bağlı oldukları herhangi bir organizasyon bulunmamaktadır. Aynı zamanda herhangi bir resmi temsilcileri de olmayan söz konusu azınlıkların karşılaştıkları en büyük sorun kendilerine diğer büyük azınlık grupları içerisinde yer aramak zorunda kalmalarıdır.

Bu gruplardan biri olan Beyaz Rusların Ermenistan'daki nüfusları 160 olarak kaydedilmiş ve bu grubun ülkedeki Rus azınlık ile bütünleştiği görülmektedir. Etnik köken olarak Ruslara yakın olmaları nedeniyle, çok iyi derecede Rusça konuşabilen Beyaz Rusların yanı sıra daha bir çok grubun bu şekilde kendi kimliklerinin yerine diğer etnik gruplar içerisinde eridiğini söylemek mümkündür.

33 Onnik Krikorian, "Educating Minority Children", http://www.unicef.org/armenia/reallives_2345.html, s. 2.

34 Onnik Krikorian, "Educating Minority Children...", s. 2.

Ermenistan'da diğer etnik gruplar içerisinde sayabileceğimiz azınlıklar arasında Litvanyalılar, Orta Asyalılar, Tatarlar, İranlılar, Hintliler, Afganlar ve Arapları saymak mümkündür.

Sonuç

Görüldüğü gibi günümüzde, Ermenistan'da bir çok etnik azınlığın yaşadığını ve söz konusu azınlıkların ülkenin sosyal yapısına zenginlik kattığını söylemek mümkündür. Ancak burada yaşayan azınlıkların gerek siyasi ve ekonomik, gerekse sosyal alandaki yaşamları incelendiğinde yönetimin bu grupların gelişimi için herhangi bir çaba sarf etmediği görülmektedir. Ülkedeki Rus azınlığın dışında ne-redeyse diğer tüm etnik azınlığın eğitim, sağlık, kültürel ve daha bir çok konuda sorunlarla karşılaştığı saptanmıştır.

Ağustos 2001'de, Uluslararası Azınlıkların Korunması ve Avrupa Konvansiyonu'nun uygulanmasına ilişkin bir konferans için Ermenistan'da toplanan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİK), içlerinde anayasanın Avrupa Konvansiyonu ve azınlıkların devlet işlerine katılmalarına ilişkin uluslararası diğer normlara göre değiştirilmesini öngören bir teklifte bulunarak bir dizi öneriler yayınlamışlardır. Konferansın etkilerinin minimal düzeyde kalmış olmasıyla beraber, Ermenistan Cumhuriyeti 2002 yılında Birleşmiş Milletler Irksal Ayrımcılığın Önlenmesi Komisyonu'na verdiği raporda kendisini tek ırkın yaşadığı bir ülke olarak göstererek ülkedeki %3'lük azınlığın varlığını ve katkılarını da görmezden gelmiştir. Ermenilerin ülkelerini homojen olarak görmeleri bir dilekten çok bir kehanete benzemektedir. Ulusal azınlıkların temsilcilerinin korkusu ise bu kehanetin kendi kendine gerçekleşmesidir.³⁵

Avrupa Irkçılık ve Hoşgörüsüzlüğü Önleme Komisyonunun (The European Commission against Racism and Intolerance (ECRI)), 13 Şubat 2007 tarihli raporuna göre³⁶ Ermenistan'da en fazla Irkçılıkla karşı karşıya kalan etnik grubun Yezidiler olduğu açıklanmıştır. Yine aynı raporda Ermenistan yönetimine yönelik bazı eleştirilere de yer verilmiş ve buna göre mevcut yönetimin hukuki bakımdan tüm etnik grupların Ermeni vatandaşları ile eşit haklara sahip olmaları için bazı düzenlemelerin yapılması gereği vurgulanmıştır.

35 Ian S. McIntosh, "A Conditional Coexistence: Yezidi in Armenia", *Cultural Survival Quarterly*, Issue 27.1, March, 2003, s.1.

36 The European Commission against Racism and Intolerance Report (ECRI), "Draft Law on National Minorities", http://www.coe.int/t/e/human_rights/ecri/1-ecri/2-country-by-country_approach/armenia/armenia_cbc_3.asp#P119_11004

Yine ECRI raporunda değinilen bir diğer husus da, ülkedeki azınlıklara politik alanlarda bazı hakların verilmesi ve parlamentoda onların sorunlarının da dile getirilebilmesi için azınlık temsilcilerinin oluşturulması olmuştur.

Ermenistan yönetimine bir diğer eleştiri de, 2006 yılında UNICEF tarafından gelmiştir. UNICEF temsilcisi Sheldon Yett, Ermenistan'daki azınlıkların özellikle de Kürt ve Yezidi çocuklarının eğitimi için Ermenistan Milli Eğitim Bakanlığı ile yaptığı görüşmede, yönetimin azınlıkların kendi dillerinde eğitim almaları için çaba göstermesi gereğinin altını çizmiştir.³⁷

Siyasi alanda da söz hakkı tanınmayan azınlıkların 2005 yılında Demokrasi, İnsan Hakları ve İşçi Ofisi tarafından yayımlanan raporuna göre, Ermenistan yönetiminin ne kabinesinde ne de Parlamentosunda herhangi bir temsilcilerinin bulunmaması eleştirilmiş ve bu konuda yönetimin aktif bir rol alması gereği vurgulanmıştır.³⁸

Ermenistan coğrafyasında yaşamış Azeri Türkleri gibi toplumların bugün Ermenistan'da yaşamadığı ve ülkenin hızla mevcut diğer etnik grupları da asimile etme çabası nedeniyle, ülkenin azınlık nüfusunun hızla küçülmekte olduğu görülmektedir. Ancak Ermenistan yönetiminin ne uluslar arası kuruluşların uyarılarını dikkate aldığı ne de kendi ülkesinin kültürel zenginliği olan azınlıkların nüfusunun hızla azalmasını önemediği anlaşılmaktadır.

Eğitim alanında karşılaşılan temel sorun, söz konusu toplulukların kendi dillerinde eğitim alamamaları ve kendi dillerinde yayın yapamamaları ilk sırada yer almaktadır. Kültürel alanda da sürekli alt etnik gruplara ayrıştırılan azınlıkların bu yolla kendi aralarında bölünmelerinin sağlandığı görülmektedir. Ayrıca dikkat çekici bir diğer husus da, Ermenistan yönetiminin iyi ilişkiler içinde olduğu Rusya vb. kökenli azınlıkların diğerlerine oranla daha iyi yaşam koşullarına sahip olduklarıdır. Ermenistan yönetiminin azınlık politikalarının ise genel olarak, ülkedeki azınlıkları toplumdan izole etmeye yönelik olduğunu söylemek mümkündür. Ermenistan nüfusunun homojen bir yapıya sahip olmaması da bunun bir diğer kanıtıdır. Bu nedenle Ermenistan'daki azınlıkların çoğunun eğitim, kültür ve ekonomik problemlerle karşı karşıya olduğu görülmektedir.

37 UNICEF; Government of Armenia Promote Education for Minority Children, <http://www.fravahr.org/spip.php?breve44>

38 Country Reports on Human Rights Practices Released by the Bureau of Democracy, Human Rights and Labor, <http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2004/41668.htm>

Özellikle Türkiye ile olan ilişkiler söz konusu olduğunda, Türkiye'nin azınlıklara yönelik uygulamalarına eleştirilerde bulunan Ermenistan hükümetinin, kendi politikalarında azınlıkları yok sayması ve azınlıkların kendi dillerinde eğitim hakkının sınırlı olması oldukça düşündürücüdür. Ayrıca geçtiğimiz günlerde, dört Yezidinin kendilerini yakmaları ile sonuçlanan olaydan da anlaşıldığı gibi, mevcut Ermenistan hükümetinin tüm azınlıklara yönelik tutumunun ayrımcı bir temele dayandığı görülmektedir. Nitekim Ermenistan'da faaliyet gösteren Ermeni Ariler Birliği tarafından sık sık ülkede yaşayan Yezidiler aleyhine açıklamaların yapılması ve bu azınlıkların ülkeyi terk etmesi gerektiğini belirtmeleri de bunun bir başka kanıtıdır.

Sonuç olarak, Ermenistan yönetiminin rakip olabilecek güçlü etnik grupların sürülmesini ve yok edilmesini sağladığını, ülkede yalnız folklorik düzeyde azınlık gruplarının kalmasına rağmen burada kalanları da kabullenmeyerek hayatı onlar için çekilmez kıldığını ve onları göç etmeye zorladığını söylemek mümkündür.

KÜRESELLEŞME SÜRECİNİN ERMENİSTAN ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: SİYASAL, EKONOMİK VE SOSYAL DÖNÜŞÜM

Oya EREN

ASAM, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Uzmanı
oeren@eraren.org

Öz: *En genel hatlarıyla bu makale küreselleşme sürecinin Ermenistan üzerindeki etkilerini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede küreselleşmenin Ermenistan'ın siyasi, ekonomik ve sosyal hayatını nasıl etkilediği incelenmeye çalışılmıştır. Makale Demokratik Ermenistan Cumhuriyeti (1918-1920) ve Sovyet Ermenistanı (1920-1991) süreçlerini değerlendirerek Ermenistan'ın siyasi ve sosyo-ekonomik evrimini ortaya koyan bir bölümle başlamaktadır. İkinci bölüm ise Ermenistan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından küreselleşme dinamiklerine uyum sürecinin analizine ayrılmıştır. Bu bölüm, üç alt bölümde ele alınmıştır. Birinci alt bölümde demokratikleşme sürecine odaklanılarak küreselleşmenin siyasi etkileri, ikinci bölümde özelleştirme ve merkezi ekonominin liberalleştirilmesi çerçevesinde küreselleşmenin ekonomik etkileri, üçüncü bölümde ise Ermenistan'a getirileri ve götürüleriyle küreselleşmenin sosyo-kültürel etkileri incelenmektedir.*

Anahtar Kelimeler: *Ermenistan, Sovyet Ermenistanı, küreselleşme, demokratikleşme, liberalleşme, özelleştirme*

Abstract: *In most general terms, this article aims to analyze the implications of globalization on Armenia. In doing that, it tries to demonstrate how the process of globalization have been influencing Armenian political, economic and social life. The article starts with an introductory chapter on political and socio-economic evolution of Armenia through the Democratic Armenian Republic (1918-1920) and then the Soviet Armenia (1920-1991). The second part of the article is devoted to the adaptation of Armenia to the dynamics of globalization after its independence. Within this framework, there are three sub-sections examining the political impacts of globalization with a particular emphasis on democratization; the economic impacts of globalization via privatization and liberalization of central economy and the socio-cultural impacts of globalization including the costs and benefits of this process on Armenia.*

Key Words: *Armenia, Soviet Armenia, globalization, democratization, liberalization, privatization.*

Giriş

Güney Kafkasya bölgesinin Azerbaycan ve Gürcistan ile beraber üç ülkesinden biri olan Ermenistan, 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını kazanmış bir ülkedir. Bu tarih aslında önemli bir tarihtir; zira 1990'lar Soğuk Savaş'ın bitişini, dolayısıyla küreselleşme sürecinin dünya çapında bir fenomen olmasını simgeleyen yıllardır. Ermenistan da elbette bu sürecin dışında kalamamış ve küreselleşmenin yarattığı fırsatlardan ve sorunlardan büyük ölçüde etkilenmiştir.

Bu makalenin amacı küreselleşme sürecinin Ermenistan üzerindeki etkilerini analiz etmektir. Bu çerçevede Ermenistan'ın siyasal, ekonomik ve toplumsal hayatının küreselleşme sürecinden nasıl etkilendiği ve bu sürece karşı ne tür tepkiler gösterdiği incelenecektir. Ermenistan'ın küreselleşme sürecindeki dönüşümü aslında pek çok kalkınmakta olan ülke ile benzerlik gösterse de, gerek ülke dışında yaşayan Ermenilerin ülke içinde yaşayan Ermenilerden daha fazla olması, yani Ermeni diasporasının varlığı, gerekse Ermenistan'ın içinde bulunduğu siyasi durum – komşularıyla sorunlu siyasi ilişkileri – Ermenistan'ı özel bir ülke konumuna sokmaktadır. Bu bakımdan Ermenistan son derece ilginç bir vaka analizi imkanı sunmaktadır.

Makale temel olarak iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde kısaca Ermenistan'ın Sovyet idaresi altındaki durumu incelenecek ve buradan Ermenistan'ın bağımsızlık arifesinde nasıl bir siyasi, ekonomik ve toplumsal yapı içerisinde olduğu anlaşılmalıya çalışılacaktır. Bu bölümde küreselleşme sürecinin etkilerinin tarihsel arka planı da göz önünde bulundurularak, 1980'lerden itibaren Sovyetler Birliği'nin zayıflamasıyla küreselleşme hareketinin Ermenistan'da hissedilmeye başlandığı vurgulanacaktır. İkinci bölümde ise bağımsızlık sonrası süreçte Ermenistan'ın küreselleşmenin getirdiği demokratikleşme hareketlerinden ve ekonomik liberalleşme hamlelerinden nasıl etkilendiği ve kültürel anlamda küresel/evrensel bir kültür anlayışının Ermenistan'da nasıl algılandığı soruları üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda bu bölüm siyasi, ekonomik ve sosyal yapıların nasıl dönüştüğünü analiz etmeyi amaçlamaktadır. Makale, küreselleşme sürecinin Ermenistan üzerindeki olumlu ve olumsuz etkilerinin tartışıldığı bir sonuç bölümüyle noktalanacaktır.

Bu makalenin hazırlanışı sırasında konuyla ilgili birçok kitap ve makale analiz edilmiştir. Ancak bu konudaki Türkçe literatür son derece sınırlıdır. Özellikle Sovyet Ermenistan'ı konusunda Türkçe kaynak bulmak neredeyse imkansızdır.

Bu nedenle özellikle İngilizce literatüre ağırlık verilmiş, bu yapılırken bizzat Ermeni yazarların kitap ve makaleleri de dikkatle incelenmiştir. Ekonomik ve toplumsal dönüşümleri yansıtan sayısal veriler ve istatistikler için kimi zaman abartılı rakamlar taşıyan Ermenistan'ın resmi istatistik kurumu Armstat'ın yayınlarının yanı sıra çeşitli uluslararası örgütlerin analizleri de kullanılmış, böylelikle daha dengeli sonuçlara ulaşılmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak, bu çalışma küreselleşme süreci çerçevesinde Ermenistan'ın bağımsızlık sonrası yaşadığı dönüşümün bir panoramasını verebilirse amacına ulaşmış demektir.

1. SOVYETLER BİRLİĞİ YÖNETİMİ ALTINDA ERMENİSTAN

Birinci Dünya Savaşı sırasında Çarlık Rusyası'nın 1917 yılında Ekim Devrimi ile yıkılmasının ardından yaşanan siyasi kaos sırasında Ermeniler tarihleri boyunca ilk kez bağımsız bir devlet kurmayı başarabilmişlerdir. 1918-1921 yılları arasında varlığını sürdüren Ermenistan Cumhuriyeti bu dönemde siyasi çalkantılar ve ekonomik krizlerle boğuşmak zorunda kalmış, bu noktada halkı harekete geçirebilmek için saldırgan bir dış politika izleyerek Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan ile çatışma içerisine girmiştir. Rusya'da Bolşeviklerin konumlarını güçlendirmesinin ardından Ermenistan Cumhuriyeti Rus ordularının işgaline uğramış ve 2 Aralık 1920'de Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adıyla Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne dahil olmuştur.

Genel hatlarıyla bu dönemde Ermenistan 1914'ten beri süregelen savaşlar, kıtlıklar, devrimler ve iç savaşlarla uğraştığından harap bir haldedir. Ronald Grigor Suny'nin de ifade ettiği gibi 1921 yılında Ermenistan halen yarı-feodal bir yapının sürdüğü tarım temelli bir ekonomiye ve geleneksel köylü kökenli bir topluma sahiptir.¹ Bu nedenle Ermenistan'da kurulan ilk Sovyet hükümetinin amacı ekonomiyi yeniden tesis etmek, kıtlık koşullarında yaşayan Ermenileri besleyebilmek ve siyasi düzeni yeniden sağlayabilmek olmuştur. Bu çevrede ülkenin iki önemli siyasi topluluğu, Komünistler ve Taşnakçılar, geçici bir işbirliği içine girmişler ve Devrimci Komite (Heghkom) adı verilen ve beş Komünist iki Taşnakçı üyeden oluşan bir idare mekanizması kurmuşlardır.² Komünistlerin ilk anda bütün siyasi gücü ellerine alamamalarının nedeni Komünist düşüncenin Ermenistan'da yeteri kadar güçlü olmaması ve Taşnakçıların halk tarafından benimsenmiş olmasıdır.

1 Ronald Grigor Suny, "Soviet Armenia" Richard Hovannisian Der., *Armenian People from Ancient to Modern Times*, New York, St. Martin's Press, 2004, 2 cilt, Cilt 2, s. 348.

2 Ronald Grigor Suny, "Soviet Armenia" ..., s.348.

Devrimci Komite ilk olarak ekonomik krizi sosyalist ekonomi modeliyle çözümlenmeye çalışmıştır. Bu çerçevede bütün bankalar ve endüstri tesisleri millileştirilmiş, tüm yiyecek stoklarına el konmuş ve piyasa ekonomisini ortadan kaldıracak sınırlamalar getirilmiştir. Bu önlemlerin ardından yerini güçlendiren Komünistler Taşnakçılarla yaptıkları geçici ittifakı bozarak, Taşnakçıları tasfiye hareketine girişmişlerdir. 1921 ve 1922 yılları Taşnakçılar ve Komünistler arasında neredeyse bir iç savaşa varan çatışmalara sahne olmuş, bu siyasi kriz ancak 1922 yılında daha ılımlı bir Komünist iktidarın yönetimi ele geçirmesiyle kısmen sona ermiştir. Bu ılımlı idare, bir önceki yönetimin radikal ekonomi politikalarını Lenin'in tanımladığı Yeni Ekonomi Politikası³ çerçevesinde yumuşatmış ve neredeyse tamamen millileştirilen ekonomide çiftçilere ürettikleri mallar üzerinde tasarruf hakkı sağlayarak kısmi bir rahatlama sağlamıştır.

1920'lerde Ermenistan nüfusunun yaklaşık %90'ı tarımla uğraşmaktaydı. Yeni Ekonomi Politikasının getirdiği rahatlama sayesinde köylülerin yaşam koşulları iyileştirildi; 1926 yılına gelindiğinde tarımsal üretim savaş öncesi tarımsal üretimin %71,5'ine ulaşmıştı.⁴ Bu arada özellikle dış ülkelerden Ermenistan'a bir göç akını başlamış, Erivan'ın 1913 yılında 30.000 olan nüfusu 1926 yılında 65.000'e ulaşmıştır. Ekonominin kısmi bir rahatlama içerisine girmesi siyasi hayatı da bir nebze yoluna koymuş, hatta 1920'lerin ilk yarısında Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan ile bir Kafkas Birliği projesine kalkışmıştır. Ancak bu proje ilerleyen dönemlerde sonuçlandırılmamıştır. Komünistlerin iyice güçlenmesi ile Taşnaksutyun Partisi Kasım 1923'te kapatılmıştır. Böylece Komünist rejim Ermenistan'da tamamen yerleşmiş ve alternatif bir rejim imkânı sona ermiştir.

1920'lerde gözlemlenen bir diğer önemli gelişme de diğer Sovyet Cumhuriyetlerinden farklı olarak güçlü Ermeni milliyetçiliği ile uzlaşmaya yönelik adımlar atılmasıdır. Bu dönemde Sovyetler Birliği kültürel anlamda da yerelleştirme veya kökleştirme olarak çevrilebilecek olan '*korenizatsiia*' adlı bir politikaya yönelmiştir. Bu politikaya göre Ermenistan dışında yaşayan Ermenilerin Ermenistan'a dönmeleri teşvik edilmiş, Ermeni dili resmi dil olarak ilan edilmiş ve Ermeni kül-

3 Yeni Ekonomi Politikası: 1921 yılında yapılan Onuncu Komünist Parti Kongresinde açıklanan Yeni Ekonomi Politikasının Mimarı Nikolai Bukharin'e göre Rusya henüz tam manasıyla sosyalist bir ekonomiyi yürütebilecek altyapıya sahip değildir. Ekonominin büyük bir bölümü tarıma dayalı bir toplumda sosyalizmi uygulayabilmek için bir takım özel politikalara ihtiyaç duyulmaktadır. İşte Yeni Ekonomi Politikası tarımsal ekonomi modelini sosyalist ekonomi modeliyle birleştirmeyi amaçlayan bir anlayışı yansıtmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Jonathan J. Bean, "Nikolai Bukharin and the New Economic Policy: A Middle Way?", *The Independent Review*, Cilt 2, Sayı 1, Yaz 1997, s. 80-81.

4 Ronald Grigor Suny, "Soviet Armenia" ..., s.352.

türünü araştırmak üzere birçok enstitü kurulmuştur.⁵ Kısacası 1920'lerde Sovyet yönetiminin amacı milliyetçilik duygularını halkı tahrik edecek şekilde köreltmeden sosyalizmin Ermenistan'da yerleşmesini sağlamaktır.

1920'lerin bu geçici iyimserlik havası 1930'larda Stalin'in yönetimi ele almasıyla sona erdi. Stalin Lenin'in ılımlı sosyalizm düşüncesini bir tarafa bırakıp ülkenin radikal bir şekilde kalkınmasını sağlayabilmek için çok sert tedbirlere başvurdu. 1929 yılından itibaren bütün tarımsal üretim yeniden millileştirildi; kolhoz adı verilen büyük çiftlikler kuruldu ve halk bu çiftliklerde zorunlu hizmete tabi tutuldu. Ermenistan halkının bu tedbirlere tepkisi sert oldu. Özellikle hayvanlarını merkezi idareye teslim etmek istemeyen Ermeniler bu hayvanları itlaf etmeyi tercih ettiler. Suny'ye göre 1928-1933 yılları arasında 800.000'den fazla büyük ve küçükbaş hayvan itlaf edildi.⁶ Stalin'in bu sivil direnişe tepkisi sert oldu. 1939 yılına gelindiğinde bütün Ermeni köylüleri kolektif çiftliklerde çalışmak zorunda bırakıldı.

Bu radikal tedbirlerin toplumsal maliyeti bir tarafa bırakılacak olursa, Ermenistan bu dönemde endüstrileşme yolunda önemli adımlar atmıştır. Ermenistan'da bir işçi sınıfı oluşmuş ve 1939 yılında bu sınıf toplam nüfusun %31,2'sini oluşturmuştur. 1935 yılında endüstriyel üretim toplam üretimin % 62'sine tekabül etmektedir ki bu rakam daha on yıl önce ekonomisinin tamamı tarıma dayalı bir toplum için muazzam bir atılım anlamına gelmektedir.⁷

Ancak Stalin'in sert politikaları Ermenistan'da Stalin karşıtı bir komünist hareketin oluşmasını teşvik etmiştir. Bu hareket biraz güçlenip sesini duyurmayı başarsa da Stalin 1936-1937 yılları arasında bu rakip hareketin tasfiyesine girişmiş, bu yıllarda neredeyse muhalif hareketin tüm ileri gelenleri öldürülmüştür. Bunun yanı sıra 1930'larda 'korenizatsiia' hareketi de rafa kaldırılmış, Rusça eğitim zorunlu hale getirilmiş ve Ermenice birçok isim Rusça isimlerle değiştirilmiştir.⁸

Bütün bu süreç İkinci Dünya Savaşı ile daha vahim bir hale gelmiştir. İstatistiklere göre 1941-1945 yılları arasında Ermeni nüfusunun %12'si, yani yaklaşık 174.000 kişi hayatını kaybetmiştir. 1952 yılına kadar Ermenistan savaş öncesi

5 Ronald Grigor Suny, "Constructing Primordialism: Old Histories for New Nations", *Journal of Modern History*, Cilt 73, Sayı 4, 2001, s. 879.

6 Ronald Grigor Suny, "Soviet Armenia" ..., s.359.

7 Ronald Grigor Suny, "Soviet Armenia" ..., s.361.

8 Ronald Grigor Suny, "Soviet Armenia" ..., s.364.

nüfusuna ulaşamamıştır.⁹ Savaş aynı zamanda yerel milliyetçiliği de sona erdirmiş, Ermeni halkının kurtuluşunun Stalin'in ellerinde olduğu imajı güçlendirilmiş, böylece Stalincilik güç kazanmıştır.

Ancak Stalincilik bu gücünü Stalin'in ölümüne kadar sürdürebildi. Stalin'den sonra Sovyetler Birliği'nin yönetimini ele alan Nikita Khrushchev, Stalinciliğin yeni koşullara ayak uyduramayacak kadar katı bir sistem olduğunu düşünmekteydi ve 1950'lerin ikinci yarısından itibaren Stalincilik tasfiye edilmeye başlandı. Bunun için önce büyük bir baskı unsuru olan gizli polis teşkilatı ortadan kaldırıldı, daha sonra kısmi bir yerel milliyetçilik halkın tepkilerini azaltmak için teşvik edildi.

Stalin'in sert kalkınma ekonomisinin yarattığı hantal ve ağır endüstriye dayanan ekonomik sistem de yerini daha esnek bir ekonomik yapılanmaya bıraktı. Bu çerçevede Ermenistan'daki büyük çiftlikler dağıtılarak, daha küçük ancak daha verimli çalışan çiftlikler kuruldu. Bu arada Stalin zamanında konan tahıldan başka bir ürün üretme yasağı kaldırıldı ve Ermenistan'da üzüm, meyve-sebze ve tütün üretilmeye başlandı. Bütün bu gelişmeler neticesinde sosyo-ekonomik yapı da büyük bir dönüşüm geçirmekteydi. Buna göre 1950'de Ermenistan nüfusunun %46'sı tarım ve ormancılıkla geçinirken, bu oran 1960'da %39'a, 1975'te de %22'ye düşmüştü. Buna karşın endüstri sektöründe çalışan nüfusun oranı 1950'de %24 iken, bu oran 1960'da %32'ye, 1975'te ise %38'e ulaştı. Yine 1950-1978 yılları arasında endüstriyel üretim yıllık ortalama %9,9 oranında arttı. Kısacası 1978 yılına gelindiğinde 1913 yılı ile karşılaştırıldığında Ermenistan'ın endüstriyel üretimi 335 kat artmıştı.¹⁰

Ermenistan ekonomisinin bu gelişmesi aynı zamanda Sovyetler Birliği'ne bağımlılığı da beraberinde getirmekteydi. Bilindiği üzere Sovyet sistemi her Sovyet Cumhuriyetinin belli alanlarda uzmanlaşmasını ve diğer alanlarda diğer Cumhuriyetlere bağımlı olmasını gerektiriyordu. Örneğin bazı Cumhuriyetlerde tüm nüfus tarımsal üretime yönlendirilirken, diğerlerinde endüstri üretimi ön plana alınıp tarım ihmal ediliyordu. Bu bağımlı ekonomiden en fazla etkilenen Sovyet Cumhuriyeti ise Ermenistan'dı. Öyle ki 1989 yılında Ermenistan'da yapılan endüstriyel üretimin %50.8'i, endüstri alanında verilen kredilerin ise %71.9'u Sovyetler Birliği'nden gelecek olan teşviklere bağlıydı.¹¹

9 Ronald Grigor Suny, "Soviet Armenia" ..., s.367.

10 Tüm bu istatistikler için bkz, Ronald Grigor Suny, "Soviet Armenia" ..., ss. 372-373.

11 Armand Sarian, "Economic Challenges Faced by the Armenian State", *Demokratizatsiya*, Cilt 14, Sayı 3, Yaz

Ekonomideki hızlı gelişmenin yarattığı bir diğer sorun da kayıt dışı ekonomiydi. Halkın refah seviyesi arttıkça farklı ürünlere talep de artıyordu. Ancak komünist rejimin kısıtlamaları rejimin belirlediği ürün grubu dışında ürünün ithalatını yasakladığı için Ermenistan'da kayıt dışı ekonomik yapı son derece güçlü hale gelmişti. Ekonomik gelişme aynı zamanda daha önce bastırılan yerel milliyetçiliği de güçlendirmekteydi. Pek çok Ermeni yazar Ermeni halkının ülkenin ekonomik kaynakları üzerinde tek egemen güç olması gerektiğini savunmaya başlamıştı. Bu aykırı sesler özellikle 1980'lerin başında Doğu Avrupa'da görülmeye başlanan Sovyet karşıtı kıpırdanmalarla paralellik arz etmekteydi. Kısacası demokratikleşme, serbest piyasa ekonomisi vb. Batılı değerler özellikle 1970'lerin sonundan itibaren önce Doğu Avrupa'da daha sonra da Ermenistan'da yankı bulmaya başlamıştı.

1985 yılında Mikhail Gorbaçov'un Sovyetler Birliği'nin başına geçmesi yeni bir dönemin işaretlerini vermekteydi. Son derece gerçekçi bir politikacı olan Gorbaçov Sovyetler Birliği'nin Batı ile girdiği mücadelede yenik duruma düştüğünün ve bu düşüşün ancak Sovyetler Birliği'nin Batılı değerlere kısmen uyum sağlamaıyla engellenebileceğinin farkındaydı. Bu çerçevede Gorbaçov üç temel strateji geliştirdi. Bunlardan birincisi Sovyet ekonomik ve siyasi sisteminin çağın gereklerine ayak uyduracak şekilde yeniden düzenlenmesi anlamına gelen 'perestroika'; ikincisi Sovyetler Birliği vatandaşlarının sosyal ve siyasi haklarının, bunların başında da ifade ve eleştiri özgürlüğünün tanınması amacını taşıyan 'glasnost'; üçüncüsü merkezi siyasi sistemin gevşetilerek yönetime demokratik katılımın artırılmasını amaçlayan 'demokratizatsiia'ydı.¹²

Aslında Sovyetler Birliğine bağlı bütün cumhuriyetleri derinden etkileyen bu politikalar Ermenistan'da beklenen etkiyi yaratamamıştır. Bunun iki temel nedeni vardır. Birincisi 1988 yılında yaşanan büyük Ermenistan depreminin yarattığı ekonomik kriz ve ikincisi yine 1988 yılında Karabağ sorununun ortaya çıkmasıdır.

7 Aralık 1988 tarihinde merkez üssü Ermenistan'ın kuzey batısında bulunan Spitak şehri olan Richter ölçeğine göre 6.9 şiddetindeki deprem yaklaşık 25.000 kişinin ölümü ve Spitak şehrinin neredeyse tamamen yerle bir olması ile sonuçlanmıştır. Bununla beraber Gümrüdeki endüstri tesislerinin tamamına yakınının,

2006, ss. 194-195.

12 Bu üç politika ile ilgili detaylı bilgi için bkz., Alisha Leight ve Philip Sashako, "Gorbachev, Perestroika and Glasnost: An Evaluation of Aspirations and Tribulations", makalenin tam metni için URL: http://www.uwm.edu/Dept/Grad_Sch/McNair/2005/leight.pdf

Kiravakan'daki kimya tesislerinin, bu arada da birçok hastane, okul ve diğer kamu binalarının yıkılması Ermenistan ekonomisini derin bir krize sürüklemiştir.¹³

Daha 1980'lerin ortalarından itibaren Azerbaycan'a bağlı bir özerk bölge olan Karabağ'da bölgenin Ermenistan'a bağlanmasını amaçlayan bir Ermeni hareketi görülmeye başlanmıştır. Bu hareket 18 Şubat 1988'de Ermenilerin çoğunluğu oluşturduğu Karabağ Parlamentosu'nda bölgenin Ermenistan'a bağlanması kararının alınması ile sonuçlandı. Ancak, Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi, bu kararın ülkedeki Azeri ve Ermeni toplumları arasındaki ilişkilere zarar verdiğini ve aşırı milliyetçilerin tahriki olduğunu belirterek kabul etmemiştir. Buna karşı yapılan gösteriler Gorbaçov'un 26 Şubat'ta yaptığı yatıştırıcı bir konuşma ve Erivan'da seçilen "Karabağ Komitesi" temsilcilerini kabul etmesi sonucunda geçici olarak durmuş, ancak iki toplum arasında çatışmalar hız kazanmıştır.¹⁴

Gösterilerin ve çatışmaların hız kazanması üzerine Sovyet Parlamentosu Yüksek Kurulu 28 Kasım 1989 tarihinde Karabağ'ın doğrudan Moskova tarafından yönetilmesi sistemine son vermiştir; ancak Sovyet askerleri bölgeyi terk etmemiş ve Karabağ, kuramsal olarak Azerbaycan idaresine geri dönmüştür. Sovyet Yüksek Meclisi Azerbaycan'dan iki ay içinde Karabağ'a tam ve gerçek özerklik veren kanunları çıkarmasını istemiştir. Karabağ sorunu bu sürecin ardından Ermenistan Parlamentosu Karabağ konusunda Sovyetler Birliği'nin aldığı kararları veto edebileceğini açıkça dile getirmiş, böylece Sovyetler Birliği'nden kopuşun ilk adımları atılmıştır.¹⁵

Çatışmaların iki ülke arasında bir savaşa dönüşmesi ise Ocak 1990'da gerçekleşmiştir. Çatışmaların hız kazandığı yıl ortasında Ermenistan'da Parlamento seçimleri yapılmış ve Temmuz ayında Levon Ter-Petrosyan yeni Ermenistan Parlamentosu'nun başkanı seçilmiştir. Nihayet Ermenistan Parlamentosu 23 Ağustos 1990 tarihinde bir Bağımsızlık Bildirgesi kabul etti. Buna göre Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin adı 'Ermenistan Cumhuriyeti' olarak değiştirildi; Ermenistan Cumhuriyeti'nin kendi kendini idare eden, devlet otoritesine sahip, bağımsız, egemen bir devlet olduğu, Ermenistan'da sadece Ermenistan

13 1988 depreminin ekonomik etkileri için bkz. "Armenian Earthquake", *Earthquake Engineering Research Institute Newsletter*, Cilt 23, Sayı 5, Mayıs 1989, s. 3.

14 Ömer Engin Lütem, "Karabağ Sorunu", makalenin tam metni için bkz. URL: http://www.eraren.org/bilgiban-kasi/tr/ErmeniSorunuBilgiBelgelerCD/dosyalar/3/Tir/OMER_LUTEM_KARABAG_SORUNU.doc

15 Ömer Engin Lütem, "Karabağ Sorunu" ...

Anayasası ile kanunlarının geçerli olduğu belirtildi. Bildirgeye göre Ermenistan kendi ordusunu ve güvenlik güçlerini kuracak, başka ülkelerin Ermenistan toprakları üzerinde askeri birlikler bulundurması ve askeri üstler kurması sadece Ermenistan Devleti'nin kararıyla mümkün olabilecekti. Ermenistan Cumhuriyeti bağımsız bir dış politika güdecek, yabancı ülkelerle ve Sovyetler Birliği'nin diğer cumhuriyetleriyle doğrudan ilişki kurabilecekti. Ermenistan'ın kendi parası, milli bankası, vergi ve gümrük daireleri ve eğitim sistemi olacaktı. Kısacası Ermenistan fiilen bağımsız bir ülke konumuna gelmişti ancak halen Sovyetler Birliği'nden ayrıldığını açıkça dile getirmemişti. Bunun nedeni de Karabağ meselesinde Sovyet desteğini kaybetmekten çekinmesiydi.¹⁶

Bütün bu çekişmelerin neticesinde Ermenistan'da 21 Eylül 1991 tarihinde Sovyetler Birliği'nden bağımsızlık için bir referandum yapıldı ve katılımcıların %94'ü bağımsızlık lehine oy kullandı. Ermenistan'ın bağımsızlığı 23 Eylül'de ilân edildi. Böylece 20. yüzyılın başında yaklaşık üç yıl yaşayabilen bağımsız Ermenistan devleti bir istisna olarak kabul edilirse, ilk bağımsız Ermeni Cumhuriyeti 1991 yılında kurulmuş oldu.

2. KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE ERMENİSTAN

a. Siyasi Bağlam: Ermenistan'da Demokratikleşme Hareketleri ve Sorunlar:

Küreselleşme sürecinin siyasi dinamiklerinin başında demokratikleşme hareketleri yer almaktadır. Özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından demokratik değerler hızla demokratik olmayan rejimlerle yönetilen ülkelere yayılmış, böylelikle bir çok ülkede demokratikleşme yolunda önemli adımlar atılmıştır. Ermenistan'da bu sürecin dışında kalmamıştır. Ermenistan'ı özel bir duruma getiren nokta ise bir siyasi çatışmanın, Karabağ sorununun, Ermenistan'daki demokratikleşme hareketlerinin yerleşmesine ve güçlenmesine katkı sağlamasıdır. Peter Rutland'a göre Karabağ sorunu Ermenistan'ın demokratikleşmesi sürecine dolaylı olarak çok önemli bir katkı sağlamıştır. Öyle ki, Karabağ sorununda Sovyetler Birliği'nin kararsız kalması, hatta Azerbaycan'ı destekleyen bir tutum izlemesi, Ermenistan'da komünist rejime karşı duyulan tepkiyi körüklemiş ve demokratikleşme hareketlerinin toplum nezdinde itibar kazanmasını sağlamıştır.¹⁷

Rutland Ermenistan'ın demokratikleşmesi ile ilgili başka bir ilginç hususu daha

16 Ömer Engin Lütem, "Karabağ Sorunu"...

17 Peter Rutland, "Democracy and Nationalism in Armenia", *Europe-Asia Studies*, Cilt 46, Sayı 5, 1994, s. 857.

dile getirmekte ve Sovyetler Birliği genelinde ve Ermenistan özelinde demokratikleşme hareketinin radikal çevreden hareketli merkeze doğru gerçekleştiğini ileri sürmektedir. Diğer bir deyişle demokratikleşmeyi körükleyen gelişmeler hassas ve çatışmalı çevre bölgelerinde başlamış, daha sonra merkeze yani başkentlere yayılmıştır. Örneğin Ermenistan'ın demokratikleşme sürecini körükleyen gelişmeler önce Karabağ'da daha sonra da Erivan'da görülmüştür. Aynı şekilde Ukrayna'daki demokratikleşme hareketi önce Lvov kentinde başlamış daha sonra Kiev'e sıçramıştır. Hatta Sovyetler Birliği için bile benzer bir süreç geçerlidir; Sovyetler Birliği'nin çevre bölgesi olarak kabul edilen Baltık Cumhuriyetleri ve Ermenistan, Gürcistan gibi Kafkas Cumhuriyetlerinde başlayan demokratikleşme süreci, daha sonra Moskova'ya ulaşmıştır.¹⁸

Ermenistan'ın demokratikleşme serüvenine dönecek olursak, Ermenistan siyasi sisteminin içinde bulunduğu demokratikleşme krizinin yeni cumhuriyetin daha ilk günlerinden itibaren Ermenistan siyasetine damgasını vurduğu söylenebilir. Aslında yeni Ermenistan'ın ilk siyasi belgesi olarak nitelendirilebilecek olan ve 2 Ağustos 1990 tarihinde yayımlanan Bağımsızlık Bildirgesi hukukun üstünlüğü, güçler ayrılığı prensibi ve ordunun siyaset dışında bırakılması gibi demokrasilerin olmazsa olmaz koşullarının Ermenistan'da uygulanacağını müjdelemekteydi.¹⁹ Ter Petrosyan'ın en yakınlarından biri olan ve bir dönem Ermenistan Yüksek Sovyeti Genel Sekreterliği görevini yürüten Ara Sahakyan, bu çerçevede bağımsızlığın ilk yıllarında mülkiyet özgürlüğü, tarım alanlarının özelleştirilmesi, kitle iletişim araçlarının yaygınlaştırılması, özgür seçimlerin gerçekleştirilmesi vb. demokratik açılımların hayata geçirildiğini vurgulamaktadır.

Ermenistan Cumhuriyetinin ilk Devlet Başkanlığı seçimi de demokratikleşme yönünde özgür seçimlerin yapıldığı bir süreç olarak görülebilir. Seçim sonucunda bağımsızlık öncesi son Ermenistan Parlamentosu'nun Başkanı Levon Ter Petrosyan devlet başkanı olarak seçilmiştir. Ancak seçim sırasında yaşanan yolsuzluklar, seçim sürecinin kendisinden daha fazla gündeme gelmiştir. Nitekim seçim sırasında gözlemci olarak görev yapan bazı Amerikalı yetkililer seçimlerin 'adil olmaktan uzak' olduğunu vurgulamışlardır.²⁰

Ermenistan'da sadece parlamento seçimleri değil yerel seçimlerin de adaletten

18 Peter Rutland, "Democracy and Nationalism...", s. 857.

19 Ara Sahakyan ile yapılan mülakattan alınmıştır. "The Politics of Independence and Transition", *Demokratizatsiya*, Cilt 14, Sayı 3, Yaz 2006, s. 174.

20 Peter Rutland, "Democracy and Nationalism...", s. 854.

uzak yapıldığına dair birçok veri vardır. İki Ermeni siyaset bilimci, Vahe Sahakyan ve Arthur Atanesyan, yazdıkları makalede seçimlerde seçmenleri tehdit etme, seçimlerden önce seçmenlere rüşvet dağıtma, seçim sandıklarını çalma, seçim sonuçlarıyla oynama gibi pek çok yöntemin Ermenistan'da yaygın bir biçimde kullanıldığından bahsederler. Bu yazarlara göre siyasi parti üyeleri tarafından oluşturulan yerel seçim komisyonları bu yöntemleri sıklıkla uygulamaktadırlar.²¹ İki yazar Ermeni toplumunda seçim yolsuzluklarının ve diğer yolsuzlukların yaygın olmasını Ermeni toplumunda cemaatçiliğin yaygın olmasına bağlamaktadırlar:²²

“Ermeni seçmeni rüşvet kabul etmeye hazırdır; liderler de seçilebilmek için rüşvet vermeye hazırdır. Bu korkunç uyum ülkemizin seçim kampanyalarında belirleyicidir. Rüşvet veren her vatandaş, küçük de olsa bir fayda kazanacağını farkındadır ancak bunun için bireysel siyasi haklarına mal olacak bir bedel öder.”²³

Elbette Ermenistan'ın demokratikleşme çabalarının en önemli sonucu Sovyet totaliterliğine karşı bağımsız ve demokratik bir Ermenistan'ın güçlendirilmesini amaçlayan Ermenistan Anayasası'nın 1995 yılında kabul edilmesidir. Ermenistan Anayasası'nın birinci maddesi Ermenistan Cumhuriyeti'ni egemen, sosyal adalet ve hukukun üstünlüğü ilkelerine bağlı olan bir demokratik devlet olarak tanımlamakta; böylece devletin rejiminin demokrasi olduğu açıkça belirtilmektedir.²⁴ Yine üçüncü maddede özgür seçimler garanti altına alınmakta, altıncı maddede hukukun üstünlüğü ilkesine ve yedinci maddede çok partili sistemin işleyişine vurgu yapılmaktadır. Bütün bu ifadeler, en azından Anayasa metni üzerinde Ermenistan'ın Batılı demokratik değerlere sahip bir ülke olduğunu ortaya koymaktadır.

Anayasanın taslağı hazırlanırken iki konuda iktidar ve muhalefet partileri arasında büyük bir çekişme yaşanmıştır. Bu konular Ermeni 'soykırımı'nın anayasada vurgulanması ve çifte vatandaşlık hakkının tanınmasıdır.²⁵ Bunlardan ilki Ter-Petrosyan yönetimince reddedilmiştir. İkincisi ise özellikle Ermeni diasporasını Ermenistan'a çekmek amacıyla düşünülmüştür. Özellikle krizlerle boğu-

21 Vahe Sahakyan ve Arthur Atanesyan, “Democratization in Armenia: Some Trends of Political Culture and Behavior”, *Demokratizatsiya*, Cilt 14, Sayı 3, Yaz 2006, s. 350.

22 Vahe Sahakyan ve Arthur Atanesyan, “Democratization in...”

23 Vahe Sahakyan ve Arthur Atanesyan, “Democratization in...”

24 Ermenistan Anayasası'nın tam metni için bkz. Igor S. Oleynik Der., *Armenia: Foreign Policy and Government Guide*, Washington D.C., International Business Publications, 2002, ss. 110-135.

25 Igor S. Oleynik Der., *Armenia: Foreign...*

şan Ermenistan ekonomisini rahatlatmak amacıyla zengin Ermeni diasporasının yatırımlarını ülkeye çekmek için yapılan bu girişim de Ter-Petrosyan tarafından diasporanın büyük bir bölümünün Taşnakçı olması sebebiyle engellenmiştir.

Bu anayasa aynı zamanda Ermenistan'da bir yarı-başkanlık sistemi oluşturulmuştur. Bu sistem SSCB'nin dağılmasından sonra kurulan devletler arasında yalnızca Baltık Devletleri ve Moldova'da uygulanmaktadır.²⁶ Yarı-başkanlık sisteminin Ermenistan için ilk etapta son derece faydalı olduğunu düşünen Sarakyan, siyasi ve ekonomik yeniden yapılanmanın etkili bir liderlik gerektirdiğini vurgulamaktadır. Ancak Sarakyan'a göre siyasi ve ekonomik düzen oturduğunda yarı-başkanlık sistemi yerini tam parlamenter sisteme bırakmalıdır; zira Ermenistan'da yaşanan gelişmeler bu sistemin kötüye kullanıldığının sinyallerini vermektedir.²⁷ Kısacası, Sarakyan'a göre Ermenistan'da siyasi gerçekler ve ilan edilen ilkeler arasında bir boşluk vardır. Ermenistan'ın lider kadrosu ya bu kanuni ilkeleri bu gerçeklere uydurmaya çalışmakta veya bu gerçekleri göz ardı etmektedir.²⁸

Küreselleşme sürecinin en önemli getirilerinden biri de devletlerin uluslararası hukuk kurallarına saygılı davranarak çatışma ve savaştan kaçınmanın bu saygının bir ifadesi olduğunun bilincine varmalarıdır. Maalesef Ermenistan'ın bu konudaki sicilinin başarılı olduğu söylenemez. Demokratikleşme hareketinin gayet anti-demokratik bir emrivakiye, yani Karabağ sorununa, dayandığı göz önünde bulundurulacak olursa, Ermenistan'ın çatışma sürecinden yararlandığını söylemek bile mümkündür. Öyle ki, bu çatışmayı sona erdirecek uzlaşmacı adımları atan Devlet Başkanı Ter Petrosyan, artan baskılar üzerine 1998 yılının Şubat ayında istifa etmek zorunda bırakılmıştır. Bir dönem Ermenistan Devlet Başkanlığı Başkanlığı görevinde bulunan Gerard Libaridian bu istifayı şu sözlerle değerlendirmektedir:

...[B]u istifa, Ermenistan'ın siyasi kültürü ve halkı; ülke içinden ve dışından, bu olayda rol oynayan şahsiyetler – Ter Petrosyan ve muhalifleri –; kurumların ve anayasasının kuvvetli ve zayıf yönleri; yabancı güçler ve ülke içindeki siyasi güçler arasındaki karmaşık ilişkiler hakkında çok şey anlatmaktadır.²⁹

²⁶ "The Politics of Independence...", s. 176.

²⁷ "The Politics of Independence...", s. 177.

²⁸ "The Politics of Independence...", s. 179.

²⁹ Gerard Libaridian, *Ermenilerin Devletleşme Sınavı: Bağımsızlıktan Bugüne Ermeni Siyasi Düşüncüsü*, Ankara, İletişim Yayınları, 2001, s. 73.

Ter Petrosyan'ın istifasının ardından yapılan Başkanlık seçimlerini Robert Koçaryan kazanmıştır. Koçaryan halefinin aksine Karabağ konusunda çok daha sert ve uzlaşmaz bir politika izlemeye başlamış ve 'soykırım' konusu daha sıklıkla gündeme getirilmeye başlamıştır. Koçaryan dönemi aynı zamanda siyasi kirlenme haberlerinin de sıkça gündeme geldiği bir dönem olmuştur. Özellikle Koçaryan'ın siyasi rakiplerini etkisiz hale getirmek için acımasız yöntemler izlediği, hatta 1999 yılında yapılan ve ülkenin en önemli siyasi liderlerinden Başbakan Vazgen Sarkisian, Parlamento Başkanı Karen Demirciyan ve Parlamento Başkan Yardımcıları Yuri Bakshian ve Ruben Miroian'ın öldürüldüğü Ermenistan Parlamentosu baskınının arkasında Koçaryan'ın bulunduğu iddia edilmiştir.³⁰ Koçaryan ayrıca ünlü işadamı Gagik Tsarukian'dan sonra ülkenin en zengin kişisi olarak da bilinmektedir. Bu servetinin kaynağı ile ilgili şaibeler de eksik değildir.

Son dönemde Ermenistan'ın bu iki güçlü şahsiyetinin, Gagik Tsarukian ve Robert Koçaryan'ın, isimlerinin birlikte anıldığı bir siyasi tartışma gündeme oturmuştur. Gagik Tsarukian'ın 2006 yılı başında kurduğu Müreffeh Ermenistan Partisi'nin Koçaryan'ın gizli desteği ile bir yıldan kısa bir zamanda yaklaşık 400.000 üyeye ulaşması ülkenin muhalefetini de harekete geçirmiş ve bu ittifakın Ermenistan'ın görünen siyasetinin ardında yaşanan iç hesaplaşmaların bir neticesi olduğu vurgulanmıştır.³¹ Öyle ki, Ermenistan'ın halihazırdaki Savunma Bakanı Serge Sarkisyan'ın Tsarukian'ı öldürtmeye çalıştığı, bundan haberdar olan Koçaryan'ın da Tsarukian'ın tepkisini engellemek için ona parti kurdurup desteklediği iddia edilmiştir. Kısacası, Koçaryan dönemi bu tür haberlerin gündemden düşmediği, siyasi yozlaşma ve yolsuzluk iddialarının birbiri ardına sıralandığı bir dönem olmuştur.

Küreselleşmenin Ermenistan siyasetine bir diğer etkisi de Ermenistan'ın uluslararası topluma daha fazla entegre olabilmek için çeşitli bölgesel ve küresel uluslararası örgütlere üye olmasıdır. Ermenistan 1992 yılında Birleşmiş Milletler'e ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'ne, 2001 yılında Avrupa Konseyi'ne ve 2003 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olmuştur. Ermenistan ayrıca Avrupa Birliği'nin Komşuluk Politikası'na ve NATO'nun Barış İçin Ortaklık programına da dahil edilmiştir.

Küreselleşme sürecinin Ermenistan'ın siyasi yapısı üzerindeki etkileriyle ilgili

30 Araz Arslanlı, "Ermeni Muhalefeti 2007'ye Hazırlanıyor", *Cumhuriyet*, 4 Temmuz 2006.

31 Ruzanna Stepanian, "Tycoon Rejects Oppositionist's Conspiracy Theory", *RFE/RL*, 15 Ocak 2007; "Armenian DM Planned Assassination Attempt On Leader Of Prospering Armenia: NU Leader", *Arminfo*, 15 Ocak 2007.

bu bölümü noktalamadan önce Ermenistan'ı özel bir vaka kategorisine sokan Ermeni diasporası hakkında da bazı açıklamalar yapmak yerinde olacaktır. Esasen devlet dışı bir aktörün bizzat devlet politikalarına etki etmesi küreselleşme sürecinin gündeme getirdiği olgulardan biridir ve bu olgunun en önemli araçlarından biri olan 'diaspora' kavramı Türkiye'de özellikle Ermeni diasporası ile özdeşleştirilmiştir.

Ermeni diasporası, Libaridian'ın ifadesiyle dünyanın en dayanıklı, en iyi organize olmuş ve farklı siyasi ve kültürel mekanlara ayak uydurma kapasitesi en yüksek olan diasporadır.³² Libaridian, Ermeni diasporasının bulunduğu ülkede kalıcı olmalarının ve entegrasyona tepki göstermelerinin nedenini diasporanın oluşumunun son derece köklü bir geçmişe sahip olması ve 'soykırım'ın bütünleştirici bir kimlik imgesi olarak kullanılmasına bağlamaktadır.³³ Diaspora özellikle Ermenistan'ın bağımsızlığının ardından Ermeni siyasetine dahil olmak istemiş, bunun için de ekonomik gücünü kullanmaktan çekinmemiştir. Ancak diasporanın Ermenistan'da katma değer üretecek yatırımlara girmekten özellikle kaçınması Ermeni halkı tarafından olumsuz olarak algılanmasına yol açmıştır.

b. Ekonomik Bağlam: Ermeni Ekonomisinin Liberalleşmesi

Küreselleşme sürecinin ekonomik dinamikleri arasında ticari kısıtlamaların kaldırılması, malların, hizmetlerin, sermayenin ve işgücünün dolaşımını sınırlandıran etmenlerin hafifletilmesi, kamu sektörünün ekonomideki payının özelleştirmeler vasıtasıyla azaltılması ve finans piyasalarının deregülasyonu sayılabilir. Bütün bu dinamikler elbette bağımsızlık sonrasında Ermenistan'ı da etkisi altına almıştır. Bu bölümde Ermenistan ekonomisini bağımsızlık sonrası serbest piyasa ekonomisine dönüştürme çabaları ve bu çabaların yarattığı ekonomik bunalım incelenecektir.

Daha önce de belirtildiği üzere, 1988 Spitak depremi, Karabağ Savaşı ve bu savaş sonrasında uygulanan ambargolar Ermenistan ekonomisi üzerinde ciddi bir baskı oluşturmaktaydı. Karabağ meselesi nedeniyle hem Türkiye hem de Azerbaycan ve buna bağlı olarak Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Ermenistan'a ambargo uygulamakta ve sınır kapılarını kapalı tutmaktadır. Bu durumda zaten herhangi bir denize sınırı bulunmayan Ermenistan'ın Gürcistan ve İran sınırları dışında açık sınırı bulunmamaktadır. İran sınırı son derece dağlık ve ulaşım imkanları

32 Gerard Libaridian, *Ermenilerin Devletleşme...*, s. 165.

33 Gerard Libaridian, *Ermenilerin Devletleşme...*, s. 166.

kısıtlı bir bölge olduğundan Ermenistan'ın dış dünyaya açılan kapısı Gürcistan'ın Karadeniz kıyısındaki Poti limanıdır ki, bu durum Ermenistan'ı Gürcistan'a bağımlı kılmaktadır.

Savaş ekonomisinin yarattığı baskının üstesinden gelebilmek için Ermenistan Hükümeti'nin yaptığı ilk önemli çalışma 1991 tarihli toprak reformudur. Komünist rejimin merkeziyetçi ve kolektif ekonomi anlayışının aksine, yeni Ermenistan Hükümeti daha liberal bir ekonomi politikası benimsemiş, bu çerçevede de devletin elindeki toprakların çiftçilere dağıtılmasını öngören bir yasa tasarısını kabul etmiştir. Böylelikle 1992 yılının ortalarına kadar tarım arazilerinin yaklaşık %60'ı çiftçilere dağıtılmıştır.³⁴

Bu politikanın mimarı olan ve toprak reformunun kararlaştırıldığı dönemde 33 yaşında Başbakan Yardımcısı ve Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanı olarak görev yapan Grant Bagratyan'a göre toprak reformu büyük bir başarıyı yansıtmaktadır. Zira bir buçuk milyon Ermeni çiftçi kendi toprakları üzerinde kendileri için üretim yapmaya başlamışlardır. Bu da tarımsal üretimin artmasına ve olası bir kıtlığın önüne geçilmesine katkıda bulunmuştur.³⁵

Bagratyan bir yıl sonra Başbakanlığa getirilmiş ve merkeziyetçi Ermeni ekonomisinin serbest piyasa ekonomisine dönüşebilmesi için o dönemde eski Sovyet Cumhuriyetlerinde son derece popüler olan hızlı ve büyük çaplı özelleştirmeler, ticaret serbestlikler ve finansal sektörlerin deregülasyonu gibi stratejileri içeren şok terapisini uygulamaya koymuştur. Şok terapisi çerçevesinde 1992 yılında İnşaatı Tamamlanmamış Tesislerin Özelleştirilmesi Programı Hakkında Kanun yürürlüğe konmuştur. Bu kanunun uygulanmasıyla kısa vadede endüstri tesislerinin %30'u, uzun vadede ise geri kalan tesislerin özelleştirilmesi öngörülmekteydi.³⁶

Bu çerçevede alınan önlemler ise Ermenistan için kısa vadede son derece yıkıcı sonuçlar doğurmuştur. Örneğin bu politikaların yürürlüğe konmasından kısa bir süre sonra enflasyon oranı %500-900 seviyesine kadar yükselmiştir.³⁷ 1992 yılı ekonominin dibe vurduğu bir yıl olarak da adlandırılabilir. Zira bu yılda ulusal

34 Peter Rutland, "Democracy and Nationalism...", s. 855.

35 Hrant Bagratyan ile mülakat. "Economic Reform and War", *Demokratizatsiya*, Cilt 14, Sayı 3, Yaz 2006, s. 193.

36 Glenn E. Curtis ve Ronald Grigor Suny, "Armenia", Glenn E. Curtis Der., *Armenia, Azerbaijan and Georgia: Country Studies*, Washington D. C., Federal Research Division Publications, 1995, s. 50.

37 Glenn E. Curtis ve Ronald Grigor Suny, "Armenia".

gelir %43, endüstriyel üretim %52 oranında azalırken, fiyatlar %1100 oranında artmıştır. Aynı yılın kış aylarında Ermenistan'a petrol ulaştırılan tek hat olan Gürcistan'dan gelen petrol boru hattının sabotaj nedeniyle kullanılamaz hale gelmesi, büyük bir yakıt sıkıntısına yol açmış, Erivan'a yakıt ulaşmayınca, Erivan çevresindeki ormanlar kesilerek yakıt ihtiyacı karşılanmaya çalışılmıştır.³⁸

Bu zor koşullar altında Bagratyan'ın da bizzat ifade ettiği üzere, Ermeni halkının yeni yönetime karşı duyduğu tepki artmış ve bunu fırsat bilen eski Komünistler ve aşırı milliyetçiler yeniden güçlenmeye başlamışlardır. Bagratyan bu süreçte özellikle Karabağ sorunu nedeniyle uygulanan ambargonun bir savaş ekonomisi oluşturma gereğini ortaya koyduğunu ifade etmiştir.³⁹

1991-1994 döneminin Ermenistan ekonomisi için tam bir krizi yansıttığını ve küreselleşme sürecinin gereklerini yerine getirmek için yapılan fedakarlıkların had safhada olduğu bir dönem olduğunu söylemek mümkündür. Bu dönemde gayrisafi milli hasıla %53 oranında azalmıştır. Krizin etkileri o kadar büyük olmuştur ki, 1998 yılında dahi Ermenistan'ın gayrisafi milli hasılası 1990'daki rakamın yalnızca %61'ine ulaşabilmiştir.⁴⁰ Halkın alım gücü göz önüne alındığında 1998 yılında 1990 yılına göre halkın alım gücünün 10 kat azaldığı tespit edilmiştir.⁴¹ İşsizlik oranları da son derece yüksektir ve resmi rakamlarla uluslararası kuruluşların verdiği rakamlar arasında derin bir uçurum bulunmaktadır. Örneğin resmi rakamlar işsizlik oranını %10,1 olarak açıklarken, Dünya Bankası bu oranın %30,7, Uluslararası Çalışma Örgütü ise %25 olarak tespit etmektedir.⁴²

Bu büyük ekonomik krize rağmen Ermenistan ekonomisinin kısmen başarılı bir biçimde özelleştirildiğini söylemek mümkündür. Ermenistan İstatistik Kurumu Armstat'ın verilerine göre 1990 yılında özel sektörün toplam gayrisafi milli hasıladaki payı sadece %11,7 iken, bu oran 1992'de %32,7'ye, 1995'te %51,7'ye ve 1998'de %74,5'e ulaşmıştır.⁴³ 1998 yılına gelindiğinde özel sektörün tarımsal üretimdeki payı %98'e, ticaret sektöründeki payı %97'ye, ve endüstri sektörün-

38 Glenn E. Curtis ve Ronald Grigor Suny, "Armenia".

39 "Economic Reform and...", s. 192.

40 Armstat (Ermenistan İstatistik Kurumu), "Peculiarities and Stages of Economic Reform in Armenia, 1991-2000", bu raporun tam metni için bkz. URL: www.armstat.am/Publications/1991-2000/tntbar_91_98eng/index.html

41 "Peculiarities and Stages of Economic..."

42 Birleşik Devletler Uluslararası Kalkınma Ajansı'nın (USAID) Nisan 2005 tarihli "Economic Performance Assessment: Armenia" başlıklı raporundan alınmıştır. Raporun tam metni için bkz. URL: http://www.usaid.gov/locations/europe_eurasia/countries/am/docs/economic_performance_assessment.pdf

43 "Peculiarities and Stages of Economic..."

deki payı %45'e yükselmiştir.⁴⁴ Ayrıca 2000 yılından itibaren Ermenistan ekonomisi bir toparlanma sürecine girmiştir. Yıllık ortalama %10.1'lik bir büyüme oranıyla Ermenistan en hızlı büyüyen ekonomilerin başında gelmektedir.⁴⁵

Küreselleşme sürecinin olmazsa olmazlarından biri olan yabancı yatırımlarda da görece bir artış gerçekleşmiştir. 1994 yılında özellikle inşaat sektörüne (bu sektöre yapılan yatırım toplam yatırımların 2/3'üne tekabül etmektedir) yapılan yabancı yatırım oranı toplam yatırım oranının sadece %18,7'sine tekabül ederken bu oran 1997 yılında %55,3'e ulaşmıştır.⁴⁶ Ancak ilginç bir noktayı dile getirmekte yarar vardır. Bilindiği üzere bir ülkeye yabancı yatırımın gelmesi için şeffaflık, ülkenin siyasi ve ekonomik durumunun uygunluğu ve hepsinden önemlisi ülkeye duyulan güven ön plandadır. Ermenistan'da Ter Petrosyan yönetiminin böyle bir güven ortamı sağladığı yabancı yatırımların 1994-1997 döneminde yaklaşık 3 kat artmasından anlaşılabilir. Oysa 1998 yılında yabancı yatırımlar yarı yarıya azalmış ve %25,9 seviyesine gerilemiştir.⁴⁷ Bu gerilemede 1997 yılında Uzakdoğu'da yaşanan ve bütün dünyaya yayılan ekonomik krizin etkisi olduğu kadar, sert politikaları ve şaibeli arka planı ile Cumhurbaşkanlığına seçilen Koçaryan'ın uluslararası piyasalara güven telkin edememesi de etkilidir. Öyle ki, 2003 yılında toplam doğrudan yabancı yatırımlar gayrisafi milli hasılanın yalnızca %4'ünü oluşturmaktadır. Bu oran, Ermenistan'ın da içinde bulunduğu alt-orta gelir seviyesine sahip ülkelerin ortalamasından da (%6) düşüktür.⁴⁸

Kısacası Ermenistan ekonomisi 1990'ların ilk yıllarında yaşanan krizi yavaş yavaş atlarmaya başlamıştır. Ancak bu krizin sosyal maliyetleri çok büyüktür ve bu çalışmanın son bölümünde bu sosyal maliyetler incelenecektir.

c. Sosyal Bağlam: İnsan Hakları, Fakirlik, Kadın ve Azınlık Hakları

Küreselleşme sürecinin Ermenistan üzerindeki etkileri analiz edilirken sosyal bağlam konunun dışında bırakılamaz. Küreselleşme sürecinin en olumlu etkilerinin başında insan haklarının tüm dünyanın kabul ettiği evrensel değerler haline getirilmesi yatmaktadır. Bunun yanı sıra kadın haklarının korunması, kadın-erkek eşitsizliğinin ortadan kaldırılması, azınlık hakları gibi hususlar da son dere-

44 "Peculiarities and Stages of Economic...

45 "Peculiarities and Stages of Economic...

46 "Peculiarities and Stages of Economic...

47 "Peculiarities and Stages of Economic...

48 "Economic Performance Assessment...

ce önemlidir. Bütün bu olumlu özelliklerine rağmen, küreselleşme süreci aynı zamanda bir takım sorunları da beraberinde getirmektedir. Zenginler ve fakirler arasındaki uçurumun artması, yani gelir dağılımındaki adaletsizlikler, fakirlik, eğitim ve sağlık hizmetlerinin yeterince yaygınlaşmaması vb. hususlar küreselleşme sürecinin daima olumlu sonuçlar doğurmadığını göstermektedir. İşte bu bölümde bu sürecin Ermenistan'ın sosyal yapısı üzerindeki etkileri incelenecektir.

Öncelikle olumlu bir etki olarak iletişim teknolojilerinin gelişmesinin Ermenistan'da nasıl yankı bulduğuna bakmak faydalı olacaktır. İletişim teknolojilerinin altyapısı 1995 yılından 2005 yılına kadar Ermenistan'da büyük ölçüde gelişme göstermiştir. İstatistiklere göre 2000 yılında her bin kişiye 17.4 cep telefonu ve 6.5 internet donanımlı bilgisayar düşerken, bu oran 2005 yılında sırasıyla 678,8 ve 22,9'a çıkmıştır.⁴⁹

Ermenistan'ın insan hakları alanındaki performansı ise tatmin edici olmaktan uzaktır. Sadece 2002 yılında gözaltında işkence nedeniyle öldüğü tespit edilen kişi sayısı beştir ve bu ölümler nedeniyle yargılanıp ceza alan polis yoktur.⁵⁰ Ayrıca Ermenistan'da pek çok yüksek rütbeli bürokrat ve politikacı son yıllarda faili meçhul cinayetlere kurban gitmiştir. Sadece 1998 yılında öldürülenlerin arasında Ulusal Güvenlik ve İçişleri Bakanlığı Müsteşarı Artsun Margarian, Ermenistan Demiryolları direktörü Hambartzum Ghandilian, Savunma Bakanlığı Müsteşarı Vahram Khorkhoruni, Ermenistan Başsavcısı Henrik Kachatrian ve Ashtarak Bölgesi Merkezi Yürütme Komitesi Başkanı Hovannes Sukiasian sayılabilir.⁵¹ Yalnızca en temel insan hakkı olan yaşama hakkı değil aynı zamanda ifade özgürlüğü ve basın hürriyeti de Ermenistan'da sık sık ihlal edilmektedir. Bazı gazeteler sansüre uğramakta, gazetelerin genel yayın yönetmenleri hakkında davalar açılmakta, hatta bazı durumlarda gazete büroları basılarak gazete çalışanları ve yöneticileri darp edilmektedir.⁵²

İnsan haklarının bir diğer boyutu olan azınlık hakları meselesine gelince Ermenistan bütün eski Sovyet Cumhuriyetleri içerisinde en homojen nüfusa sahip ülke olduğundan azınlık sorunu neredeyse yok denecek kadar azdır. Nüfusun yaklaşık %98'i Ermenidir ve ona yakın azınlık grubu nüfusun sadece %2'sini

49 Armstat (Ermenistan İstatistik Kurumu), "Armenia in Figures, 2006", raporun tam metni için bkz. URL: www.armstat.am/Arm/Publications/2006/Armenia_2006/indexen.html

50 Igor S. Oleynik, Der., *Armenia: Foreign...*, s.83.

51 Igor S. Oleynik, Der., *Armenia: Foreign...*, s.85.

52 Igor S. Oleynik, Der., *Armenia: Foreign...*, ss. 93-94.

oluşturmaktadır.⁵³ En büyük azınlık grubu Ermeni nüfusunun yaklaşık %1,5'ini oluşturan (60.000 kişi) Kürtlerdir ve Kürtlerin %88'i kendilerini Yezidi olarak tanımlamaktadırlar. Yezidiler yaşadıkları bölgelerde kurulan okullarda Yezidi dilinin öğretilmesi gibi bazı haklara sahiptirler. Kürtleri Ukraynalılar (8300 kişi) Ruslar (8000 kişi), Süryaniler (8000 kişi) ve Rumlar (6000 kişi) takip etmektedir. Bu azınlıkların çoğu kendi dillerinde gazete çıkarabilme, vakıflar ve sivil toplum kuruluşları kurma vb. haklara sahiptirler. Kısacası, Ermenistan, azınlıkları nüfuslarının azlığından dolayı hiçbir zaman tehdit olarak algılamamış ve genellikle azınlık haklarını koruyan bir tutum izlemiştir.

Kadın hakları meselesinde ise halen daha alınması gereken çok yol vardır. Her ne kadar kadın erkek eşitliği anayasa çerçevesinde garanti altına alınmış ve okuma yazma oranları göz önüne alındığında bu eşitlik gözetilmiş olsa da, özellikle işsizlik ve fakirlik sınırının altında yaşama kriterleri göz önüne alındığında, kadınların erkeklerden daha olumsuz koşullarda buldukları gözlemlenebilmektedir. Örneğin 2003 verilerine göre kadın işsizlik oranı %14.4 iken erkek işsizlik oranı bunun neredeyse üçte biri kadardır. İki cinsin işsizlik oranları arasındaki açıklık son yıllarda Ermenistan'da yurt dışına göç edenlerin büyük çoğunluğunun erkek olmasına ve diğer ülkelerden gelen bağışların kadınların istihdamının arttırılmasına yönelik çalışmalarda kullanılmasına rağmen giderek artmaktadır.⁵⁴

Ermenistan'ın sosyal anlamda en kronik problemlerinin başında fakirlik gelmektedir. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP)'nin hazırladığı 2006 tarihli İnsani Kalkınma Endeksi'nin Ermenistan bölümüne göre⁵⁵, 1990-2004 yılları arasında ortalama olarak nüfusun %2'si günde bir dolardan daha az, %31,1'i günde iki dolardan daha az gelire sahiptir. Aynı dönemde devletin belirlediği fakirlik sınırının altında yaşayan nüfusun oranı ise %50.9'dur, yani nüfusun yarısından fazlası fakirlik sınırının altında yaşamaktadır. Bunun yanı sıra gelir dağılımı arasındaki uçurum da son derece ciddidir. Nüfusun en zengin %20'si toplam gelirin %42.8'ine sahipken, en fakir %20 toplam gelirin sadece %8.5'ine sahiptir. Yine aynı raporda verilen istatistiklere göre nüfusun %8'i temiz içme suyu kaynaklarından yoksundur. 5 yaşın altındaki çocukların %3'ü ise yetersiz

53 Ermenistan'da azınlıklarla ilgili olarak bu makalede kullanılan veriler Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı bünyesinde Gomik Asatiryan ve Victoria Arakelova tarafından hazırlanmış olan ve 2002 yılında yayımlanan "Ethnic Minorities of Armenia" başlıklı rapordan alıntılanmıştır. Raporun tam metni için bkz. URL: http://www.osce.org/documents/oy/2002/01/148_en.pdf

54 "Economic Performance Assessment..."

55 Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), "2006 İnsani Kalkınma Raporu", raporun tam metni için bkz. http://hdr.undp.org/hdr2006/statistics/countries/data_sheets/cty_ds_ARM.html

beslenme sorunuyla karşı karşıyadır. 2001-2003 yılları arasında nüfusun yaklaşık %29'u yetersiz beslenmektedir. Her 1000 çocuktan 32'si beş yaşına ulaşmadan hayatını kaybetmektedir. Kısacası fakirlik ve buna bağlı sorunlar Ermenistan için kronik bir sorun olarak algılanabilir.

Sonuç

Bu makalede en genel hatlarıyla küreselleşme sürecinin Ermenistan üzerindeki etkileri analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu sürecin siyasi, ekonomik ve sosyal dinamikleri nasıl etkilediği, Ermenistan'da ne tür değişikliklere yol açtığı, hangi fırsatları ve sorunları beraberinde getirdiği tartışılmış, bu tartışma istatistiksel verilerle desteklenerek okuyucuya bağımsızlık sonrası Ermenistan'ın bir panoramasının sunulması amaçlanmıştır. Bu çerçevede, Ermenistan'ın küreselleşme sürecinin aslında bağımsızlıktan önce özellikle 1980'lerin başından itibaren başladığı belirtilerek, kısa bir tarihsel arka plan sunulmuş, böylelikle Ermenistan'ın siyasi, ekonomik ve toplumsal yapısının geçirdiği evrim gözler önüne serilmiştir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Ermenistan demokrasisi güçlenerek merkezi ve totaliter rejimin etkilerini ortadan kaldırmıştır. Ancak yine de demokrasinin tam anlamıyla yerleştiğini söylemek zordur. Özellikle seçimlerin halen yeterince adil yapılamaması, Ermenistan'ın önde gelen siyasetçilerinin adının türlü skandallara karışması ve rüşvet ve yolsuzluğun ciddi olarak varlığını sürdürmesi demokratik sistemi zedeleyen unsurların başında yer almaktadır.

Küreselleşme sürecinin ekonomik etkileri göz önüne alınacak olursa, küresel sistemin Ermenistan ekonomisi için fırsattan çok maliyet meydana getirdiğini söylemek yanlış olmaz. Özellikle Karabağ sorununun sürekli gündemde tutulması nedeniyle Ermeni ekonomisinin sürekli bir savaş ekonomisi modeliyle yürütülmesi, Ermenistan'a uygulanan ambargolar, ve bağımsızlığın ilk yıllarında gerek Spitak depreminin olumsuz etkileri, gerekse uygulanan şok terapisinin neticesinde Ermenistan ekonomisinin büyük bir krize girmesi, ülkenin küreselleşme sürecinin faydalarından yeteri kadar yararlanamaması sonucunu doğurmuştur. Yine de son yıllarda ekonomide bir düzelme eğilimi başlamış ve Ermeni ekonomisi toparlanma sürecine girmiştir. Kısa vadede bu iyileşme trendinin sürmesi Karabağ sorununda atılacak olan olumlu adımlara bağlıdır.

Ermenistan'ın yaşadığı ekonomik kriz, sosyal bir krizi de beraberinde getirmiştir. Özellikle fakirlik oranının son derece yüksek olması ve gelir dağılımındaki adaletsizlik küreselleşme sürecinin Ermenistan üzerindeki olumsuz etkileri ola-

rak dikkat çekmektedir. Özellikle kadın hakları ve insan hakları alanında büyük eksiklikler mevcuttur. Her ne kadar eğitim ve sağlık alanında, azınlık hakları ve iletişim teknolojileri alanlarında önemli adımlar atıldıysa da genel olarak sosyal yapının güçlendirilmesi ve tüm eşitsizliklerin giderilmesi için alınacak daha çok önlem vardır.

Sonuç olarak bu çalışma Ermenistan'ın evrimini izlemek için ilginç bir deneyimdir. Ülkenin pek çok kendine has özelliğinin olması kimi zaman diğer ülkelerden farklı bir süreç izlenmesine neden olmuştur. Bu çalışmada bu farklılıklar da göz önünde tutulmaya çalışılmış, böylece küreselleşme sürecinin Ermenistan'ı nasıl şekillendirdiği açıklanmıştır.

KİTAP TAHLİLİ

Yıldız DEVECİ BOZKUŞ

ASAM, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Uzmanı
ydeveci@eraren.org

SÖZDE ERMENİ SOYKIRIMI PROJESİ: TOPLUMSAL BELLEK VE SİNEMA

Yazar: Doç. Dr. Birsen Karaca
İstanbul: Say Yayınları, 2006, 154 Sayfa.

Bilindiği gibi özellikle Ermeni sorunu konusunda çalışan bir çok bilim adamının yıllarca karşılaştığı önemli sorunlar arasında Türkiye’de Ermenice bilen akademisyenlerin olmayışı ve üniversitelerde Ermenice üzerine herhangi bir çalışmanın yapılmıyor oluşu idi. Bu bağlamda Doç. Dr. Birsen Karaca’nın gerek Türkiye’de bir ilk olarak Ermeni Dili ve Kültürü üzerine açmış olduğu Yüksek Lisans programı ve gerekse kendisinin hazırlamış olduğu Doğu Ermenice sözlüğün bu alandaki önemli bir açığı kapattığını söylemek gerekir. Karaca’nın söz konusu sözlüğün yanı sıra *Diyaloglarla Ermenice I, Ermeni Edebiyatı Seçkisi* adlı eserleri ile yine Ermeni sorunu konusunda bir çok makalesi de bulunmaktadır. Halen Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde görev yapmakta olan Karaca’nın Rus Edebiyatı üzerine de çeşitli yayınları bulunmaktadır.

Karaca’nın Say yayınlarından çıkan “Sözde Ermeni Soykırımı Projesi: Toplumsal Bellek ve Sinema” adlı son kitabı Ermeni sorununun Türkiye’de pek de üzerinde durulmayan bir boyutunu ele alıyor olması bakımından önem arz etmektedir. Bireysel ve toplumsal bellekleri yeniden kurmak için algılama mekanizmalarına müdahale sırasında kullanılan yöntemlerin ve araçların ele alındığı kitabın son bölümünde ise imgenin oluşumu üzerinde durulmuştur.

Üç bölümden oluşan kitabın birinci bölümünde Karaca, Sözde Ermeni Soykırımı Projesi ve bu projenin oluşum evrelerini ele almaktadır. Soykırım projesinin esas itibari ile “Dört T” planı üzerine kurulduğunu belirten Karaca, bu planın “Tanıtım, Tanınma, Tazminat ve Toprak” taleplerini içerdiğini belirtmektedir.

“Dört T” planına destek veren çoğu araştırmacının uzun zamandır bu maddeleri onaylayan somut bir belgeyle dünya kamuoyunun karşısına çıkamadığını ve olayı siyasi alana taşımaya çalıştıklarını belirten Karaca, sorunu tartışmak için

gerçekleştirilen hiçbir bilimsel ortamda Ermenilerin Türklerle bir araya gelmek istemediklerinin de altını çizerek bu bağlamda Türkiye'nin Ermenistan'a arşiv çalışması konusunda yapmış olduğu teklife de resmi olarak halen herhangi bir olumlu cevap vermeyen tarafın Ermeniler olduğunu belirtmektedir.

Kitapta yazar ayrıca Ermeni Yardım Haç'ı tarafından basılmış bir takvimin yapraklarındaki resimlere de yer vermiştir. Söz konusu takvimin yapraklarındaki görüntülerde Van Kalesi, Akdamar Adası, Nemrut Dağı, Şebn Karahisar, vb. resimlerin kullanıldığı gözlerden kaçmamakla beraber takvimin 2004 yılı gibi yakın bir tarihte hazırlanmış olması da dikkat çeken bir diğer noktadır.

Ermeni yöneticiler tarafından siyasetin bilimi yönlendirdiğini ve Avrupalı bilim adamlarının da bu durumu desteklediklerini belirten Karaca, Ermeni Sorununun oluşumunda üç büyük evrenin etkili olduğunu, ilkinin Ermenilerin Hristiyanlığı kabulüyle başladığına da değinmektedir. Bu dönemde özellikle Ermeni Kilisesinin etkisi üzerinde duran Karaca, bu yolla Ermeni halkının bir arada kalmalarının sağlandığını belirtmektedir.

Ermeni Sorununun ikinci büyük evresinin ise Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş dönemi olduğu ve bu dönemde ilk kez Ermeni sorununun uluslararası platforma taşındığının anlatıldığı kitapta sorunun son evresinin ise İkinci Dünya Savaşı sırasında Hitler Almanya'sında uygulanan Yahudi soykırımı ve bu olayın ardından gerçekleşen hukuki gelişmeler olduğunu anlatmaktadır.

Bellek kavramının irdelendiği ikinci bölümde algılama mekanizmaları ile bellek arasındaki bağlantılar üzerinde durularak belleğin aslında öğrenme sürecinde oluştuğu ve geliştiği vurgulanmaktadır. Buradan hareketle en gelişmiş ve uzun ömürlü belleğin insana ve devlete ait olduğunu belirten Karaca, devletlerin fiziki, siyasi, ekonomik ve nüfus yapısı bakımından kompleks bir yapıya sahip olduğunu, bu yapının oluşumunda ise söz konusu devletin bünyesindeki toplumların etkisinden bahseder.

Kitle iletişim araçlarının toplumların belleğinin oluşum, gelişim ve korunmasındaki etkisini de ele alan Karaca, teknolojiden yararlanılarak kitle iletişim araçlarının yalnızca iyi niyetli bireyler tarafından kullanılmadığını çoğu zaman söz konusu teknolojinin kötüye kullanılabildiğini de örneklerle açıklamaktadır. Özellikle büyük önder Atatürk'ün kendi el yazısı ve imzasıyla Latife Hanım'a gönderdiği fotoğrafın fotomontaj tekniği kullanılarak tahrif edilmesi ve fotoğraftaki köpek yavrularının yerine karnı deşilerek öldürülmüş bir çocuk cesedinin yerleştirilmesi bu tahrifatlar arasında ilk sırada yer almaktadır.

“Yeni Bir Algılama Sistemi Kurulurken” başlıklı üçüncü bölümde ise Ermeni sorununda sık sık başvurulan anılar sorgulanmaktadır. Anıların öznel olduğunu ve çoğu zaman gerçeği yansıtmadığını belirten Karaca, dolayısıyla Ermeni görüşünü destekleyenlerin sorgulamayı, kıyaslamayı, doğrulanmayı gerektiren ve karşı görüşlere yer veren bilimsel çalışmalardan kaçınmalarının temelinde anıların olduğu görüşünü savunuyor.

Yine bu bölümde incelenen konulardan biri de Atom Egoyan yönetmenliğini yaptığı ve ana teması eroin kaçakçılığı olan “Ağrı Dağı” adlı filmidir. Filmi biçim, içerik ve sanatsal yönden detaylı bir şekilde inceleyen Karaca, filmin senaristi Egoyan’ın hayatı, filmin finansmanını kimlerin sağladığı, filmde kullanılan dilleri ve filmin genel bir analizini de yaparak okuyucunun film hakkında her türlü bilgiyi edinmesini sağlamaktadır. Filmden bazı pasajlara da yer verildiği kitapta ve bu pasajlarda geçen diyaloglardaki bilgilerin ne kadar gerçekten uzak olduğu yine Karaca’nın ortaya koyduğu belgelerle anlaşılmaktadır.

Kitapta incelenen bir diğer film ise Henri Verneul’nin “Anne” adlı filmidir. Gerçek adı Aşot Malakyan olan Verneul, “Anne”de Türkiye’den ayrılarak 1921 yılında Fransa’ya gelen Ermeni Zakaryan ailesinin geldikleri ülkede yaşamlarını nasıl yeniden kurduklarını hikaye etmektedir. Söz konusu filmin ortaya çıkış nedeninin Sözcüde Ermeni Soykırım Projesine destek toplamak ve yaratılan imgelerle, üretilen bilgi ve düşüncelerle Türkiye’yi Türk insanını karalamak olduğunu belirten Karaca, bu tür filmlerin Türkiye’ye karşı yürütülen psikolojik savaşa destek verdiğini de belirtmektedir.

Verneul’nin filminde izleyiciye Türklerin aleyhinde bir çok mesajlar verildiğine de değinen Karaca bu mesajları şöyle sıralamaktadır; a) Ermeniler çok eski bir halktır. b) Talat Paşa cinayetiyle Ermenilerin intikamını aldığını düşünen Sogomon Tehleryan Ermeni milletinin intikamını alan bir kahramandır. c) Ermenilerin gittikleri ülkelerde karşılaştıkları sorunların kaynağı Türklerdir.

Filmde Talat Paşa cinayetiyle gündeme gelen Sogomon Tehleryan’la ilgili sahnelere de yer veren Verneul’nin sanatı terörizmin hizmetine sunması Karaca’nın bu konu üzerinde daha detaylı durmasına neden olmuştur. Tehleryan’ın işlediği cinayet için mahkemeye sunduğu tehcir sırasında aile bireylerinin gözünün önünde öldürüldüğü gerekçesinin doğru olmadığı, söz konusu dönemde Tehleryan’ın Osmanlı sınırları içinde değil Erivan’da olduğunu da yine Karaca’nın verdiği bilgilerden öğrenmekteyiz.

Ermenice kaynaklardan hareketle Tehleryan'ın Ermenilerin kahramanlaştırdığı gibi değil aksine terörist olduğunu ortaya koyan Karaca, Tehleryan'ın aslında Ermeni terör örgütü Nemesis üyesi olduğunun da altını çiziyor. Sonradan Ermeni terör örgütü ASALA'ya dönüşen Nemesin'in yönetmen Verneul tarafından desteklenmesi ise sanatın terörizme hizmet ettiğinin bir başka göstergesini oluşturuyor.

Yine bu bölümde filmin bazı sahnelerinde izleyiciye sunulan Ermenilerin Urartulardan geldiği bilgisinin de Ermeni tarihçiler tarafından kabul görmeyen bir bilgi olduğu ve dolayısıyla filmin tarih bilgisinin de doğru olmadığı ve buna benzer bir çok kurgu hatasının olduğu belirtiliyor.

Kitapta incelenen bir diğer film olan "Sason'un Oğulları" adlı film ise Türk kamuoyunda pek bilinmeyen bir filmidir. Filmin senaristi Sarky Mouradian, daha önce Franz Werfel'in aynı adlı romanından uyarladığı "Musa Dağında 40 Gün" adlı filmin de yönetmenliğini yapmıştır. "Sason'un Oğulları" adlı filmde yönetmen Ermeni milliyetçiliği duygularını güçlendirmeyi amaçlayarak, filmde sık sık muzaffer Ermeni imgesini çizdiği görülmektedir.

Yine meslektaşı Verneul gibi Ermeni teröristlerini kahramanlaştıran Mouradian'ın filmde Hristiyanlık uğruna kurban edilmiş Ermeni imgesi çizdiği görülmektedir. Kitabın son bölümünde ise "Ermeni soykırımı iddialarıyla ilgili Ermeni basınında 2005 yılının ilk sekiz ayı içerisinde yayımlanmış olan röportajlar incelenmektedir. Özellikle Türk kamuoyuna yönelik psikolojik baskı unsurlarının ele alındığı bu bölümde, Sasun isyanlarının elebaşısı durumunda olan Andranik'in 1907 yılında Taşnak Partisinin dördüncü Genel Kongresinde yapmış olduğu savunmaya da geniş yer verilmiştir. "Unutturulmak İstenen Geçmiş" adlı alt bölümde ise Türklerin ve Ermenilerin ortak geçmişlerindeki dostluk ilişkilerine vurgu yapılmaktadır.

Sonuç olarak son derece titiz bir çalışmanın sonucu hazırlanmış olan bu eser, Ermeni sorunu konusunda çalışma yapacak tüm akademisyenlerin kütüphanesinde bulundurması gereken bir eserdir. Ayrıca son dönemlerde daha çok sorunun uluslararası ilişkiler ve tarih boyutuyla ilgili çalışmalar nedeniyle kitapta değinilen birçok konunun Türk kamuoyunda gündeme gelmediği ve göz ardı edildiği de bu eserle anlaşılmaktadır.

KİTAP TAHLİLİ

Oya EREN

ASAM, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Uzmanı
oeren@eraren.org

TÜRK ERMENİ İLİŞKİLERİNDE TARİHİ GERÇEKLER

Editör: Prof. Dr. Aysel EKŞİ
İstanbul, Alfa Yayınları, 2006, 470 Sayfa

Belgeler ve Tanıklarla Türk-Ermeni İlişkilerinde Tarihi Gerçekler adlı kitap Prof. Dr. Aysel Ekşi'nin editörlüğünde yayımlanmıştır. Ulusal Sivil Toplum Kuruluşları Birliği adı altında bir araya gelen aydınlar tarafından hazırlanan kitap, çeşitli toplantılarda, panellerde sunulan bildiri, tartışma ve bu çerçevede yapılan arşiv çalışmalarından oluşmaktadır.

Kitap, "Türk Ermeni İlişkilerinde Tarihi Gerçekler", "Anılar ve Görüntülü Sunumlar" ve "Ekler" konu başlıklarını taşıyan üç bölümden oluşmaktadır.

Aysel Ekşi'nin yazmış olduğu giriş bölümünde, Ermeni soykırımı iddiasında bulunanların gerçeklere ve bunları ortaya koyan belgelere sırt çevirdikleri vurgulanmaktadır. Ermeni sorununun gündeme geldiği tartışmalarda kaynak olarak sunulan Mavi Kitap hakkında Prof.Dr. Aysel Ekşi'nin değindiği bir nokta dikkat çekicidir: "Türklerin Ermenilere soykırım uyguladığını ve böylece 'insanlığa karşı suç' işlediğini parlamentolarında kabul etmiş devletler için, Mavi Kitap ve benzeri yayınlar temel kaynak hizmeti görmüştür. Çok sayıda dilde, milyonlarca sayıda basılan kitabın son baskı tarihi 2000'dir. Oysa Ermeni iddialarına temel oluşturan bu Mavi Kitap'ın gelişiminde bilinmeyen pek çok ilginç yön, son yıllarda ortaya çıkmış ve bu yayınların güvenilirliği konusunda çok ciddi kuşku doğurmuştur."

İlk bölümde Büyükelçiler Onur Öymen, Sükrü Elekdağ, Gündüz Aktan, Bilal Şimşir ile Prof. Dr. İlber Ortaylı, Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu, Prof. Dr. Hikmet Özdemir, Prof. Dr. Türkkaya Ataöv, Prof. Dr. Ümit Özdağ, Doç. Dr. Birsan Karaca, Dr. Abdullah Kehale'nin ve Prof. Dr. Norman Stone, Holdwater ve Prof. Dr. Erich Feigl'in makaleleri yer almaktadır.

KİTAP TAHLİLİ

Kitabın bu bölümünde Ermeni sorununun dünü ve bugününü Büyükelçi Onur Öymen, ABD'deki Ermeni lobi faaliyetlerini Dr. Abdullah Kehale, "Psikolojik ve hukuki kavramların keşiştiği nokta" başlıklı makalesiyle ırkçılığın psikanalitik temellerini Gündüz Aktan, hukuki açıdan Ermeni soykırımı iddialarını Av. Nazan Moroğlu, 1915 soykırım iddialarını Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu, Ermeni sorununun ortaya çıkışı ve gelişimini Prof. Dr. Hikmet Özdemir, Ermeni terörü ve şehit Türk diplomatlarını Büyükelçi Bilal Şimşir, Ermeni belge sahtekârlıklarını Prof. Dr. Türkkaya Ataöv, Ermenilerin sürdürdüğü psikolojik savaşı ve soykırım iddialarını Prof. Dr. Erich Feigl, Ermeni meselesinde uygulanan saldırı tekniklerini ve savunma tedbirlerini Prof. Dr. Ümit Özdağ, Ermeni kitle iletişim araçlarında Ermeni sorununun nasıl algılandığını Doç Dr. Birsen Karaca, Jenosit (soykırım) kavramını Prof. Dr. İlber Ortaylı, Ermeni diasporasının Ermeni iddialarını uluslararası kamuoyuna duyurma çabalarını Prof. Dr. Norman Stone, soykırımcıların saldırısı ve buna verilmesi gereken tepkiyi Holdwater tartışmaktadır.

Kitabın ikinci bölümü, Ermeniler tarafından katliama uğrayan Türklerin ve onların yakınlarının aktardıklarına ayrılmıştır. Ermeniler tarafından katliama uğramış Türklerin torunlarının anlattıkları ve toplu mezarların resimleri Ermeni mezalimini tüm açıklığı ile ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Erzincan/Kemaliye Demirköy katliamlarını Tuncay Özkan, Erzurum/Alaca Köyü katliamlarını Dr. Ali Gürçan, Kars/Kağızman katliamlarını ise Latif Karaağaç okurlara aktarmaktadır.

Üçüncü bölümde İngiliz, Fransız ve Osmanlı arşivlerinden derlenen orijinal arşiv belgeleri kaynaklarıyla birlikte Fransızca, İngilizce ve günümüz Türkçesine çevrilerek sunulmaktadır. Kitabın bu bölümünde Ermeni sorununun yaratılma süreci dönemin yazışmaları ve orijinal belgeler ışığında ortaya konmaktadır. Kiptapta Fransız tarihçilerin "Ermeni soykırımı yasası"nın iptali için yayımladıkları ortak bildiri de yer almaktadır.

Belgeler ve Tanıklarla Türk Ermeni İlişkilerinde Tarihi Gerçekler bilimin, tanıkların, belgelerin ışığında Ermeni sorununu geniş bir çerçeveden ele almaktadır. Özellikle İlber Ortaylı'nın "Jenosit Kavramı" başlıklı yazısı bu konunun tarihi perspektifini net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bilimsel yazıları tamamlayan anılar ve fotoğraflar kitabı daha güçlü ve etkili hale getirmektedir. Akademik bir yayın olmakla beraber özellikle Ermeni soykırım iddialarını sade bir dille ve görsel materyallerle destekleyerek anlatan bu eser konu ile ilgili temel bilgilere ulaşma açısından da son derece faydalıdır.

EN SON ÇIKAN KİTAPLAR

Yıldız DEVECİ BOZKUŞ

ASAM, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Uzmanı
ydeveci@eraren.org

Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918 Cilt VI
Dr. Öğretmen Alb. Ahmet Tetik
Türkçe, Osmanlıca, İngilizce
557 Sayfa
Ankara, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, 2006
ISBN: 975-409-312-1

Çeşitli Yönlerden Türk-Ermeni İlişkileri
Prof. Dr. Şafak Ural, Prof. Dr. Kazım Yetiş, Prof. Dr. Feridun Emecen
Türkçe
522 Sayfa
İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2006
ISBN: 975-404-765-0

Hoşgörü Toplumunda Ermeniler Cilt: I, II, III, IV
Prof. Dr. Metin Hülagü, Yrd. Doç. Dr. Süleyman Demirci
Yrd. Doç. Dr. Şakir Batmaz, Yrd. Doç. Dr. Gülbadi Alan
Türkçe
I. Cilt: 574, II. Cilt: 560, III. Cilt: 580, IV. Cilt: 592 Sayfa
Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2007
ISBN: 978-9944-976-10-7

The Times Gazetesi'ne Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler-Rumlar-Yahudiler (1908-1918)
İlay İLERİ
Türkçe
453 Sayfa
Ankara, Turhan Kitabevi Yayınları, 2006
ISBN : 975-6194-85-5

Türk Soykırımında Fransız Ermeni İlişkileri
Ali Özoglu
Türkçe
368 Sayfa
İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2007
ISBN No: 975-908-604-2

II. Abdülhamit Döneminde Orta ve Doğu Karadeniz'de Meydana Gelen Ermeni Olayları
Tuğrul Özcan
Türkçe
135 Sayfa
İstanbul, Akis Kitap Yayınları, 2007
ISBN: 994-441-143-4

Tebe'a-i Sâdıka Ermeniler
Sema Küçüköz
Türkçe
272 Sayfa

EN SON ÇIKAN KİTAPLAR

İstanbul, Tek Yayıncılık, 2006
ISBN: 975-7766-97-6

Atatürk'ü Anlayamadınız!

Sarkis Terziyan
Türkçe
141 Sayfa
İstanbul, Kardanadam Yayınları, 2007
ISBN: 975-915-707-1

Türkler Soykırım Yaptı mı?

Gökhan Balcı
Türkçe
233 Sayfa
İstanbul, Truva Yayınları, 2007
ISBN: 994-497-584-2

**Diaspora Ermenilerinin Soykırım
Yalanları ve Mücadele Yöntemleri-
miz**

Tahir Tamer Kumkale
Türkçe
262 Sayfa
İstanbul, Pegasus Yayınları, 2007
ISBN: 978-994-432-660-5

**Sözde Ermeni Soykırımı Projesi
Toplumsal Bellek ve Sinema**

Birsen Karaca
Türkçe
160 Sayfa
İstanbul, Say Yayınları, 2006
ISBN: 975-468-642-4

**Rus Devlet Arşivlerinden 100 Belge-
de Ermeni Meselesi**

Mehmet Perinçek
Türkçe
228 Sayfa

İstanbul, Doğan Kitap Yayınları, 2007
ISBN: 978-975-293-558-7

Bu Dosyayı Kaldırıyorum

Yunus Zeyrek
Türkçe
368 Sayfa
İstanbul, Kum saati Yayınları, 2007
ISBN: 978-975-917-937-3

**İttifak Devletleri Kaynaklarında
Ermeni Soykırımı Toplu Makaleler 3**

Vahakn N. Dadrian
Türkçe
412 Sayfa
İstanbul, Belge Yayınları, 2007
ISBN: 975-344-371-4

**Gördüklerim Yaşadıklarım
(Erzurum 1917-1918)**

Rus Yarbay (Lt. Col.) Tverdohlebof
Türkçe, İngilizce, Fransızca, Rusça
Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih
ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları,
2007
ISBN: 978-975-409-439-8

**Sultan İkinci Abdülhamid Han'a
Yapılan Suikastın Tahkikat Raporu**

Türkçe
256 Sayfa
İstanbul, Çamlıca Yayınları, 2007
ISBN: 978-994-490-524-4

Ermeni İsyanı Günlüğü 1915

Orhan Sakin
Türkçe
240 Sayfa
İstanbul, Ekim Yayınları, 2007
ISBN : 975-010-910-2

VEFAT EDEN BİLİM ADAMLARI

Diğer alanlarda olduğu gibi Ermeni araştırmalarında da değerli çalışmaları olan ve bu nedenle çeşitli baskılara maruz kalan Prof. Stanford SHAW ile Prof. Erich FEIGL kısa süre önce vefat etmişlerdir.

Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, “Ermeni Araştırmaları” ve “Review of Armenian Studies” dergilerinin danışma kurulları üyesi olan Prof. SHAW ve Prof. FEIGL’in vefatlarından duyduğu üzüntüyü belirtir ve her iki bilim adamını saygı ve şükranla anar.

Stanford J. SHAW (1930-2006)

1930 yılında Minnesota eyaletinin St. Paul kentinde doğan Stanford Shaw, İngiliz kökenli bir anne ile Rus kökenli bir babanın oğludur. İlköğretiminin ardından St. Paul'deki Mekanik Sanatlar Lisesi'ne devam eden Shaw, bu okuldan 1947 yılında mezun olabilen beş öğrenciden biriydi. Aynı yıl Stanford Üniversitesi'nin Tarih Bölümü'ne başlayan Shaw, ağırlıklı olarak İngiliz ve Yakın Doğu tarihleri alanında eğitim aldı. 1951 yılında Stanford Üniversitesi'nden mezun olan Shaw, 1952 yılında aynı üniversiteden, İngiliz İşçi Partisi'nin 1920-1938 yılları arasındaki dış politikasını analiz ettiği tezi ile yüksek lisans derecesini aldı. Daha sonra Princeton Üniversitesi'ne geçerek 1955 yılında bir yüksek lisans programı daha tamamladı. Bunun ardından İngiltere'de Londra Üniversitesi'nde Paul Wittek, Hamilton A.R. Gibb ve Bernard Lewis gibi dünyaca ünlü Ortadoğu ve Osmanlı tarihçileri ile çalıştı. 1956-57 yıllarında Mısır'daki Osmanlı idaresini konu edinen doktora tezi için Mısır ve Osmanlı arşivlerinde çalıştı. Mısır'da dönemin Devlet Başkanı Cemal Abdülnasır ile bizzat görüşerek Osmanlı dönemi belgelerinin mikrofilmelerinin bir kopyasını temin etti. Aynı zamanda EL-Ezher Üniversitesi'nden Şeyh Seyyid ve Kahire Üniversitesi'nden Şefik Gorbali gibi uzmanlarla çalışma fırsatı buldu. Türkiye'de de ünlü tarihçiler Ömer Lütfi BARKAN, Mükrimin Halil Yinanç, Halil Sahillioğlu ve Zeki Velidi Togan ile çalıştı. 1958 yılında Princeton Üniversitesi'nden danışmanlığını Prof. Lewis Thomas ve Prof. Hamilton A.R. Gibb'in yaptığı ‘Osmanlı Mısırı’nın Kalkınması ve Mali ve İdari Teşekkülü, 1517-1798’ başlıklı teziyle doktora derecesini aldı. 1958-1968 yılları arasında Harvard Üniversitesi Tarih Bölümü'nün Yakın Doğu Dilleri Anabilim Dalı'nda Türk Dili ve Tarihi Yardımcı Doçenti ve Doçenti olarak çalıştı. Ardından Los Angeles'e ge-

çerç Kaliforniya Üniversitesi'nde 1992 yılındaki emekliliğine kadar Türk Tarihi Profesörü olarak görev yaptı. Ancak emekliliğinden sonra bile üniversite yönetimi 1997 yılına kadar Shaw'dan Türk Tarihi derslerine devam etmesini istedi. 1999 yılında Türkiye'ye gelen Shaw, Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümü'nde 2006 yılındaki vefatına dek Osmanlı Tarihi Profesörü olarak çalıştı.

Stanford Shaw, tarih ve Ortadoğu çalışmaları alanında dünyanın en saygın dergilerinden biri olarak kabul edilen ve Cambridge Üniversitesi Yayınları tarafından çıkarılan International Journal of Middle Eastern Studies dergisini kurmuş ve 1970-1980 yılları arasında editörlüğünü yapmıştır.

Shaw'ın yazdığı kitaplar arasında (eşi Ezel Kural Shaw ile), **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye Tarihi** (History of the Ottoman Empire and Modern Turkey) (2 cilt, Cambridge Üniversitesi Yayınları, 1976-1977), **Eski ve Yeni Arasında: Sultan III. Selim İdaresinde Osmanlı İmparatorluğu** (Between Old and New: The Ottoman Empire under Sultan Selim III) (Harvard Üniversitesi Yayınları), **Osmanlı Mısır'ının Bütçesi** (The Budget of Ottoman Egypt) (Mouton and Co. The Hague), **Fransız Devrimi Çağında Osmanlı Mısır** (Ottoman Egypt in the Age of the French Revolution) (Harvard Üniversitesi Yayınları), **Onsekizinci Yüzyılda Osmanlı Mısır** (Ottoman Egypt in the Eighteenth Century) (Harvard Üniversitesi Yayınları), **Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Yahudileri** (The Jews of the Ottoman Empire and Turkish Republic) (Macmillan, 1991), **Türkiye ve Holokost** (Turkey and the Holocaust) (Macmillan, 1992) ve **Türkiye Ulusal Bağımsızlık Savaşı 1918-1923** (The Turkish War of National Liberation 1918-1923) (3 cilt, Türk Tarih Kurumu, 1999) sayılabilir.

Prof. Shaw incelemeleri sonucunda 1915-1916 yılları Ermeni tehcirinin soykırım olmadığı sonucuna varmış ve bunun savunucularından olmuştur. Bu fikirleri dolayısıyla Los Angeles'te Ermenilerin baskısına maruz kalmış, evi bombalanmış, ders verdiği sınıf basılmış ve 1981 yılında bir süre Türkiye'ye sığınmak zorunda kalmıştır.

Türk Tarih Kurumu'nun onur üyesi olan Shaw, aynı zamanda Middle East Studies Association, American Historical Society ve Tarih Vakfı üyesidir. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı tarafından Liyakat Madalyası ve Türk-Amerikan Derneği ile İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi tarafından ömür boyu başarı ödülleri ile taltif edilmiştir.

Prof. Shaw "Ermeni Araştırmaları" ve "Review of Armenian Studies" dergilerimizin Danışma Kurulu üyesiydi.

Erich FEIGL
(1931-2007)

1931 yılında Viyana'da doğan Erich Feigl, Ortadoğu, Uzak Doğu, Orta Asya ve Amerika gibi çeşitli bölgelerde dinler ve kültürler konularında yaptığı araştırmalar sonucunda çok sayıda belgesel filmlere ve biyografilere imza atmış ayrıca, Türkiye ve Türklerle ilgili konulara yönelerek, Osmanlı Tarihini irdelediği filmler yaratmıştır. Yakından tanıdığı Türkiye'nin Viyana Büyükelçiliği Çalışma Ateşesi Erdoğan Özen'in 1984 yılında Ermeni terörü sonucunda şehit edilmesi, onu ASALA Terörü, sözde Ermeni soykırımı iddiaları hakkında kapsamlı araştırmalar yapmaya sevk etmiş, Ermeni terörünün kökenini ve Ermeni iddialarını incelediği "A Myth of Terror" isimli eserini yazmıştır. Prof. Erich Feigl, 1996 yılında PKK terörünü de ele aldığı "Kürtler" isimli kitabını yazmış ve 1999 yılında Türkiye'nin Avrupadaki yerini irdeleyen "A Myth of Error" adlı eserini yazmıştır.

Vefatından birkaç ay önce "Armenian Mythomania – Armenian Extremism: Its Causes and Historical Context" başlıklı bir kitabı yayınlamıştır.

Gerek kitap, gerek film olarak sayısız esere imza atan Prof. Erich Feigl yaptığı çalışmalar nedeniyle, Avusturya'da Bilim ve Sanat Şeref Nişanı ve Viyana Eyaleti Altın Hizmet Madalyası ile ödüllendirilmiştir.

Prof. Erich Feigl "Ermeni Araştırmaları" ve "Review of Armenian Studies" dergilerimizin Danışma Kurulu üyesiydi.

GÜNCEL BELGELER

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ'NDE TEMSİLCİLER MECLİSİ VE SENATO'YA ERMENİ SOYKIRIMI VE HRANT DİNK SUİKASTINA İLİŞKİN SUNULAN KARAR TASARILARI İNGİLİZCE METİN VE TÜRKÇE ÇEVİRİSİ*

GÜNCEL BELGELER

The Library of Congress THOMAS internet sitesi

- H.Res.102 I.H. <http://thomas.loc.gov/cgi-bin/query/D?c110:26:./temp/~c110RW5sSY::>
H.Res.106 I.H. <http://thomas.loc.gov/cgi-bin/query/D?c110:82:./temp/~c110b90rwQ::>
S.Res. 65 I.S. <http://thomas.loc.gov/cgi-bin/query/D?c110:10:./temp/~c110VZPr6e::>
H.Res.155 I.H. <http://thomas.loc.gov/cgi-bin/query/D?c110:1:./temp/~c110dpggKb::>

* Çeviren: Enver Ömür Polat

HRES 102 IH

110th CONGRESS

1st Session

H. RES. 102

Condemning the assassination of human rights advocate and outspoken defender of freedom of the press, Turkish-Armenian journalist Hrant Dink on January 19, 2007.

IN THE HOUSE OF REPRESENTATIVES

January 29, 2007

Mr. CROWLEY (for himself, Mr. KNOLLENBERG, Mr. PALLONE, Mr. SCHIFF, Mr. RADANOVICH, Mrs. MALONEY of New York, Ms. MCCOLLUM of Minnesota, Mr. COSTA, Mr. CONYERS, Mr. GRIJALVA, Ms. BERKLEY, Mr. NEAL of Massachusetts, Mr. LIPINSKI, Mr. CAPUANO, Ms. WATSON, Mr. KIRK, Mr. WEINER, Mr. STARK, Mr. MCGOVERN, Mrs. CAPPS, Mr. ROTHMAN, Mr. LOBIONDO, Mr. MCNULTY, and Mr. PORTER) submitted the following resolution; which was referred to the Committee on Foreign Affairs

RESOLUTION

Condemning the assassination of human rights advocate and outspoken defender of freedom of the press, Turkish-Armenian journalist Hrant Dink on January 19, 2007.

Whereas, on January 19, 2007, Turkish-Armenian journalist Hrant Dink was murdered as he exited the Istanbul, Turkey, office of Agos Newspaper;

Whereas Hrant Dink was a fierce defender of the freedom of the press and speech, an outspoken advocate for democratic reform, and a champion of human rights and tolerance;

HRES 102 IH

110. DÖNEM**1. Oturum****H. RES. 102**

İnsan haklarının savunucusu ve basın özgürlüğünün açık sözlü taraftarı, Türk-Ermeni gazeteci Hrant Dink'in 19 Ocak 2007 öldürülmesini kınama.

TEMSİLCİLER MECLİSİ'NDE**29 Ocak 2007**

Bay CROWLEY (kendisi , Bay KNOLLENBERG, Bay PALLONE, Bay SCHIFF, Bay RADANOVICH, New York'tan Bayan MALONEY, Minnesota'dan Bay MCCOLLUM, Bay COSTA, Bay CONYERS, Bay GRIJALVA, Bayan BERKLEY, Massachusetts'ten Bay NEAL, Bay LIPINSKI, Bay CAPUANO, Bayan WATSON, Bay KIRK, Bay WEINER, Bay STARK, Bay MCGOVRN, Bayan CAPPs, Bay ROTHMAN, Bay LOBIONDO, Bay MCNULTY, ve Bay PORTER) aşağıdaki karar tasarısını sunmuştur; [bu tasarı] Dış İlişkiler Komitesi'ne havale edilmiştir

KARAR TASARISI

İnsan haklarının savunucusu ve basın özgürlüğünün açık sözlü taraftarı, Türk-Ermeni gazeteci Hrant Dink'in, 19 Ocak 2007'de öldürülmesi kınanmaktadır.

19 Ocak 2007'de, Türk-Ermeni gazeteci Hrant Dink'in, Agos Gazetesi'nin Türkiye, İstanbul'daki bürosundan çıkarken öldürüldüğüne dayanarak;

Hrant Dink'in basın ve ifade özgürlüğünün şevkli bir savunucusu, demokratik reformların açık sözlü bir taraftarı ve insan hakları ve hoşgörünün bir destekçisi olmasına dayanarak;

Whereas Hrant Dink was a man of conviction and principle who believed in democratic ideals and peaceful change;

Whereas, in Istanbul in 1996, Hrant Dink founded a bilingual newspaper called Agos, in part to foster dialogue and understanding between Armenians and Turks;

Whereas Hrant Dink was honored by his media colleagues around the world for his courage and principles and was awarded the prestigious Bjornson Prize for Literature for his publications on the Armenian Genocide;

Whereas Hrant Dink was prosecuted and convicted under Article 301 of the Turkish Penal Code for speaking about the Armenian Genocide; and

Whereas the United States was founded on the principles of democracy and liberty where freedom of expression is cherished and protected: Now, therefore, be it

Resolved, That the House of Representatives--

(1) strongly condemns and deplors the assassination of Hrant Dink;

(2) urges the Government of Turkey to continue its investigation and prosecution of those individuals responsible for the murder of Hrant Dink; and

(3) urges the Government of Turkey to take appropriate action to protect the freedom of speech in Turkey by repealing Article 301 of the Turkish Penal Code and by unswervingly opposing intolerance, intimidation, and violence against individuals who are exercising their natural right of freedom of speech.

END

Hrant Dink'in demokratik ideallere ve barışçıl değişime inanan, prensip ve inanç sahibi bir adam olmasına dayanarak;

Hrant Dink'in, kısmen, Ermeniler ile Türkler arasında anlayışı geliştirmek ve diyalogu güçlendirmek için 1996'da iki dilli bir gazete olan Agos Gazetesi'ni İstanbul'da kurmasına dayanarak;

Hrant Dink'in, dünya üzerindeki gazeteci meslektaşları tarafından cesareti ve prensipleri için onurlandırılmış olmasına ve Ermeni Soykırımı hakkındaki yayınlarından dolayı saygın Bjornson Edebiyat Ödülü, ile ödüllendirilmesine dayanarak;

Hrant Dink'in, Ermeni Soykırımı hakkında konuştuğu için Türk Ceza Kanunu'nun 301. maddesi uyarınca aleyhinde dava açılmış ve kovuşturmaya uğramış olmasına dayanarak;

Birleşik Devletleri'nin demokrasi ve özgürlük prensiplerine dayanarak kurulmasına ve burada ifade özgürlüğünün aziz tutulduğuna ve korunduğuna dayanarak: Şimdi, bu yüzden ve bu şekilde olmasını dikkate alarak aşağıdakileri kararlaştırmıştır.

Temsilciler Meclisi--

- (1) Hrant Dink'in öldürülmesine teessüf eder ve [bu olayı] şiddetle kınar;
- (2) Türk Hükümeti'ne, Hrant Dink cinayetinden sorumlu olan kişilerin soruşturma ve kovuşturmalarına devam etmesi için çağrıda bulunmaktadır; ve
- (3) Türk Hükümeti'ne, Türk Ceza Kanunu'ndan 301. Maddeyi çıkararak ve yolundan sapmadan hoşgörüsüzlüğe, yıldırmaya ve doğal ifade özgürlüğü hakkını kullanan kişilerin şiddete uğramalarını önleyerek, ifade özgürlüğünü korumak için uygun eylemlerde bulunması için çağrıda bulunmaktadır.

SON

HRES 106 IH

110th CONGRESS

1st Session

H. RES. 106

Calling upon the President to ensure that the foreign policy of the United States reflects appropriate understanding and sensitivity concerning issues related to human rights, ethnic cleansing, and genocide documented in the United States record relating to the Armenian Genocide, and for other purposes.

IN THE HOUSE OF REPRESENTATIVES

January 30, 2007

Mr. SCHIFF (for himself, Mr. RADANOVICH, Mr. PALLONE, Mr. KNOLLENBERG, Mr. SHERMAN, and Mr. MCCOTTER) submitted the following resolution; which was referred to the Committee on Foreign Affairs

RESOLUTION

Calling upon the President to ensure that the foreign policy of the United States reflects appropriate understanding and sensitivity concerning issues related to human rights, ethnic cleansing, and genocide documented in the United States record relating to the Armenian Genocide, and for other purposes.

Resolved,

SECTION 1. SHORT TITLE.

This resolution may be cited as the 'Affirmation of the United States Record on the Armenian Genocide Resolution'.

HRES 106 IH**110. DÖNEM****1. Oturum****H. RES. 106**

Başkan'a, Birleşik Devletler dış politikasının, Ermeni soykırımı ile ilişkili Birleşik Devletler kayıtlarında insan hakları, etnik temizlik ve soykırım konuları ile ilgili olarak uygun anlayış ve hassasiyeti yansıtmasını sağlamak, ve başka amaçlar için, çağrıda bulunulması.

TEMSİLCİLER MECLİSİ'NDE**30 Ocak 2007**

Bay SCHIFF (kendisi, Bay RADANOVICH, Bay PALLONE, Bay KNOLLENBERG, Bay SHERMAN, ve Bay MCCOTTER) aşağıdaki karar tasarısını sunmuştur; [bu tasarı] Dış İlişkiler Komitesi'ne havale edilmiştir

KARAR TASARISI

Başkan'a, Birleşik Devletler dış politikasının, Ermeni soykırımı ile ilişkili Birleşik Devletler kayıtlarında insan hakları, etnik temizlik ve soykırım konuları ile ilgili olarak uygun anlayış ve hassasiyeti yansıtmasını sağlamak, ve başka amaçlar için, çağrıda bulunulması.

Karar verilmiştir ki,

BÖLÜM 1. KISA BAŞLIK

Bu karar tasarısı 'Ermeni Soykırımı Karar Tasarısı Hakkında Birleşik Devletler Kayıtlarının Onaylanması' olarak adlandırılabilir.

SEC. 2. FINDINGS.

The House of Representatives finds the following:

- (1) The Armenian Genocide was conceived and carried out by the Ottoman Empire from 1915 to 1923, resulting in the deportation of nearly 2,000,000 Armenians, of whom 1,500,000 men, women, and children were killed, 500,000 survivors were expelled from their homes, and which succeeded in the elimination of the over 2,500-year presence of Armenians in their historic homeland.
- (2) On May 24, 1915, the Allied Powers, England, France, and Russia, jointly issued a statement explicitly charging for the first time ever another government of committing 'a crime against humanity'.
- (3) This joint statement stated 'the Allied Governments announce publicly to the Sublime Porte that they will hold personally responsible for these crimes all members of the Ottoman Government, as well as those of their agents who are implicated in such massacres'.
- (4) The post-World War I Turkish Government indicted the top leaders involved in the 'organization and execution' of the Armenian Genocide and in the 'massacre and destruction of the Armenians'.
- (5) In a series of courts-martial, officials of the Young Turk Regime were tried and convicted, as charged, for organizing and executing massacres against the Armenian people.
- (6) The chief organizers of the Armenian Genocide, Minister of War Enver, Minister of the Interior Talaat, and Minister of the Navy Jemal were all condemned to death for their crimes, however, the verdicts of the courts were not enforced.
- (7) The Armenian Genocide and these domestic judicial failures are documented with overwhelming evidence in the national archives of Austria, France, Germany, Great Britain, Russia, the United States, the Vatican and many other countries, and this vast body of evidence attests to the same facts, the same events, and the same consequences.

BÖL. 2. BULGULAR.

Temsilciler Meclisi aşağıdaki bulgulara varmıştır:

- (1) Ermeni soykırımı, 1915'ten 1923'e kadar Osmanlı İmparatorluğu tarafından tasarlanıp uygulanmış ve yaklaşık 2,000,000 Ermeninin sınır dışı edilmesine, bunlardan 1,500,000 erkek, kadın ve çocuğun ölümüne, sağ kalan 500,000 kişinin evlerinden kovulmalarına ve böylece tarihi vatanlarındaki 2,500 senelik Ermeni varlığının yok edilmesi ile sonuçlanmıştır.
- (2) 24 Mayıs 1915'te Müttefik Güçler İngiltere, Fransa ve Rusya, ilk defa başka bir hükümetin 'bir insanlığa karşı suç' işlediğinden dolayı açıkça mesul tutuklarına dair müşterek bir açıklama yayınlamışlardır.
- (3) Bu müşterek açıklama 'Müttefik Hükümetlerin Bâb-ı Ali'yi alenen bu suçlardan dolayı tüm Osmanlı Hükümeti üyelerini ve bu tür katliamlara karışmış tüm yetkililerini, şahsi olarak sorumlu tutuklarını' belirtmektedir.
- (4) Birinci Dünya Savaşı sonrası [nda kurulan] Türk Hükümeti, Ermeni soykırımının 'hazırlanması ve uygulanmasında' ve 'Ermenilerin katli ve imha edilmesine' karışmış üst düzey yöneticileri suçlamıştır.
- (5) Bir dizi askeri mahkeme duruşmalarında, Genç (Jön) Türk Rejimi yetkilileri Ermeni halkına katliam hazırlamak ve düzenlemekten dolayı suçlanarak yargılanmış ve suçlu bulunmuşlardır.
- (6) Ermeni soykırımının baş düzenleyicileri; Savaş Bakanı Enver, İçişleri Bakanı Talat ve Bahriye Bakanı Cemal, suçlarından dolayı idama mahkûm edilmişlerdir; fakat mahkeme kararları her nedense infaz edilmemiştir.
- (7) Ermeni soykırımı ve bu iç hukuki hatalar, Avusturya, Fransa, Almanya, Büyük Britanya, Rusya, Birleşik Devletler, Vatikan ve birçok başka ülkenin ulusal arşivlerinde çok kuvvetli delillerle belgelenmektedir. Bu büyük deliller bütünü aynı gerçekleri, aynı olayları ve aynı sonuçları tasdik etmektedirler.

- (8) The United States National Archives and Record Administration holds extensive and thorough documentation on the Armenian Genocide, especially in its holdings under Record Group 59 of the United States Department of State, files 867.00 and 867.40, which are open and widely available to the public and interested institutions.
- (9) The Honorable Henry Morgenthau, United States Ambassador to the Ottoman Empire from 1913 to 1916, organized and led protests by officials of many countries, among them the allies of the Ottoman Empire, against the Armenian Genocide.
- (10) Ambassador Morgenthau explicitly described to the United States Department of State the policy of the Government of the Ottoman Empire as 'a campaign of race extermination,' and was instructed on July 16, 1915, by United States Secretary of State Robert Lansing that the 'Department approves your procedure . . . to stop Armenian persecution'.
- (11) Senate Concurrent Resolution 12 of February 9, 1916, resolved that 'the President of the United States be respectfully asked to designate a day on which the citizens of this country may give expression to their sympathy by contributing funds now being raised for the relief of the Armenians', who at the time were enduring 'starvation, disease, and untold suffering'.
- (12) President Woodrow Wilson concurred and also encouraged the formation of the organization known as Near East Relief, chartered by an Act of Congress, which contributed some \$116,000,000 from 1915 to 1930 to aid Armenian Genocide survivors, including 132,000 orphans who became foster children of the American people.
- (13) Senate Resolution 359, dated May 11, 1920, stated in part, 'the testimony adduced at the hearings conducted by the sub-committee of the Senate Committee on Foreign Relations have clearly established the truth of the reported massacres and other atrocities from which the Armenian people have suffered'.
- (14) The resolution followed the April 13, 1920, report to the Senate of the American Military Mission to Armenia led by General James Harbord, that stated '[m]utilation, violation, torture, and death have left their haunting memories in a hundred beautiful Armenian valleys, and the traveler in that region is seldom free from the evidence of this most colossal crime of all the ages'.

- (8) Birleşik Devletler Ulusal Arşivler ve Kayıt İdaresi, özellikle Birleşik Devletler Dışişleri Bakanlığı'nın kamuya ve ilgili kurumlar için geniş bir şekilde kullanıma hazır olmak üzere açtığı, Kayıt Grubu 59, dosyalar 867.00 ve 867.40'in de içerlerinde bulunduğu, Ermeni soykırımını ile ilgili kapsamlı ve detaylı belgeler tutmaktadır.
- (9) 1913 ile 1916 arasında Osmanlı İmparatorluğu nezdinde Birleşik Devletler Büyükelçisi olan muhterem Henry Morgenthau, aralarında Osmanlı İmparatorluğu'nun müttefiklerinin de bulunduğu birçok ülke yetkileri ile Ermeni soykırımına karşı protestolar düzenlemiş ve idare etmiştir.
- (10) Büyükelçi Morgenthau Birleşik Devletler Dışişleri Bakanlığı'na Osmanlı İmparatorluğu Hükümeti'nin politikasının 'bir ırk imha kampanyası' olduğunu detaylı bir şekilde tarif etmiş ve 16 Temmuz 1916'da Birleşik Devletler Dışişleri Bakanı Robert Lansing tarafından 'Bakanlık Ermeni soykırımını durdurmak üzere...işlemlerinizi onaylamaktadır' şeklinde talimat vermiştir.
- (11) 9 Şubat 1916 tarihli Senato Mutabık Karar Tasarısı 12, o günlerde açlık, hastalık ve dile getirilmemiş acılar çeken Ermeniler için, 'Saygılı bir şekilde, Birleşik Devletler Başkanı'ndan bu ülkenin vatandaşlarının Ermenilere yardım için halihazırda toplanan fonlar katkıda bulunarak sempatilerini dile getirmek için bir gün belirlemesini talep ettiğini' kararlaştırmıştır.
- (12) Başkan Woodrow Wilson, bir Kongre kararı ile kurulmuş olan Amerikan halkının evlat edindikleri 132,000 yetimin de içinde bulunduğu Ermeni soykırımından kurtulanlar için 1915 ile 1930 yılları arasında yaklaşık \$ 116,000,000 sağlayan ve Near East Relief olarak bilinen kuruluşun kurulması için mutabakat sağlamış ve aynı zamanda teşvik etmiştir.
- (13) 11 Mayıs 1920 tarihli Senato Karar Tasarısı 359, kısmen 'Senato Dış İlişkiler Komitesi'nin alt komitesi tarafından yürütülen oturumlarda belirtilen ifadenin Ermeni halkının maruz kaldığı rapor edilmiş katliam ve diğer mezalim gerçeğini açıkça ortaya koyduğunu' açıklamıştır.
- (14) Karar Tasarısı General James Harbord tarafından yönetilen Ermenistan nezdinde Amerikan Askeri Misyonu'nun '[s]akatlama, tecavüz, işkence ve ölüm unutulması güç anılarını, yüzlerce güzel Ermeni vadisinde bırakmıştır ve bölgedeki yolcu bu tüm asırların devasa suçunun kanıtlarından nadiren özgürdür' şeklinde bir açıklama 13 Nisan 1920 tarihli getiren Senato Raporu'nu takip etmiştir.

- (15) As displayed in the United States Holocaust Memorial Museum, Adolf Hitler, on ordering his military commanders to attack Poland without provocation in 1939, dismissed objections by saying '[w]ho, after all, speaks today of the annihilation of the Armenians?' and thus set the stage for the Holocaust.
- (16) Raphael Lemkin, who coined the term 'genocide' in 1944, and who was the earliest proponent of the United Nations Convention on the Prevention and Punishment of Genocide, invoked the Armenian case as a definitive example of genocide in the 20th century.
- (17) The first resolution on genocide adopted by the United Nations at Lemkin's urging, the December 11, 1946, United Nations General Assembly Resolution 96(1) and the United Nations Convention on the Prevention and Punishment of Genocide itself recognized the Armenian Genocide as the type of crime the United Nations intended to prevent and punish by codifying existing standards.
- (18) In 1948, the United Nations War Crimes Commission invoked the Armenian Genocide 'precisely . . . one of the types of acts which the modern term 'crimes against humanity' is intended to cover' as a precedent for the Nuremberg tribunals.
- (19) The Commission stated that '[t]he provisions of Article 230 of the Peace Treaty of Sevres were obviously intended to cover, in conformity with the Allied note of 1915 . . . , offenses which had been committed on Turkish territory against persons of Turkish citizenship, though of Armenian or Greek race. This article constitutes therefore a precedent for Article 6c and 5c of the Nuremberg and Tokyo Charters, and offers an example of one of the categories of 'crimes against humanity' as understood by these enactments'.
- (20) House Joint Resolution 148, adopted on April 8, 1975, resolved: '[t]hat April 24, 1975, is hereby designated as 'National Day of Remembrance of Man's Inhumanity to Man', and the President of the United States is authorized and requested to issue a proclamation calling upon the people of the United States to observe such day as a day of remembrance for all the victims of genocide, especially those of Armenian ancestry . . . '.

- (15) Birleşik Devletler Holocaust Anma Müzesi'nde teşhir edildiği üzere, Adolf Hitler, 1939'da Polonya'ya tahrik olmaksızın saldırmak üzere askeri komutanlarına emir verirken; 'her şeyden sonra, bugün kim Ermenilerin yok edilşi hakkında konuşuyor ki?' sözlerini söyleyerek itirazları geri çevirmiş tir ve böylece Holocaust'un zeminini hazırlamıştır.
- (16) 1944'te 'soykırım' kelimesini ortaya atan ve Birleşmiş Milletler Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin ilk destekçisi olan Raphael Lemkin, Ermeni meselesini, 20. yüzyılın soykırımlarına kesin bir örnek teşkil etmesini talep etmiştir.
- (17) Lemkin'in talebi üzerine, Birleşmiş Milletler'in soykırım üzerine kabul edilmiş ilk kararı olan 11 Aralık 1946 tarihli Birleşmiş Milletler Genel Kurulu Kararı 96(1) ve Birleşmiş Milletler Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin kendisi de Ermeni soykırımını, mevcut standartları yazılı hale getirerek, Birleşmiş Milletler'in önlenmesi ve cezalandırılmasını öngördüğü ceza tipi olarak tanımaktadır.
- (18) 1948'de Birleşmiş Milletler Savaş Suçları Komisyonu, Ermeni soykırımını Nürnberg mahkemesi için bir emsal olarak 'kesin bir şekilde...modern bir terim olan 'insanlığa karşı suç'un kapsamayı öngördüğü bir eylem tipi olarak tanımıştır.
- (19) Komisyon, 'Sevr Barış Antlaşması'nın 230. Maddesi'nin hükümlerinin, 1915 Müttefik Güçler notasıyla uygun olarak..., Türk topraklarında Ermeni veya Rum ırkından olan Türk vatandaşlarına karşı işlenen suçları açıkça kapsadığını açıklamıştır. Bu madde bu nedenle, Nürnberg ve Tokyo Şartları'nın 6c ve 5c maddeleri için bir emsal teşkil etmekte ve bu kanunlardan anlaşıldığı üzere, 'insanlığa karşı suç'un kategorilerinden bir örneğini sunmaktadır'.
- (20) 8 Nisan 1975'te kabul edilen Kongre Müşterek Karar Tasarısı 148 şu karara varmıştır. 'İşbu, 24 Nisan 1975 tarihi, 'İnsanın İnsana Karşı İşlediği İnsanlık Dışı Davranışları Ulusal Anma Günü' olarak belirlenmekte ve Birleşik Devletler Başkanı, Birleşik Devletler halkına, bu günü, özellikle Ermeni soyundan gelen, tüm soykırım kurbanlarını anma günü idrak etmeleri için çağrıda bulunan bir bildiri yayınlaması için yetkilendirmekte ve [kendisinden] ricada bulunmaktadır...'

- (21) President Ronald Reagan in proclamation number 4838, dated April 22, 1981, stated in part 'like the genocide of the Armenians before it, and the genocide of the Cambodians, which followed it--and like too many other persecutions of too many other people--the lessons of the Holocaust must never be forgotten'.
- (22) House Joint Resolution 247, adopted on September 10, 1984, resolved: '[t]hat April 24, 1985, is hereby designated as 'National Day of Remembrance of Man's Inhumanity to Man', and the President of the United States is authorized and requested to issue a proclamation calling upon the people of the United States to observe such day as a day of remembrance for all the victims of genocide, especially the one and one-half million people of Armenian ancestry . . . '.
- (23) In August 1985, after extensive study and deliberation, the United Nations SubCommission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities voted 14 to 1 to accept a report entitled 'Study of the Question of the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide,' which stated '[t]he Nazi aberration has unfortunately not been the only case of genocide in the 20th century. Among other examples which can be cited as qualifying are . . . the Ottoman massacre of Armenians in 1915-1916'.
- (24) This report also explained that '[a]t least 1,000,000, and possibly well over half of the Armenian population, are reliably estimated to have been killed or death marched by independent authorities and eye-witnesses. This is corroborated by reports in United States, German and British archives and of contemporary diplomats in the Ottoman Empire, including those of its ally Germany.'
- (25) The United States Holocaust Memorial Council, an independent Federal agency, unanimously resolved on April 30, 1981, that the United States Holocaust Memorial Museum would include the Armenian Genocide in the Museum and has since done so.
- (26) Reviewing an aberrant 1982 expression (later retracted) by the United States Department of State asserting that the facts of the Armenian Genocide may be ambiguous, the United States Court of Appeals for the District of Columbia in 1993, after a review of documents pertaining to the policy record of the United States, noted that the assertion on ambiguity in the United States record about the Armenian Genocide 'contradicted longstanding United States policy and was eventually retracted'.

- (21) Başkan Ronald Reagan, 22 Nisan 1981 tarihli ve 4838 sayılı bildirisinin bir yerinde ‘öncesinde yaşanan Ermenilerin soykırımı ve sonrasında yaşanan Kamboçyalıların soykırımı gibi--ve birçok başka halkın maruz kaldığı birçok zulüm gibi--Holocaust’tan alınan derslerin hiçbir zaman unutulmaması gerekmektedir’.
- (22) 10 Eylül 1984’te kabul edilen Kongre Müşterek Karar Tasarısı 247 şunu kararlaştırmıştır: ‘İşbu, 24 Nisan 1985 tarihi, ‘İnsanın İnsana Karşı İşlediği İnsanlık Dışı Davranışları Ulusal Anma Günü’ olarak belirlenmekte ve Birleşik Devletler Başkanı, Birleşik Devletler halkını, bu günü, özellikle bir bir-buçuk milyon Ermeni soyundan gelen, tüm soykırım kurbanlarını anma günü olarak idrak etmeleri için çağrıda bulunan bir bildiri yayınlaması için yetkilendirilmekte ve [kendisinden] ricada bulunmaktadır...’
- (23) Ağustos 1985’te, kapsamlı çalışmalar ve müzakereler sonucunda, Birleşmiş Milletler Ayrımcılığı Önleme ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu 14’e karşı 1 oyla, ‘Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırması Sorusu Üzerine Çalışma’ başlıklı bir rapor kabul etmiştir. Raporla, ‘Nazi sapkınlığı maalesef 20. yüzyılın tek soykırım olayı değildir. Bu duruma uygun olarak tanımlanabilecek diğer örnekler arasında...1915-1916 yıllarında Osmanlılar tarafından Ermenilerin katledilmesi de yer almaktadır’ ifadeleri yer almaktadır.
- (24) Bu rapor aynı zamanda ‘bağımsız yetkililer ve görgü tanıklarının güvenilir tahminlerine göre, en az 1,000,000 ve belki de Ermeni nüfusunun yarısından fazlasının öldürülmüş olduğunu ya da ölüm yürüyüşüne tabi tutulduklarını’ açıklamaktadır. ‘Bu, Birleşik Devletler, Almanya ve İngiliz arşivleri ve müttefiki Almanya’nın diplomatları da dahil olmak üzere, Osmanlı İmparatorluğu’nda görev yapan dönemin diplomatlarının raporları ile de doğrulanmıştır.’
- (25) Bağımsız federal bir kuruluş olan, Birleşik Devletler Holocaust Anma Konseyi, oybirliğiyle 30 Nisan 1981’de, Birleşik Devletler Holocaust Anma Müzesi’nin, , Ermeni soykırımını da kapsamına karar vermiştir, ve o tarihten beri de öyle yapmaktadır.
- (26) Ermeni soykırımı ile ilgili olguların şüpheli olabileceğine dair Birleşik Devletler Dışişleri Bakanlığı’nın 1982 tarihli saptırılmış bir açıklamasını (daha sonra geri çekilmiş), 1993’te gözden geçiren Birleşik Devletler Columbia Bölgesi Temyiz Mahkemesi Birleşik Devletlerin siyasi kayıtları ile ilgili belgeleri değerlendirerek, Birleşik Devletler’in Ermeni soykırımı ile ilgili kayıtlarındaki şüphe iddiasının ‘Birleşik Devletler’in uzun süredir var olan siyaset uygulamasıyla uyumlanmış ve akabinde geri çekilmiş olduğuna not etmiştir.’

- (27) On June 5, 1996, the House of Representatives adopted an amendment to House Bill 3540 (the Foreign Operations, Export Financing, and Related Programs Appropriations Act, 1997) to reduce aid to Turkey by \$3,000,000 (an estimate of its payment of lobbying fees in the United States) until the Turkish Government acknowledged the Armenian Genocide and took steps to honor the memory of its victims.
- (28) President William Jefferson Clinton, on April 24, 1998, stated: 'This year, as in the past, we join with Armenian-Americans throughout the nation in commemorating one of the saddest chapters in the history of this century, the deportations and massacres of a million and a half Armenians in the Ottoman Empire in the years 1915-1923.'
- (29) President George W. Bush, on April 24, 2004, stated: 'On this day, we pause in remembrance of one of the most horrible tragedies of the 20th century, the annihilation of as many as 1,500,000 Armenians through forced exile and murder at the end of the Ottoman Empire.'
- (30) Despite the international recognition and affirmation of the Armenian Genocide, the failure of the domestic and international authorities to punish those responsible for the Armenian Genocide is a reason why similar genocides have recurred and may recur in the future, and that a just resolution will help prevent future genocides.

SEC. 3. DECLARATION OF POLICY.

The House of Representatives--

- (1) calls upon the President to ensure that the foreign policy of the United States reflects appropriate understanding and sensitivity concerning issues related to human rights, ethnic cleansing, and genocide documented in the United States record relating to the Armenian Genocide and the consequences of the failure to realize a just resolution; and
- (2) calls upon the President in the President's annual message commemorating the Armenian Genocide issued on or about April 24, to accurately characterize the systematic and deliberate annihilation of 1,500,000 Armenians as genocide and to recall the proud history of United States intervention in opposition to the Armenian Genocide.

END

- (27) 5 Haziran 1996'da Temsilciler Meclisi, Kongre Senedi 3540'da (dış operasyonlar, ihracat finansmanı ve ilgili program tahsisatları kararı, 1997) Türkiye'ye yardımların, Türk Hükümeti'nin Ermeni soykırımını kabul etmesine ve kurbanlarının anısını onurlandıracak adımlar atmasına kadar, \$3,000,000 (Türkiye'nin Birleşik Devletler'deki lobicilik maliyeti tahminleri kadar) düşürülmesine dair bir yasa değişikliğini kabul etmiştir.
- (28) Başkan William Jefferson Clinton 24 Nisan 1998'de şu şekilde bir açıklama yapmıştır: 'Bu yıl, geçmişte olduğu gibi, bu yüzyılın en üzücü bölümlerinden biri olan bir buçuk milyon Ermeninin, Osmanlı İmparatorluğu'nda 1915-1923 yıllarında sınır dışı edilmelerini ve katledilmelerini anmada, ulusumuzun Amerikalı Ermenilerine katılıyoruz.
- (29) 24 Nisan 2004'de, Başkan George W. Bush şu şekilde bir açıklama yapmıştır: 'Bu gün, 20. yüzyılda meydana gelen en korkunç trajedilerden birisi olan, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında, 1,500,000 Ermeninin zorunlu göç ve katil sonucu yok edilmelerini anmak üzere duruyoruz.
- (30) Ermeni soykırımının uluslararası alanda tanınması ve doğrulanmasına rağmen, yerel ve uluslararası yetkililerin Ermeni soykırımından sorumlu olanları cezalandırmakta başarısız olmaları, buna benzer soykırımların tekrar meydana gelmiş olmasına ve gelecekte de gelme ihtimaline neden olmaktadır ve adil bir kararın alınması olası soykırımların önlenmesi açısından yardımcı olacaktır.

BÖL. 3. SİYASET BİLDİRGESİ.

Temsilciler Meclisi--

- (1) Başkan'a, Birleşik Devletler'in dış politikasının, Birleşik Devletler kayıtlarında Ermeni soykırımı üzerine belgelenmiş, insan hakları, etnik temizlik ve soykırım konularını uygun bir anlayışı ve hassasiyeti ve adil bir karar tasarısı çıkarmanın başarısızlığının sonuçlarını yansıtacak şekilde yürütmesi için çağrıda bulunmaktadır; ve
- (2) Başkan'a, 24 Nisan'da veya civarda Başkan'ın senelik Ermeni soykırımını anma konuşmasında, 1,500,000 Ermeninin sistemli ve kasıtlı bir biçimde yok edilmesini açıkça soykırım olarak tanımlaması ve Birleşik Devletler'in Ermeni soykırımına tepki olarak müdahalesinin onurlu tarihini hatırlatması için çağrıda bulunmaktadır.

SON

SRES 65 IS

110th CONGRESS

1st Session

S. RES. 65

Condemning the murder of Turkish-Armenian journalist and human rights advocate Hrant Dink and urging the people of Turkey to honor his legacy of tolerance.

IN THE SENATE OF THE UNITED STATES

February 1, 2007

Mr. BIDEN submitted the following resolution; which was referred to the Committee on Foreign Relations

RESOLUTION

Condemning the murder of Turkish-Armenian journalist and human rights advocate Hrant Dink and urging the people of Turkey to honor his legacy of tolerance.

Whereas Hrant Dink was a respected, eloquent advocate for press freedom, human rights, and reconciliation;

Whereas, in 1996, Mr. Dink founded the weekly bilingual newspaper Agos and, as the paper's editor in chief, used the paper to provide a voice for Turkey's Armenian community;

Whereas Mr. Dink was a strong proponent of rapprochement between Turks and Armenians and worked diligently to improve relations between those communities;

SRES 65 IS**110. DÖNEM****1. Oturum****S. RES. 65**

İnsan haklarının savunucusu, Türk-Ermeni gazeteci Hrant Dink'in öldürülmesini kınama ve Türk halkın [Dink'in] hoşgörü mirasını onurlandırmaya sevk etme

BİRLEŞİK DEVLETLERİ SENATOSU'NDA**1 Şubat 2007**

Bay BIDEN aşağıdaki karar tasarısını sunmuştur; [bu tasarı] Dış İlişkiler Komitesi'ne havale edilmiştir/

KARAR TASARISI

İnsan haklarının savunucusu, Türk-Ermeni gazeteci Hrant Dink'in öldürülmesi kınanmakta ve Türk Halkı, hoşgörü mirasını onurlandırmaya sevk edilmektedir.

Hrant Dink'in saygın, insan haklarının, basın özgürlüğünün ve uzlaşmanın belagatli bir savunucusu olduğuna dayanarak;

Sayın Dink'in 1996'da iki dilli Agos Gazetesi'ni kurduğuna ve, bu gazetenin baş editörü olarak, gazeteyi Türkiye'deki Ermeni topluluğunun seslerini duyurmak için kullandığına dayanarak;

Sayın Dink'in Türklerle Ermeniler arasında uzlaşmanın güçlü bir savunucusu olduğuna ve bu iki topluluk arasındaki ilişkileri geliştirmek için büyük bir gayretle çalışmış olmasına dayanarak;

Whereas Mr. Dink's commitment to democratic values, nonviolence, and freedom in the media earned him widespread recognition and numerous international awards;

Whereas Mr. Dink was prosecuted under Article 301 of the Turkish Penal Code for speaking about the Armenian Genocide;

Whereas, notwithstanding hundreds of threats to Mr. Dink's life and safety, he remained a steadfast proponent of pluralism and tolerance;

Whereas Mr. Dink was assassinated outside the offices of Agos in Istanbul, Turkey, on January 19, 2007;

Whereas tens of thousands of people in Turkey of many ethnicities protested Mr. Dink's killing and took to the streets throughout the country to honor his memory;

Whereas the Government of Turkey has pledged to undertake a full investigation into the murder of Mr. Dink;

Whereas the Prime Minister of Turkey, Recep Tayyip Erdogan, has stated that when Mr. Dink was shot, 'a bullet was fired at freedom of thought and democratic life in Turkey';

Whereas the Foreign Minister of Armenia, Vartan Oskanian, stated that Mr. Dink 'lived his life in the belief that there can be understanding, dialogue and peace amongst peoples'; and

Whereas Mr. Dink's tragic death affirmed the importance of promoting the values that he championed in life: Now, therefore, be it

Resolved, That the Senate--

- (1) condemns the murder of Hrant Dink as a shameful act of cowardice perpetrated with contempt for law, justice, and decency;
- (2) supports the pledge of the Government of Turkey to conduct an exhaustive investigation into the assassination of Mr. Dink and to prosecute those responsible;

Sayın Dink'in demokratik değerlere, şiddet karşıtlığına ve basın özgürlüğüne bağlılığının [kendisine] geniş çapta tanınma ve birçok uluslararası ödül kazandırmasına dayanarak;

Sayın Dink'in Ermeni Soykırımı hakkında konuşmasından dolayı Türk Ceza Kanun'unun 301. Maddesi'nden kovuşturmaya uğramış olmasına dayanarak;

Sayın Dink'in canına ve güvenliğine yönelik yüzlerce tehdide rağmen çoğulculuk ve hoşgörünün sadık bir taraftarı olmasına dayanarak;

Sayın Dink'in, 19 Ocak 2007'de Türkiye'de, İstanbul'daki Agos Gazetesi ofislerinin önünde öldürülmesine dayanarak;

Birçok etnik kökenden gelen on binlerce Türk insanının ülke çapında sokaklara çıkarak Sayın Dink'in öldürülmesini protesto etmelerine ve anısını onurlandırmalarına dayanarak;

Türk Hükümeti'nin Sayın Dink'in öldürülmesi ile ilgili geniş çaplı bir soruşturma yürüteceğini taahhüt etmesine dayanarak;

Türkiye'nin Başbakanı, Recep Tayyip Erdoğan'ın Sayın Dink vurulduğunda, 'Türkiye'nin demokratik hayatına ve düşünce özgürlüğüne bir kurşun sıkılmıştır' şeklindeki açıklamasına dayanarak;

Ermenistan Dışişleri Bakanı, Vartan Oskanian'ın Sayın Dink'in 'hayatını, insanlar arasında anlaşma, diyalog ve barışın olabileceğine inanarak yaşadığı' şeklindeki açıklamasına dayanarak;

Sayın Dink'in trajik ölümünün, hayatı boyunca savunduğu değerlerin önemini vurguladığına dayanarak; Şimdi, bu yüzden ve bu şekilde olmasını dikkate alarak aşağıdakileri kararlaştırmıştır.

Senato--

- (1) Hrant Dink'in öldürülmesini, hukuk, adalet ve terbiye kurallarına itaatsizlik ile işlenen alçak ve utanç verici bir fiil olarak kınar;
- (2) Türk Hükümeti'nin Sayın Dink'in öldürülmesi ile ilgili geniş çaplı bir soruşturma yürüteceği ve sorumlular hakkında cezai takibat yapacağı sözünü destekler;

- (3) urges the Government of Turkey to repeal Article 301 of the Turkish Penal Code and work diligently to foster a more open intellectual environment in the country that is conducive to the free exchange of ideas;
- (4) recognizes the decision of the Government of Turkey to invite senior Armenian religious and political figures to participate in memorial services for Mr. Dink;
- (5) calls on the Government of Turkey to act in the interest of regional security and prosperity and reestablish full diplomatic, political, and economic relations with the Government of Armenia; and
- (6) urges the people of Turkey to honor Mr. Dink's legacy of tolerance.

END

- (3) Türk Hükümeti'nden, Türk Ceza Kanunu'nun 301. Maddesini fesh etmesini ve fikirlerin özgürce paylaşılmasına fırsat tanınan bir ülkede daha açık bir entelektüel ortamı teşvik etmek için gayretle çalışmasını ister;
- (4) Türk Hükümeti'nin, Sayın Dink'in cenazesine katılmak üzere üst düzey Ermeni siyasetçileri ve din adamlarını davet etmesini takdir etmektedir;
- (5) Türk Hükümeti'nin, bölgesel güvenlik ve refah çıkarlarını gözeterek faaliyette bulunması ve Ermenistan Hükümeti'yle tam diplomatik, siyasi ve ekonomik ilişkileri yeniden inşa etmesi için çağrıda bulunur; ve
- (6) Türk halkını, Sayın Dink'in hoşgörü mirasını onurlandırmaya sevk eder.

SON

HRES 155 IH

110th CONGRESS

1st Session

H. RES. 155

Condemning the assassination of human rights advocate and outspoken defender of freedom of the press, Turkish-Armenian journalist Hrant Dink on January 19, 2007.

IN THE HOUSE OF REPRESENTATIVES

February 12, 2007

Mr. CROWLEY submitted the following resolution; which was referred to the Committee on Foreign Affairs

RESOLUTION

Condemning the assassination of human rights advocate and outspoken defender of freedom of the press, Turkish-Armenian journalist Hrant Dink on January 19, 2007.

Whereas, on January 19, 2007, Turkish-Armenian journalist Hrant Dink was murdered as he exited the Istanbul, Turkey, office of Agos Newspaper;

Whereas Hrant Dink was a fierce defender of the freedom of the press and speech, an outspoken advocate for democratic reform, and a champion of human rights and tolerance;

Whereas Hrant Dink was a man of conviction and principle who believed in democratic ideals and peaceful change;

Whereas, in Istanbul in 1996, Hrant Dink founded a bilingual newspaper called Agos, in part to foster dialogue and understanding between Armenians and Turks;

HRES 155 IH**110. DÖNEM****1. Oturum****H. RES. 155**

İnsan haklarının savunucusu ve basın özgürlüğünün açık sözlü taraftarı, Türk-Ermeni gazeteci Hrant Dink'in 19 Ocak 2007 öldürülmesini kınama.

TEMSİLCİLER MECLİSİ'NDE**12 Şubat 2007**

Bay CROWLEY aşağıdaki karar tasarısını sunmuştur; [bu tasarı] Dış İlişkiler Komitesi'ne havale edilmiştir

KARAR TASARISI

İnsan haklarının savunucusu ve basın özgürlüğünün açık sözlü taraftarı, Türk-Ermeni gazeteci Hrant Dink'in, 19 Ocak 2007'de öldürülmesi kınanmaktadır.

19 Ocak 2007'de, Türk-Ermeni gazeteci Hrant Dink'in, Agos Gazetesi'nin Türkiye, İstanbul'daki bürosundan çıkarken öldürüldüğüne dayanarak;

Hrant Dink'in basın ve ifade özgürlüğünün şevkli bir savunucusu, demokratik reformların açık sözlü bir taraftarı ve insan hakları ve hoşgörünün bir destekçisi olmasına dayanarak;

Hrant Dink'in demokratik ideallere ve barışçıl değişime inanan, prensip ve inanç sahibi bir adam olmasına dayanarak;

Hrant Dink'in, kısmen, Ermeniler ile Türkler arasında anlayışı geliştirmek ve diyalogu güçlendirmek için 1996'da iki dilli bir gazete olan Agos Gazetesi'ni İstanbul'da kurmasına dayanarak;

Whereas Hrant Dink was honored by his media colleagues around the world for his courage and principles and was awarded the prestigious Bjornson Prize for Literature for his publications;

Whereas Hrant Dink was prosecuted and convicted under Article 301 of the Turkish Penal Code; and

Whereas the United States was founded on the principles of democracy and liberty where freedom of expression is cherished and protected: Now, therefore, be it

Resolved, That the House of Representatives--

- (1) strongly condemns and deplors the assassination of Hrant Dink;
- (2) urges the Government of Turkey to continue its investigation and prosecution of those individuals responsible for the murder of Hrant Dink; and
- (3) urges the Government of Turkey to take appropriate action to protect the freedom of speech in Turkey by repealing Article 301 of the Turkish Penal Code and by unswervingly opposing intolerance, intimidation, and violence against individuals who are exercising their natural right of freedom of speech.

END

Hrant Dink'in, dünya üzerindeki gazeteci meslektaşları tarafından cesareti ve prensipleri için onurlandırılmış olmasına ve yayınlarından dolayı saygın Bjornson Edebiyat Ödülü, ile ödüllendirilmesine dayanarak;

Hrant Dink'in, Türk Ceza Kanunu'nun 301. maddesi uyarınca aleyhinde dava açılmış ve kovuşturmayla uğramış olmasına dayanarak;

Birleşik Devletleri'in demokrasi ve özgürlük prensiplerine dayanarak kurulmasına ve burada ifade özgürlüğünün aziz tutulduğuna ve korunduğuna dayanarak: Şimdi, bu yüzden ve bu şekilde olmasını dikkate alarak aşağıdakileri kararlaştırmıştır.

Temsilciler Meclisi--

- (1) Hrant Dink'in öldürülmesine teessüf eder ve [bu olayı] şiddetle kınar;
- (2) Türk Hükümeti'ne, Hrant Dink cinayetinden sorumlu olan kişilerin soruşturma ve kovuşturmalarına devam etmesi için çağrıda bulunmaktadır; ve
- (3) Türk Hükümeti'ne, Türk Ceza Kanunu'ndan 301. Maddeyi çıkararak ve yolundan sapmadan hoşgörüsüzlüğe, yıldırma ve doğal ifade özgürlüğü hakkını kullanan kişilerin şiddete uğramalarını önleyerek, ifade özgürlüğünü korumak için uygun eylemlerde bulunması için çağrıda bulunmaktadır.

SON

GÜNCEL BELGELER

DIŞİŞLERİ BAKANI ABDULLAH GÜL'ÜN ŞEHİT EDİLEN DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI MENSUPLARI İLE DİĞER KAMU GÖREVLİLERİNİ VE AİLE FERTLERİNİ ANMAK ÜZERE DÜZENLENEN TÖRENDE YAPTIKLARI KONUŞMA

16 Mart 2007, ANKARA

Aziz Şehitlerimizin Muhterem Aileleri,
Saygıdeğer Katılımcılar,
Değerli Mesai Arkadaşlarım,

Bugün burada, ülkemizi yurtdışında büyük bir özveri ve onurla temsil ederken şehit edilen Bakanlığımızın mensupları, diğer kamu görevlileri ve aile fertlerinin, manevi huzurlarında biraraya gelmiş bulunuyoruz.

Bildiğiniz gibi, 18 Mart şehitleri anma günüdür. Ancak bu gün bizim için ayrıca anlamlıdır.

Vatanı, milleti ve inançları uğruna kendilerini feda eden şehitleri anmak için bir araya geldik. Bütün dünya çok iyi biliyor ki, Türk milleti bu ulvi değerler için daima canını feda etmekte geri kalmamıştır.

Aziz Şehitlerimizin Muhterem Aileleri,

Ermeni terör örgütleri ve başka uluslararası terör örgütleri birçok değerli diplomatımızın, diğer kamu görevlilerimizin, hatta onların masum eş ve çocuklarının bile kurulan karanlık pusularda şehit olmasına neden oldu. Ancak hiçbir diplomatımız da bu görevleri devralmaktan çekinmemiştir. Bayrak nerede düştüyse onu teslim alan, onu ayakta tutan ve o görevleri ihmal etmeyen arkadaşlarımız olmuştur ve bundan da Bakanlığımız daima onur duymuştur.

Onlar sadece Türkiye Cumhuriyeti'nin şerefli birer temsilcisi oldukları için öldürüldüler. Geride bıraktıkları yakınları, akrabaları, mesai arkadaşları gözyaşlarını içlerine akıttılar. Ama hiçbiri yılmadı.

Çok Değerli Hanımefendiler, sizleri üzüyoruz, ama sizlere bu acıları tekrar hatırlatıyoruz, ama bir taraftan da sizleri unutmadığımızı gösteriyoruz, sahipleniyoruz. Dolayısıyla bir taraftan hüznün, bir taraftan onurlu bir şekilde bir araya geliş var bugün. Türk Milleti olarak sizlere baki olan vefamızı bir kez daha gösteriyoruz. Değerli diplomatlarımıza ve devlet görevlilerimize saygımızı gösteriyoruz.

Her biri bizler için son derece kıymetli bu şehitlerimizin anılarını ve acılarını her zaman olduğu gibi bugün de yüreklerimizin en derininde hissediyoruz.

Ümit ediyorum ki, sözde soykırım davalarını kendilerine politika görenler, terör olaylarını hatırlarlar, bugün sempati duydukları bazı grupların aralarından nasıl teröristler çıkarttıkları ve üstelikle en medeni geçinen ülkelerde bu terör eylemlerini nasıl icra ettiklerini hatırlarlar ve bu oyunlara gelmezler.

Değerli Mesai Arkadaşlarım,

Çanakkale’de, İstiklal Savaşı’nda, Kore’de, Kıbrıs’ta ve Güneydoğu Anadolu’da kaybettiğimiz şehitlerimize layık olabilmemizin tek yolu, bizlere devrettikleri vatan ve bayrak sevgisini, yaşamımızın önceliği olarak görmek, bu uğurda aynen onlar gibi cansiperane çalışmaktır.

Dışişleri Bakanlığı olarak barışın hakim olması için her zaman olağanüstü çaba gösteriyoruz. Olup bitenlerden ders alınması gerekmektedir. Terörün asla “yol olmadığı” görülmesi gereklidir.

Ümit ediyoruz ki, barışın değerli olduğunu herkes anlar. Türk milleti yeri geldiğinde savaşmıştır ama yeri geldiğinde de barış yapmaktan hiçbir zaman kaçınmamıştır. Onun için çevremizde barışı yaymak için olağanüstü bir çaba içerisindeyiz.

Çok büyük acılar çekmiş bir milletiz. Ama acıları onurumuz için çektik, ülkemiz için çektik. Bugün de bu acıları çekiyoruz. Maalesef bugün de bölücülerle verdiğimiz savaş karşılığında, şehitlerimiz vardır, hepsini burada yadediyoruz, hepsine Allah’tan rahmet diliyoruz ve ümit ediyoruz ki, terörle adam öldürmekle bir yere varılamayacağını herkes görecektir, bir gün aklı selim kabul edilecektir, hakim olacaktır. Neticede tekrar huzur ve barış içinde yaşayacağız.

Bağımsızlığımızı ve vatanımızı korumak uğruna canlarını veren tüm şehitlerimizi bu vesileyle bir kez daha saygı ve minnetle anıyorum. Kendilerine Allah’tan rahmet, muhterem ailelerine sabır diliyorum.

Hepsinin ruhu şad olsun!

ERMENİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ (ERAREN) YAYIN İLKELERİ

A. Genel Kurallar

1. ERAREN tarafından yayınlanan dergilerde yayınlanacak yazılar;
 - Objektif ve orijinal olup araştırmaya dayanmalıdır.
 - Bilimsel metotlarla kaleme alınmış olmalıdır
2. Her hangi bir yazının yayınlanıp yayınlanmamasına yazı kurulu karar verir.
3. Yazı kurulunun onayından geçen çalışmalar hakemlere gönderilir ve sonuçlarına göre değerlendirme yapılır.
4. Çalışmalar yayınlansın veya yayınlanmasın iade edilmez.
5. Yazılardaki fikir ve değerlendirmeler yazarlara aittir ve aksi belirtilmediği sürece ERAREN'in görüşlerini yansıtmaz. Bütün hukuki sorumluluk yazara aittir.
6. Yayınlanmış yazıların telif hakları ERAREN'e aittir.
7. Teslim edilen makalelerin dergi format ve kurallarına uygunluğunu sağlamak yazarların sorumluluğundadır.
8. Yazarlar yazılarında T.C. Başbakanlık, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu tarafından düzenlenmiş olan yürürlükteki imlâ kılavuzunu (<http://www.tdk.gov.tr>) esas almak durumundadırlar.

B. Biçimsel Kurallar

1. Yazılar, Times New Roman yazı karakteriyle, 1,5 aralık ve 12 punto ile yazılmalıdır.
2. Başlıklar 14 punto ve koyu, büyük harf, ara başlıklar ise küçük harf 12 punto ve koyu olmalıdır.
3. Yazıların Microsoft Word yazılım programında kaydedilmiş olması gerekmektedir.
4. Yazılar asgari 5000 ve azami 10000 kelimeyle sayfayla sınırlandırılmalıdır.
5. Yazılar, Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanmış 200 kelimeyi aşmayan özet, İngilizce'ye tercüme edilmiş başlık ve Türkçe ve İngilizce beş anahtar kelimeyle beraber gönderilmelidir.
6. Yazar adı, sağ köşeye, italik koyu, 12 punto olarak yazılmalı; unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi belirtilmelidir.
7. Alıntılar, atıflar, metin içinde dipnot şeklinde numaralandırılarak verilmeli ve ayrıca, yazı sonunda, "Kaynaklar" başlığı adı altında, alfabetik düzende (soy isim, isim sırası gözetilerek) tam künye halinde sıralanmalıdır.
8. Dipnot yazımında uyulacak kurallar ekte kutucuk içinde, "Dipnot Yazım Kuralları" başlığı altında, detaylı bir şekilde verilmekte olup; yazarların bu düzene (<http://www.eraren.org>) uymaları beklenmektedir.

DİPNOT YAZIM KURALLARI

A. KİTAP

- Kitap, Tek Yazar:

John Smith, *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, s. 100.

- Kitap, İki Yazar:

John Smith ve Mary Jones, *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Kitap, Üç Yazar:

John Smith, Mary Jones ve Graham Fuller, *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Kitap, Üç Yazardan Fazla:

John Smith *et al.*, *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Kitap, Yazar Adı Olarak Bir Kurum Verilmiş İse:

Devlet Planlama Teşkilatı, *Yeni Strateji İle 3. Beş yıllık Kalkınma Planı*, Ankara: NEC., 1973, ss. 40-65.

- Çeviri Kitaplar:

J. M. Albertini, *Ekonomik Sistemler: Uygulamada Kapitalizm ve Sosyalizm*, Çev. Cafer Unay, Bursa: Uludağ Üniversitesi yayını, 1990, s.7.

- Birden Fazla Baskı Yapan Kitaplar:

Sadun Aren, *İstibdam, Para ve İktisadi Politika*, 9.b., Ankara: Ankara Savaş Yayınları, 1989, s.8.

- Yazar veya Editör Adı Bulunmayan Kitap ve Makaleler:

Merriam-Websters Collegiate Dictionary, 10. Baskı, Springfield: Merriam-Webster, 1993, ss. 100-102.

- İkinci Kaynaktan Alıntı:

Ziya Kaya, *Kitap adı*, Ankara: Onur Yayınları, 1995, s. 24'den G. Fuller, "Eurasia in the World Politics", *Foreign Affairs*, Cilt 10, Sayı 3, Haziran 2000, s. 44.

- Birden Fazla Ciltten Oluşan Yayınlar

David Daiches, *A Critical History of English Literature*, 2.b., New York: Ronald, 1970, 2. Cilt, ss. 538- 539.

B. MAKALE

- Derleme Kitaplarda Makale

John Smith, "Makale Adı", Mary Jones, Der., *Kitap Adı*, New York: New York, Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Dergilerde Yazarı Belli Olan Makale

John Smith, "Makale Adı", *Dergi Adı*, Cilt 10, Sayı 7, Mayıs 1990, s. 8.

- Dergilerde Yazarı Belli Olmayan Makale

"Makale Adı", *Dergi Adı*, Cilt 10, Sayı 7, Mayıs 1990, s. 8.

- Günlük Gazetelerden Alınmış Makaleler

Jane Brody, "Turmoil Beneath the Calm", *New York Times*, 26 Haziran 1983, s. 3.

- İnternet Dergisinde Makale

John Smith, "Makale Adı", *Dergi Adı*, Cilt 10, Sayı 7, 14 Mayıs 2004, <http://www.internet.com/abc/nbc>, ss. 100-101.

C. RAPOR

- Yazarı Belli Olan Rapor

Kemal Unat, *Raporun adı*, Washington, U.S. Government Printing Office, 1995, s. 8.

- Yazarı Belli Olmayan Rapor

Annual Report of the Board of Regents of the Smithsonian Institution for the Year Ending June 30, 1992, Washington, U.S. Government Printing Office, 1993, s. 28.

- Bir Kurum, Firma Ya Da Enstitünün Yazarı Olduğu Rapor

Dış Politika Enstitüsü, *Uluslararası İlişkilerle İlgili Anayasaya Konabilecek Hükümler*, Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1990, s. 33.

D. ANSİKLOPEDİ MADDESİ

John Bergmann, "Relativity", *The New Encyclopedia Britannica*, Cilt. 10, Chicago: Encyclopedia Britannica, 1993, ss. 501- 508.

E. TEZLER

Yayınlanmamış Tezlerin başlıkları için *italic* kullanılmayacaktır.

K.E. Wrightson, "The Puritan Reformation of Manners, with Special Reference to the Countries of Lancashire and Essex 1640-1660", yayımlanmamış doktora tezi, Cambridge University, 1974, 2. Bölüm, s.36.

F. KİTAP, FİLM TELEVİZYON PROGRAMI VB. DEĞERLENDİRMELERİ/ ELEŞTİRİLER

John Smith, "Exposing the Self-Knowledge Myth", *Contemporary Psychology*, Cilt. 10, No. 7, Haziran, 2004, s. 12.

Jane Brody, "Heart Attacks: Turmoil Beneath the Calm", 60 Minutes, *NBC*, 26 Haziran 1983.

G. İNTERNET

- Kamu Kurumlarının İnternet Sayfaları

T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, "Türkiye Ukrayna Anlaşması", <http://www.mfa.gov.tr/turkce/group/ikili/11.htm>

- Süreli Olmayan İnternet Yayınları (örn., Web sayfası, Raporlar)

John Smith, "Makale Adı", 14 Mayıs 2004, <http://www.internet.com/basim/mdhn/htm>, s. 12.

- İnternet Dergisinde Makale

John Smith, "Makale Adı." *Dergi Adı*, Cilt. 10, Sayı 7, 14 Mayıs 2004. <http://www.internet.com/abc/nbc>. (31 Temmuz 2006).

- E-Posta Yoluyla Tartışma Gruplarına, Forumlara Vb. Gönderilen Mesajlar

John Smith, "New Inventions in the Cyberworld of Toylandia", (Mesaj: 25), 23 Nisan 1999. <http://groups.earthlink.com/forum/messages/00025.html>. (31 Temmuz 2006)

H. KONFERANSLARDA SUNULAN TEBLİĞLER

John Smith, "Microcomputers and the Business Writing Classroom", *Midwest Regional Konferansı*, Milwaukee: Association for Business Communication, 18 Nisan 1998, s. 14

I. BROŞÜR

The Great Falls in Perspective, New York: Tailor Publishing, 1982, ss. 11- 21.

İ. RESMÎ YAYINLAR

United Nations, Economic Commission for Africa, *Industrial Growth in Africa*, New York: United Nations, 1963, ss. 4- 6

J. MEKTUPLAR

William Makepeace Thackeray, "To George Henry Lewes", (6 Mart 1848), mektup 452, *Letters and Private Papers of William Makepeace Thackeray*, Der. Gordon N. Ray, 4 Cilt, Cambridge, Harvard University Press, 1946, 2. Cilt, ss. 353-354.

K. RÖPORTAJ

- Kitapta Basılmış

Federico Fellini, "The Long Interview: Juliet of Spirits", Der. Tullio Kezich, *Kitap Adı*, New York: Ballantine, 1966, s. 56.

- Radyo TV'de Çıkmış

Suzanne Gordon, "Interview, All things Considered", *National Public Radio*, New York, 1 Nisan 1983.

- Kişisel Röportaj

Kişisel Röportaj, isim (metinde eğer isim belirtilmemişse kiminle yapıldığı), Ankara: 27 Nisan 1983.

L. HARİTALAR VE ŞEMALAR

Canada, Harita, Chicago: Rand, 1983.

Grammar and Punctuation, Şema, Grand Haven: School Zone, 1980.

M. KARİKATÜRLER VE FOTOĞRAFLAR

Charles Shulz, "Peanuts", Karikatür, *Star Ledge*, 4 Eylül 1980, s. 72.

N. AYNI KAYNAĞA İKİNCİ VE DAHA SONRAKI BAŞVURULAR

Bu durumda her hangi bir kısaltma (ibid, age, agm...vb) kullanmak yerine çalışma başlığının ilk iki kelimesi ve üç nokta konulmalıdır. Şayet çalışmanın başlığı dört kelimedenden kısa ise her dipnotta aynen verilmelidir.

John Bradley, *The Evolution of the International Criminal Court*, New York: New York Publishing, 1999, s. 100.

John Bradley, *The Evolution...*, s.101.

ERMENİ ARAŞTIRMALARI
ENSTİTÜSÜ

www.eraren.org